

BIBLIOTEKA
Instytutu
Bałtyckiego
w Sopocie

Wydział Skandynawski

~~S 642 II~~

SVENSKA
TOBAKS
MONOPOLET
1915-1940

SVENSKA TOBAKSMONOPOLET

25 år den 1 juni 1940

M44686 810506
Imo F. Brattzell

MINNESSKRIFT

utgiven med anledning av

SVENSKA TOBAKSMONOPOLETS

tjugofemåriga verksamhet

den 1 juni 1940

1915 – 1940

Nie wypożycza się do domu

II 411743

*S. K/96
Szwecja
4. VII. 46*

~~BIBLIOTEKA
INSTYTUTU SALTYSKIEGO
W SOPOCIE~~

Stockholm 1940 · Ivar Hæggströms Boktryckeri AB.

Biblioteka Główna

UNIWERSYTETU GDAŃSKIEGO

1100613659

Aktiebolaget Svenska Tobaksmonopolet kan räkna sin verksamhet från den 1 juni 1915, då den alltjämt gällande monopolförordningen trädde i kraft. Med anledning av att tjugofem år sedan dess förflutit, har föreliggande arbete utgivits. Det inledes med en översikt av tobakens och tobakshandlingens historia i Sverige, författad av förste amanuensen i riksarkivet fil. lic. Arne Munthe. Därefter skildrar f. d. justitierådet Joh. Hellner det svenska tobaksmonopolets tillkomst. Slutligen lämnar ombudsmannen i bolaget jur. kand. Eric Vasseur en redogörelse för bolagets organisation och verksamhet. Det är styrelsens förhoppning, att denna minnesskrift skall öka kännedomen om den svenska tobaksindustrien i äldre och närvarande tid samt hos dem, som varit eller äro anställda i företagens tjänst, stärka samhörighetskänslan med företaget.

Stockholm i maj 1940

AKTIEBOLAGET

SVENSKA TOBAKSMONOPOLET

Styrelsen

INNEHÅLL

Tobakens och tobakshanteringens historia i Sverige

av *Arne Munthe*

Tobaken kommer till vårt land

Tobakskompanierna under 1600-talet 13

Den inhemska tobakshanteringens genombrottstid

Tobaksspinnerier växa upp och tobaksodlingen breder ut sig. Tobaken i sällskapslivet och den offentliga diskussionen 68

Tobakshanteringens allmänna utveckling i Sverige

under 1800-talet

Från cigarren till cigaretten. Tobaksdynastier och tobakshandel 105

Hur den gamla generationen hade det

Glimtar ur tobaksarbetarnas liv och yrkesförhållanden under 1880-talet 139

Mot nya tider

Organisationssträvanden och förpostfäktningar under arbetarrörelsens genombrottsår 168

Tobakens bilderbok

Hur märken och etiketter spegla gångna tider 192

Tobaksmonopolets museum

En kulturhistorisk sevärdhet 214

Det svenska tobaksmonopolets tillkomst av <i>Joh. Hellner</i>	223
--	-----

A. B. Svenska tobaksmonopolets verksamhet
En översikt av *Eric Vasseur*

Tobaksmonopolet och staten	
De grundläggande avtalen	331
Tobaksmonopolets organisation med hänsyn till statens kontroll	340
Tobaksmonopolet såsom beskattningsinstrument	359
Tobaksmonopolet såsom industri	
Organisationen av huvudkontor, fabriker och distributionskontor	368
Dotterbolag	370
Personal	373
Tobaksmonopolets råvaruinköp	410
Tillverkning och försäljning	418
Rationaliseringen inom tobaksindustrien	437
Tobaksmonopolet och tobaksodlingen	443
Tobaksmonopolet och handeln med tobaksvaror	
Detaljhandeln med tobaksvaror	448
Handeln med importerade tobaksvaror	467
Statens intäkter från tobakshanteringen	475
Tobaksmonopolets ekonomiska ställning	477
Bilagor.....	483

TOBAKENS OCH TOBAKSHANTERINGENS HISTORIA I SVERIGE

av Arne Munthe

TOBAKEN KOMMER TILL VÅRT LAND

Tobakskompanierna under 1600-talet

Svenska tobaksmonopolet har ur en synpunkt en betydligt längre historia, än vad som framgår av den nu uppnådda tjugofemårsgränsen. Om man tänker på idén, och icke på den nuvarande organisationen, är den nästan lika gammal som bruket av tobak i vårt land. Under 1600-talet var monopol över huvud taget en omhuldad form för det ekonomiska livets organisation och förverkligades upprepade gånger i fråga om tobakshandeln och — i den mån man kan tala om en sådan — även i fråga om tobaksindustrien. Statens ekonomiska politik i förhållande till tobaken betecknas under detta sekel av de med monopol utrustade handelskompanier, som avlöste varandra med korta intervaller.

Tidpunkten för tobaksbrukets införande till vårt land kan inte anges med något bestämt datum. Då det första gången drogs ett bloss på en pipa inom svenska landamären — det är sannolikt, att det var på detta sätt, som tobaken först avnjöts hos oss — hör till de händelser, som man inte kan förutsätta ha satt spår efter sig i de historiska källorna. Den första påvisade uppgiften om tobaksrökning i Sverige är från 1629 och

härstammar betecknande nog från studentvärlden. Uppsala akademis konsistorieprotokoll har bevarat minnet av en uppsluppen studentkollation, som ledde till krakel med allvarliga efterräkningar, därför att några försmädde att njuta av den tobak, som en av kamraterna haft med sig.¹ Att denna notis i mera än femtio år har fått behålla sitt anspråk på att vara en förstagångs-uppgift, styrker tilltron till dess värde som sådan. Men naturligtvis har själva bruket varit äldre än det första bevarade spåret i skrift. Om man säger, att tobaksbruket införts till Sverige under början av 1600-talet, torde man ha uttryckt sig med den försiktighet, som nöden kräver.

Det nya njutningsmedlet blev hastigt populärt inom alla kretsar och stånd. År 1633 ventilerades i Uppsala under presidium av professor Johannis Frank en disputation med titeln *De præclaris herbæ Nicotianæ sive Tabaci virtutibus* (Om den nikotinska örtens eller tobakens härliga egenskaper), vilken förtjänar att ihågkommas som den första i vårt land tryckta boken om tobak.² Det meddelas här, att det nu knappast fanns någon, som icke var förfaren i röningskonsten. Uppgiften behöver icke begränsas till att bara gälla den akademiska världen, där tobaken tydligen gjort ett snabbt segertåg. Antagligen redan tidigare hade det nya bruket begärligt anammats av soldaterna, och tobakens betydelse för militärlivet som omväxling och outhärlig stimulans har ju allt sedan dess varit obestridd. Näst efter livhanken tänkte knekten under 1600-talet på att

¹ M. B. Swederus, *Blad ur tobakens historia*, 1887, s. 24.

² Se t. ex. Sven T. Kjellberg, *Ur tobakens svenska historia. Kulturen, En årsbok 1938*, s. 71 f.

47

De
PRÆCLARIS HERBÆ
NICOTIANÆ
SIVE
TABACI
VIRTUTIBUS
DISPUTATIO.

Quam

D. T. O. M. A.

SUB PRÆSIDIO

M. Johannis Franck

Anatom. & Botan. Profefs. Pub.

*In Inclita & Regia Academia Ubsaliensī
Publica & placida disquisitioni submittit.*

JACOBUS O. HERNODIUS
ANGERMANNUS.

Ad diem 25. Maij horis à 6. matutinis.

Ecclesi. 38. v. 4.

*Κύριε ἰχθύνων τῆς θαλάσσης, καὶ ἁπλῆς φερόμενος ἐν
πλοῦτον αὐτοῖς.*

UBSALIÆ,

Excudebat Etichillus Matthiæ 1633.

Titelbladet till den första på vårt språk tryckta
skriften om tobak

rädda den pipa, som han hade i »böxsäcken».¹ Det är också sannolikt, att de från trettioåriga kriget hemvändande soldaterna spelat en viss roll för tobaksbrukets spridande till vidare kretsar.² År 1635 klagade marsken Jakob de la Gardie, vilken var en sträv gammal herre, som i tobaken antagligen bara såg en ny tids ondska, över att det nu knappast fanns en bonde, som icke skulle dricka tobak.³ Att röka, eller som det också kallades, dricka, söpa, smöka eller disa tobak var alltså nu allmänt bruk bland gemene man på landet.⁴

Även inom de högsta sällskapskretsarna vann tobaksbruket hastigt insteg ehuru i något mera förfinade former. Vid en middag i Uppsala för den engelske ambassadören Bulstrode Whitelocke, som besökte Sverige på 1650-talet, framdukades efter måltiden ett stort fat med tobak och pipor jämte andra förfriskningar.⁵ Stiernhielms berömda dikt *Hercules* är en ypperlig kulturhistorisk bilderbok, som härstammar från ungefär samma tid. Hercules, i vilken vi ha att se en ung adelsman vid drottning Christinas hov, ställdes i valet mellan Fru Dygds och Fru Lustas väg även inför tobaksnjutningens frestelse. Skildringen ger en god bild av hur piprökningen gick till vid denna tid:

¹ Se Samuel Columbus, Mål-Roo. (Hanselli, Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare, 2, s. 265.)

² Amandus Johnson, The swedish settlements on the Delaware, 1, s. 158. Denne författare anser det otvivelaktigt, att tobaksbruket först införts till Sverige genom holländska sjömän och arbetare.

³ Svenska riksrådets protokoll 1635, utg. av S. Bergh, s. 276.

⁴ Om dessa ord se Samlade dikter av Lucidor, utg. av F. Sandwall (Svenska författare utg. av Svenska vitterhetssamfundet), 2, s. 51, 194 och 300.

⁵ Bulstrode Whitelocke, Dag-bok öfver dess ambassade til Sverige åren 1653 och 1654. Öfvers. ifrån engelskan (af Uno von Troil).

Artillerii bringes an, kriit-huite Brabandiske pijpor;
Jemte det allerskönste Verginske Taback, som i staden
Fins; här är Eld, här är Lunta, gif Fyr; lät gnistra, lät rökia
Såsom i Nobis krog, de nu sittia bland Eld, uthi Dimban.¹

Det står en genuin doft av täta tobaksångor och instängda källarvalv kring denna lilla kulturhistoriska genrebild från storhetstidens Stockholm. Att pipor och tobak allmänt tillhandahölls på krogarna i staden framgår av tobakskompaniets räkenskapsböcker från det följande decenniet.

Prästerskapet borde väl mer än något annat stånd ha varit mottagligt för Stiernhielms moraliska förkastelsedom över det inträngande tobaksmodet. Här och var dundrades också från predikstolarna mot denna »nya uppfinning av djävulen». Men även inom de egna leden räknades snart många avfallingar. Det gick så långt, att det år 1657 ansågs nödvändigt med en ärkebiskoplig förmaning till prästerna, att de själva icke skulle »dricka» tobak och att de skulle förmana sina contractister att hålla sig därifrån.² I bokstavlig bemärkelse trängde tobaken kyrkan närgånget in på livet. För att upprätthålla den yttre anständigheten krävdes sådana drastiska åtgärder som böter för den — »är han poik eller dräng» — som tuggade tobak i kyrkan, eller förbud mot att sön- och helgdagar sälja tobak på kyrkogården och kyrkvallen.³

¹ Samlade skrifter av Georg Stiernhielm utg. av J. Nordström (Svenska författare utg. av Svenska vitterhetssamfundet), 1: 1, s. 17.

² Svenska synodalakter 104 (Meddelande från Svenska akademiens ordbokskommitté).

³ Kyrkohistorisk årsskrift 1902, s. 113. Visitationsprotokoll från Svartarp i Växjö stift år 1671 (Meddelande från Svenska akademiens ordbokskommitté).

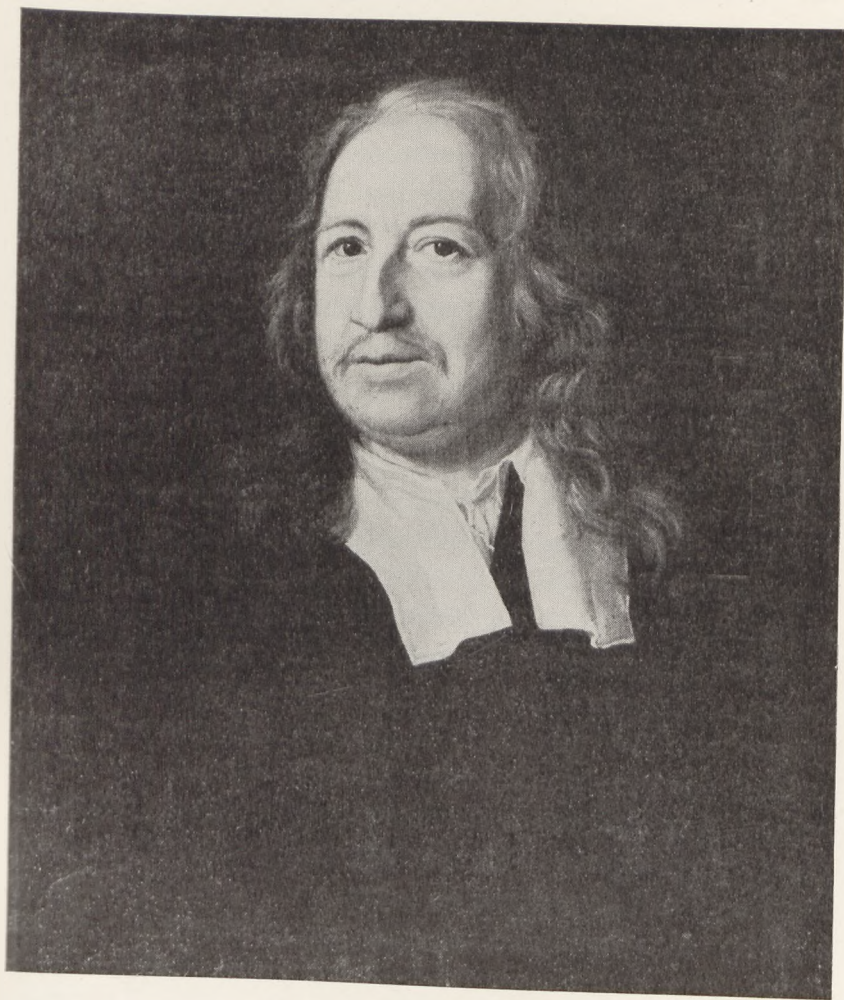
Samtidigt med det egentliga Sverige har naturligtvis Finland fallit för tobakens frestelser. Redan från år 1638 finnes ett uttalande, som visar att tobaksbruket då vunnit allmän spridning. Den nitiske generalguvernören Per Brahe klagade över »att ingen snart sagt finnes både kvinna och man, som icke både snuva och dricka tobak sent och bittida brukar».¹

Det har redan antytts, att det nya bruket från början setts med olika ögon. Den eviga striden för och emot tobaken är lika gammal som tobaken själv. Redan under 1600-talet fördes diskussionen också till stor del på det medicinska planet, även om synpunkterna från då och nu äro något olika. Från en sansad läkaropinion av i dag torde man kunna vänta sig det omdömet, att ett måttligt bruk av tobak icke medför några hälsovådliga risker. På 1600-talet kunde man i sina uttalanden gå vida längre i positiv riktning. Det skulle kunna anföras flera exempel, som visa en fantastisk övertro på tobakens hälsobringande egenskaper, då det gällde så skiftande åkommor som t. ex. andtäppa, vattensot, inälvsmaskar och podager; å andra sidan saknades naturligtvis icke heller direkt kritiska röster, som brännmärkte tobaken som ett fördärvligt gift.² Invändningar mot tobaksbruket gjordes även av allmänt hygieniska, estetiska eller sociala skäl. Lukten, som på grund av den tidens dåliga tobakssorter antagligen kunde vara ganska påfrestande, generade många. Att befria sig från komprometterande tobakslukt genom sköljning av halsen — en metod, som väl inte är alldeles okänd för tjuvrökande småpojkar i våra dagar — användes redan i tobakens barndom, som framgår av

¹ Handlingar rörande Skandinaviens historia, 31, s. 440.

² Kjellberg, a. a., s. 73.

OLOF RUDBECK D. Ä.

(1630—1702)

Han införde tobaksplantan till Sverige men är också
upphovsman till den första bestämmelsen
om »rökning förbjuden»

en bröllopsdikt av Nils Kæder från slutet av 1600-talet.¹ Att de primitiva redskapen för tobaksnjutningen i samband med den omständliga procedur, som krävdes för att åstadkomma eld, kunde göra rökningen mindre tilltalande för en oförstående omgivning är också lätt begripligt. Den första bestämmelsen av karaktären »rökning förbjuden» återfinnes i Olof Rudbecks reglemente för den av honom inrättade postjakten mellan Uppsala och Stockholm: skepparen ålägges att vaka över att passagerarna icke med tobaksdrickande, fylleri och annat skamligt leverne ställa sig som oskäligen djur, »utan den som har lust till tobak, kan sitta utanpå taket i friska luften, så förargar han ingen».²

I den bekanta skriften *Seigneur Hans Hanssons drömmar*, som enligt egen uppgift härstammar från år 1679, har den anonyme författaren låtit striden om tobaken tillspetsa sig i en juridisk process, där han själv tilldelat sig rollen av domare mellan en åklagare och en försvarsadvokat, som uppträda inför honom i drömmen och värtaligt utveckla de motsatta lägrens synpunkter.³ Av vad Mäster Thadler — åklagaren — har att andraga, få vi en drastisk bild av hur tobaksbruket trängt igenom vid denna tid och av de olika sätt, på vilket det utövades. Den första kategorin av lastens dyrkare utgjordes av dem, som rökte natt och dag, så att de luktade värre än Nobis krogs krögare; sedan funnos de, som snuvade tobaken i näsan, lika glupskt som jorden tager till sig vatten, varav hjärnan blev förbistrad och näsan lik ett hönshus, som rensats varken i år eller i fjor; slutligen voro de, som tuggade tobaken i munnen.

¹ Hanselli, *Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare*, 10, s. 371.

² Strindberg, *Gamla Stockholm*, s. 518.

³ *Seigneur Hans Hanssons drömmar*, utg. av O. Wieselgren, Stockholm

Den sistnämnda metoden syntes Mäster Thadler skamlösare än bägge de förra slagen. En gång hade han tidigt om morgonen besökt en vän, då denne låg och sov på sin säng, och blivit varse, att tobakssaften flutit honom av munnen över hela hans skägg, kindben, örngott och bolster; han gick då bort full av avsky »kallandes hans mun vara lik en dyngehög, som om våren frusen av solenes värma oppsmältes och saften läcketals hit och dit flöder». Vidare anklagade Mäster Thadler kvinnfolken, som i kyrkan mitt under predikan togo upp sina »snuftobaksbössor» och hällde upp stora tobaksdrossar, som de sedan oppsnuvade, lika girigt som en hungrig stallhäst fräter opp ett litet tråg havre; han hade också märkt, att prästen i predikstolen hade snusbössan invecklad i armklädet och drog därav i näsan så många gånger honom behagade, likasom små barn taga nappen. Mäster Wahrhafft, då han sedan får komma till ordet, håller lika lidelsefullt på sin ståndpunkt och söker med snärjande dialektik och en hel arsenal av lärda citat punkt för punkt bemöta sin motståndare. Hans huvudargument är, att man måste skilja mellan saken och dess missbrukande. Han framhåller tobakens nytta för commercierne och som en inkomstkälla för staten samt prisar dess hälsobringande verkningar: »Är det inte ett erkänt faktum», frågar han sin motståndare, »att tobaken har en verkande nytta i människans kropp och ledamöter och är en förträfflig medicin för boskapen?» För den fattige, som måste gå i träck och orenlighet, spelade den ljuva tobaksdoften samma roll som de förnämjas välluktande kryddor. En billig tuggbuss med dess saftiga olja släckte arbetarens törst och besparade honom den drygare utgiften för ett stop öl. Kvinnornas vana att snusa i kyrkan försvarade Mäster Wahrhafft med »att bruket gör en annan

natur», och de angripna prästerna urskuldade han genom att berätta en rörande historia om hur en blind gammal prost åter blivit seende, genom att han började »snuva» tobak.

Då den anonyme domaren tillerkände Mäster Wahrhaft segern och dömde hans motståndare för lasteligt tal till dryga böter, hade han tiden själv på sin sida. Tobakens fiender, i den mån de hoppades på att kunna utrota det nya bruket, förde en föfång kamp. Vid seklets slut har tobaken fullföljt sitt segertåg i vårt land. I början av det nästa kunde den hederlige Hakvin Spegel i *Thet öppna paradis* på sitt litet knaggliga men målande språk teckna resultatet av denna utveckling:

Ty wäl är Tabac kärt i alla werldsens delar/
Och brödet förr än thet i många hushåll felar/
Thet är hoos förnämt folck ett hemligt confect,
Och thet är dagligt brödh hoos Bonde/ Båtsman/ knecht/
Nu röka the thet bort/ nu wilja the thet tugga/
Nu til ett pulver smått åth näsan söndergnugga:
Grå Gubbe tycker sigh widh Tabacs pipan säll/
Ja/ Gummor börja ock behaga thet rätt wäl:
Tabac thet fordras strax ehwar man ölet tappar/
Af Skotte/ Tysk och Svensk/ af Ryssen/ Finnar/ Lappar/
En Åkare wil förr vmbära maat och öl/
Än han på resorna wil sakna thetta sööl.
The fleste Siömän troo at the eij kunna lefwa
Om the i Tabacs rök eij natt och dagh få swäfwä:
The trotsa moot all storm medh thenna wäderpust/
Som wore Aeols blåst eij annat än een lust;
Then the ock medh sin rök åstunda större giöra/
På thet han snarare skal them i hamnen föra;

Även då det gällde statens förhållande till tobaken, kämpade två själar inom samma bröst, ehuru stridens utgång var given på förhand. Tron på tobakens medicinska förtjänster vann visserligen ingen anklag på högsta ort. I de officiella tobaksförordningarna under 1600-talet — och även in på det följande seklet — hävdades konsekvent, att tobaken »fuller i sig själv icke är synnerlig nyttig», och att ett förbud mot dess införande i riket därför kunde vara väl motiverat.¹ Men här-
emot stod tanken på den ekonomiska vinst, som kronan kunde utvinna av det nya njutningsmedlet, av vilket annars bara det enskilda intresset skulle profitera, och naturligtvis var det den synpunkten, som alltid segrade. Det är samma inställning — icke utan ett visst drag av hyckleri — som sedan dess alltid kännetecknat statens förhållande till tobaksbruket och även till andra jämförliga njutningsmedel.

Statens reglerande ingripande i fråga om tobaken var under 1600-talet begränsat till två områden, nämligen dels — och i första hand — importen, dels inrikeshandeln. Förhållandet till den inhemska produktionen, som skulle bli det helt dominerande intresset under det följande seklet, var däremot ännu icke något aktuellt problem, även om man, som skall framgå av den följande framställningen, något torde ha underskattat de ansatser, både till en inhemsk tobaksodling och till en inhemsk fabrikation, som förekommo redan under senare hälften av 1600-talet. I sin tobakspolitik under detta århundrade pendlade kronan med anmärkningsvärd inkonsekvens mellan två ytterligheter, vilka generellt kunna betecknas med orden tull

¹ Citatet ur privilegiet för Söderkompaniet av den 12 jan. 1641 (Stiernman, Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar angående Sweriges rikets commerce, politie och oeconomie, 2, s. 234).

och monopol. Den första vägen var den som tidigast kom att beträdas, men den senare blev den flitigast använda. Då man gång på gång, sedan tobakshandeln frigivits, efter en kort tid återvände till monopolet, motiverades detta i allmänhet med den omfattande smugglingen, som alltså förutsattes kunna mera effektivt bekämpas på privat initiativ än genom kronans egna organ. Växlingarna inom den officiella tobakspolitiken förklaras emellertid också genom de växlande statliga regimernas olika karaktär och genom inflytandet av olika privat-ekonomiska intressen. Den sistnämnda synpunkten är den icke minst viktiga. Sammanblandningen av statliga och enskilda finansintressen hör till epokens mest karakteristiska drag.

Kronans fiskaliska utnyttjande av tobakshandeln skedde dels genom tull på importen, dels genom »acciser», som träffade den inre omsättningen, vilken dessutom naturligtvis drabbades av städernas speciella ekonomiska förmåner och avgifter.¹ Det är de sistnämnda, som första gången satt spår i ett reglemente, nämligen i en ordning för Stockholms stadsvåg från år 1629, där vågavgiften för tobak bestämmes till 8 öre per lispund.² Taxan härstammar alltså från samma år som den första kända notisen om tobaksrökning i Sverige, och visar, att tobaksbruket hos oss redan då nått en viss spridning. Den första bestämmelsen från statens sida möter i 1639 års tulltaxa, som infört en importtull på tobak av 1 öre s. m. per skålpund och för tobakspipor av 6 penningar s. m. per dussin.³

Tobakens uppdykande i tulltaxan, som betydde, att importen nu svällt ut till en sådan storlek, att den väckt kronans

¹ För detaljerna rörande den svenska tobaksbeskattningen hänvisas till Tobakskommitténs av 1903 betänkande, s. 84 ff.

² Stockholms stads-ordinantier utg. av M. Lagerström, I, s. 21.

³ Stiernman, a. a., 2, s. 234.

fiskaliska intresse, är ingen tillfällighet. Det var en följd av, att de från Gustav II Adolfs tid härstammande planerna på en svensk transocean handel, baserad på egna kolonier, till sist nått ett, visserligen blygsamt resultat. Under medverkan av det redan år 1626 stiftade Söderkompaniet hade grunden år 1638 lagts till den svenska kolonien Nya Sverige vid Delawarefloden. Bland de varor, som den transocean handeln lämpligen borde omfatta, hade från början räknats även tobaken. För 1637, det första året, för vilket någon handelsstatistik föreligger, uppges importen av tobak till det egentliga Sverige ha uppgått till 38.430 skålpund (till Finland 2.089 skålpund).¹ För 1640 föreliggande två, varandra motsägande uppgifter, vilka dock kunna sägas vara samstämmiga däri, att importen nu i jämförelse med den tre år tidigare ungefär fördubblats.² Våren 1640 kom

¹ Boëthius-Heckscher, Svensk handelsstatistik 1637—1737, s. 100 och 109; De här meddelade uppgifterna för 1637 grunda sig på den importstatistik för detta år, som tidigare tryckts i Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, 2: 11, s. 687 ff. Kjellbergs uppgift, att importen för året endast skulle utgjort 1.714 skålpund, måste bero på något misstag (a. a., s. 70).

² Enligt den tidigare åberopade källan (Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, 2: 11, s. 731 ff. och Boëthius-Heckscher, a. a., s. 100 och 109) skulle år 1640 importen till Sverige uppgått till 80.123 skålpund och den till Finland till 5.503 d:o. En från annat håll bevarad statistik, tillkommen i samband med utredningen rörande ett förslag om upprättande av ett tobakskompani vid frihetstidens början, har i stället siffrorna 57.760, respektive 4.096 (Tobakskompanier: Förslag om inrättande 1720. Handel och sjöfart, KA). Enligt sistnämnda källa skulle siffrorna för 1639 varit 44.861, respektive 4.031. Johnsons antagande, att tobaksimporten ännu vid denna tid varit relativt obetydlig, är alltså felaktigt. Då han motiverar sin mening med att tobaken ännu inte intagits i tulltaxorna, förbiser han, att detta skett i 1639 års taxa, medan han däremot egendomligt nog observerat tullen på tobakspipor, som införts i samma taxa (a. a., 1, s. 158).

också den första stora lasten från Nya Sverige (11.878 skålpund), hemförd med Kalmar Nyckel.¹

Kolonialplanens förverkligande var en frukt av den målmedvetna energi, som präglade Christinas förmyndarregering under Axel Oxenstiernas inspirerande ledning. Det gällde nu att bevara och stödja den nyvunna besittningen. Som ett led i dessa strävanden och för att stävja den alltmera florerande smugglingen tillkom det första svenska tobaksmonopolet. År 1641 erhöll Söderkompaniet privilegium på tobaksimporten till Sverige, Finland och Ingermanland, samtidigt som noggranna bestämmelser utfärdades i avsikt att möjliggöra en detaljerad kontroll över den inrikes minuthandeln, vilken dock i princip fortfarande skulle vara fri.² Kompaniet åtnjöt tullfrihet för den tobak, som på egna skepp importerades från Amerika, men icke för vad som togs från den europeiska marknaden, d. v. s. främst från Holland.³ Administrationen av importen lades helt i händerna på kompaniets faktor i Stockholm Benjamin Bonell, vars avslut med olika försäljare kan följas i detalj.⁴

Förhoppningarna att kunna få bukt med smugglingen genom den nya ordningen infriades icke. På initiativ av kompaniet, vars handel genom det ohämmade lurendrejeriet led ett avsevärt avbräck, vidtog regeringen år 1643 den åtgärden, att tillerkänna kompaniet även exklusivt monopol på minuthan-

¹ Johnson, a. a., 1, s. 159.

² Privilegiebrevet för Söderkompaniet av den 12 jan. 1641 och förordningen angående tobakshandeln av den 8 febr. s. å. tryckta hos Stiernman, a. a., 2, s. 305—307 och 309—311.

³ Detta förklarar tobaksimportens nedgång i statistiken för 1645, där siffran för det egentliga Sverige stannar vid 20.142 skålpund (Boëthius-Heckscher, a. a., s. 100).

⁴ Johnson, a. a., 1, s. 161 ff.

deln.¹ För organiserandet av denna bildades ett kompani av använare, ursprungligen bestående av tio personer med Jakob Trotzig som direktör, vilket fick karaktären av ett dotterföretag till Söderkompaniet, knutet till detta genom ömsesidigt exklusiva avtal.² Ett intressant uppslag från den följande tiden utgör försöket att organisera tobaksspinnning inom landet, alltså det första initiativet till en svensk tobaksindustri. Våren 1645 lät Söderkompaniet anställa en tobaksspinnare i Göteborg, vars verksamhet dock blev mycket kortvarig. Stora innekande tobakslager föranledde försökets upprepande tre år senare och nu med större framgång. En holländare vid namn Thomas Schwartwout inkallades till Stockholm, och sedan nödiga verktyg anskaffats, sattes tillverkningen i gång. Under tiden oktober 1648—oktober 1649 åstadkoms en kvantitet av 15.650 skålpund, och företaget visade sig ekonomiskt lönande.³

Grundvalarna för kompaniets monopolställning hade emellertid så småningom undergrävt. Även efter det kompaniet erhållit fullständig kontroll jämväl över minuthandeln, visade det sig oförmöget att komma till rätta med smuggelhandeln, varje monopols farligaste fiende. Åtgärden hade också medfört den nackdelen, att den stegrade oppositionen från det handelsidkande borgerskapet, som i den såg ett intrång i sina välförstådda rättigheter. Avgörande för monopolets öde torde denna gång dock främst ha blivit, att det icke infriade kronans förhoppningar i fråga om Nya Sverige och den transoceana handeln. Kompaniet övergick nämligen så småningom till att hämta det mesta av sin tobak från den europeiska marknaden,

¹ Kungl. förordningen av den 20 april 1643 (Stiernman, a. a., 2, s. 373 ff).

² Johnson, a. a., 1, s. 291 ff.

³ Johnson, a. a., 1, s. 295 f.

varigenom monopolet förlorade sitt ideella existensberättigande. Under år 1649 gick drottningen själv i rådet till upprepade attacker mot kompaniet: hon förklarade sig icke se någon nytta i detta »utan blame haver man av hela världen däröver». Till sist dekreterade hon personligen, att tobakshandeln åter skulle lösgivas, ett beslut, som tillförsäkrade henne en lättköpt popularitet bland gemene man, »som hava högligen prisat Kongl. Maj:ts mildhet i denne saken».¹

Tobakshandelns frihet lämnade de ivriga spekulanterna bland tidens brokiga skara av in- och utländska köpmän ingen ro, och tydligen har kronan varit alltför villig att låna sitt öra åt de mer eller mindre vederhäftiga projekt, som framställdes; upplösningstendenserna inom det kungliga kansliet ledde rent av till direkt motstridiga beslut från regeringens sida. Ett uppslag, som däremot icke synes ha mötts av någon förståelse, förtjänar trots detta att omnämnas, då det har ett visst historiskt intresse. Det är det projekt till utvecklandet av en inhemsk tobaksodling, som år 1650 framställdes av en inflyttad utlänning vid namn Anders Lenz. Enligt den mening, för vilken han utan framgång sökte vinna gehör, »kunde och här i landet många örter och vexter planteras, dem man i lika måtto från avlägsne orter på det dyraste måste have och köpa, som här i riket väl växa kunna».² Lenz' projekt, som alltså är samtidigt med tobaksplantans första införande till Sverige genom Olof Rudbeck, stannade på papperet. Någon inhemsk odling kom vid denna tid icke till stånd. Tobaksplantan förblev

¹ Svenska riksrådets protokoll 1649, utg. av S. Bergh, s. 262, 292 och 293. Patentet, varigenom beslutet kungjordes, är av den 25 okt. och finnes tryckt hos Stiernman, a. a., s. 602 f.

² Underdån. ansökan av A. Lenz, dat. 6 aug. 1650, i Småsamlingar: Industrier, vol. 27, RA.

tills vidare en kuriositet i Rudbecks botaniska trädgård eller i några förnämna adelsmäns anläggningar, såsom Magnus Gabriel de la Gardies vid Jakobsdal — det sistnämnda torde icke ha varit någon tillfällighet, då den lysande rikskanslern, som vi längre fram skola lära känna, hade mycket intima förbindelser med den svenska tobakshandeln under den tid, då han stod i spetsen för Karl XI:s förmyndarregering.

Större framgång än Lenz — åtminstone på papperet — hade två holländare vid namn Johan Fock och Johan Visbeck, som den 5 oktober 1650 tillerkändes privilegium bl. a. på tillverkning av spelkort och tobakspipor samt försäljning av sönderskuren tobak jämte rätt att mot en tull av endast en procent införa tobaksblad och vissa tobakssorter. Den sistnämnda tullindringen inskränktes emellertid året därpå till att gälla en kvantitet av högst 3.000 rds värde årligen,¹ och senare samma år gjordes hela deras privilegium illusoriskt, genom att kronan engagerade sig för ett nytt experiment med tobakshandelns monopoliserande.

Uppslaget synes denna gång ha kommit från köpmannen i Stockholm Casper Kohl, som med sig associerat en inflyttad skotte vid namn Daniel Young (sedan adlad Leijonancker), vilken redan tidigare varit verksam inom tobakshandeln i Sverige och senare som storköpman och kronoleverantör skulle spela en betydande roll i vårt lands ekonomiska historia. Kronan torde ha lockats av projektet att utbyta de löpande tullinkomsterna mot ett årligt arrende — vilket var det nya i förslaget — som en följd av den kroniska penningbrist, som utmärkte finansförvaltningen under drottning Christinas senare regeringsår. Överenskommelsen stadfästes den 22 september

¹ Tobakskommitténs av 1903 betänkande, s. 87 f.

1651. Åt de två köpmännen överlämnades monopol på tobaks-handeln i Sverige och Finland, vilket innebar icke endast privilegium på importen och grosshandeln utan även, enligt vad som sedan förklarades i en kompletterande kungörelse, rätten att ombesörja försäljningen ute i landet genom egna avnämare. Monopolet skulle gälla för en tid av fyra år och arrendesumman utgå med 5.000 rd specie årligen.¹

Företaget stod från början på svaga fötter. Kohls ekonomiska ställning synes ha varit undergrävd, redan då överenskommelsen med kronan ingicks, och han råkade kort därefter på obestånd. Detta, i samband med klagomålen från de två bortglömda herrarna Fock och Visbeck, ledde till den förändring av bolagets organisation, som vidtogs genom en kunglig förordning redan från början av följande år, varigenom hälften av privilegiet överflyttades på de två sistnämnda; då de nyinsatta participanterna nedlagt kostnader på här i riket inrättade verk och manufakturer, befriades de samtidigt från sin andel av arrendet och tillerkändes ensamma efter den fyraåriga kontraktstidens utgång prolongation på monolet i ytterligare tio år.² Dessa löften blevo dock ingalunda infriade. Redan genom ett patent av den 28 april 1653 upphävdes kompaniet, varigenom tobaksimporten och tobakshandeln åter lämnades fria. Modererade tullsatser förklarades nu vara det bästa medlet att bekämpa smuglingen.³ Kompaniets korta historia är belysande för oredan och inkonsekvensen inom den statliga finansförvaltningen, då upplösningen nått som längst.

¹ Stiernman, a. a., 2, s. 678 f. och 692 ff. Nya Sverige-kompaniet blev alltså — i motsats till vad Johnson vill göra gällande (a. a., 1, s. 297 f.) — ställt utanför under denna monopolperiod.

² Riksregistraturet, RA.

³ Stiernman, a. a., 2, s. 708 f.

Med Karl X Gustavs tronbestigning göts en ny anda i den svenska riksstyrelsen. Nya krafttag togos även för att utveckla den transoceaniska handeln, och efter tidigare mönster fick stödet formen av ett tobaksmonopol. Det kompani, som senast under namn av amerikanska kompaniet haft till uppgift att exploatera handeln på Nya Sverige, rekonstruerades med friskt kapital och erhöll åter privilegiet på tobakshandeln. I inledningen till det plakat av den 23 december 1654, där detta kungöres, hänvisas icke utan skäl till de »åtskillige och differente resolutioner, påbud och mandater», som publicerats under de senaste åren. Efter noga betänkande hade emellertid Kungl. Maj:t funnit nyttigt och rådsamt att åter »restringera» tobaksinförseln på participanterna av det amerikanska kompaniet som ett medel, varigenom Nova Svecia skulle kunna konserveras, tillväxa och förkovras, samt den svenska nationen få tillfälle att vänja sig vid den amerikanska seglationen och handeln.¹

Dessa förhoppningar kommo dock på skam. Redan samma år gick den svenska utposten i Västindien förlorad för moderlandet, och därmed grusades definitivt Gustav Adolfs stolta drömmar om ett svenskt kolonialvälde. Spolierat var därmed också arbetet på att utveckla den till sist vunna kolonien till en svensk tobaksplantage, en tanke, varpå regeringen från början lagt stor vikt. I den berömda instruktion, som förmyndarregeringen den 15 augusti 1642 utfärdat för guvernören Johan Printz, hade han särskilt ålagts att med all makt upparbeta tobaksodlingen inom kolonien, så att på alla hemgående fartyg kunde översändas en god kvantitet av den eftersökta varan.²

¹ Stiernman, a. a., 2, s. 783 ff.

² Punkt 12 av instruktionen, som finnes tryckt hos Amandus Johnson, The instruction for Johan Printz, s. 63 ff.

Teckning ur Per Lindeströms reseskildring från Nya Sverige, den svenska kolonien i Nord-Amerika under åren 1638—1655, som regeringen hoppades skulle kunna utvecklas till en svensk tobaksplantage

Printz hade också gripit sig an med saken, ehuru odlingarna icke fingo den omfattning, som ursprungligen varit tänkt.¹ En bild av resultatet får man i den svenske fortifikationsingenjören Per Lindeströms instruktiva skildring av förhållandena i Nya Sverige mot slutet av koloniens svenska tid.² Metoderna, som användes vid den första svenska tobaksodlingen — ehuru icke på svensk mark — finnas här beskrivna på följande sätt:

»Den Tobak som här ytterst in America växer, kallas Wirginisk Tobak, och räknas för den principaleste och yppersta Tobaken, som på detta efterskrefne sätt planteras. 1. Såås dess fröö på plantesängh som kåålfröö. 2. När planterne blifwa så stoorä att dee sättias böra, tå planteras dess Tobaksplantagie med kuupor, som humblekuupor, så långt emellan hwar kuupa, att man kan gåå ther emellan Tobaken oskamfärat; tå sätties een planta i hwarie kuupa, och den växer så högh att hon ståår karlen undher armen; skall och wara sallpetterjordh, som Tobaken såås och planteras uthj och then jorden som på then orten är, finnes full medh sallpetter. Nu äro trenne slags Tobak till, det ena slaget bättre än det andra, men till att kunna åthskillia den godhe och sundhe Tobaken ifrån den andhra, så will jagh den gunstige läsaren det på efterfölliande sätt undherwijsa, nembl: 1. Den planta som bladen växer upp medh stielcken, medh een Accut och spitzigh angell, som Exempli gratia, jagh will lijkna på 30 grader omtrent eller mindre, så äro the bladen mörcke och tiocke, det är den sämbste Tobaken. 2. Den planta

¹ Amandus Johnson, *The swedish settlements on the Delaware 1638—1664*, I, s. 308 och passim.

² Lindeströms reseskildring har utgivits — men delvis i referat och sammandrag — av Nils Jacobsson (1923). Det ovan citerade partiet angående tobaksodlingen, som icke medtagits av Jacobsson, har hämtats ur Lindeströms originalmanuskript i riksarkivet (s. 163—164).

som bladen wäxa upp medh stielcken, medh een wijdare Angell, på 60 grader omtrent, hwars blad medh een lius och klaar Castaniebrun Colour, det är den medelmåttigste Tobaken. 3. Den planta som bladen wäxa medh en rectangulo eller Angelo obtulo ifrån stielcken, på 90 eller flere grader, dess blad äro liusbruune, tynne, slätte och klare, den är den sundaste, förnämbste och kåsteligeste Tobaken. Hwar månat eller huarie 3 weckor emellan, som Colonieren eller Frijmann kan förnimma det bäst görs af nöden, så går han omkringh sijn Tobaksplantage, bryter af topparne på hwar planta, undantagandes dem han till frööplantor hafwa will, ther igenom slåår thes krafft neder uthj bladen, elliest blifwer Tobaksplantan eij starkare änn annat tortt gräs eller höö. Men när Tobaken blifwer mogen, så han bör inbärgas, tå hackas han af stielcken som kåål, och äro stoore Tobakshus bygde, der uthj han torckas skall, hwarest man och plantorne, både undher taak, och omkringh wäggiarne, upsticker medh spretor. När som Tobaken nu befinnes lagom torr i stoore faat att inpackas, tå wällier Tobaksplantaren af den bästa Tobaken, så mycket som honom till hans hus kan wara af nöden, men den öfrige packar han både ondt och gådt ihoop, och uthskieppar. Nu äro the bladerne, som på bem:te alle tree slags Tobaksplantorne, nederst weedh jorden wäxte äro, the osundaste, som göra en menniskia, både hufuudet, hiernan, bröstet och magen, så mycket ondt, som den gode och sunde Tobaken, någonsin lätta och lijsa kan, hwar uppå göra the ingen discrimen eller åthskillnat, uthan igenom dess mixtur, warder Tobaken uthj andre länder, så wäll som här i Swerige i TobaksCompagnierne, det onda medh det goda, så tillsammans ihoospunnit och försåldt, att ingen åthskillnat fins på det goda och det onda, som tyckes lichwäll lij-

kare, att det goda blefwo från det onda separerat, så att den rijke som penningar nogh hafwer, kunde det bästa upkiöpa, och den fattige som ringare medell hafuef, det sämbre, emädan det nu uthj ett sådant bruuk så öfwerflödigt kommet är, att om en fattigh stackare hade icke ett brödhstykke till sigh eller sijn hustru och barn till nähringh, eller han woro så fattigh, att han gingo medh tiggiarestaffwen, eller en inhyses kiäringh tillsaijandes, så kan den icke lefwa, om den icke fingo Tobak, fast det woro bahre stielckerne, som länder dem lichwäll till största skadha och ruin.»

Under namn av tobakskompaniet fortsatte det amerikanska kompaniet sin verksamhet även efter förlusten av Nya Sverige. Allt fortfarande skapades de största svårigheterna genom det florerande lurendrejeriet, varför efter mönster av tidigare förhållanden även kontrollen av den inrikes tobakshandeln genom kungl. plakatet av den 22 maj 1658 överlämnades åt kompaniet.¹ Denna organiserades nu på ett mera effektivt sätt än tidigare. Sålunda tillsatte kompaniet egna inspektorer med uppgift att övervaka olika landsdelar. Bland de mera kända av dessa kunna nämnas Chrispin Flygge, som fick på sin lott Göteborgs stad samt Älvsborgs och Skaraborgs län med Värmland, Dal och Bohus län, samt husgerådsmästaren Anders Andersson, vars distrikt omfattade Södermanland, Närke och Västmanland. Kompaniets direktörer samma år voro Olof Strömsköld och Hans Kramer, och som faktor fungerade den ovan omnämnde Daniel Young. Om tobaksimportens omfattning föreligga från denna tid endast sporadiska uppgifter. En bevarad tablå redovisar för året 1655 och t. o. m. november 1656 sammanlagt 77.187 skålpund, som införts dels från Holland genom

¹ Stiernman, a. a., 2, s. 875 ff.

Peter Trotzig och dels från Hamburg genom Daniel Young; av denna kvantitet skulle ultimo november 1656 ännu 39.888 skålpund vara osålda. Även under denna tid har en inhemsk bearbetning förekommit i begränsad omfattning: under år 1655 och en del av det följande året uppges ha spunnits i Stockholm sammanlagt 13.900 skålpund.¹

Inte heller detta monopolföretag fick dock någon längre livstid. Allt högljuddare yrkade borgerskapet vid riksdagarna på kompaniernas, och då särskilt tobakskompaniets, upphävande, och på senhösten 1660 tillmötesgick regeringen deras önskan på sistnämnda punkt. Dessförinnan hade tobakskompaniets egna direktörer anslutit sig till kravet på kompaniets upphävande, vilket tyder på att detta icke längre var något lukrativt företag. Monopolets återkallande tillkännagavs genom ett brev till kommerskollegium av den 10 november 1660.²

Karl XI:s förmyndarregering behövde för sin del mindre än två år för att ändra ståndpunkt till frågan om tobakshandelns frihet. Fortfarande med den ohämmade smugglingen som officiell motivering återinfördes monopolet år 1662 och bortarrenderades nu till husgerådsmästaren Anders Andersson (adlad Drakensköld), vilken som förut omtalats varit en av det amerikanska kompaniets inspektorer, och handelsmannen i Stockholm Petter Bohm. Bakom dem hade emellertid vid överenskommelsens genomdrivande stått andra och mäktigare intressenter. De två officiella kontraktanterna representerade ett konsortium, som utom dem själva bestod av generaltullförvaltaren Vilhelm Drakenhielm, räntmästaren Börje Olofsson Cronberg,

¹ Handel och sjöfart, vol. 20, RA.

² Rådsprotokoll (S. Franc) 3, 25 och 27 okt. 1660, RA. Stiernman, a. a., 3, s. 6.

ståthållaren Daniel Bengtsson Uttermarck och hovkamreraren Jonas Österling. Av dessa hade de två förstnämnda, som alltså innehade nyckelpositioner inom den centrala finansförvaltningen men jämsides bedrevo en omfattande privat affärsverksamhet — ett karakteristiskt och ödesdigert drag inom administrationen vid denna tid — varit de ivrigast verksamma för de indräktiga monopolprivilegiernas bärgande. Avgörande för sakens framgång torde främst ha varit, att konsortiet som förespråkare inom regeringen lyckats förvärva ingen mindre än dennas ledande man, rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie. Det var han, som inlämnade konsortiets första projekt till kommerskollegium och sedan på regeringens vägnar förde de följande underhandlingarna. Under dessa omständigheter behövde något allvarligare motstånd icke påräknas. Kommerskollegium, som varit emot det amerikanska kompaniets upphävande, hade i princip ingenting att invända, och de betänkligheter, som yppades inom rådet med hänsyn till borgerskapets befarade opposition och de livländska och estniska städernas privilegier, stillades genom de modifikationer, som på dessa punkter infördes i överenskommelsen med participanterna.¹

Enligt den doktrin, som officiellt hävdades — väl närmast av propagandaskäl — hade statsmonopol nu införts i fråga om tobakshandeln: kronan hade själv övertagit denna, och kompaniet var endast att betrakta som kronans fullmäktige. I princip innebar dock de nya förhållandena ingen skillnad från dem, som gällt under det amerikanska kompaniets tid. Överenskommelsen mellan kronan och det nya kompaniet, som stadfästes genom det kungl. plakatet om tobakshandeln av den 9 oktober

¹ Kommerskoll. prot. och registratur 15 juli 1662. Rådsprotokoll (S. Franc) 21 och 24 juli, 22 och 27 sept. samt 3 okt. s. å.

1662 samt kontraktet med Anders Andersson och Petter Bohm och deras avgivna revers av samma dag, innebar i huvudsak följande.¹ Kompaniet erhöll monopol för tio år på importen av tobak och spinneriredskap till Sverige, Finland och Ingermanland och befriades från importtull för dessa varor. Häremot skulle det erlägga ett årligt arrende, som bestämdes för de fem första åren till 120.000 d. k. m. och för de fem senare till 170.000 d. k. m. Inom landet befintliga lager av tobak skulle anmälas till inlösen inom sex veckor. De av borgerskapet i städerna och andra, som tidigare handlat med tobak, skulle företrädesvis antagas som avnämare, om de voro villiga att ingå på kompaniets villkor. Stränga straff mot smuggling stadgades liksom tidigare, och särskilt inskräptes förbud för sjöfolk att införa tobak, tobaksblad eller spinneriredskap. Kompaniets tjänstemän tillerkändes en långt gående visitationsrätt. Två av bestämmelserna i kontraktet skulle få oväntad aktualitet i framtiden: den ena stadgade, att vid krig och pestilentia, som hindrade handeln, skulle arrendesumman modifieras efter kammar- och kommerskollegiernas prövning av skadan och den andra, att kompaniet icke ägde stegra prisen över dem, som gällt på amerikanska kompaniets tid (punkterna 9 och 10).

Uppgörelsens värde ur statsfinansiell synpunkt kan betraktas från olika sidor. Att monopoliet eftertraktats av partipanternas som ett indräktigt privilegium är självklart och uppenbart. Kommerskollegium, som utgick från en annan beräkning av arrendet, vilken för de tio kontraktsåren skulle givit sammanlagt 260.000 d. k. m. mera än de villkor, som slutligen fastställdes, förutsatte, att kompaniet ändå skulle kunna räkna

¹ De tre aktstyckena, jämte en samma dag daterad Disposition öfwer Tobaksmedlen äro tryckta hos Stiernman, a. a., 3, s. 108 ff.

på »en ansenlig profit», och det skulle senare visa sig, att denna prognos också var riktig. Magnus Gabriel de la Gardie kan i detta sammanhang knappast frikännas från misstanken för korruption, även om man betraktar fallet utifrån den tidens mycket toleranta inställning till denna företeelse. En punkt av partcipanternas senare ingångna inbördes överenskommelse innehöll bestämmelsen, att till »en viss person» under hela kontraktstiden årligen skulle utbetalas 1.000 rd — det var rikskanslerns belöning för hans insats vid privilegiernas utverkande.¹ Allt detta utesluter icke, att monopoliet ändå innebar en vinst för statskassan i jämförelse med den inkomst, som kunde beräknas av en fri tobakshandel. En kalkyl grundad på extrakt ur tulljournalerna för det närmast föregående monopolfria året, alltså 1661, ger vid handen, att kronans tullinkomster av tobaksimporten till Sverige och Finland — Ingermanland alltså icke medräknat — detta år endast steg till en summa motsvarande 54.640 d. k. m., vilket var mindre än hälften av det årliga arrendet under de fem första kontraktsåren.²

Tobaksmonopolet av 1662 fick en betydligt längre livslängd än sina föregångare och överträffas i ålder av sin sentida efterföljare, det nu jubilerande Svenska tobaksmonopolet, med ännu endast två år. Kompaniets omfattande arkiv, som indrogs till staten under den senare Karl XI:s-tidens råfster, har till största

¹ Att de la Gardie, som man på förhand kunnat misstänka, var den åsyftade personen, framgår av att beloppet enligt kompaniets huvudböcker har utbetalats till honom. Kanslerns ekonomiska utbyte av monopoliets tillkomst inskränker sig för övrigt icke härtill. Den första assignation, som kammarkollegium utfärdade på arrendemedlen — den beslöts dagen efter monopoliets fastställande — gällde en betalning till kanslern å 4.500 d. s. m. i avräkning på en kronofordran (Kammarkoll. prot. 10 okt. 1662).

² Tobakskompanier: Förslag om inrättande 1720. Handel och sjöfart, KA.

246

L. Pughn... wille litta affilicium till
 Secretarien i Hofkanslerns Kabinett...
 som Malans Gården skall hafwa, till den säll-
 skaps brukande... för inkommande...
 12. Martii, anno 1668

100. Ducatus specie

Magnus Gabriel de la Gardie

Johannes de...
 Sorsam gelton

för Malans Gård ad Bohus 100. Ducatus specie af...
 1668

Assignment av Magnus Gabriel de la Gardie på subsidiemedel
 från tobakskompaniet, vilka han erhöll för sin
 insats vid monopolets utverkande

delen bevarats till vår tid.¹ Tack vare det, även kulturhisto-
 riskt mycket värdefulla, men ännu föga utnyttjade material,
 som detta innehåller, ha vi möjlighet att få en detaljerad bild
 av tobakshandelns organisation i vårt land under detta tidiga
 skede.

¹ Se härom Hedar, Enskilda arkiv under karolinska enväldet, s. 290 ff.
 Större delen av arkivet förvaras i kammararkivet.

Kompaniet utgjordes av de sex tidigare namngivna participanterna, som genom en inbördes »union» förbundo sig att var för sin del ansvara för arrendesumman och tillskjuta det nödvändiga rörelsekapitalet.¹ Vinsten skulle också fördelas lika dem emellan, men Drakenhielm och Cronberg tillerkändes utöver denna vardera 1.000 rd årligen under hela arrendetiden för den »flit och försorg», som de nedlagt på privilegiernas utverkande. At Andersson och Bohm uppdrogs att fungera som kompaniets direktörer, men viktigare beslut fingo de icke fatta utan kommunikation med de andra participanterna. Till direktörernas förfogande ställdes nödig kontorspersonal; en sekreterare och en bokhållare anställdes redan under det första egentliga verksamhetsåret.

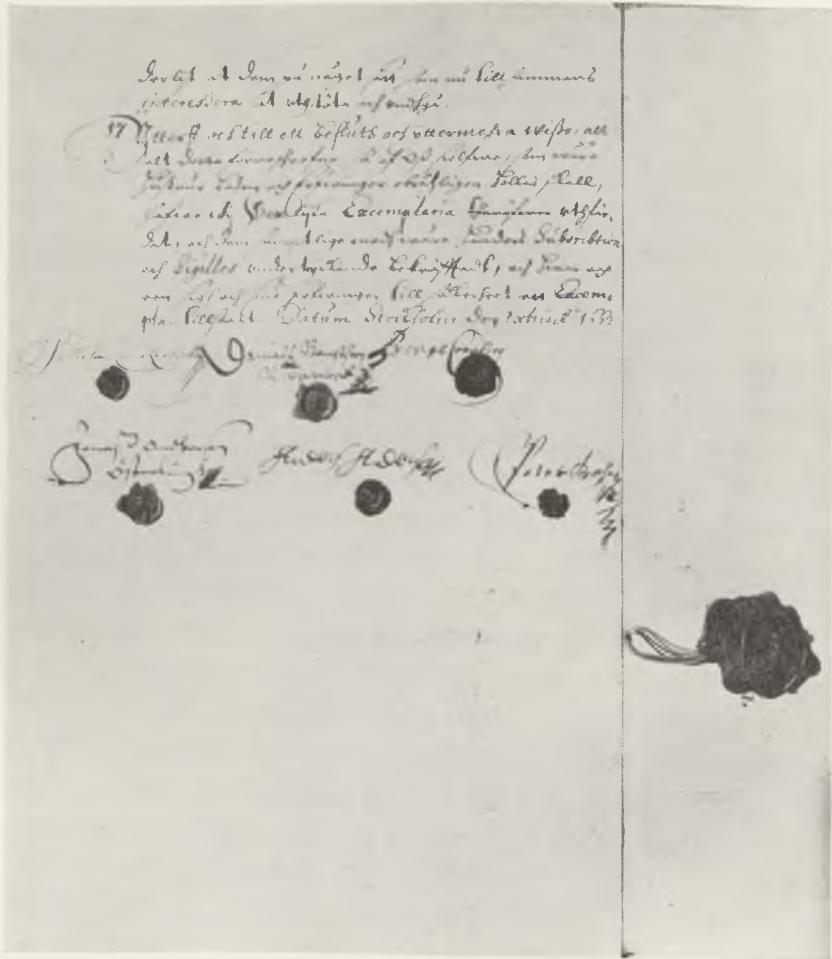
Kompaniet fick sina lokaler i landshövding Clæs Banérs hus vid Slottsbacken, som våren 1663 ställdes i ordning för inflyttning.² Huset hade tidigare hyrts av Niclas Wallari, från vilken kompaniet förvärvade dispositionsrätten. Den översta våningen inrymde en stor sal, »som commedianterne nyligast haft haver»; på den kringmurade platsen vid husets norra sida fanns ett stall, som innehafts av en pumpmakare.³ Som lagerlokaler använde kompaniet till en början vissa förhyrda källare på olika platser i staden, bl. a. valvet under salig riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielms hus.⁴ På tomten till det Banérska huset, sedan det där tidigare belägna stallet nedrivits, lät kompaniet senare upp-

¹ Originalöverenskommelsen i Tobakskompanier: Kontrakt och reverser 1660—80-talen. Handel och sjöfart, KA.

² Utgifter för husets reparation och rengöring redovisas i kompaniets kassaräkning för 1663.

³ Kontraktet med Wallari, som innehåller en beskrivning på husets olika lokaliteter, ingår som verifikation nr 248 till 1664 års kassaräkning.

⁴ Utbetalda hyror för dessa lokaler redovisas i de första årens kassaräkningar.

Bolagskontraktet mellan delägarna i tobakskompaniet av 1662 under-
tecknat av Wilhelm Drakenhielm, Daniel Bengtsson Uttermark,
Berge Cronberg, Jonas Andherson Österlingh
och Peter Bohm

föra ett packhus, som stod färdigt 1665.¹ Även kompaniets försäljningsbod i Stockholm torde varit belägen i direkt anslutning till huvudkontorets lokaler.

Minuthandeln i huvudstaden överlämnades åt holländaren Jan van der Hagen, vilken alltså antagligen kan betraktas som Stockholms förste till namnet kände tobakshandlare. Hans ensamrätt till detta näringsfång bestreds några år senare av Hans Kohlmäter, men Kungl. Maj:t stadfäste privilegiet för van der Hagen, vilket han behöll till år 1671.²

För tobakshandeln ute i landet krävdes en vittomspännande organisation. Hela riket uppdelades, liksom på det tidigare kompaniets tid, i distrikt, som ställdes under uppsikt av kompaniets inspektorer. Besökare och strandridare anställdes på olika platser för att bekämpa smugglingen. Avtal måste vidare träffas med lämpliga personer i städerna, som kunde åtaga sig att fungera som kompaniets faktorer. I anslutning till direktiven vid överenskommelsen med kronan såg kompaniet helst, att någon av magistraten var med bland faktorerna, av vilka det endast borde finnas tre à fyra i varje stad. Endast en försäljningslokal skulle få förekomma på varje plats, och i denna fick icke saluföras andra varor än tobak; även dessa bestämmelser syftade till att underlätta kontrollen över den olaga handeln. Faktorerna fingo reversera sig till kompaniet och måste binda sig för att avsätta en viss årlig minimikvantitet. Då siffrorna kunna ha ett visst värde som belysande för tobakskonsumtionens omfattning vid denna tid, kan exempelvis nämnas, att årskvantiteten för Uppsala fastställdes till 10.000, för Väs-

¹ Dess uppbyggande kan följas i kompaniets kassaräkningar för åren 1664 och 1665.

² Kungl. breven 12 maj 1666 och 10 okt. 1668 (Riksregistraturet).

terås och Norrköping till 6.000, för Nora till 4.000 och för Köping till 3.000 skålpund.¹

Genomförandet av den nya ordningen stötte från början på patrull överallt i landet, och på många håll kom det till allvarliga sammanstötningar. Den befarade obstruktionen från det handelsidkande borgerskapets sida uteblev icke. I Örebro vägrade sexton borgare att utlämna sina tobakslager, och i Halmstad understod sig magistraten rent av att sätta sig över bestämmelserna i Kungl. Maj:ts plakat angående böternas fördelning av det konfiskerade godset. Men de friktioner, som uppstodo på många ställen, visade även, att tobaksbruket nu blivit ett invariant njutningsmedel bland gemene man, som det var ömtåligt att röra vid. Överallt klagades på höga priser och dåligt gods. Kompaniets utskickade gingo aldrig säkra till liv och lem vid utövandets av sin tjänst. I Hedemora blev inspektoren Jakob Johansson »av ett lättfärdigt parti överfallen och ömkligen bragt om livet». På grund av de trakasserier, för vilka kompaniets besökare utsattes från soldaterna i Göteborg, måste man gripa till åtgärden att ge garnisonen i samlad trupp den skarpaste tillrättvisning. Värst var det dock som alltid att komma till rätta med den florerande smugglingen. Där inga besökare funnos — såsom i Mariestad och Leckö grevskap — fortgick den olaga handeln »uppenbart och utan någon sky eller försyn». Tobaksmugglingen från Danmark — numera väl mest praktiserad som ett populärt turisthobby — har även anor ända från denna tid: det klagades över att bönder och andra på den svenska sidan foro med sina båtar till Köpenhamn och hemli-

¹ De ovan lämnade uppgifterna om tobakshandelsorganisation äro hämtade ur huvudkontorets utgående brev under de första åren av kompaniets verksamhet (Tobakskompaniets kopieböcker). För städernas årskvantiteter jämför siffrorna på uttagna kvantiteter för 1663 hos Swederus, a. a., s. 40.

gen införde stora kvantiteter. I Roslagsbygden tillhandahölls tobak av en hop löst kvinnfolk från Stockholm »som följas tillhopa två och två ur den ena socknen i den andra och spisa allmogen därmed». Samma svårigheter som i Sverige mötte kompaniets utskickade till Finland, inspektoren Simon Berg, vars rapporter till principalerna i Stockholm äro kryddade med många mustiga och drastiska vändningar. »Gud förbjude, att jag med mig haver elakt gods, som finnen ej smakar, då får jag med dem en fanens lät», skriver han vid ankomsten till Åbo. För att ta död på smugglingen, särskilt den från Reval, skulle det enligt inspektorens mening ej räcka med argan list och ett helt regemente: »de veta dock sina smygkor, och ingen djävul kommer i snaran». En annan gång klagar Berg över att striden om tobaken skall ha en sådan förmåga att riva upp djupen i folksjälen: då tidigare varit ro och vänskap »vankar nu ej annat än hand i håret och kniven i strupen».¹

De dåliga erfarenheterna från den första tiden ledde till att Kungl. Maj:t den 21 juli 1663 utfärdade fullmakt för Gert Burman att vara »fiskal över tobakshandeln». Tjänsten inrättades, därför att det kommit till Kungl. Maj:ts kännedom, att tobaksplakatet överträtts på många orter, samt att kompaniets inspektorer, besökare och strandridare utsatts för allsköns övervåld, så att de »dels varde dräpne, dels ock med hugg och slag samt andre olidelige injurier och skällsord illa hanterade». Fiskalen skulle uppspana och bringa till laglig näpst alla, som förgrepo sig mot kompaniets tjänstemän, men han skulle också vaka över att undersåtarna icke tillfogades någon oförrätt från dessas sida.²

¹ Tobakskompaniets ankomna brev 1663.

² Fullmakten i Riksregistraturet.

Överenskommelsen med kronan vidgades sedan till att fr. o. m. år 1664 gälla även accisen i Sverige, Finland och Ingermanland, för vilken kompaniet åtog sig att årligen erlægga 5.500 d. s. m. (13.750 d. k. m.). Arrendet gällde den s. k. lilla accisen, som uppbars vid sjöbommarna och portarna, då varan infördes till städerna, men ej månglaraccisen i stapelstäderna »av det tobaket, som runestycketals försäljes».¹ Genom denna reform skärptes oppositionen från städernas sida, och vid samma års riksdag klagade borgerskapet bittert över kompaniets sätt att handha tobakshandeln: det anmärktes på den dåliga kvaliteten, de höga priserna och de alltför hårdhänta visitationerna. Regeringen fann tydligen klagomålen berättigade och utfärdade ett plakat av den 18 mars 1665, som bl. a. bestämde, att kompaniet hädanefter främst skulle saluhålla tre sorters tobak: smal spunnen tobak av fina virginiblåd à 2 d. k. m. per skålpund, medelmättigt tjock tobak av holländska blad à 7 m. k. m. per skålpund och tjock tobak av franska blad à 5 m. k. m. per skålpund. Klagomålen återkommo trots detta vid den följande riksdagen, och även kommerskollegium fann anledning till kritik och talade om kompaniets »egenvillighet». Regeringen ansåg sig dock icke kunna tillmötesgå kravet på kompaniets upphävande men hade ingenting emot arrendets transporterande på borgerskapet. Något sådant arrangemang kom emellertid icke till stånd, varför det förblev vid den gamla ordningen.²

Även kompaniets egen organisation förblev i huvudsak oförändrad under det första decenniet. Andersson och Bohm kvarstodo som direktörer t. o. m. 1664, men det följande året ha

¹ Kungl. brevet 10 dec. 1663 (Riksregistraturet).

² Tobakskommitténs av 1903 betänkande, s. 92. Stiernman, a. a., 3, s. 318 ff. Kommerskoll. skrivelse till Kungl. Maj:t, pres. 9 okt. 1669 (RA).

Daniel Young och Hans Kohlmäter fungerat som sådana. Förändringen berodde antagligen på att Bohm räkat på ekonomiskt obestånd.¹ Andersson återinträdde däremot i sin befattning, först med Helningh von Elswich och sedan med Wolter Sievers som meddirektör. Som direktör för år 1669 nämnes Gerdt Störning.

Någon absolut tillförlitlig statistik, som kan belysa tobaks-konsumtionens omfattning i Sverige under kompaniets tid, torde svårligen kunna åstadkommas. Åtgången för hela riket under åren 1666—1682 har emellertid av Swederus på grundval av kompaniets böcker angivits med följande siffror:²

1666	158.496 skålpund	1675	302.951 skålpund
1667	160.210 »	1676	388.897 »
1668	172.281 »	1677	348.111 »
1669	136.102 »	1678	295.158 »
1670	97.759 »	1679	262.570 »
1671	233.655 »	1680	217.818 »
1672	315.926 »	1681	133.966 »
1673	352.422 »	1682	145.247 »
1674	252.803 »		

Det är av intresse att kunna konstatera, att en betydande del av konsumtionen har tillgodosetts genom inhemsk bearbetning. Enligt vad som allmänt gjorts gällande skulle antydningarna till en svensk tobaksfabrikation ännu på 1670-talet vara mycket svaga; det första svenska spinneriet anses ha grundats

¹ Stockholms rådhus och råd, 2, s. 183.

² a. a., s. 40.

i Stockholm omkring början av detta decennium.¹ Denna uppfattning måste väsentligt revideras. Med tanke på de relativt primitiva redskap, som en fabrikation i detta fall krävde, är det i och för sig sannolikt, att den inhemska bearbetningen icke är mycket yngre än det mera allmänna tobaksbruket i vårt land. I det föregående har också kunnat anföras siffror från såväl Söderkompaniets som det amerikanska kompaniets tid, vilka visa, att hemspunnen tobak redan då tillförts marknaden i för den tiden icke obetydliga kvantiteter. Med kompaniet av 1662 fick den inhemska produktionen en väsentligt ökad omfattning.

Participanterna hade försäkrat sig om monopol på införsel av spinneriredskap och uttryckligen förpliktat sig att spinna så mycket som möjligt inom landet, för att kapital icke onödigtvis skulle dragas ur riket.² De grepo sig också genast an med denna uppgift. I brev till sina representanter ute i landet från början av år 1663 förklarade de sig vara sinnade »att, vill Gud, nästkommande vår begynna själv spinna här så mycket som hela riket prøves tarva». På sommaren samma år utvidgades planerna till att även omfatta ett spinneri i Göteborg, från vilket de skånska provinserna skulle provianteras; när detta verk kom i sitt esse hoppades kompaniet, att folk i de trakterna skulle få gott gods till drägligt pris. Åt inspektorn på orten, Lars Larsson, uppdrogs att organisera företaget. Denne kom också i kontakt med en holländare, som var villig att åtaga sig saken och syntes lämplig för uppgiften — han beskrives som »en snäll och

¹ Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, 1: 2, s. 513. Kjellberg, Ur tobakens svenska historia, s. 91.

² Anders Anderssons och Petter Bohms revers, punkt 4 (Stiernman, a. a., 3, s. 121).

frisk ung karl» — men sedan fick hela planen falla och tycks ha blivit definitivt skrinlagd, sedan den tilltänkte mästaren på hösten återvänt till sitt hemland.¹ Däremot har spinneriet i Stockholm planenligt kommit till stånd.

Som grundare av Stockholmsspinneriet kan betraktas holländaren Roghier Stams, som antogs i kompaniets tjänst den 12 november 1662. Redan detta år har han inköpt en del redskap och material (pressar, gummi, lin och mandelolja m. m.) och satt i gång en tillverkning i mindre skala med hjälp av två gesäller och några pojkar.² I början av följande år fick Stams tillfälle att på kompaniets bekostnad företaga en resa till Amsterdam — antagligen för komplettering av den tekniska utrustningen — och efter hans hemkomst byggdes en del spinneribord.³ Kompaniet kunde också hålla löftet att på allvar sätta i gång med tillverkningen i början av sommaren. På grundval av Stams lönekvittenser kan konstateras, att under månaderna juni—september 1663 tillverkats sammanlagt icke mindre än 39.100 skålpund.

Med följande år efterträdde Stams som mästare av en inkallad engelsman vid namn Richard Leek, och spinneriet har vid denna tid även fått en särskild inspektor i Petter Henschen, en annan inflyttad utlänning. Året därpå utökades staben med ytterligare två utländska experter: spinnarknekten Johan Embrecht från Lübeck, under vars ledning prov anställdes för tillverkning av engelsk tobak⁴ och holländaren Anders Rifwerson.

¹ Om planerna på inrättandet av ett spinneri i Göteborg se brevväxlingen mellan huvudkontoret och Lars Larsson från år 1663 (Tobakskompaniets kopieböcker och ank. brev).

² Se verifikationen nr 99 till 1662 års kassaräkning.

³ Kontot för maj—juni i kassaräkningen för 1663 och verifikationen nr 111 till 1664 års räkning.

⁴ Verifikationen nr 393 till 1665 års kassaräkning.

Även med hänsyn till arbetsstyrkans storlek och produktionens omfattning har spinneriet i Stockholm redan vid denna tid en rent fabriksmässig karaktär. Av en veckoavlöningsrapport från slutet av år 1664 framgår, att då varit anställda — utom arbetsledningen — 7 rullare, vilkas dagspenning varierade mellan 1 och 2 d. k. m., 7 spinnarlag, vardera bestående av 1 spinnare och 5 pojkar, för vilka dagslönen utgick med 2 d. k. m. per dag, 3 spinnargesäller, som arbetat på ackord, samt av mindre kvalificerad personal, som i allmänhet fick nöja sig med en dagspenning på 16 öre, 2 sprenklare, 2 poppemakare samt 4 kvinnor, som arbetat på att snöra upp gammal tobak. Hela arbetsstyrkan utgjordes alltså av 25 vuxna och 35 pojkar.¹ Årsproduktionen för samma år uppgick till 128.174 skålpund (därav 28.255 pressad, 5.618 tjock, 23.094 medel och 71.207 smal tobak) utom avfallet i stjälkar och knoppar, som utgjorde 14.180 skålpund.²

Med år 1670 börjar ett nytt skede i tobakskompaniets historia. Hela företaget överläts nu åt Jonas Österling, mot att han förband sig att under den återstående kontraktstiden med kronan lämna de övriga participanterna 20 % i årlig utdelning på deras ursprungligen insatta kapital.³ En förutsättning för uppgörelsen var, att det lyckades kompaniet att utverka ett nytt plakat om tobakshandeln, vartill Österling tillförsäkrades allt stöd från meddelägarnas sida, liksom över huvud taget, då det för framtiden gällde att befordra kompaniets intressen hos regering och myndigheter. Det nya plakatet, som också publi-

¹ Verifikationen nr 228 till 1664 års kassaräkning.

² Alexander Feifs spinneriräkning för 1664 (Bodräkning 1664—1665).

³ Denna liksom de i det följande återopade överenskommelserna mellan participanterna finnas i Tobakskompanier: Kontrakt och reverser 1660—80-talen. Handel och sjöfart, KA.

cerades på hösten samma år, innehöll i huvudsak en sammanfattning av de privilegier, som tidigare beviljats kompaniet, jämte en del nyheter utan större principiell betydelse.¹

Österling tycks ha gått till verket med friska krafter och goda förhoppningar. Hans första initiativ gällde förbättrandet av spinneriets arbetsförhållanden, vilket — som framgår av det föregående — något oförtjänt givit honom hedern av att ha varit grundläggaren av den första tobaksfabriken i vårt land. I själva verket torde hans insats ha inskränkt sig till, att han på sin på Södermalm mitt emot Långholmen belägna tomt lät uppföra en byggnad för spinneriets räkning och i samband därmed förbättrade fabriken tekniska utrustning. Byggnaden måste ha stått färdig år 1672, då i participanternas nya överenskommelse med Österling från hösten samma år omtalas »det nyss uppbyggde huset på dess tomt beläget, som till spinneriets inrättande och tobakshandelns nederlag uppsatt är».²

Med år 1672 utlöpte kompaniets kontrakt med kronan. Det förnyades emellertid genom kungl. brevet av den 4 maj s. å. för ytterligare två år med den förändringen, att privilegierna nu inskränktes till Sverige och Finland, varför den årliga arren-

¹ Tobaksplakatet av den 24 nov. 1670 jämte en del i samband därmed utfärdade kungl. brev av samma datum äro tryckta hos Stiernman, a. a., s. 819 ff.

² Om byggnadens tillkomst se även tobakskompaniets huvudböcker från början av 1670-talet.

På platsen för nuvarande Högalidskyrkan låg en av Jonas Österling anlagd kvarn, som finnes angiven på Tillæi bekanta Stockholmskarta från 1731 och fanns kvar ännu på 1860-talet. Tobaksspinneriet torde ha legat på norra sidan av nuvarande Brännkyrkagatan mitt emot den gamla malmgården Jakobsberg (platsen för nuvarande biografen Flamman), vilken plats på Tillæi karta är angiven med nr 39 Tobaksspinneriet. Kvarteret har behållit detta namn ända fram till vår tid.

desumman sänktes till 100.000 d. s. m.¹ Genom en överenskom-
melse av den 20 september prolongerade participanterna som
en följd härav avtalet med Österling för den förlängda kon-
traktstiden. Vem kompaniet främst haft att tacka för denna,
torde ligga antytt i bestämmelsen, att anslaget till »en viss per-
son» hädanefter skulle fördubblas till 2.000 rd.

Året därpå erhöll kompaniet en ny participant, som emeller-
tid närmast torde ha hälsats som en ovälkommen gökunge i det
välförsedda boet. Det var Karl XI:s kammartjänare Zacharias
Rehnhorn, som av den myndigblivne konungen överhöljdes
med nådevedermälen och bl. a. utnämndes till hovintendent
och adlades under namnet Rehnberg. På jakt efter möjligheter
att ekonomiskt utnyttja sitt gunstlingsskap hos monarken hade
han fått sin uppmärksamhet riktad även på den lukrativa
tobakshandeln. Det var Jonas Österling själv, som här först
hade uppträtt som förmedlare. Rådmannen Johan Pahl hade
vid slutet av år 1671 genom löftet att till kronan erlægga en
årlig rekognition av 1.000 rd lyckats beröva Jan van der Hagen
hans monopol på minutförsäljningen av tobak i Stockholm.²
Medan van der Hagen närmast kunnat betraktas som en av
kompaniets egna tjänstemän, skulle Stockholmsboden genom
privilegiet för Pahl gå förlorad för kompaniet. Österling och
husgerådsmästaren Andersson, som vid denna tid fungerade
som ett slags meddirektör, kommo då på den idén att föreslå
Rehnberg, att denne skulle begagna sitt inflytande hos konung-

¹ Stiernman, a. a., 3, s. 934 f.

² Kungl. brevet 14 dec. 1671 (Riksregistraturet). Den följande fram-
ställningen bygger delvis på en relation av Jonas Österling, vilken berättelse dock bör läsas med en viss kritik, då den tillkommit efter den senare brytningen mellan honom och Rehnberg. (Tobakskompanier: Strödda anteckningar och beräkningar 1660—90-talen. Handel och sjöfart, KA.).

en för att få försäljningsrätten överflyttad på sig, vilket också lyckades.¹ Om initiativtagarna emellertid, som troligt var, räknat med att Rehnberg skulle finna sig i rollen som deras handgångne man, blevo de snöpligt besvikna. Rehnberg var tillräckligt slug för att snart genomskåda tobakshandelns lukrativa möjligheter och inriktade därefter sin strävan på att få del i det stora monopolet. Möjligheter syntes yppa sig genom de luckor, som uppstått i den ursprungliga kretsen av delägare. Sedan Petter Bohm år 1665 kommit på obestånd och tre år senare avlidit, hade hans andel övergått till Börje Cronberg som ersättning för fordringar, som denne haft på Bohm. Efter Cronbergs död i början av år 1673 innehades hans två andelar i kompaniet av hans efterlämnade änka. Ett överlåtande av någon andel på Rehnberg borde väl i denna situation ha kunnat komma till stånd utan större svårighet, men Rehnbergs anspråk på att utan egen kapitalinsats upptagas i kompaniet stötte helt naturligt på motstånd från participanternas sida. Så småningom började dock Österling att lyssna till Rehnbergs tal om hur han var »hos Kungl. Maj:t väl liden och denne handeln hade alltför många avundsmän» — det var naturligt, att direktören frestades av utsikten att i den inflytelserike kungagunstlingen få en garanti för företaget på högsta ort. Då Rehnberg till sist också kunde erbjuda en reell underpant av högsta värde, nämligen prolongation på tobaksarrendet, har saken tydligen blivit klar. Genom ett kungl. brev av den 26 juni 1673 förlängdes kontraktet med tobakskompaniet, som skulle upphört vid utgången av år 1674, med ytterligare tio år, och genom ett annat kungl. brev två dagar senare insattes Rehnberg som »meddirec-

¹ Kungl. brevet 13 jan. 1673 (Riksregistraturet).

tor» i kompaniet i framlidne Bohms ställe.¹ Det senare var givetvis en egendomlig åtgärd, då Rehnbergs anspråk på delaktighet i kompaniets vinst utan egen ekonomisk insats därigenom stadfästes, men försöken från några av de gamla participanterna att tolka bestämmelsen som gällande först med den nya arrendetidens ingång avklippes bryskt genom ett nytt kungl. brev av följande år, som i vredgade ordalag rekommenderade kompaniet »att ställa sig till underdånig och hörsam efterrettelse utan att scrupulera i våre brev och befallningar».²

Att Österling icke visat sig okänslig för Rehnbergs locktoner torde ha haft sin särskilda orsak. Över kompaniet svävade alltsedan början av 1670-talet ett allvarligt hot genom den process, som anlagts av fiskalen i kammarkollegium Anders Danielsson Öring med utgångspunkt från bestämmelsen i 1662 års överenskommelse, att kompaniet icke skulle ha rätt att stegra priserna över dem, som gällt på amerikanska kompaniets tid. Processen tog en för kompaniet mycket oroväckande vändning. Genom dom av kammarrätten den 14 mars 1674 förklarades participanterna ersättningsskyldiga till ett belopp, som senare beräknades till icke mindre än 207.201 d. s. m., och denna dom fastställdes av justitierevisionen den 17 april samma år.³ Det var klart, att kompaniet i den situationen hade behov av en inflytelserik förespråkare, i all synnerhet som rikskanslern, som tidigare hade hållit sin hand över företaget, snart icke längre kunde betraktas som en sådan. Det är också sannolikt, att utverkandet av det kungl. brev av den 22 maj 1675, som befriade

¹ Det förstnämnda brevet är tryckt hos Stiernman, a. a., 4, s. 23, det för Rehnberg återfinnes i Riksregistraturet.

² Kungl. brev 30 juli 1674 (Riksregistraturet).

³ Hedar, Enskilda arkiv under karolinska enväldet, s. 292.

kompaniet från ersättningskyldigheten, till stor del var Rehnbergs förtjänst. Sedan denna fara väl avvärjts, förnyade partisanerna överenskommelsen med Österling, med den skillnaden, att de för de fem följande åren betingade sig en utdelning av icke mindre än 50 %. Det förefaller, som om man hoppades på lysande konjunkturer av det nyss utbrutna kriget.

Dessa förhoppningar blevo icke infriade. I en inlaga till kammarkollegium, ingiven efter fredsslutet (15 augusti 1681), har kompaniet i en drastisk redogörelse sammanfattat de svårigheter och förluster, som åsamkades tobakshandeln under de fem krigsåren.¹ Inte bara i de södra provinserna och Jämtland utan i Västergötland, Värmland och Småland samt på Gotland och Öland hade handeln omöjliggjorts under kriget och sedan endast i obetydlig omfattning kunnat bringas i gång. Vid fästningarnas övergång till fienden hade stora lager gått förlorade, såsom i Göteborg och Västervik och på Gotland. På kunglig befallning hade kompaniet vid krigets början importerat stora kvantiteter för att ha i förråd åt krigsfolket och därför inrättat magasinerna i Kalmar och Göteborg. Men i stället hade krigskommissarien Eldstierna själv importerat från utlandet, och många både inländska och främmande köpmän hade fått särskilt tillstånd att sälja åt soldaterna. Halmstad hade under en tid beviljats fri tobaksinförsel mot tull. Tack vare all import, och genom vad som uppbragts vid kaperier, hade hela landet blivit uppfyllt av tobak. Kompaniet hade efter krigets slut måst inlösa dessa lager, för att bli dem kvitt, men då hade icke alla kvantiteter uppgivits. Smugglingen grasserade mer än någonsin: »med klöv och lass» spreds den olovligen införda toba-

¹ Inlagan, pres. den 15 aug. 1681, i Kammarkoll. oordnade handlingar, vol. 26, KA.

ken över landet, »och äro de, som det föra, så beväpnade, att de hopetals följas åt och med spente gevär sig enhelleligen värja». En lärarik liten kulturbild från Stockholm, som visar prov på en missriktad solidaritet gentemot ordningsmakten icke utan motsvarighet ännu i vår tid, utgör skildringen av hur kompaniets tjänstemän behandlades, då de sökte komma åt personer, som anträffats med olovlig tobak: de upptäckta behövde »allenast giva ett anskri till, så samlas så mycket folk, att besökarne med hugg och slag överfallne bliva, och godset dem våldsamlingen avhänt». Under sådana omständigheter var det svårt att kunna antaga avnämare, och då den olovliga tobakshandeln höll på att alldeles taga överhand, måste kompaniet avskeda arbetsfolket vid spinneriet. Av särskilt intresse är att finna, att kompaniet som ett allvarligt hinder för sin verksamhet även hänvisade till den tilltagande tobaksodlingen inom landet. Det visar nämligen, att denna redan nu haft en betydligt större omfattning, än man tidigare antagit. I klagoskriften uppges »att tobaksplantagier här inrikes på åtskillige orter bliva inrättade, som hele gebieterne där omkring med sitt skadelige och fördärvelige gods uppfylla»; om de icke förbjödos och utrotades »bliver hele landet där av uppfyllt, så att mången obetänt torde, i stället för säd till bröd, begynna uppå tobak att plantera, som fäderneslandet med tiden fördärveligast vara skulle». Den inhemska varans kvalitet betygsättes genom ironiserande över dem, som hålla till godo med allt, »allenast det ryker och haver namn av tobak».

Antagligen hade dock kompaniets utsikter omedelbart efter fredsslutet icke betraktats med fullt samma pessimism, som kommer till uttryck i den ovan åberopade, två år senare författade inlagan. I varje fall hade Österling år 1680 ansett sig

kunna förnya överenskommelsen med participanterna för de återstående kontraktsåren, och detta med bibehållande av en garanterad utdelning av 50 %. Under den senare på hösten sammanträdande riksdagen blev emellertid kompaniets ställning allvarligt rubbad. Borgerskapets kritik mot kompanierna, som länge utgjort en stående punkt i ståndets riksdagsbesvär, ledde äntligen till att konungen nu beslöt att upphäva dessa. Även om förbehåll gjordes för tobakskompaniets ännu återstående privilegieår, kan det antagas, att principbeslutet skadade kompaniets ställning hos den allmänna opinionen. Allvarigare var dock, att ersättningsshotet för de stegrade tobaksprisen åter gjorde sig påmint. I ett kungl. brev av den 2 oktober 1680 förklarades, att den fiskalen tillkommande tertialen av det utdömda ersättningsbeloppet icke var inbegripen i den beviljade eftergiften, och samtidigt öppnade borgerskapets klagomål över de alltjämt höga tobaksprisen utsikterna till en ny process, som sedan också skulle komma till stånd.¹

Kompaniets inlaga till kammarkollegium år 1681 hade haft till syfte att utverka lindring i arrendesumman för krigsåren. Kollegiet resolverade emellertid, att kompaniet självt hade att lida den skada, som tillfogats tobakshandeln genom kriget, ett beslut som uppenbart stred mot den nionde punkten i 1662 års kontrakt med kronan.² Ett ännu hårdare, i själva verket katastrofalt slag drabbade kompaniet följande år genom ut-

¹ Hedar, a. a., s. 293 f.

² Kammarkoll. prot. 15 aug. 1681. I fråga om kompaniets krav på förbud mot inhemska tobaksodling resolverade kollegiet, att sådan odling, i den mån den avsåg tobakens användande endast för medicinskt bruk, icke kunde förbjudas. Kollegiet har alltså accepterat den uppfattning om tobakens nytta i detta avseende, som annars var främmande för den officiella inställningen till tobaksbruket.

gången av den process om tobakspriserna efter år 1674, som inlemts på initiativ av borgarståndet vid 1680 års riksdag. Kamrarrätten fastslog kompaniets ersättningsplikt genom dom av den 19 september 1682. Då kompaniet denna gång icke kunde räkna på något förbarmande från konungens sida, blev ställningen nu ohållbar. Den mest utsatte blev givetvis Österling. Participanterna hycklade i början obrottslig solidaritet med den olycklige direktören men lämnade honom i själva verket i sticket.¹ I Österlings anteckningar om den följande händelseutvecklingen finnas bevarade några episoder, som väl förtjäna att återges, då de lämna några ovanligt intima närbilder från den senare Karl XI:s-tiden, det obarmhäftiga ansvarsutkrävandets tid, och av några av dess ledande personer.²

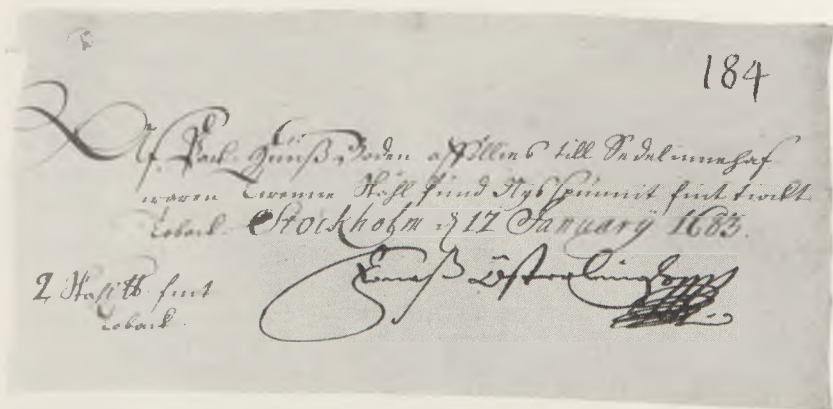
Husgerädmästaren Andersson, den inom kompaniet, som stod Österling närmast, sammanträffade den 23 november med sekreteraren Wallenstedt på slottets borggård. I dunkla ordalag antydde denne, att det nu skulle bli ett nytt tobakskompani, där han själv skulle deltaga, samt att det efter riksdagens slut skulle påbörjas en ny aktion mot det gamla kompaniet — »allt det han talt, hade varit med största iver, svåre eder och förpliktelser till allt det som ont är». Knappt två veckor senare ägde ett dramatiskt sammanträde rum i änkedrottningens våning på slottet. Hennes guvernör Carl Gyllenstierna hade låtit uppkalla Österling och Andersson, sedan en assignation för änkedrottningen på tobaksarrendet icke hade infriats. Fullkomligt levande har den följande scenen tack vare Österlings anteckningar bevarats till eftervärlden:

¹ Hedar, a. a., s. 294.

² Uppgörelser med enskilda 1660—90-talen, Handel och sjöfart, KA. Anteckningar av Österling om förhållandena under tobakskompaniets sista år finnas även i vol. Strödda anteckningar och beräkningar, ibm.

Då begynte Riksänkedrottningen sitt tal sålunda: »Jag får inga penningar av Eder utan I ljuga för mig». Österling svarade: »Allernådigste Drottning, det gör mig hjärteligen ont, att jag efter viljan icke kan fullgöra Eders Kongl. Maj:ts anordningar». Då begynte Guvernören: »Jag vill veta, om I vilja betala Hennes Maj:t eller ej». Österling och Husgerådsmästaren svarade bägge: »Vi äre pliktige och böre betala». Då ville Guvernören veta, till vad tid det ske skulle. Österling: »Tiden kan jag just icke säga utan efter handen». Med detta svaret var Guvernören icke tillfreds utan immer itererade sitt första tal någre gånger. Österling höll stadigt ved sitt första svar. Då utbrast Guvernören med desse orden till Österling: »Sägen I mig ingen viss dag, när betalningen ske skall, så tager jag Eder uti arrest». Det han två gånger itererade. Österling submitterade sig Hennes Maj:ts nådige behag, beklagandes sin olycklighet med tobakshandeln, och huru oskyldigt han måste lida; ty det kallades Kongl. Maj:ts egen handel och följde ingen handräckning; ryttare och knekter handla offentligen med tobak, och arrendet står lika fort, och all konsumtion stannar igenom de olovlige handlare. Därtill Hennes Maj:t och Guvernören svarade: »Det angår Hennes Maj:t icke». Därefter befalle Riksänkedrottningen Österling att bliva kvar till dess Hans Kongl. Maj:t överkomme, som ock skedde. Och så snart Hans Maj:t inkom tilltalte Riksänkedrottningen Hans Maj:t, att hon sin betalning icke kunde bliva mäktig. Då Hans Maj:t svarade: »Österling måste betala». Österling förklarade sig helt oförmögen, efter som ingen hans räkning följer. Hans Maj:t svarade: »Det kan än ske». Österling: »Det går för långt ut, och Hennes Maj:t söker mig». Hans Maj:t: »Fru Moder måste hava sin betalning och sökie var sin man». Än Hans Maj:t

Från tobakskompaniets nedgångstid. Order från 1683
av Jonas Österling att utlämna tobak
från packhusboden

sade till Guvernören: »Betalar icke Österling, så exekverer han». Därmed avträdde hans Maj:t, och Guvernören sade, att han håller sig alldeles ved det Hans Maj:t resolverade.

Det finns få situationsbilder bevarade från den karolinska tiden, där vi komma den obarmhärtigt redofordrande reduktionskonungen närmare in på livet än i denna episod från tobakskompaniets sista tid.

Vid ett sammanträde i Rehnbergs kammare på slottet mot jultiden året därpå framhöll Österling åter för Rehnberg och den likaledes närvarande Andersson (Drakensköld) situationens allvar och begärde deras råd. Utmätning hade då redan företagits på hans eget lösöre. Rehnberg förklarade genast, att han icke visste något råd och vägrade kategoriskt att ställa sig som borgensman för ett lån i banken. Då Österling antydde,

att exekutionen, då hans egen ringa egendom icke förslög, skulle gå över även de andra intressenterna, fick han till svar av Rehnberg: »Låt dem söka länge nog, jag bliver fuller fri». Rehnberg kunde också vara trygg i förlitande på konungens gunst. Däremot fick Jonas Österling med hela sitt ekonomiska välstånd plikta för sin medverkan i det en gång så vinstgivande tobakskompaniet. Dess verksamhet upphörde med arrendetidens utgång år 1685.¹

Som en följd av tobakshandelns frigivning återinfördes importtullen på tobak och bestämdes till respektive 3, 3 ³/₄ och 4 ¹/₂ öre s. m., allt efter det införseln skedde med helfria, halvfria eller ofria fartyg.² Intresset väcktes nu också på allvar för uppmuntran av en inhemsk tobaksindustri. Som ett uttryck härför har man att fatta det förbud mot införsel av viss bearbetad tobak (»spunnet, karfwat och bref-tobak»), som stadgades genom en kungörelse av den 12 april 1687, samtidigt som frihet lämnades envar att införa tobaksblad för att förarbetas inom riket.³

Under de följande decennierna har också tobaksindustrien — antagligen i någon mån även tobaksodlingen — uppblomstrat i Sverige, ehuru utvecklingen hämmades genom krigsåren under Karl XII:s tid.

Från tiden för tobaksfabrikationens frigivning och fram till det stora nordiska krigets utbrott utfärdades icke mindre än ett 40-tal privilegier för tobaksspinnerier i olika städer i

¹ Hedar, a. a., s. 295 ff.

² Kungl. brevet till kammarkollegium 25 mars 1685 (Stiernman, a. a., 4, s. 266) och kammarkoll. till generaltullförvaltaren Cronsköld 27 mars s. å. (Kammarkoll. registratur, KA). Om innebörden av de olika fartygskategorierna se t. ex. Tobakskommitténs av 1903 betänkande, s. 94, not. 1.

³ Stiernman, a. a., 4, s. 852.

(102)

Kongl. Maj:ts

PLACAT,

Smoot Tobakz införande / samt angående
Tobaks Blåders införskrifwande och Spinneriärs
inrättande. Gifwit Stockholm den 12 Aprilis, 1687.

Cum Gratia & Privilegio S. R. Majest.

SEDERHOLM
Tryckt hos Niclas Bankijf/ Kongl. Booktryckare.

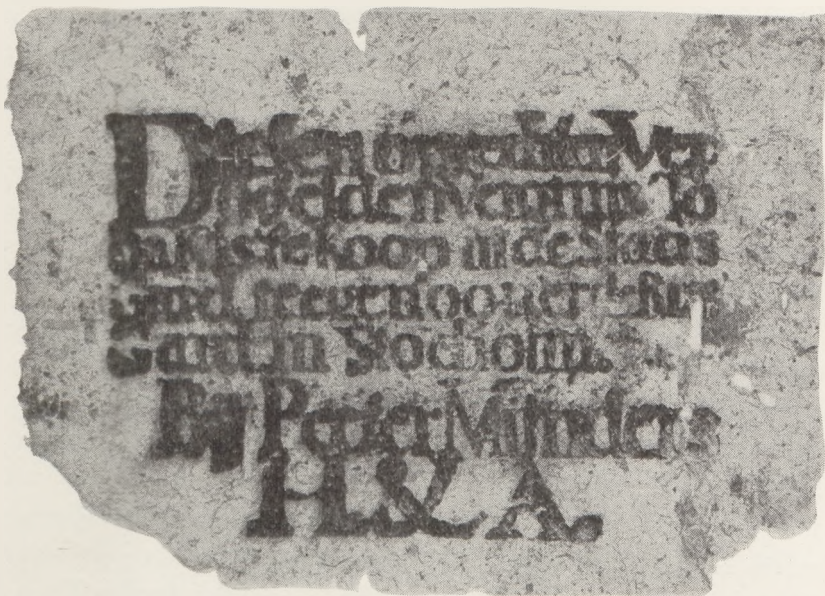
Titelsidan till kungl. plakatet av den 12 april 1687,
som skapade förutsättningarna för den fria
tobaksindustriens utveckling

landet, av vilka några dock säkerligen icke utnyttjats.¹ Tredjedelen av antalet — närmare bestämt fjorton — kommer på Stockholms lott. En del av dem, som nu startade egna företag, hade tidigare varit knutna till tobakskompaniet; det gäller exempelvis Anders Bruun, som varit spinnare i kompaniets tjänst och antagligen Johan van der Hagen, vars namne och sannolikt fader vi tidigare lärt känna som Stockholms förste tobakshandlare. Som en tradition från den Österlingska tiden kan man även uppfatta, att den nu uppväxande tobaksindustrin i huvudstaden till stor del lokaliserades till Söder. HOLLÄNDAREN Petter Mynders spinneri (privilegierat 1691) var beläget vid Mariagatan intill den efter honom uppkallade Petter Mynders backe. Den av landsmannen Jacob Johansson Hoving från år 1688 drivna fabriken låg ursprungligen vid Hornsgatan men flyttades, sedan den övertagits av sonen Johan Hoving, en elev till Petter Mynders, även till nyssnämnda backe; företaget skulle under 1700-talet utveckla sig till ett av de ledande. En lysande utveckling förestodo också de företag, som grundades av Jakob Berghult vid Badstugatan (1688) och Jacob Harper vid Hornsgatan (s. å.).

I Göteborg var Hans von Gerdes påpasslig att försäkra sig om privilegium, som han erhöll den 13 augusti 1686 — antagligen det första utfärdade privilegiet efter industriens frigivning — men han begagnade sig sedan icke av detta. Det blev i stället den engelskfödde Daniel Crokatt, som året därpå införde tobaksindustrin till rikets andra stad; produktions-

¹ För de uppgifter, som här och i de följande kapitlen lämnas, om de svenska tobaksfabrikernas tillkomst har jag haft den stora förmånen att tillgodogöra mig det mycket rika och värdefulla material, som genom omfattande arkivforskningar sammanbragts av föreståndaren för Tobaksmonopolets bibliotek och arkiv herr E. Angelin.

Älsta bevarade fabriksstrycket angående tobak, härstammande från Petter Mynders fabrik och antagligen från år 1698; påträffat i bandet till en räkenskapsbok för 1702 (Kungl. Bibl.). Texten lyder:

»Diesen opreckten Versigelden Verginis Tobak is te koop in de Stads Gard teegenouwer de Rus Gard in Stochholm
By Peeter Mynders
H. & A.»

kapaciteten uppgick under 1690-talets sista år till 20.000 à 30.000 skålpund.¹ Kort därefter råkade Crokot på ekonomiskt obestånd, men hans företag uppstod med förnyad glans under 1700-talet. Av de andra västkuststäderna privilegierades spinnerier i Halmstad (1686 och 1687) och Kungsbacka (1687), men deras utveckling hämmades genom smugglingen från den norska sidan och sedan genom den allmänna osäkerheten under krigsåren.

Spinnerier växte också snabbt upp i så gott som alla städerna vid sydkusten och södra ostkusten. Ett utpräglat centrum för den uppblomstrande tobaksindustrien blev Skåne, där fabriker privilegierades i Malmö (1687 och 1696), Landskrona (1687 och 1692), Hälsingborg (1687, 1688 och två 1689), Ystad (1692) och Kristianstad (1690). Karlshamn erhöll liksom Hälsingborg icke mindre än fyra fabriker under tiden fram till 1700 (två 1687, 1689 och 1693), medan Karlskrona, att döma av privilegiebrevet fått två (båda från 1687). I Norrköping, den blivande stora tobaksmetropolen, anlades det första spinneriet av Joachim Hansson Sievers, som erhöll privilegium redan den 18 oktober 1686. Slutligen uppstodo under denna tid även spinnerier i Kalmar (1687), Nyköping (1687), Karlstad (1687) och i Visby (1694).

Både bland företagare och arbetare var det utländska inslaget fortfarande dominerande. Som den första tendensen till en fackföreningsrörelse inom tobaksbranschen kan man möjligen beteckna den protest mot utlänningarna — holländare, engelsmän och skottar — som 1691 avgavs till kammar- och kommerskollegierna av samtliga svenska tobaksspinnare.² Den rik-

¹ Almquist, Göteborgs historia, 2, s. 424.

² Skrivelsen, pres. 2 april 1691, i Industrier, vol. 26, RA.

tade sig närmast mot holländarna Petter Mynders och Johan Cruse, vilka även anklagades för att ha salufört förfalskat gods; för att råda bot på arbetslösheten bland de svenska spinnarna — 24 man och inemot 100 pojkar i facket sades gå brödlösa — krävdes utlänningarnas fördrivande.

Att intresset på allvar vaknat även för tobakens odlande inom landet framgår därav, att med Åke Rålamb's *Adelig öfning* år 1690 tillkom den första på svenska utgivna handledningen för tobaksodling.¹

Redan vid 1600-talets slut lades alltså grunden till den stortade utveckling av den inhemska tobaksindustrien och tobaksodlingen, som skulle komma till stånd under det följande seklet.

¹ Ett referat av hans anvisningar finnes hos Swederus, a. a., s. 42.

DEN INHEMSKA TOBAKSHANTERINGENS GENOMBROTSTID

*Tobaksspinnerier växa upp och tobaksodlingen
breder ut sig. Tobaken i sällskapslivet
och den offentliga diskussionen*

Den snabba och lovande utveckling av den inhemska tobakshanteringen, som inletts i mitten av 1680-talet efter det sista monopolutrustade tobakskompaniets avveckling, har säkerligen till stor del hämmats eller avbrutits under krigsåren på Karl XII:s tid. Sedan den dyrköpta freden åter vunnits, gällde det därför att i mångt och mycket börja om på nytt. Grunden förblev dock densamma som tidigare, då principen om tobaksnäringens frihet lämnades oantastad för en lång tid framåt. Det projekt, med anknytning till förhållandena på 1600-talet, om att upprätta ett nytt tobakskompani — dock icke på monopolprincipens grund — som vid frihetstidens början ingavs av kommerserintendenten i Göteborg Wilhelm von Utfall, möttes visserligen av stort intresse och gjordes till föremål för en omfattande utredning, men blev aldrig omsatt i verkligheten.¹

¹ Rådsprotokoll i inrikes civilärenden 6 mars 1722, RA. Ett omfattande utredningsmaterial föreligger i vol. Tobakskompanier: Förslag om inrättande 1720. Handel och sjöfart, KA.

Det nya inom den ekonomiska politiken, som tillkom vid frihetstidens början, då det i ännu högre grad än hundra år senare gällde att inom landets gränser erövra de förlorade provinserna åter, d. v. s. att inifrån bygga upp, vad utåt hade förlorats, var den teoretiskt fattade övertygelsen om den merkantilistiska åskådningens välsignelsebringande idéer. Utifrån föreställningen om den aktiva handelsbalansens grundläggande betydelse för det nationella välståndet fästes uppmärksamheten helt naturligt även på tobaksimporten, som årligen drog ett ansevärt kapital ur landet. Om dennas storlek vid ifrågakvarande tid föreligga sammanfattande uppgifter, vilka dock böra upptagas med den reservation i fråga om exakthet, som måste göras beträffande allt statistiskt material ännu från denna tid. Den beräknade tobaksimporten för år 1720, fördelad efter tullkamrar och varuslag, framgår av tabellen å följande sida.¹

En förbättring av handelsbalansen på den icke oväsentliga punkt, som utgjordes av den svällande tobaksimporten, kunde åstadkommas efter två olika linjer. Staten kunde inrikta sig på att stödja tobaksindustrien, varigenom fabriktionsvinsten skulle förbehållas landet, eller söka uppmuntra en inhemsk tobaksodling för att minska beroendet av den utländska råvarutillförseln. Båda dessa mål skulle också komma att eftersträvas genom alla de mer eller mindre konstlade åtgärder, som voro typiska för den teoretiska merkantilismens tidsålder, men det är dock påfallande, att intresset främst inriktades på tobaksodlingen. Det berodde väl delvis på att denna var den grundläggande förutsättningen för tobaksnäringens nationaliserande,

¹ Boëthius-Heckscher, Svensk handelsstatistik 1637—1739, s. 352—354. Jfr statistiken i den ovannämnda vol. Tobakskompanier: Förslag om inrättande 1720, som även innehåller uppgifter för åren 1719 och 1721.

	Spunnen tobak Skålpund	Kardus- tobak Skålpund	Snuv- tobak Skålpund	Tobaks- blad Skålpund
Stockholm	477.831	21.715	4.047	282.806
Gävle	9.120	1.057	34	1.860
Nyköping	444	70	—	1.119
Norrköping	25.014	660	48	9.051
Västervik	3.866	—	2	302
Kalmar	22.350	—	—	—
Visby	1.955	—	—	610
Karlskrona	13.520	750	63	5.000
Karlshamn	5.230	200	46	924
Kristianstad	1.600	—	—	2.550
Ystad	380	1.220	—	1.711
Malmö	5.031	80	10	5.870
Landskrona	4.910	—	102	1.424
Hälsingborg	116	14	37	106
Halmstad	5.350	500	20	1.190
Varberg	4.152	—	—	2.390
Göteborg	144.590	260	439	32.000
Uddevalla	34.320	370	—	1.327
Strömstad	600	—	—	—
Summa	760.379	26.896	4.848	367.603

men torde också förklaras därav, att tobaksfabrikationen under det merkantilistiska systemets glanstid i allmänhet visade sig vara en lukrativ hantering, som kunde florera utan statens stöd.

Redan vid frihetstidens början gjordes energiska ansträngningar från myndigheternas sida för att främja tobaksodlingen inom landet. Regeringen, ständerna och kommerskollegium samarbetade för att väcka allmänhetens intresse för detta natio-

nella företag. Försöksodlingar anställdes såväl i Skåne som på andra ställen och visade lovande resultat, lämpliga tobaksfrön införskaffades för att tillhandahållas allmänheten, och år 1724 utgavs på kommerskollegiets initiativ en kortfattad populär handledning för odlingens bedrivande.¹ Utom genom propaganda sökte regeringen uppmuntra den inhemska tobaksodlingen genom att rekommendera städerna att använda en viss del av åkerjorden för detta ändamål (kungl. förordningen 25 juni 1725) och med förbud mot import av tobaksstjälk (2 mars 1728).

Den nya parollen vann genast gehör. Odlingen blomstrade upp i Skåne, och en plantage i Grenna anlades 1724 av rådmannen J. Neostadius och kronobefallningsmannen A. Almqvist, vilka senare även publicerade sina rön i en upplysande skrift.²

Jonas Alströmer, vars betydelse i vår ekonomiska historia genom nyare forskningar starkt reducerats, men som icke kan fränkännas förtjänsten av att ha varit en de nya initiativens man, hörde också till pionjärerna på detta område.³ År 1726 fick han regeringens tillstånd att anlägga en tobaksplantage i Alingsås till underhåll för sitt spinneri.⁴ Tobaksodlingar växte också upp i Göteborg, Stockholm, Västerås och Norrköping. Utom genom de två ovannämnda Grennaborna riktades litte-

¹ Kommerskollegiets skrivelser till Kungl. Maj:t 2 april 1720 och 14 februari 1724 (RA). Kommerskollegiets anvisningar för tobaksodlings bedrivande i Sverige av den 29 februari 1724 (Årstrycket).

² En rätt rychtader Swänsk Tobaks-Planta, utgiven 1731. För dess innehåll redogör Kjellberg, a. a., s. 95 ff.

³ En sammanfattande värdering av Jonas Alströmers ekonomiska gärning i belysning av den nyare forskningens resultat hos B. Hildebrand, Kungl. svenska vetenskapsakademien, s. 329.

⁴ Rådsprotokoll i inrikes civilärenden 8 jan. 1726. Om tobaksspinneriet och tobaksodlingen i Alingsås se Stråle, Alingsås manufakturverk, passim.

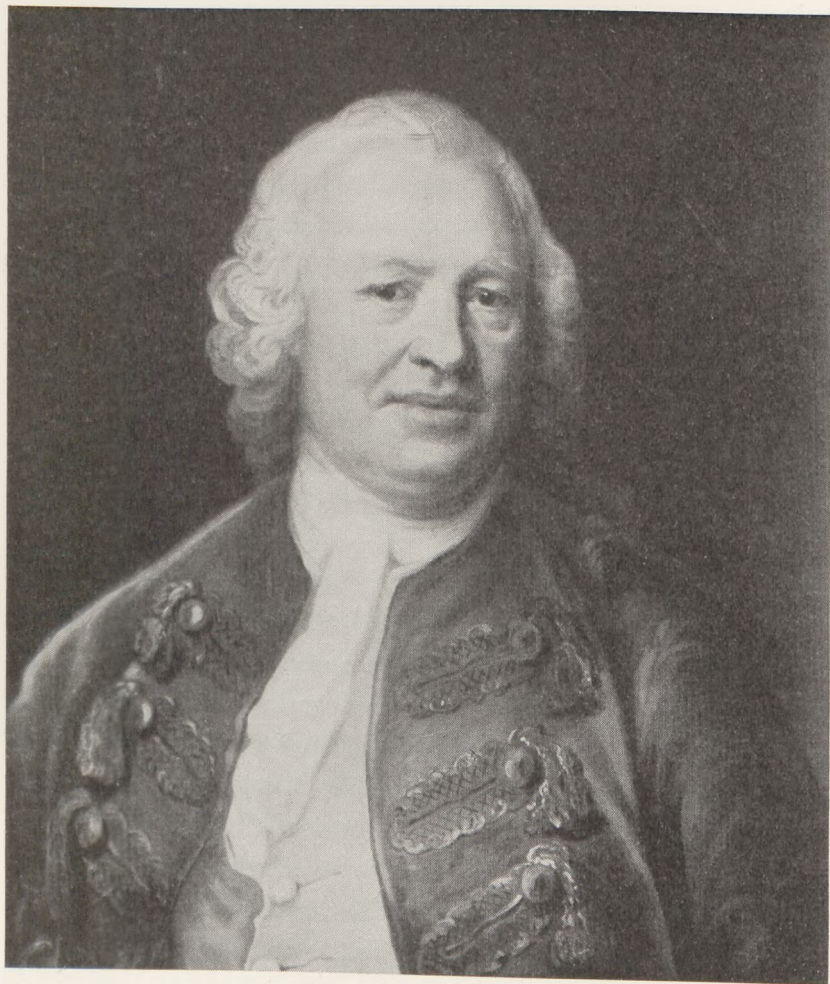
raturen i ämnet med en del andra bidrag från privat håll. Sälunda lämnade Erik Salander i sin *Tilförlätelig gårdz-fogde instruction* en del anvisningar för inhemsk tobaksodling, genom vilken — som han uttrycker det — riket skulle kunna besparas en årlig utgift av många tunnor guld »för rök och damm, som ingom gagna, varken till kroppens hälsa och kläder eller livsens föda». Den från Pennsylvania hemkomne prästen Samuel Hesselius meddelade två år senare sina erfarenheter från tillvägagångssättet i tobakens hemland.¹

Den inhemska tobaksindustrin behövde under motsvarande tid icke stimuleras genom några statliga åtgärder. Nya spinnerier växte hart när opp som svampar ur jorden men med en lokalisering, som nära anslöt sig till tidigare förhållanden. Redan från mitten av 1730-talet började kommerskollegiet bli uppmärksam på faran av en överproduktion på detta område.² Hänsynen härtill, jämte den dominerande omsorgen om den inhemska tobaksodlingen, blevo bestämmande för de åtgärder, som kommo till stånd som en följd av regimskiftet vid 1738—39 års riksdag, då hattarna kommo till makten, och den merkantilistiska åskådningen i dess mest utpräglade form därmed blev bestämmande för den ekonomiska politiken.

De för tobaksfabrikationen reglerande stadgar, som nu tillkommo, syftade främst till driftskoncentration och kvalitetskontroll. Genom resolutionen på städernas allmänna besvär av den 12 april 1739 förbjöds anläggandet av tobaksspinnerier på

¹ Samuel Hesselius, Kort Beskrifning om Tobaks Plantering och Skiötsel uti America, 1733.

² Rikens ständers manufaktur- och handelsdeputations betänkande 6 aug. 1741 (Frihetstidens utskottshandlingar 1740—41, vol. 28, RA).

JONAS ALSTRÖMER

(1685—1761)

Betydelsen av hans gärning har tidigare överskattats, men han förtjänar dock att hedras för sin entusiasm och sin djärva initiativkraft.

Anläggningen vid Alingsåsverken ansågs av regeringen kunna tjäna som en mönsterskola för den svenska tobaksodlingen

landet; av varje fabrik krävdes en minimiproduktion av 14.000 skålpund, och för nya fabrikers startande skulle hädanefter fordras privilegium av Kungl. Maj:t.¹ Importförbud på tobaksblad från Pommern, Brandenburg och Lüneburg, brevtobak, tobakspinnar, stjätkar, spunnen tobak och rappé — alltså delvis ett förnyande av tidigare utfärdade importförbud — stadgades genom en den 19 maj samma år publicerad förordning.² Andra för tobakshanteringens utveckling viktiga beslut tillkommo vid slutet av 1740—41 års riksdag på initiativ av manufaktur- och handelsdeputationen. De inneburo i korthet följande. Inga nya spinnerier, vare sig på inhemska eller utländska tobaksblad, skulle hädanefter få inrättas. Från detta förbud skulle dock undantagas de redan beviljade spinnerierna i Visby och Borås, och dessutom borde ett spinneri inrättas i Åmål och ett i någon annan gränsstad, för att allmogen i gränstrakterna icke skulle behöva frestas av smuggeltobaken från Norge. Startandet av nya företag möjliggjordes dock genom bestämmelsen, att vid ett äldre spinneris nedläggande privilegiet skulle kunna transporteras på annan hand. Ett betydelsefullt stöd åt de större företagen innebar den nu knäsatta principen, att karvning till karduser och brevtobak icke skulle få drivas som egen hantering utan uteslutande tillkomma spinnerierna. Fabrikationen i varje stad skulle stå under regelbunden kontroll av representanter för hallrätten eller magistraten, och till kvalitetskontrollens underlättande stadgades vidare skyldighet för varje spinneri att i den förfärdigade tobaksrullen inlägga ett papper

¹ Modée, Utdrag utur alle ifrån 1729 års slut utkomne publique handlingar, 2, s. 1464.

² a. a., 2, s. 1495.

med fabriken's namn. Nederlagsfriheten för utländska tobaksblad, som inkommo på svenska skepp och för svenska undersåtars räkning, utsträcktes från ett till tre år.¹

Tobaksindustriens ställning i Sverige kan vid denna tid för första gången i någon mån statistiskt belysas genom de sammanfattande — ehuru ingalunda fullständiga — uppgifter, som föreligga för år 1741.² För Stockholm redovisas 21 fabriker med 806 arbetare, för Norrköping 5 fabriker med 273 arbetare, för Gävle och Kristianstad vardera 2 fabriker med respektive 133 och 69 arbetare samt för Karlstad, Malmö och Kalmar vardera en fabrik. Det sammanlagda antalet fabriker, eller 33, kan ingalunda omfatta alla i landet, då uppgifter saknas från flera platser, där sådana vid denna tid bevisligen existerat. Den sammanlagda produktionens värde uppskattas för samma år till 704.133 d. s. m.

Utvecklingen från denna tid framgår av den tioårsstatistik, som finnes publicerad i flera tidigare arbeten, till vilka alltså här kan hänvisas.³ Lakunen i denna statistik för år 1750 skall endast kompletteras med några uppgifter ur andra källor. Det sammanlagda antalet bord i landets spinnerier år 1749 var 154, som under året upparbetade en kvantitet tobaksblad av 2.792.516 skålpund, därav 1.369.523 skålpund inhemska och resten utländska.⁴ År 1750 var antalet spinnerier 85, antalet arbetare 1.547, antalet bord 165¹/₂ och kvantiteten upparbe-

¹ Rikens ständers manufaktur- och handelsdeputations betänkande av den 6 aug. 1641 (Frihetstidens utskottshandlingar 1740—41, vol. 28, mem. 51, RA).

² Tobakskommitténs av 1903 betänkande, s. 140.

³ a. a., s. 141.

⁴ Frihetstidens utskottshandlingar 1752: 31, mem. 24 (RA).

tade tobaksblad 2.842.050 skålpund (därav 1.454.771 skålpund inhemska blad).¹

En för tobakshandlingens allmänna struktur betydelsefull reform genomfördes år 1766, då det tidigare gällande förbudet för andra än tobaksspinnerierna att tillverka snus och kardus-tobak upphävdes utom för Stockholms vidkommande.² Åtgärden, som motiverades med, att den tidigare produktionen icke räckt till för konsumtionen, varför en anseelig kvantitet måst importeras, lockade fram ett stort antal småfabrikanter, som inriktade sig på denna mycket lukrativa tillverkning. Förändringen avspeglar sig med stor tydlighet i statistiken, som från 1760 till 1770 uppvisar nära nog en fördubbling av antalet fabriker. Ökningen förklaras helt av den nyssnämnda reformen och betecknar ingen allmän utvidgning av tobaksindustrin, som tvärtom under frihetstidens sista decennier gick anseeligt tillbaka.

Tobaksindustriens ställning år 1780, för vilket år det statistiska materialet möjliggjort en mera detaljerad sammanställning, framgår av vidstående tabell.³

För tobaksindustriens fortsatta utveckling beteckna 1700-talets sista decennier en kritisk period. Den allt starkare konkurrensen från karveriernas sida, jämte de rådande kritiska förhållandena i allmänhet, ledde till, att ett stort antal av spinnerierna tvingades att nedlägga sin verksamhet. Men under dessa år framträdde också med skarpare konturer ett antal företag,

¹ Kommerskollegiets skrivelse till Kungl. Maj:t 29 sept. 1753 (RA).

² Kommerskollegiets kungörelse av den 7 november 1766 (Modée, a. a., 8, s. 7295).

³ Tobakskommitténs av 1903 betänkande, s. 143.

Fabrikernas anlägg- ningsort	Antal fab- riker	Antal ar- be- tare	Tillverkningar			Värde å samtliga tillverk- ningar Kr.
			Kardus- tobak	Rull- och presstobak	Snus	
			Kilogram			
Stockholm	24	358	32.670	294.353	—	280.550
Norrköping	17	98	6.283	39.786	42.806	163.499
Malmö	3	47	54.290	1.657	—	65.088
Karlshamn	3	35	—	62.234	—	35.159
Kristianstad	4	63	—	—	—	24.555
Göteborg	1	24	2.720	3.443	5.362	20.750
Västerås	2	37	—	—	—	15.044
Nyköping	3	13	1.234	339	8.493	14.628
Laholm	1	24	1.660	14.645	—	11.446
Örebro	1	7	—	—	—	7.794
Hälsingborg	1	2	1.277	—	851	4.100
Visby	1	8	95	2.430	—	3.957
Jönköping	4	7	—	—	—	2.281
Linköping	1	8	105	1.039	511	2.255
Alingsås	1	5	—	2.477	—	1.455
Söderköping	1	5	—	—	—	1.376
Södertälje	1	2	851	85	340	1.311
Gävle	1	6	—	860	—	652
Ängelholm	1	3	—	426	—	139
Eskilstuna	1	1	—	—	42	216
Summa	72	753	101.185	423.774	58.405	656.155

som skulle visa sig tillräckligt bärkraftiga och livsdugliga för att möta en ny tid.

Av de från 1738—39 års riksdag härstammande och redan omtalade åtgärderna syftade importförbudet å tobaksblad från vissa nordtyska produktionscentra givetvis närmast till att

stödja den inhemska tobaksodlingen men motiverades också av kvalitetssynpunkten. Den av detta importförbud träffade varan ansågs som den i sitt slag sämsta, då den ej kunde hålla sig över en sommar; bättre men för fet ansågs de holländska bladen vara, medan de bästa voro de s. k. virginska, som importerades från England.¹ Stödjeåtgärderna för den inhemska tobaksodlingen under 1700-talet, på vilka det här icke är möjligt att närmare ingå, utgjordes främst av importförbud av olika slag samt av vad med en modern term skulle kunna betecknas som »inmalningstvång», d. v. s. skyldighet för spinnerierna att för sin produktion använda en viss kvantitet av den svenska varan.² Som framgår av en i det föregående lämnad uppgift, hade den svenska tobaksodlingen vid seklets mitt den omfattningen, att den kunde tillgodose ungefärligen hälften av spinneriernas behov.

Intresset för den uppblomstrande tobaksodlingen speglar sig givetvis också i den offentliga diskussionen. Bland de rätt talrika skrifter, som beröra detta ämne, förtjänar att framhållas den, som år 1747 publicerades av pastorn i Hallnäs Olof Deckberg.³ Den ger en livfull och roande skildring av hur författaren med exemplets makt lyckades intressera de sävliga och från början litet misstänksamma bönderna i sin socken för att ägna sig åt tobaksodling, vilken sedan utföll till allmän belåtenhet. Karaktären av en stimulerande handledning har också C. M. Mentzers »*Utförlig beskrifning om hålländska tobaks-örtens ans och skjötsel*» från år 1749. Annars kretsar diskussionen, som

¹ Frihetstidens utskottshandlingar 1726—27, 28: 74, fol. 885 (RA).

² Se vidare Marcus, Den svenska tobaksindustrien år 1908, s. 27 ff.

³ Olof Deckberg, Kårt och tydelig Beskrifning om den Turkiska Tobakens Planterande.

den kommer till uttryck i småskriftslitteraturen, huvudsakligen kring frågan om förhållandet mellan tobaks- och sädesodlingen. I en skrift från år 1747 kallad *Försök till tobaks-planterings och spinninges bättre drift och uppkomst* framhålles starkt olägenheterna av att tobaksodlingen ohämmat fick breda ut sig på landsbygden. Enligt författarens mening borde den helt koncentreras till städerna och den önskvärda sammanlagda arealen, som beräknades till 3.000 tunnland, även efter lämplighet fördelas dem emellan. Hela diskussionen om förhållandet mellan tobaksodlingen och sädesproduktionen finner man sedan sammanfattad i den året därpå publicerade *Tankar om tobaksplanterings nytta och skada författade af v. B.* och den mot-skrift, som denna framkallade samma år. Upplysande är också den *Jemförelse emellan jordens bruk til tobaks-plantering eller annan cultur*, som en »Landt-bo» lät trycka i aprilhäftet av Hushållningsjournalen för 1779. Man finner här bl. a. uppgiften, att tobaksarealen i riket vid denna tid uppgick till 2.000 tunnland. Författaren pläderar värtaligt för sin åsikt, att åkerjorden borde utnyttjas för en matnyttigare produktion än den av tobak: »Då ett barn quider af hunger, biud det snus eller en pipa tobak, siung eller muscicera för det, kläd det grant och dansa med det, få se om des naturliga begär, att blifwa af mat mättadt, derigenom stillas och återvänder? Nej! men gif det bröd och miölk, ost, kött, potatoes och annat mera som vi kalla mat, då skall man höra annat läte».

Ett försök till inventering av tobaksodlingens omfattning i Sverige år 1770 finnes bevarad i ett presidietal i vetenskapsakademien av S. Hermelin från tre år senare. De här lämnade uppgifterna ha av Marcus sammanställts till en tablå, till vilken kan hänvisas. Den torde dock, som författaren framhåller, på

ett ofullständigt sätt spegla verkligheten.¹ Hermelins beräkning av den sammanlagda med tobak odlade arealen till omkring 650 tunnland kan sammanställas med den ovan citerade uppgiften från fyra år senare om 2.000 tunnland.

Ur myllret av tobaksfabrikanter under 1700-talet förtjäna några att särskilt framhållas. Om vi först tänka på Stockholm, dit tobaksindustrien främst var koncentrerad, intog den från 1600-talet härstammande Hovingska fabriken under frihetstidens första decennier en ledande ställning. Enligt hallberättelserna av år 1740 bestod spinneriet då av 12 spinn-, 5 rull- och 2 karvbord, samt 14 pressar; av många tecken att döma synes denna fabrik även ha spelat en roll som plantskola för unga yrkesmän. Om rangplatsen som huvudstadens ledande företag inom branschen konkurrerade det Schönborgska spinneriet, grundlagt år 1733 av tobaksspinnaren Nils Schönborg, som fått sin utbildning hos Thomas Totties änka. År 1740 omfattade denna fabrik 10 spinnbord, 4 rull- och 1 karvbord, 1 hintz och 8 pressar samt sysselsatte 10 spinnare, 4 rullare, 61 pojkar och 6 daglönare. Då konkurrentföretaget efter Johan Hovings död 1748 gick betydligt tillbaka, övertogs ledningen av det Schönborgska spinneriet, som i mitten av 1760-talet var Stockholms största. Innehavarens välstånd framgår av att han år 1762 för 130.000 d. k. m. inköpte Ebba Brahes vackra palats vid Götgatan, som ännu alternativt kallas det Schönborgska huset. Andra betydande spinnerier i mitten av 1700-talet voro de, som vid denna tid innehades av Jacob Crom och sedan av dennes arvingar (år 1740: 7 spinn-, 3 rull- och 1 karvbord samt

¹ Marcus, Den svenska tobaksindustrien år 1908, s. 29 ff.

En tobaksfirmas vapensköld

I Tobaksmonopolets museum

5 pressar) och det, som drevs av Anders Kihlman (s. ä.: 6 spinn-, 2 rull- och 1 karvbord samt 5 pressar.

Under 1770-talet gick Petter Dimanders spinneri, privilegierat 1727 och vid denna tid beläget på Kungsholmen, fram till det ledande företaget i huvudstaden. Det är därför ingen tillfällighet, att just denna firmas namn flera gånger möter i tobaksälskaren Carl Michael Bellmans diktning. År 1785 selsattes vid detta spinneri 110 arbetare och tillverkades 121.742 kg. spinn-tobak och 4.072 kg. karduser. Petter Dimander var son till tobaksspinnaren Anders Fris, vars änka gifte om sig med Anders Dimander, från vilken styvsonen tog sitt namn. Även Anders Dimander var verksam inom tobaksbranschen, nämligen som innehavare av ett karveri, som efter hans död 1767 fortsattes av hans änka. Genom övertagande av ett äldre spinneriprivilegium kunde företaget från år 1778 utvidgas med även sådan fabrikation. Omkring år 1790 upptog Anna Dimander till kompanjon sin son Carl Magnus Fris, som ägare av Valdemarsudde grundläggare av den efter honom uppkallade Frisens park på Djurgården, varvid firmanamnet ändrades till Anna Dimander & Son. Företaget stabiliserades ytterligare genom att med detsamma, efter Anna Dimanders död år 1792, införlivades dels Petter Dimanders spinneri och dels det, som drivits av Anders Nordström.

Det var måhända i icke ringa mån tack vare denna organisatoriska nydaning, som det Dimanderska företaget kunde rida ut de hårda åren under slutet av 1700-talet och hävda sin ledande ställning ännu under det följande seklets första decennium. Ett annat spinneri med gamla anor, som räddade sig över till den nya tiden, var det Hovingska, som efter en period av förfall gick en ny glanstid till mötes, sedan företaget år 1784

transporterats på den kände traktören på värdshuset Clas på Hörnet Petter Helin, vilken vi längre fram skola lära känna som Bellmans förtrogne.

Ett med detta jämnårigt företag, som likaledes hade framtiden för sig, var det ursprungligen av Jacob Harper grundlagda, som i skiftande former skulle äga bestånd till Tobaksmonopolets tillkomst. De Schönborgska och Kihlmanska fabrikererna höra däremot till dem, vilkas historia är begränsad till 1700-talet. Detsamma gäller om det spinneri, vilket tidigare omtalats som drivet av Jacob Crom. Efter dennes död år 1743 fortsattes rörelsen av hans arvingar, men 1776 överläts privilegiet till firman Nentwig & Co, vilkens innehavare ägde det bekanta s. k. van der Nootska palatset, på vars tomt spinneriet också under dess sista tid var beläget.

Flera betydande landsortsföretag räkna sitt ursprung från 1700-talet. Den senare välbekanta Kockumska firman i Malmö kunde leda sina anor tillbaka till det spinneri, som 1726 grundades av den från Holstein inflyttade köpmannen Frans Suell, vars företag efter halvtannat decennium sammanslogs med några andra fabriker till det s. k. »Malmö Tobacscompani». Efter Suells död bibehölls företaget i hans släkt och fick sin största blomstringstid under ledning av Frans Suell d. y., som med seklets slut var stadens främste köpman och år 1794 blev ensam innehavare av tobaksfabriken.

Den berömda Swartzska firmans grundläggare var Petter Swartz (1726—1789), som lär ha börjat med snusfabrikation i Stockholm, innan han överflyttade till Norrköping. Tillsammans med brodern Olof erhöll han den 12 november 1753 privilegium för tillverkning av snus och karotter i denna stad. Till lycka för företaget hade det under de kritiska åren mot

Tobaksfabrikören John Swartz (1758–1812) låter frisera sig
Teckning av Sergel

slutet av 1700-talet en synnerligen skicklig ledare i Petters son Petter Jacob Swartz (1755—1819), vilken även som mecenat värdigt fullföljde traditionerna från fadern. Bland stadens spinnerier märktes det, som sedan erhöll det pittoreska namnet Krönta Morianen, vars verksamhet dock upphörde redan i slutet av 1700-talet. Det hade grundats år 1727 av Adam Reinhold Broocman, vilkens fader — prost och kyrkoherde i stadens tyska församling — vi längre fram skola lära känna som en tobaksbrukets ivrige vedersakare. Detta spinneri har sitt särskilda intresse, då det antagligen var det, som Linné besökte, då han gjorde ett uppehåll i staden på sin resa till Öland och Gotland, och som sedan på följande sätt blev skildrat i hans beskrivning av denna resa: »Tobaks-Spinneriet besökte vi efter middagen ther wi sågom många små Barn förtiena sig föda: en dehl woro Bussmakare, uppläggandes smala tobaksremсор, de ther insupit ett tobaks-sås, hwars composition war här ett arcanum; andra bredde ut bladen; andra woro Puppenmakare, wridande bladen omkring bussarna till några quarters längd; Andra togo stielkarna ur bladen; andra spunno läggandes bladen omkring Puppenmakarnes stycken, spinnandes Tobaken till skapnad af ett tog; andra gjorde rullar; andra prässade; Andra karfwade tobak till Kardus. Wid Tobaks-Prässen war märckwärdigt att se styrckan af en Snäcke-Skruf».

Ehuru monopolet på minuthandeln försvann i och med det sista tobakskompaniets upphävande, erhöll denna därmed icke en självständig ställning. Genom manufakturprivilegierna av år 1739 tillerkändes fabrikanterna rätt att hålla öppna bodar för försäljning av sina fabrikat, och åtminstone de större före-

tagen torde som regel ha begagnat sig härav. Dessutom utvecklade sig en tradition, att snus- och kardustobak tillhandahölls genom kryddkrämarna och spunnen tobak i hökarbodarna. På landsbygden rådde ingen bestämd ordning; bl. a. omtalas kringresande »tobakskarlar», som utbjödo sina varor åt allmogen.

Frågan om den särskilda tobakshandelns ställning torde ha varit mera brännande endast i huvudstaden. Tobakshandlarna behandlades här som ett köpmanskårens proletariat, och endast långsamt och under segt motstånd från fabrikanternas sida lyckades de så småningom tillkämpa sig en ställning, som gjorde dem likaberättigade med stadens övriga handelsidkande borgerskap. Den första framgången utgjordes av rätten till burskap, som förvärvades år 1731. Vid denna tid skall ha funnits omkring elva tobakshandlare, av vilka några åtnjutit ett visst anseende.¹ Deras närmast åtrådda mål blev sedan att få bilda egen handelssocietet. Upprepade framställningar härom avsgos emellertid av Kungl. Maj:t, trots att magistraten lämnat sitt bifall. Genom en kunglig resolution av den 9 december 1765 blevo tobakshandlarna även förbjudna att ha mer än en bod var, medan spinnerierna utan en s. k. hembod fingo rätt att hålla två minutbodar. Detta blev dock senare ändrat, så att även tobakshandlarna fingo rätt att hålla två bodar (kungl. förordningen 18 oktober 1772).

Motståndet mot tobakshandlarnas önskan att få organisera sig som egen handelssocietet berodde från statens sida på farhågorna för, att arbetsföra män därigenom skulle dragas bort från näringarna.² Enligt den mening, som vid upprepade till-

¹ En hundraårig affär (Tjäder & Sons minnesskrift 1903), s. 8.

² Marcus, a. a., s. 42 ff. De i det följande anförda exemplen hämtade från kommerskollegiets skrivelse till Kungl. Maj:t.

fällen hävdades från officiellt håll, borde tobakshandeln förbehållas dem, som voro urståndsatta att på annat sätt förtjäna sitt uppehälle, d. v. s. »fattiga änkor, värnlösa kvinnfolk samt av sig komna borgare». I överensstämmelse härmed förklarades vid särskilda tillfällen, att denna handel skulle stå öppen för änkor till skeppare och sjömän och för invalider från Gustaf III:s ryska krig. Då en blind person anhöll om att få öppna en tobaksbod med hjälp av sin hustru, ansågs hans lyte närmast vara en merit, och synnerligen kvalificerad ansågs också den vara, som kunde åberopa sig på, att han var »besvärad av svag syn, sjuklig och halt». Ännu då tobakshandlarna till sist genom kungl. resolutionen den 19 april 1790 — beviljades den länge eftertraktade rättigheten att få bilda egen societet, skedde detta med reservationen, att till biträden helst borde antagas kvinnor och minderåriga pojkar.

Tobakshandlarnas argaste konkurrenter vid sidan av spinnerierna voro kryddkrämarna, med vilka de inledde en hetsig fejd, som skulle komma att räcka långt in på det följande seklet. Kryddkrämarna hade varit de första, som begagnat sig av det år 1748 meddelade tillståndet att införa tobaksblad — varav snus relativt lätt kunde framställas — och sedan de börjat försälja även de svenska tobaksfabrikörernas varor, blevo de givetvis svåra konkurrenter för tobakshandlarna.

I den stridsskrift mot kryddkrämarna, som Johan Sahlberg år 1809 utgav, skräder han icke orden, då det gäller att bevisa tobakshandlarnas rätt.¹ Han framhåller »tobakshandlarnas kunskap att sköta, vårda och förbättra varor, deras sätt att ombyta och behandla folk, deras kännedom att hjälpa varan

¹ Johan Sahlberg, Historiska underrättelser om tobak och tobakshandel i Stockholm.

om sommaren, då den af torka eller väta förskämmas, om vintern, då varan af köld och frost förfryser, förlorar must och merg», varemot kryddkramhandlarnas hela konst » varit och är att från hyllan nedtaga en kardus i sänder för sina köpare».

»Tobakshandlaren för sin lilla rörelse», fortsätter han med stigande indignation, »har nödgats krypa in i små kyffen och nästen med sin försäljning och för att synas något brett ut på sina hyllor karduser och stämplor af åtskilliga färger. Kryddkrämarna däremot öppna en bod med flera dörrar och fönster av största vidd och storlek.» Icke ens »de småsaker, som höra till tobaksförbrukningen», fingo tobakshandlarna vara ensamma om att försälja. »Kryddkrämaren har sina hyllor fullstaplade med ler-trä- och porcellanspipor, skaft, dosor, sjöskumshufvuden, flintor, fnöske, eldstål, pungar, svafvelstickor och sådant mera.»

Hur såg det då ut i tobaksbodarna, vilka enligt den citerade författaren voro »små kyffen och nästen»? Redan entrén torde ha varit mycket blygsam, och någon fönsterskyltning lär väl icke ha förekommit. Över ingångsdörren kunde en skylt i form av en spunnen tobaksrulle antyda bodens karaktär, och namnplåten på väggen hade en inskrift, som kunde lyda likt denna från slutet av 1700-talet bevarade:

TOBAKSHANDLAREN

E. BOSTRÖMS

ENKAS

FÖRSÄLJNINGSBOD

Ordet tobakshandel kom först senare i bruk för att efter cigarrens genombrott få vika för den än i dag brukliga benämningen cigarraffär.

En gravyr från slutet av 1700-talet ger en föreställning om, hur tobakshandlarens försäljningsbod då såg ut — ett mindre rum med en låg dörr åt gatan, ett i smårutor avdelat fönster, en disk och bakom denna några enkla vägghyllor med fack och lådor. Bland snusfjärdingarna tronade en tunna med sand, och förutom sådan försåldes viskor, tagelpiskor samt visor »tryckta i år», s. k. snusbodslitteratur.

Tobaksbruket drabbades under 1700-talet trots allmogens motstånd av en konsumtionsskatt. Genom en förordning av den 26 november 1747 bestämdes, att vissa avgifter skulle betalas av »var och en mans- eller kvinnsperson, som vill nyttja denna misteliga överflödsvaran». Adel, präster, ståndspersoner och borgare i de större städerna skulle erlægga för röktobak 1 d. s. m. och för snus 16 öre; avgifterna i de övriga städerna samt på landet fastställdes till 24 öre för röktobak och 12 öre för snus; gesäller och drängar samt arbets- och försvarskarlar i städerna skulle betala respektive 8 öre och 4 öre och allmogen, drängar samt bruks- och arbetsfolk på landet för röktobak 4 öre; från förordningen undantogos ryttare, soldater, dragoner och båtsmän, så länge de stodo i kronans tjänst.¹

Denna förordning speglar den mångsidiga popularitet, som tobaken vid denna tid vunnit inom alla samhällslager. Visserligen hade tobaksbruket redan under det föregående seklet

¹ Modée, a. a., 3, s. 2446. Att snuset lämnades fritt på landet var en eftergift åt allmogen.

En
Wäl förbättrad
Tobaks-Brödra-
Ördning/

Alla Ättare af Tobaksbrölan-
der en esterrättelse för fattad/ och wid
Embetets senaste Sammansöms
frångifwen.

Tryckt i åhr.

Titelblad till skämtskrift från 1700-talet med vignett,
som ger en god inblick i tidens rökvanor

trängt in i alla stånd och klasser, men det hade dock vunnit sin största utbredning bland det enklare folket. Under 1700-talet blev tobaken ett outhärligt njutningsmedel även för de högre samhällsklasserna och satte sin prägel även på det förfinade sällskapslivet under rokokons epok. Vid tiden för Dalins *Argus* räknades snusdosan som ett outhärligt tillbehör till en ung gentlemans ekipering, och representanterna för en äldre, mera sedesträng generation, vilka i likhet med greve Hurtig i Gyllenborgs *Swenska sprätthöken* med fnysande förakt reagerade mot de nya tobakssederna talade antagligen i de flesta fall för döva öron. Tobakens motståndare inom familjelivet fingo inskränka sig till att söka fridlysa de mera intima rummen i hemmet mot de förpestande tobaksångorna. Ett modus vivendi för båda parter, vilket kanske i många fall föregåtts av upprörda familjescener, innebar inrättandet av en särskild tobakskammare, dit hufvudpersonen kunde draga sig tillbaka, då han ensam eller i kretsen av likasinnade vänner ostört ville hänge sig åt tobakspassionens fröjder.¹

Borgerliga avläggare till Fredrik Wilhelm I:s berömda tobakskollegium — alltså en mera sluten krets av herrar, som regelbundet mötes till otvunget samkväm i tobakens tecken — torde under 1700-talet ha funnits även i vårt land. Därpå tyder i varje fall en av de intressantaste tobaksskrifterna från detta sekel, som bär titeln *En wäl förbättrad Tobaks-Brödra-Ordning* och utger sig vara stadgar för ett sådant, man kan i detta fall antaga, fingerat collegium. Vi få här en ovanligt god bild av tidens tobaksvanor, i den mån det gällde rökningen — det stadgades nämligen, att ingen med oren mun, som till äventyrs ville tugga tobak fick visa sig vid brödraskapet. För

¹ Se t. ex. Forsstrand, Köpmanshus i gamla Stockholm, s. 49 f.

var och en, som däremot på ett värdigt sätt ville umgås med den ädla tobaksörten, skulle gälla följande regler. Piporna fingo icke vara kortare än två eller fyra tum. En tobaksrökare skulle alltid bära på sig ett gott eldtyg eller »skioräsa» samt en träpinne eller mässingstråd att användas för att lufta, då pipan inte ville brinna. Ingen fick karva den ädla tobaken »uppå sölige och smutsige orter» såsom trappor eller trösklar och ej heller använda rostig och oren kniv. Varje tobaksälskare skulle i vänstra byxsäcken bära en dosa för att uppsamla, vad som blev över av den karvade tobaken, sedan pipan stoppats. Han fick icke heller sakna en tång, för att, om ingen eldbrand var för handen, kunna taga ett rent eldkol och undvika att bränna sig blåsor på fingrarna. Det var förbjudet att röka tobak hos gamla ärbara personer, »som kunna vara trångbröstad», eller hos vackra jungfrur, som ogärna ledo det. Rökning var icke tillåten för den, som var under nitton år. Eftersom de gifta kvinnorna — heter det till sist i stadgan — ofta se surt på sina män »eller alldeles dyvla på dem», när de komma hem från det ärbara tobaksbrödrskapet, förmanas de strängeligen att innehålla med sådant bannande.

Ohämmat florerade tobaksrökningen på de otaliga utelokalerna i 1700-talets Stockholm. På de publika kaffehusen, där man träffades för att resonera om dagens frågor och uppsnappa de sista nyheterna, brukade enligt en utsago från frihetstidens slut knappast finnas något rum, »varest en man ej må storkna av tobaksrök och vämjas åt den osnygghet, som möter patientens alla fem utvärtes sinnen».¹ Det larmande livet på krogarna var naturligtvis insvept i en ännu mera ogenomtränglig dimma

¹ Stockholms Oordentligheter 1770 (nr 14). Citatet anført i kommentaren till Bellmansällskapets standardupplaga av Bellmans skrifter (1, s. XXX).

av täta tobaksmoln, och fullkomligt levande har hela denna atmosfär bevarats i Bellmans diktning: Fredman slår eld på sin pipa och begär mera i glaset för att trösta sig över kärlekslyckans obeständighet (epistel 35), Mowitz valkar tuggbussen i munnen, då han proberar valthornet (epistel 62) och krögar-mor Maja tar sig bakom disken en pris ur sin strut med Dimanders' snus. För mästaren själv, den oförliknelige Fredmans-sångaren, var tobakspipan en oskiljaktig vän under hans levnads växlingsrika stunder, alltifrån det ögonblick, då han som yngling fick sin första pipa stoppad av hedersmannen kammar-rådet Löfvensköld och tillägnade denna »den flicka, vilken behagare göra mig och sig den äran att emottaga den» och ända till den tragiskt vemodiga stund, då han inspärrad i bysättningshäktet i slottflygeln, under en bild av sig själv nedkastade några ansträngt resignerade rader om rökningen som den enda återstående trösten för den, som utestängts från livets skönhetsvärld:

När sig motgång tungt föröker,
när En skald eij skönhet ser,
huru gör han? som man ser,
ängslar sig och bara röker.¹

¹ Om bilden, som på osäkra grunder antagits vara ett självporträtt, och de egenhändigt nedskrivna versraderna, »ded. till Fru Helena Qviding d. 30 april 1794 af Movitz», se O. Byström, Fru Qviding på Heleneberg (Bellmansstudier utgivna av Bellmanssällskapet 1940, s. 88 f.). Enligt traditionen skall ett bloss på pipan — vilken antages vara densamma, som nu finnes i Bellmansmuseet på Skansen — ha varit en av den döende skaldens sista livsyttningar. Bellmans maka skall ha stoppat den åt honom tio minuter före hans död.

und sig utgång lunt förhåll,
und för stald sig kläddt för.
Gunn gjord från? som man för
myglas sig ut bara vides
då: 1.4 för Helena
Lördag 7. 50 min
1874
Mortz

Bellman söker tröst i sin pipa under de dystra stunderna i bysättningshäktet

Med en av de mest kända bland tobakshandlingens män i huvudstaden, nämligen snusfabrikören P. Helin, stod Bellman i närmare personlig förbindelse, vilket framgår av en till honom dedicerad versepistel, daterad den 21 augusti 1789:¹

Min älskade broder!

Jag klappat på din port, jag bugat i ditt hus,
Jag korsat i min bok de vexlar som du dragit;
Jag sprängt ditt skafferi och plundrat dina krus
och utur din pulpet din aftonkassa tagit —
Men glömde, bror Helin, att taga en kardus.

Jag svär vid Kaulbars hatt och Liljehorns karpus
Att innan bödelns yx så svarta skuldror slagit,
Din säng ej har ett dun, din näsa ej har snus;
och den ej näsa har, som af ditt förlag tagit,
Om intet du åt mig nu lemnar en kardus.

För att taga en annan av den gustavianska tidens förgrundsgestalter, Johan Henrik Kellgren, Bellmans vän och hans diktningens oöverträffade introduktör bland allmänheten, synes han — kanske på grund av svaga lungor — ha fått inskränka sig

¹ C. M. Bellmans Skrifter, utg. av C. Eichhorn, ny saml., 2. Om Helin och Bellman se Carin Lindskog, Clas på hörnet, s. 80 ff.

till att njuta tobaken i snusandets form. Vid ett besök i Norrköping sommaren 1789 försummade han inte att göra ett besök i den Swartzska boden. Den namnkunnige tobaksfabrikantens vara fann han emellertid inte bättre, än den som kunde erhållas i vilken bagarbod som helst i Stockholm, och ännu missnöjdare blev den kräsne skalden, då han sedan avprovade det snus, som tillhandahölls i Jönköping.¹

Att snusa var under 1700-talet ett utbrett mod även hos det täcka könet, vilket bäst framgår därav, att man kan finna exempel på att en elegant societetsdam kunde föredraga att låta avkonterfeja sig i det ögonblick, då hon var i färd med att föra en pris till näsan.² Belägg för samma mod kan man finna här och var i Anna Maria Lenngrens diktning, där man t. ex. kan möta en satirisk glimt av

feta snusande matronor
kring ett dukadt Caffebord.

Enligt en bevarad tradition skulle också skaldinnan själv ha hemfallit åt denna vana, vilket skulle fått ödesdigra följder för hela hennes äktenskap. Traditionen förmäler, att då Anna Maria Malmstedt på sin tid skulle utväxla den första kysen med blivande kommerserådet Lenngren, upptäckte hon spår av snus på fästmannens läppar, något som föranledde denne att lova att för framtiden avstå från detta njutningsmedel, vilket löfte han omedelbart beseglade genom att kasta sin silverdosa i Fyris. Något decennium senare, närmare bestämt långfre-

¹ Samlade skrifter av Johan Henrik Kellgren (Svenska författare utg. av Svenska vitterhetssamfundet) 6, s. 226 och 229.

² Svenska folket genom tiderna, 6, s. 261.

dagen 1791, då makarna tillsammans åhörde »Skapelsen» å ridarhuset, gjorde emellertid Lenngren den överraskande upptäckten, att hans maka själv i hemlighet börjat snusa — hon råkade nämligen tappa sin snusdosa, som mannen tog upp och lämnade till henne med en mörk blick. Den hederlige men litet pedantiskt karaktärsfaste Lenngren skall aldrig ha glömt denna episod, som därigenom kom att kasta en mörk skugga över makarnas hela följande samliv. Genom en nyligen publicerad undersökning har verkligen historien om »fru Lenngrens snus-tragedi» förlänats en ganska hög grad av trovärdighet.¹

Vilken utbredning tobaksrökningen fått bland ungdomen redan under 1700-talets förra hälft framgår bäst genom innehållet i en kunglig stadga av den 16 september 1741, som införde förbud mot tobaksrökande av ungt folk under 21 år: »Som förfarenheten wisar, det icke allenast swåre olyckor, och Elds-skador sig åfta tildragit genom Tobaks-eldens wårdslösa handterande, utan ock, at ungdomen, utaf förwett och oförstånd, medelst Tobaks-rökande, förskiämt hälsan, och förtårt mera, än de warit i stånd at förtiäna til födo, underhåll och nödigt behof, hwilket de wid mognare ålder med skada måste ångra; Så har Kongl. Maj:t uppå Riksens Ständers föreställning, här med welat förordna, det all ungdom i gemen, af hwad stånd den wara må, innan han kommit til laga ålder, och upfyllt 21 år, skal wara förbudt, at röka Tobak, wid 2 Daler Sm:ts plickt för hwarje gång, den där med beträdes, angifwarens ensak. Årkar han ey botum, sittie 2 Söndagar i stäcken: Ålegandes wederbörande Föräldrar, Förmyndare och Husbönder, at här å hafwa et noga inseende ibland sine barn, Pupiller och

¹ O(lle) H(olmberg), Fru Lenngrens familjetragedi (Dagens Nyheter för den 10 maj 1931).

Kungl. Maj:ts

Nådige

Ör b u d

Emot

Tobaks Rökande af Ungt Folk
som ei fylt sina 21. År.

Gifvit Stockholm i Råd: Cammaren den 16. Septembris
1741.

Cum Gratia & Privilegio S:e R:e Maj:ts.

STOCKHOLM, Tryckt uti Konal Tryckeriet, hos
Directeuren PET. MOMMA.

5156

Kungl. plakatet av den 16 september 1741 visar, att regeringen under frihetstiden kunde se på tobaksbruket även ur andra synpunkter än den nationalekonomiska

Tjänstefolk, som de ock i annor händelse, och där de, genom flathet och försummelse härutinnan, giöra sig bråttslige, böra tillika med wederbörande Crono-betiänte, om de sin ämbetes plickt försumma, wara samma straff, som förberördt är, underkastade. Dock kommer denne inskränkning af ålder och tid för Tobaks-rökande, ey at sträcka sig til dem, som stå i Kongl. Maj:ts tjänst, och äro wärkeligen, antingen Dragoner, Ryttare, Soldater, eller Båtsmän, med hwilka det är en hel annan beskaffenhet.»¹

Eldfaran, som vid sidan av den sociala synpunkten framhäves i motiveringen för detta rökförbud, framkallade en rad andra restriktiva bestämmelser, vilka indirekt även belysa tobaksrökningens vidsträckta popularitet bland de bredare folklagren. Självfallet gällde särskilt kvalificerade straff för dem, som närmast hade ansvaret för eldens övervakande. Tornväktarna i Stockholm straffades med sju gatlopp eller, om skada uppstod, med livet, om de rökte tobak eller hade bar eld i tornet, och samma straff — utom att de sju gatloppen utbytts mot 18 par spö — hotade väktarna i Göteborgs brandtorn. Hyresvärdar och lägenhetsinnehavare i huvudstaden voro ansvariga för att rökning icke förekom på vindar samt i bodar, stall och andra uthus, där lättantändliga lager förvarades, och senare infördes husen och längre fram, med hänsyn till kronans fartyg och även förbud mot tobaksrökning på stadens gator, där eld lätt kunde uppkomma. Med anledning av inträffade tillbud blevo vissa broar, slaktar- och fiskargångarna samt väg- och mätar-

¹ Modée, a. a., 3, s. 1735. Manskap i militärtjänst, som undantogs från förbudet, erhöilo åtminstone från början av 1700-talet tobak som löneförmån — in natura eller i pengar — en förmån som under namn av tobakskillingen kvarstod ända till år 1881 (Kjellberg, a. a., s. 77).

förrådshus, även Skeppsholmen särskilt fridlysta mot tobaksrökning. Motsvarande bestämmelser gällde för landsbygden, där tobaksrökning var förbjuden i fähus, lador och andra uthus. Om ett tilltagande självsväld i rökvanorna vittnar en bestämmelse i 1748 års brand- och politieordning för Göteborg, där husfäder och matmödrar åläggas att tillhålla sina gesäller, drängar och pojkar, bl. a. att icke röka tobak »på sina sängar».¹ Alla förbud till trots — eller som man kan antaga just på grund av mångfalden av restriktioner — är det troligt, att tobaksrökningen icke var utan sin dryga skuld för alla de eldsvådor, som utgjorde en verklig landsplåga under en tid, då trämaterial och bristen på säkerhetsanordningar gjorde bebyggelsen till ett lättfånget offer för den röda hanens härjningar. Den originella och temperamentsfulle Pehr Tham till Dagsnäs, som var en stor fiende till tobaken och ansåg, att den borde återförvisas till sitt ursprung, d. v. s. de vilda i Afrika, förklarade helt kategoriskt i en skrift *Om caffè, brännvin och tobak* från år 1799, att »utan tobak hade vi haft både städer och byar av lågorna oförstörda.»²

Diskussionen om tobakens nytta eller skada ur medicinsk synpunkt fortsatte under 1700-talet med oförminskad styrka, och åsikterna stodo fortfarande lika oförmedlat mot varandra. Man får det intrycket, att tron på tobakens medicinska egenskaper alltjämt övervägde, och tidens kuriösa intresse för allt, som smakade av nya rön eller praktiska vinkar, var en tacksam jordmån för det naiva kvacksalveriet, som firade fullkomliga orgier, då det gällde att utmåla den kostbara tobaksörtens alla

¹ Modée, a. a., 1, s. 608, 2, s. 951 och 1595, 3, s. 1665 och 1856, 4, s. 270 och 2745, 15, s. 292.

² H. Schiller, En originell herre, s. 166.

undergörande verkningar. Ett representativt inlägg i diskussionen utgöres av Norrköpingsprosten Reinerus Broocmans *En fulständig svensk bus-hålds-bok* (1736—1739). Då författaren, som vid sidan av sin prästerliga gärning i den östgötska tobaksmetropolen även fann tid att odla sina rika praktiska intressen, här satt sig före att ge en handledning i »lantlevnandens angenämhet och behagliga ljuvlighet», kommer han även in på frågan om tobaksodlingen och tobaksbruket. Han synes på det hela taget dela tron på tobaken som läkemedel och rekommenderar efter utländska auktorer en hel del recept, men å andra sidan varnar han för missbruk, som, efter vad exempel hämtade från läkarvärlden visa, kunnat leda till, att vederbörande »blivit fast rasande och fallit in i de svåraste sjukdomar». Av principiella skäl har Broocman mycket att invända mot tobakens begagnande som njutningsmedel. Mycket tobaksrökande är till att börja med förkastligt, »emedan den ädla tiden, som man borde använda Gudi till ära, sin nästa till tjänst och sig och de sino till nytto, dymedelst oförsvarligen förnötes». Skadlig och skändlig är vidare tobaken, antingen den rökes, snusas, tuggas »eller i näsborrarna med velar instoppas», om man därav gör en fördärvlig vana. Av rökandet bli väggarna svarta samt rummet stinkande, och hals och mun komma att lukta så illa, att man ej kan rekommendera sig hos honnett folk och fruntimmer. Den som snusar omåttligt tappar så småningom lukten; näsan förstoppas, hjärnan förtorkas, kläderna oreñas, och under näsan blir man »rätt otäcker». På den som tuggar tobak sätter sig vanligen en ful brun rand kring munnen, och med sådant folk är osmakligt både att äta och dricka; lika obehagligt är det att umgås med dem, som bruka stoppa blad och velar av tobak i näsan. Även ekonomiska skäl tala slutligen

mot ett överdrivet tobaksbruk med tanke på det guld, som därigenom bokstavligen går upp i rök. Efter att ha avlevererat denna kraftiga salva förklarar sig författaren dock resigenera i fråga om utsikten att kunna omvända redan inbitna tobaksrökare och deras gelikar, varför han övergår till att lämna en del praktiska anvisningar angående bästa sättet att inrätta en tobaksplantering.

En rik provkarta på tobakens förmenta möjligheter som läkemedel återfinnes i första delen av verket *Husbålls- och konst-cabinet* från år 1758. Recept meddelas på en tobaks-salva, som haft en storartad effekt vid botandet av hundra sårade soldater i furstendömet Lichtenberg och som även visat sig tjänlig mot klåda, skabb och bölder. Ett läkebalsam mot brännskador och giftbett m. m. — för att taga ett annat exempel — uppges kunna erhållas genom att man pressar saften ur sönderhackade tobaksblad, som i ett väl tillslutet glas under fyra dagar varit nedgrävda i »hästedynge». Angående själva tobaksrökningen anser författaren den vara tjänlig för att draga bort slem och vätska ur huvudet, magen och lungorna, men han framhåller å andra sidan, att missbruk kan få synnerligen skadliga följder, särskilt då det gäller personer »av hetsigt temperament och mager kropps-konstitution».

Skeptisk mot tron på tobaken som ett ypperligt hälsomedel ställer sig den lärde historikern och samlaren Bengt Bergius, som i ett *Tal om läckerheter*, hållet år 1780 vid presidiets nedläggande i vetenskapsakademien, även kommer in på detta ämne. Han framhåller emellertid, att denna vanföreställning antagligen i början bidragit till tobaksbrukets spridning, men att andra motiv nu spelade en större roll, nämligen att tobaksbruket blivit en modesak samt önskan att synas karlaktig.

Gå vi till sist till själva den medicinska sakkunskapen, finna vi, att meningarna där ännu mot seklets slut fortfarande voro delade. I *Veckoskrift för läkare och naturforskare* från år 1785 kan man träffa på både en provinsialläkarrapport från Väster-norrland, där det konstateras, att tobaksrökning haft en lindrande verkan vid veneriska sjukdomar och en redogörelse för försök, som anställt av en engelsk läkare, vilka visat, att tobaken med fördel kunde användas bl. a. mot vattusot. Ett mera auktoritativt utlåtande, som till frågan om tobakens nytta eller skada ur hälsosynpunkt, intager en motsatt ståndpunkt har emellertid också funnit plats i samma organ. Det härstammar från själva collegium medicum, som på kungligt uppdrag verkställt en utredning av denna fråga. Ämbetsverket finner i det tilltagande tobaksmisshuset på landsbygden, som gjort sig gällande såväl bland äldre personer som hos den uppväxande ungdomen, ett betänkligt symptom, då enligt kollegiets mening tobaken hade en skadlig inverkan på människokroppen genom att minska matlusten, försvaga matsmältningen och t. o. m. fördärva avkomman. Som botemedel föreslås tobaksodlingens begränsande till städerna och tillverkandet av mindre hälsofarliga tobakssorter.

Från Gustaf III:s regeringstid härstammar ett uppslag, som icke kan förbigås vid en historisk översikt, avsedd att tjäna som bakgrund för skildringen av det nuvarande svenska tobaksmonopolets tillkomst, även om detta uppslag stannade på papperet. Ett tobaksmonopol var nära att förverkligas under den gustavianska tiden. Tanken, som naturligtvis låg svindlande nära till hands, sedan brännvinstillverkningen redan monopoli-

serats för kronans räkning, synes först ha fötts i statssekreteraren von Carlsons hjärna. Undersökningen av de juridiska förutsättningarna för dess genomförande anförtroddes åt justitiekanslern Wachtmeister, som kom till det resultatet, att då det låg i konungens makt att förbjuda tobaken liksom andra överflödsvaror, och han alltså också måste anses äga rätt att bestämma villkoren för sådana varors tillhandahållande, något hinder för att införa ett tobaksmonopol icke förelåg i regeringsformen. Säkerligen på grund av erfarenheterna från experimentet med kronobrännerierna övergavs den ursprungliga tanken på ett fabriksmonopol. Den slutliga planen byggde i stället på idén om utarrenderandet av monopolet på råvaruimporten i överensstämmelse med principen för det närmast föregående svenska tobaksmonopolet, nämligen det av år 1662. Sedan en hugad spekulant framträtt i preussiske statsministern baron von Schulenber-Kehnert i egenskap av direktör för preussiska sjöhandelskompaniet, ingicks i januari 1786 kontrakt med denne och hans konsorter på följande villkor. Kompaniet skulle erhålla monopol på tobaksinförseln och tullfrihet för denna under tjugofem år mot att till kronan årligen erlægga under de sex första kontraktsåren 80.000 rdr., under de sex följande 100.000 rdr. och under de tretton sista 150.000 rdr. All tobaksodling skulle vara förbjuden i riket utom å Stockholms stads jord, men däremot skulle tobaksfabrikerna lämnas orörda ehuru med skyldighet att hädanefter taga sina råvaror från kompaniet. Kronans vinst av arrendet i jämförelse med de tidigare tull- och accisavgifterna beräknades till ett årligt medelbelopp av 60.000 rdr.

Denna lockande vinst för statskassan skulle i verkligheten komma att utbytas mot en kännbar förlust. Genom borger-

skapets opposition på 1786 års riksdag tvingades Gustaf III att helt skrinlägga tanken på ett tobaksmonopol. Eftersom underhandlingarna med kompaniet emellertid då redan hade överskridit det preliminära stadiet, nödgades kronan avveckla sina ingångna förbindelser på ett sätt, som krävde en dryg summa. Under hela det följande seklet kom sedan statens förhållande till tobaksindustrien, tobakshandeln och tobakskonsumtionen att främst gälla tullfrågor, stämplingsföreskrifter och liknande stadganden. Först med början av 1900-talet blev monopoltanken åter aktuell, för att slutligen förverkligas i det nu gällande svenska tobaksmonopolet.¹

¹ Om Gustaf III:s planerade tobaksmonopol se Tobakskommitténs av 1903 betänkande, s. 101 ff och bilaga nr 6. Material till frågans belysande finnes även i Ruuthska samlingen, RA. En ingående redogörelse för statens tobakspolitik under 1800-talet återfinnes i nyssnämnda betänkande, s. 103 ff.

TOBAKSHANTERINGENS ALLMÄNNA

UTVECKLING I SVERIGE UNDER 1800-TALET

Från cigarren till cigaretten

Tobaksdynastier och tobakshandel

Under 1800-talets första decennier fortsatte tobaksförbrukningen i de gamla hävdvunna formerna. Cigarren var ännu okänd i Sverige, och först i hallberättelserna av år 1814 omnämnes, att den två år tidigare grundade L. E. Magnus' fabrik i Göteborg tillverkat 76 skålpund »Sigar» till ett värde av 85 rd.

Emellertid hade cigarrer redan år 1788 börjat tillverkas i Nordeuropa. Det var en tysk tobaksfabrikant, Heinrich Schlottmann i Hamburg, som då började med cigarrtillverkning, en fabrikation som han lärt sig i Spanien, dit den i sin tur kommit från de spanska kolonierna. Redan i början av 1820-talet upphörde han emellertid med tillverkningen av cigarrer. Tobaksförbrukare ha sin egen starkt inrotade konservatism, och ett nytt tobaksbruk slår icke igenom på ett par år eller ens på ett par decennier. Det tog också sin rundliga tid, innan cigarrens genombrott skulle komma.

I början av 1830-talet var kunskapen om cigarrökning icke större än att följande bruksanvisning kunde givas: »Man måste innan man röker dem, veckla upp dem, bestryka täckblad och inlägg med en våt svamp och så varsamt veckla ihop dem».

Under cigarrens barndom var det vanligt, att den som köpte en tobakskardus fick ett par cigarrer på köpet. Men det oaktat var avsättningen ringa. De gamla piprökarnas misstänksamhet mot cigarren var lika stor som senare cigarrökarnas mot cigarretten. Det har berättats, att då tobakshandlaren Tjäder i Stockholm befanns ha 300 utländska cigarrer på lager, ansågs han nästan som sinnesrubbad.

Först under 1840-talet vann bruket att röka cigarrer en mer allmän spridning, och vid halvsekelkiftet upplevde dessa sitt stora genombrott. Under 1800-talets senare hälft, liksom ett stycke in på 1900-talet, härskar cigarren suveränt över alla andra tobakssorter. 1800-talet har ibland kallats för det borgerliga seklet. En patriarkalisk anda rådde både i hem och på arbetsplatser. Umgängeslivet, både vid festliga tillfällen och i vardagslag, präglades av trygg gemytlighet. Det är troligt, att cigarrens popularitet under århundradets senare hälft delvis måste ses i belysning av denna tidsanda. Man måste ha tid på sig för att kunna njuta en cigarr. Det trivsamma soffhörnet, den väl skyddade verandavrån eller bersån, så uppskattade av 1800-talets människor, lämpade sig utmärkt för behaget av att långsamt röka och njuta sin cigarr. Cigarrökandet, som numera är mindre vanligt inom de breda lagren, var under 1800-talet lika utbrett i alla samhällsklasser. Härtill bidrog naturligtvis även prisbilligheten; även en relativt god cigarr var icke mycket dyrare än en cigarrett nu. Liksom fallet var med cigarren stod även cigarrettens genombrott i samband med tillblivelsen av en ny epok, som skulle förändra samhällslivet och tidsandan. Först med vår egen tid, för vars jäktade människor den hastigt rökta cigarretten passar bättre än cigarren, kunde denna i sin tur erövra suprematin över alla andra tobakssorter.

Ur cigarretiketternas färggranna flora
Tobaksmonopolets museums samling

Det tros, att de första cigarretterna tillkommo under Krimkriget, då soldaterna i avsaknad av pipor och cigarrer skulle ha omvirat tobaken med vanligt papper för att på så sätt kunna röka den. De tidigast rökta cigarretterna i Sverige voro s. k. papyrosser, varmed förstods cigarretter med munstycke; med cigarretter menades på den tiden vad som nu benämnes cigarr-cigarretter. Under 1800-talets sista decennium var det huvudsakligen från Finland importerade cigarretter, som röktes i vårt land. Bland de första i Sverige försålda, mera kända cigarr-märkena var »Petit Canon» från Tollander och Klärichs fabrik i Helsingfors, vilken tillhandahölls i mycket anspråkslösa förpackningar. Den första tobaksfabrik i vårt land, som tillverkade cigarretter, var Brinck, Hafström & Co., som år 1874 redovisade en tillverkningssumma för cigarretter av 2.800 kronor. Under seklets sista år och i början av 1900-talet var cigarrtillverkningen i ständigt stigande, och redan år 1904 hade den Rettigiska tobaksfabriken i Gävle en cigarrtmaskin i gång, som enligt en beundrande tidningsreporters uppgift fabricerade 200.000 cigarretter om dagen. Maskinen, som var av engelskt patent, hade tillverkats i Tyskland och var en av de fem av detta slag, som funnos i hela världen.

Den i Sverige mest rökta cigarretten under 1800-talets sista år var »Duke of Durham», populärt kallad »Dukedurram», vars i förpackningarna inlagda reklambilder voro av ganska tvivelaktig natur. »Duke of Durham» var en virginicigarrett, och med den var den första virginiaepoken i cigarrtens historia till ända. Sedan, under 1900-talets första år, kommo cigarretter med orientalisk tobak på modet, såsom Khedive, Fennia och Yalta.

Den första tillverkningen av cigarrcigarretter i Sverige torde ha förekommit i Hjertberg & Co:s tobaksfabrik i Göteborg,

en av de mindre i landet, grundad på 1860-talet och nedlagd år 1870. Detta år redovisade denna fabrik för en tillverkning av 100.000 »cigarretter» till ett värde av 6.000 kronor. En av de äldsta i Sverige tillverkade cigarrcigarretterna var »Havanna 2», numera, som bekant, en av våra mest populära cigarrcigarretter.

År 1800 funnos i Sverige 65 tobaksfabriker sysselsättande 645 arbetare och med en årsproduktion till ett värde av 1.002.448 kronor. För seklets följande årtionden visar nedanstående tabell tobaksindustriens utveckling i Sverige.¹

År	Antal fabriker	Antal arbetare	Tillverkningar i kg.				Värde å samtliga tillverkningar Kr.
			Cigarrer	Kardus-tobak m. m.	Rull- och presstobak	Snus	
1800	65	645	—	320.467	400.351	95.692	1.002.448
1810	79	711	—	445.736	506.879	103.969	1.480.816
1820	86	735	—	407.394	262.261	415.779	1.308.214
1830	77	695	60	382.361	328.198	547.328	1.248.215
1840	84	836	8.091	372.372	283.959	896.148	1.589.551
1850	86	1.129	66.215	321.576	355.155	1.093.174	2.130.480
1860	103	1.780	207.423	486.427	417.616	1.703.839	4.570.143
1870	97	2.590	224.586	358.903	693.818	2.432.227	6.462.307
1880	104	3.217	513.366	525.021	919.520	3.217.741	10.499.689
1890	85	3.147	386.384	217.728	1.154.294	3.454.073	10.694.609
1897	93	4.380	654.589	440.816	894.579	4.423.650	14.820.138

¹ H. Elmquist. Undersökning av tobaksindustrien i Sverige, 1899, s. 36. De i det följande lämnade statistiska uppgifterna, som dock icke kunna göra anspråk på att vara absolut exakta men belysa den allmänna utvecklingen, äro likaledes hämtade från detta arbete.

Som framgår av ovanstående tabell visar antalet fabriker i Sverige en icke allt för växlande siffra under loppet av 1800-talet. Det oavbrutet stigande arbetareantalet och produktionsvärdet talar emellertid sitt tydliga språk om driftkoncentreringen inom industrien. Intressant är även att ur ovanstående siffermaterial utläsa de olika tobakssorternas skiftande begärlighet under samma tidrymd. År 1850 är siffran för cigarrtillverkningen 66.215 kg. Tio år senare har den tredubblats till 207.423 för att tjugo år senare överstiga en halv miljon och 1897 uppgå till 654.589. Särskilt anmärkningsvärt är även snustillverkningens oerhörda stegring under hela 1800-talet från 95.692 kg år 1800 till över miljonen år 1850 och nära 4 ¹/₂ milj. 1897. I belysningen av dessa siffror måste man se den efter år 1810 starkt sjunkande kurvan för rull- och presstobak, från 506.879 år 1810 till 283.959 år 1840. Under senare hälften av 1800-talet stiger kurvan kraftigt för att år 1890 kulminera med siffran 1.154.294. Vad slutligen tillverkningen av kardus-tobak beträffar ha siffrorna för denna tobaksform varierat mindre än för de övriga; för 1810 är siffran 445.736, för 1860 486.427 och för 1897 440.816.

Av en statistisk sammanställning rörande den svenska tobaksindustriens ställning år 1850¹ framgår till att börja med, att av landets samtliga 86 fabriker endast 4 äro belägna på landsbygden. I fråga om antalet fabriker leder Göteborg med 24 stycken, under det Stockholm med sina 14 fabriker har en betydande ledning i fråga om arbetareantal och produktionsvärde. På tredje plats kommer i avseende till arbetareantal och produktionsvärde Malmö med den stora Kockumska fabriken samt på fjärde och femte plats, i avseende på produktionsvärdet,

¹ Elmquist, a. a., s. 43.

Norrköping med den Swartzska och Gävle med den Rettigska fabriken. Tabellen upptar även städer, vilkas fabriker i genomsnitt endast sysselsätta ett par tre arbetare, som t. ex. Jönköping med 7 fabriker och sammanlagt 15 arbetare, Växjö med 2 fabriker och 7 arbetare, Lidköping med 1 fabrik och 3 arbetare, Arboga med likaledes 1 fabrik och 3 arbetare samt Uppsala med 1 fabrik och 2 arbetare.

I fråga om snuset kom nära hälften av den kvantitet, som vid halvsekelskiftet tillverkades i landet, eller 505.302 kg på Stockholms räkning. Även med avseende på övriga tillverkningar stod Stockholm långt framför andra platser i landet med undantag för tillverkningen av cigarrer, i fråga om vilka Stockholm endast obetydligt distanserade Göteborg. Förutom i Stockholm, Göteborg och Malmö tillverkades cigarrer främst i Ystad, Halmstad och Gävle. Centra för kardustobakstillverkningen voro förutom Stockholm: Malmö, Gävle, Göteborg, Ystad, Karlskrona och Kalmar. De största tobaksspinnerierna voro belägna i Stockholm, Göteborg, Karlstad, Malmö, Västerås och Kristinehamn. På snustillverkningens område följde efter huvudstaden Västerås, Gävle, Norrköping, Örebro, Jönköping, Göteborg, Hudiksvall, Kalmar och Linköping. Den svenska totalproduktionens värde uppgick år 1850 till 2.130.480 kronor.

En jämförelse mellan förhållandena vid mitten av 1800-talet och dem som rådde vid sekelslutet¹ visar till att börja med, att tobaksfabrikationen under denna mellantid upphört i sju städer, nämligen Örebro, Falköping, Växjö, Visby, Borås, Åmål och Arboga, samt tillkommit i nio städer, nämligen

¹ En statistisk sammanställning för år 1897 finnes hos Elmquist, a. a., s. 48—49.

Oskarshamn, Hälsingborg, Falun, Lund, Filipstad, Alingsås, Landskrona, Strömstad och Uddevalla samt i en köping, Arvika. Fabrikationen i Göteborgs och Bohus län, Linköpings län och Jönköpings län, har alldeles försvunnit, men i stället ha tillkommit Värmlands, Kopparbergs, Malmöhus och Kristianstads län. Antalet tobaksfabriker i hela landet har stigit från 86 till 93, d. v. s. med endast 7, under det att antalet arbetare stigit från 1.129 till 4.380, d. v. s. nära fyrdubblats. Av dessa äro 2.843 sysselsatta i landets tre största städer med sina sammanlagt 40 fabriker. Totalvärdet av de svenska tobaksfabrikernas tillverkning har stigit till 14.820.138 kronor, vilket, fastslår Elmquist i sin sammanfattning, »berättigar tobaksindustrien till en plats bland vårt lands förnämsta industri-grenar».

I fråga om tillverkningen av rull- och presstobak vid slutet av 1800-talet leder Göteborg med 197.100 kg framför Stockholm med 125.235 kg och Malmö med 90.033 kg. För tillverkningen av cigarrer äro siffrorna för Stockholm, Malmö, Göteborg och Gävle i runda tal respektive 45 miljoner st., 24 $\frac{1}{2}$ miljoner st., 20 miljoner st. och 12 $\frac{1}{2}$ miljoner st. Kardus-tobakstillverkningen uppgår i Stockholm till 143.255 kg, i Malmö till 54.394 kg och i Ystad till 50.180 kg. De största snusfabrikerna äro belägna i Stockholm med en tillverkning av 1.847.506 kg samt i Göteborg, Hudiksvall och Karlshamn med en tillverkning av respektive 975.300 kg, 284.300 kg och 237.070 kg. En snusfabrik med ett fåtal arbetare kunde åstadkomma en betydligt större tillverkning både i fråga om kvantitet och värde än en cigarrfabrik eller ett tobaksspinneri med ett flerdubbelt arbetareantal. Så t. ex. hade de två snusfabrikerna i Hudiksvall med 12 arbetare ett sammanlagt tillverk-

ningsvärde av 296.900 kronor, under det två cigarrfabriker i Hälsingborg med 112 arbetare endast kommo upp till ett totalvärde av 224.500 kronor. Förhållandet får sin förklaring i den omständigheten, att maskinkraft kommit till användning inom snustillverkningen i betydligt högre grad än inom tobaksindustriens övriga grenar.

Intill år 1850 hade tobak odlats i tämligen stor skala runt om i landet. Under senare hälften av 1800-talet hade denna inhemska tobaksodling inskränkts till allt färre platser, och vid sekelslutet förekom tobaksodling huvudsakligen endast i Stockholms utkanter och omgivning, samt i Skåne, dels i Landskronatrakten, dels i Åhustrakten. Av den årliga skörden på omkring 1 miljon kg kommo i runt tal 400.000 kg på Åhustrakten, 300.000 på Landskronatrakten och resten på Stockholm.¹

Omfattningen av den till Sverige importerade tobaken för år 1897 framgår av vidstående tabell.

Till denna skall endast anmärkas, att siffrorna icke innebära, att de angivna kvantiteterna tobak producerats i de länder, varifrån de införts — större delen av tobaken kom från Amerika — utan endast upplysa om, genom vilka europeiska länders förmedling importen skett.

I avseende till tobaksarbetarnas ålder och kön — ett spörsmål av särskilt intresse just inom denna industri, vilket ju även framfördes som motiv till den stora arbetsstatistiska utredningen för år 1897 — föreligga endast ofullständiga uppgifter före år 1830, då kommerskollegium började trycka sina årliga berättelser om fabriker och hantverk. Enligt hallrätternas rapporter före denna tidpunkt framgår det emellertid, att tobaks-

¹ Se härom vidare Swederus, a. a., s. 63 ff. och där anförd litteratur.

Länder	Oarbetad tobak		Arbetad tobak			
	Kvantitet kg.	Värde Kr.	Cigarrer m. m.		Andra slag	
			Kvantitet kg.	Värde Kr.	Kvantitet kg.	Värde Kr.
Norge	50.243	90.437	793	7.930	4.733	14.199
Finland	1.451	2.612	5.757	57.570	250	750
Ryssland	—	—	120	1.200	60	180
Danmark	209.777	377.599	51.121	511.210	7.179	21.537
Tyskland	3.012.894	5.423.209	52.712	527.120	4.745	14.235
Nederländerna	168.863	303.953	13.506	135.060	1.970	5.910
Belgien	347	625	4.257	42.570	194	582
St. Britannien	237.122	426.820	1.202	12.020	7.175	21.525
Frankrike	—	—	580	5.800	3	9
Spanien	—	—	12	120	—	—
Förenta Staterna	36.750	66.150	—	—	—	—
Summa	3.717.447	6.691.405	130.060	1.300.600	26.309	78.927

arbetarna ända till början av 1800-talet voro av manligt kön. Under seklets första årtionden började även kvinnor, ehuru i stor minoritet, få tillträde till tobaksfabrikerna. Först efter cigarrtillverkningens uppblomstring i mitten av 1800-talet får den kvinnliga arbetskraften inom tobaksindustrien allt större omfattning, och år 1897 voro 2.759, d. v. s. 63 %, av landets 4.380 tobaksarbetare kvinnor.

Ungdom och minderåriga hade redan i äldre tider i stor omfattning använts inom tobaksindustrien. År 1850 voro 404 av landets 1.129 tobaksarbetare under 15 år. År 1897 voro 965, d. v. s. 22 %, under 18 år. Av de äldre arbetarna hade många inträtt i yrket i en ålder under 12 år och en del av dessa redan före fyllda 10 år.

Som tidigare omtalats blevo många av de tobaksfabriker, som under 1700-talet voro i verksamhet nedlagda under loppet av detta århundrade eller i början av det följande. En del däremot, och bland dessa några av vårt lands största och mest kända, fortsatte under hela 1800-talet och ett stycke in på 1900-talet. De svenska tobaksfabrikernas och tobaksfabrikanternas historia är både lång och hedrande, öppnande många perspektiv icke endast över tobakshandlingens historia i Sverige utan även över svenskt kulturliv i flydda tider. Det är ett ytterst intressant studium att följa de äldsta tobaksfabrikernas utveckling med dess olika perioder av uppblomstring och nedgång, liksom att tränga in i de personliga insatser, som äro förknippade därmed, insatser, som bli mest märkbara och för forskningen lättast tillgängliga under 1800-talet.

Om man räknar tobaksfabrikernas längd efter åldern av deras privilegier, finner man, att icke mindre än ett dussintal fabriker ha en över hundraårig historia, därav en med en över tvåhundraårig och fyra med en över etthundrafemtioårig. Några av dessa fabriker ha, såsom den Kockumska i Malmö, den Swartzska i Norrköping, den Brattbergska i Göteborg, den Rettigska i Gävle, den Dahlska i Karlshamn och den Ljunglöfska i Stockholm, under flera generationer gått i samma familj. Å andra sidan finns det en mängd fabriker, särskilt snusfabriker, som endast existerat något eller några år, framför allt sådana, som varit av den storleksgrad, att de enligt vår tids begrepp knappast kunnat göra anspråk på benämningen fabrik. Under förra hälften av 1800-talet beviljades, såsom fallet var under 1700-talet, privilegier åt personer av vitt skilda yrken och samhällsställning, vilka förmodligen endast drivit fabriksrörelsen som hemindustri, utan att den dock kunnat

En tobaksfabrikörs kontor. Det hade ännu under 1800-talets sista decennier
en prägel av patriarkalisk trivsamt. Rekonstruktion
i Tobaksmonopolets museum

Tobakhålleriet är en sällenskap att
inrätta vara Räkenskaper, så att de lätt
förefälla oss^{er} värre säkeris tillfreds, till
hvilket ändamål det sättet med dubbla,
sin af förfarenhetens besinnare, varar
det bästa.

En tobaksfabrikörs visa regel. I Tobaksmonopolets museum

inrangeras under detta begrepp, och endast med tanke på försäljning inom ett obetydligt distrikt. Av de personer, som under 1800-talet bedrev tobaksfabrikation, kan bland andra noteras militärer, ämbetsmän, guldsmeder och juvelerare, boktryckare, kryddkram- och linkramhandlare, en kofferdistskeppare, en artist, en källarmästare och en teaterdirektör. Dessa förhållanden vittna ju värtaligt om att även en tobaksfabrikation i smått ansågs vara ett lättskött företag, som kunde giva sin man en hygglig bärning eller i varje fall en god biförtjänst. Å andra sidan torde tobakshantering under dessa förutsättningar för många av dess mer eller mindre tillfälliga utövare ha givit anledning till besvikelser; icke sällan hände det, att fabrikationen efter några år måste läggas ned eller att ägarna gingo i konkurs.

Runt om i landet funnos emellertid tobaksfabriker, som stodo sig väl i konkurrensen och hastigt utvecklades till storföretag. Även vid dessa voro i förhållandet mellan fabrikanten och hans

arbetare det patriarkaliska systemet rådande, ända tills detta under trycket av en obönhörligt påträngande ny tidsepok uppluckrades i slutet av århundradet. Det patriarkaliska systemet hade givetvis både sina fördelar och nackdelar, ehuru de senare tyvärr i belysningen av fakta och siffermaterial, allt för ofta det enda tillgängliga för bedömandet av arbetsförhållanden i gångna tider, bli de mest framträdande. Men säkert torde de gamla tobaksfabrikörerna under sin kanske ofta barska yta ha givit många prov på hjälpsamhet och personligt intresse för sina arbetsanställda. Därom vittnar även den omständigheten, att verkmästare och kontorister i många företag kunnat avancera till medhjälpare eller kompanjoner.

Icke heller får man förglömma, att flera av det gångna seklets tobaksfabrikörer även spelade en framträdande roll på det sociala och kommunala området. Det har bland dem funnits både statsråd, riksdagsmän och det svenska kulturlivet gynnande mecenater. Om man studerar det rikhaltiga porträttgalleri av forna tobaksfabrikanter, som finnes i Tobaksmonopolets museum, är det många myndiga och imponerande typer man konfronteras med.

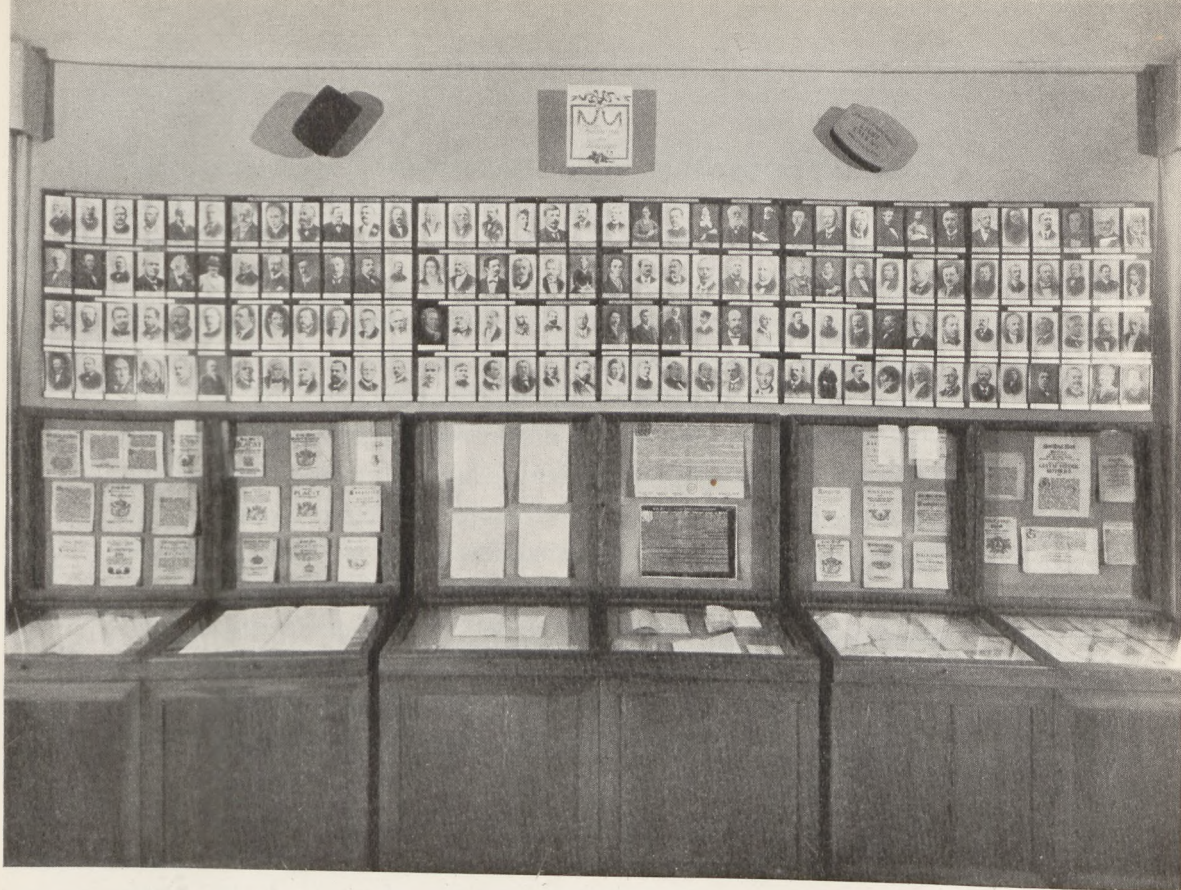
Påfallande är även det stora antal kvinnor, som möter oss i tobaksfabrikanternas skara. De flesta av dessa ha som änkor fortsatt sina avlidna mäns verksamhet, men det finnes även exempel på, att kvinnor, bl. a. en striperska, erhållit privilegium för bedrivandet av tobaksfabrikation. Den mest kända kvinnliga tobaksfabrikanten torde ha varit fru Antoine Rettig, född von Eckerman, vilken efter sin mans, konsul Rettig död, i många år stod i spetsen för ledningen av det stora familjebolaget i Gävle, och som samtidigt var en i sin tids högsta sällskapskretsar mycket uppskattad och framträdande personlighet.

Flera av huvudstadens fabriker hörde genom sina privilegiers ålder till de äldsta i landet. I början av 1800-talet innehades det privilegium, som år 1688 tilldelats postmästaren Jacob Harper, av grosshandlaren och sockerbruksdirektören Thomas A. Aspelin. Då denne år 1810 övertog privilegiet var det alltså betydligt över 100 år gammalt. Under Aspelins skickliga ledning utvecklades fabriken till en av de största i landet, och vid sin död år 1836 var han en av stadens rikaste män. Firman ärvdes av hans redan tidigare som delägare upptagne son, Thomas Aspelin, vilken i sin tur drev upp tillverkningen, så att företaget blev landets största tobaksfabrik, vilken ledande ställning den bevarade till 1844, då den distanserades av den Ljunglöfska. Det Aspelinska namnet återfinnes på flera av 1800-talets mest populära tobakssorter.

Thomas Aspelin förökade ytterligare den fäderneärvda förmögenheten och lämnade vid sin död 1877 efter sig 2 1/2 miljon kronor. Han var en uppskattad och välkänd Stockholmsgestalt, »utmärkt», skriver en minnestecknare, »både för sin stränga redbarhet och sitt goda hjärta». År 1852 hade han köpt Fagersta bruk, där han några år senare definitivt slog sig ned. Efter hans död övergick bruket till hans son, brukspatron Kristian Aspelin (d. 1919).

Tobaksfabriken hade emellertid Thomas Aspelin, redan då han överflyttade från huvudstaden till Fagersta, överlåtit på oljeslagerifirman Brinck, Hafström & Co., som nu skulle bliva ett av de mest berömda firmanamnen i de svenska tobaksfabrikernas historia. Firman hade sina lokaler i hörnet av Hornsgatan och Maria Trappgränd i den s. k. Wallénska fastigheten, som i närmare 200 år inrymt lokaler för tobaksfabrikation, ett i sitt slag unikt rekord.

Tobaksfabrikörernas hedersgalleri i Tobaksmonopolets museum

Brinck, Hafström & Co. ombildades år 1894 till aktiebolag, varvid aktiemajoriteten övertogs av Tobaksfabriks A.B. Wm. Hellgren & Co. Detta hade grundats av Carl Anton Hellgren, som erhöll privilegium 1840, efter att förut ha varit anställd som handelsbetjänt i en av den Aspelinska fabriken försäljningsbodas. Under fabriken första år bedrevs tobakstillverkningen i mycket blygsam omfattning, men detta ändrades hastigt, sedan Hellgren år 1844 som kontorist anställt en ung Umeåbo, Johan Bäckström, som genom sin duglighet i så hög grad förvärvade sin chefs förtroende, att han år 1851 upptogs till kompanjon, varvid firmanamnet ändrades till det sedan så berömda Wm. Hellgren & Co. Från 1877 till 1899 innehade Bäckström ensam firman. Det sistnämnda året upptog han sin älsste son, Joh. A. Bäckström, som delägare, vilken i sin tur efterträddes av den yngre sonen Walter Bäckström. År 1908 ombildades firman till aktiebolag med John och Walter Bäckström som ledare.

Johan Bäckström, en av den svenska tobaksfabrikationens märkligaste gestalter, samtidigt en framstående kommunalman och stor mecenat, hade redan år 1853 drivit upp den Hellgrenska fabriken, så att den från och med detta år var den näst största i Sverige. Från omkring 1865 var den den största i hela landet och från sekelskiftet den största i Skandinavien. I början av 1890-talet byggde firman det stora fabrikskomplexet i hörnet av Götgatan och Åsögatan, en anläggning, som väckte samtidens beundran.

Förutom Brinck, Hafström & Co. uppgingo under årens lopp ett flertal svenska tobaksfabriker i den Hellgrenska firman. År 1868 förvärvades Rosén och Strömbergs fabrik, år 1907 Viths tobaksfabrik, år 1908 Unionen i Malmö, år 1910

Hamburger Cigarrfabriken och A. T. Barkmans snusfabrik och år 1911 Renard & Co.

Den Hellgrenska fabriken utgjorde grundstommen till den år 1912 bildade firman A.B. Förenade svenska tobaksfabriker. I 224 år hade det gamla Harperska privilegiet då ägt bestånd, den älsta i Sverige kända fabrikslängden i tobakshandlingens historia. Då A.B. Förenade svenska tobaksfabriker i sin tur uppgått i Tobaksmonopolet hade detta under sina första verksamhetsår sina huvudlokaler i den gamla Hellgrenska fabriken vid Åsögatan. I dubbel bemärkelse kan man alltså säga, att Tobaksmonopolet varit arvtagare till de lysande traditioner, som den Hellgrenska firman i sig sammanfattade.

Som till åldern god två av Stockholms tobaksfabriker kom Helins tobaksspinneri. Helin själv, ursprungligen traktör till yrket, var en i Stockholm synnerligen ansedd och betrodd man, vilken utom ordförandeskapet i tobaksfabrikörssocieteten även innehade värdigheten som ryttmästare vid Stockholms borgerskaps kavalleri. Vid sin död år 1813 efterlämnade han 164.808 rdr bko, en efter den tidens förhållanden synnerligen aktningvärd förmögenhet. Spinneriet övertogs av hans två brorsöner. Under 30- och 40-talen gick verksamheten tillbaka och nedlades helt år 1843. Privilegiet hade då ägt bestånd i 155 år.

Av de under 1700-talet välkända tobaksfabrikerna i huvudstaden ägde Dimander & Son bestånd till 1832. Bolagets fabrikslokaler voro belägna i eget hus i hörnet av Oxtorgsgatan och Lutternsgränd samt med egna försäljningsbodas vid Tyska kyrkan, Regeringsgatan och Skeppsbron.

Rosén och Strömbergs tobaksfabrik, vars privilegium daterade sig från 1762, hade år 1803 övertagits av Anders Gustaf Strömberg, under vars energiska ledning fabriken utvecklade

sig till en av de största i huvudstaden; mellan åren 1852 och 1855 var den i storleksordning den tredje i Sverige. Då fabriken år 1868 övertogs av Wm. Hellgren & Co., hade privilegiet ägt bestånd i 106 år. Ännu längre, 114 år, hade tobaksspinneriet A. Stenbergs privilegium ägt bestånd, då verksamheten nedlades år 1838. Denna fabrik hade under 1800-talets första decennier drivits av förutvarande spinneribiträdet Lars Norstrandh, som år 1836 överlät företaget på sin styvson Anders Stenberg.

En särställning bland Stockholms och landets tobaksfabriker intog den både i och utanför Sverige berömda Ljunglöfska fabriken. År 1820 hade tobaksfabrikören Lundgren, vilken innehade det Josias Eller år 1724 tilldelade privilegiet, som sin närmaste man anställt fabriksbokhållaren Jacob Fredric Ljunglöf, tidigare anställd i den Helinska fabriken, och som den 6 november 1821 erhöll resolution att driva fabriken. Vid Lundgrens död år 1826 övertog Ljunglöf såväl fabriken som den fastighet, i vilken den var inrymd. År 1839 inköpte han tomten vid dåvarande Stora Badstugatan, numera Sveavägen, där han uppförde de stora, för alla stockholmare välkända fabriksbyggnaderna, vilka revos år 1938.

Efter Jacob Fredric Ljunglöfs år 1860 timade död övertogs firman av sonen Knut, som året därpå upptog brodern Robert till bolagsman. Sedan denne år 1868 avlidit i en ålder av endast några och trettio år, blev Knut Ljunglöf åter ensam innehavare av firman, som år 1896 ombildades till Jac. Fr. Ljunglöfs tobaksfabriks A.B. År 1912 övergick företaget åter till den gamla firman. Samtidigt upptog Knut Ljunglöf sin son Robert till bolagsman. År 1910 hade den Ljunglöfska fabriken ett omsättningsvärde av 2.206.260 kronor, och då Knut Ljunglöf år

1920 avled, efterlämnade han en av de största förmögenheter, som funnits i Sverige.

Den Ljunglöfska fabriken hade tidigare tillverkat även andra tobakssorter än snus. Cigarrtillverkningen upphörde emellertid redan 1874 samt rök- och tuggtobakstillverkningen respektive 1896 och 1909. Efter detta år tillverkades endast fabriken två snussorter.

Ljunglöfs snus var utan konkurrens såväl inom som utom landet. I ett posthumt utkommet arbete berättar den påvliga kammarherren Claes Lagergren en underhållande episod om hur detta snus fann sin väg även till världens förnämsta tron, den påvliga i Vatikanen. En god vän till Lagergren, järnhandlaren och riksdagsmannen Magnus Lundgren i Stockholm, en stor beundrare av det Ljunglöfska snuset, hade flera gånger bett honom att som present medtaga ett paket snus till den då regerande påven Leo XIII, vilken var en stor snusare. Till sist föll Lagergren även till föga för sin väns ivriga böner och överlämnade snuset inlagt i en passande dosa till påven efter att först ha måst stålsätta sig mot de i sekreta förmaket församlade prelaternas ihärdiga uppmaningar att låta dem prova det ljuvligt doftande svenska snuset. Vid överlämnandet av detta till Leo XIII bar det sig icke bättre än att dosan med snuset föll ur den åldrige påvens darrande hand och spred sitt innehåll över hans snövita soutan. Sedan en prelat borstat av denna med en gäsfjäder, snusade emellertid Leo XIII under upprepade försäkringar om snusets ypperliga kvalitet, varför Lagergren omedelbart måste skicka efter en ny sändning från Sverige.¹

Efter den Ljunglöfska fabriken var på snustillverkningens område den Swartzska i Norrköping den största och mest an-

¹ Claes Lagergren, Efterlämnade dagboksanteckningar, 1.

sedda. År 1803 hade fabriken fullständigt ödelagts av en eldsvåda, men fabrikationen kunde snart återupptagas tack vare Petter Jacob Swartzs energi. Efter Petter Jacobs död övergick firman till sonen John (1790—1853), som ledde den i 34 år ända till sin död. Han fick till efterträdare sonen Jacob Eric (1817—1881), som i 28 år ledde företaget och som likt sin far och farfar var starkt kommunalt intresserad och åtnjöt anseende som en av sin stads främste borgare. Detta intresse var ännu mer utvecklat hos hans son och efterträdare, Carl Swartz (1858—1926), vilken gick längre på den offentliga banan än någon annan svensk tobaksfabrikant och steg till finansminister, statsminister och universitetskansler. När den Swartzska fabriken år 1912 övertogs av A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, hade dess privilegium ägt bestånd i 159 år, och i fem släktled hade den gått i arv från far till son, ett rekord i de svenska tobaksfabrikanternas historia.

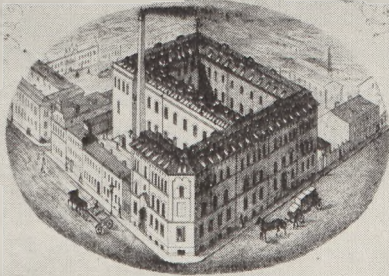
Ett ännu mera imponerande rekord innehades av den Kockumska fabriken i Malmö, som vid uppgången i A.B. Förenade svenska tobaksfabriker i 186 år hade varit i samma familjs ägo, även om ägandelängden icke gått direkt från far till son.

Till år 1817 innehades denna firma av kommerserådet Frans Suell.¹ Efter hans död sköttes rörelsen under några år av hans änka, född af Trolle, som år 1821 överlät den på sin svärson, Lorens Kockum, vilken emellertid snart gjorde cession. Han dog 1825, varpå firman övertogs av hans son Frans Henrik Kockum (1802—1875), kallad »sin morfaders, Frans Suells värdige ättling», vilken drev upp företaget, så att den Kockumska fabriken åren 1848—1851 var den tredje i ordningen av landets tobaksfabriker. År 1861 upptogs hans son Frans Henrik

¹ År 1915 avtäcktes en staty av Frans Suell invid Malmös hamn.

PRIS COURANT

E. H. Kochum Tobaksfabriks Actie Bolags Fabrikator

Spunnen Tobak.		Kardus Tobak.		Cigarrer.	
Expositionen Lång Twist A pr a	4	Holl Pepper pr lada om 50 r.	130	Alce	pr 1000 st. 200
" " B	3 50	Turkisk Tobak	125	El Benefico	200
Fin Fin Pinner	3 75	Slagri vid Hogland	100	Danna Electrica	180
Fin Accouré	3	Silhouetten	80	El Danubio	150
Sweet Scent " Chatul	2 30	Fin Chameloupe	70	Non Plus Ultra	150
Naturall	2 30	Rod Ros	62	El Monitor	120
Tjack Pecanæ	2 10	John Ericsson	55	Universum	120
Nou Road	2 20	Bis tom Bröder A	50	El Turista	100
Fin Patent Roll	2 10	Arbige & Godt	35	Abacado	100
Fin Roll	2	Lilla Matrosen	27	La Esmeralda	100
Tjack Roll	1 75	Jernban Knaster	25	El Buen Humor	100
Fin Negrohæne	2 10	Jernlands Jagare	27	Tulania	100
Tjack Negrohæne	1 60	Dalkarlen & Dalkullan	25	La Venta	80
Skottsk Roll	2 10	Tve Kronor	25	Cazadores	80
Torrer. Tjack smil i 5 q. Hull	1 60			Los Tre Coronas	80
Vorst Roll	1 65			Nordstjernan	80
		Sturi Ankare No 1	60	Jockey Club	80
		" " No 2	30	Små skita Havana	80
		Shag	40	La Oferta	80
		Itum	40	El Globo	80
				Los Magnificos	80
		Gammal Varinas pr a	2	El Impulso	80
		Havana Molinger	2	La Christina	75
		Knaster No 0	2	Concordia	65
		Jagt Knaster	1 50	La Pama spotted	60
		Hått Pepper	1 50	El Comercio	60
		Hollandsk Knaster	1 25	La Justicia	60
		Melange i Pappaskur	1 25	Extra Cuba	60
		Napoleon III	1	Licencia	60
		Piney Wood	1 50	Las Amazonas	60
		Bird's Eye i Tra-askar	1/2 a 2 50	Laura	60
		" " " "	1/2 a 2 80	La flor de Habannas	60
		" " " "	1/4 a 3	Ariadne	50
		Hoppet	1 20	Santa Fee	50
		Baltman	1 10	La Pama, gula & brun	50
		Kings Shag	1 80	Gustaf Adolf	50
		Kunga Knaster	1 50	Kronan	50
		Fin Old Warinas	1 50	Havana Cerutter	50
		Fin en Portorico	1 50	La Cuba	50
		Moss Rose	1 80	La Corona	85
		Cigarer Afvall i askar	1 25	El Meritibus	85
		" " i kardaser	1	La Mienta	40
				La Gracia	40
				Fra Diavolo	40
				Moggs	40
				La flor de Lafama	40
				La Diana	35
				Caribalei	30
				La Negro	30

i faderns affär, som år 1866 ombildades till aktiebolag. Frans Henrik Kockum avled år 1910. År 1912 uppgick den Kockumska fabriken i A.B. Förenade svenska tobaksfabriker.

Den till åldern tredje av Sveriges tobaksfabriker var Reuters i Karlshamn. Dess privilegium daterade sig från år 1725, och då fabriken, som icke hörde till de större i landet, år 1915 övertogs av Tobaksmonopolet, hade det alltså bestått i 190 år.

I Göteborg funnos tvenne fabriker av ansevärd ålder, Reimers och Lindström & Brattberg. Den förras privilegium daterade sig från 1731, och då verksamheten år 1846 nedlades, hade det alltså ägt bestånd i 115 år. Den senare fabriken, som grundades år 1820 och år 1912 övertogs av A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, var ända sedan mitten av 1800-talet en av de främsta i Göteborg. I fyra släktled hade den då gått i arv från far till son.

En av Sveriges största tobaksfabriker under hela sin över hundraåriga existens var den Rettigska i Gävle. Denna grundades år 1809 av Per Christian Rettig, som den 16 november detta år erhöll privilegium på ett tobaksspinneri. Under hans skickliga ledning utvecklades fabriken till att under åren 1838—1842 bli den till storleken tredje i landet. Han grundade även (1845) en filial i Åbo. År 1840 upptog han sonen Robert som kompanjon, vilken efter faderns död år 1862 ytterligare utvecklade såväl tobaksfabriken som rederi- och skeppsbyggerirörelsen. Han dog 1886. Av sönerna blev kommerserådet Fredrik Rettig ägare av Åbofabriken och konsul John Rettig av moderfabriken i Gävle. Konsul John Rettig, som var en i det kommunala och politiska livet synnerligen betrodd man, avled år 1907, varefter bolaget övergick till hans änka, den tidigare omnämnda fru Antoine Rettig, som ledde företaget tills det år 1915 övertogs av Tobaksmonopolet.

Av de övriga svenska tobaksfabrikerna var den Swarsska i Kalmar en av de äldsta. Dess privilegium daterade sig från 1790, och då fabriken, som bl. a. tillverkade det populära s. k. Kalmarsnuset, år 1912 uppgick i A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, hade den i 122 år varit i samma släkts ägo.

Över hundraåriga voro även den av Jonas Alströmer grundade Alingsåsfabriken, vilkens privilegium, då den år 1847 nedlades, hade ägt bestånd i 121 år, Ystad Tobaksfabriks Intressenters A.B. (1786—1912), den Dahlska snusfabriken i Karlshamn, som vid sin uppgång i A.B. Förenade svenska tobaksfabriker år 1912 i 114 år hade varit i samma släkts ägo samt Visby Tobaksspinneri med sitt 103 år gamla privilegium.

Förhållandena inom tobakshandeln skilde sig under 1800-talets första decennier icke nämnvärt från dem, som varit rådande under slutet av 1700-talet. Den gamla striden mellan tobakshandlarna och kryddkrämarna fortsatte med oförminskad styrka och bilades egentligen aldrig. På landsbygden ha några tobaksbodar i egentlig bemärkelse aldrig funnits, och än i dag är det ju landsbygdens specerihandlare, som försälja tobaksvarorna till traktens befolkning.

Även i städernas tobaksbodar försålles artiklar av allehanda slag. Vad en mindre tobaksbod i början av 1800-talet kunde innehålla framgår av inventarieförteckningen efter den år 1820 avlidne tobakshandlaren Nils Mellberg, vilken förutom tobaksvaror av då populära märken, som t. ex. Slaget vid Hogland, Chandeloupe, Tupp, Washington, Ärligt och Godt, Aspelins Hvita Papper, Ankaret m. fl. även upptog »böxhängsel, pisksnärter, fnöske, pipor, näverdosoer, skinnpungar».

Bruket att kombinera tobakshandel med försäljning av böcker och andra tryckalster fortsatte i ökad omfattning. Så t. ex. hade boktryckaren Carl Nyberg i början av 1820-talet försäljningsställen för sina böcker i tobaksbodarna på flera ställen i staden. En tobakshandlerska, Marie Börje, kallad »skomakarehustrun», anmälde den 9 december 1818 hos hovkanslerämbetet, att hon i sin tobaksbod skulle försälja böcker för boktryckaren Carl Nyberg. Den 2 oktober samma år anmälde tobakshandlareänkan Maria Wilhelmina Bronberg till hovkanslerämbetet, att hon i sin bod i huset nr 1 Kornhamnstorg skulle försälja »gamla böcker». Någon vecka senare, den 12 oktober 1818, anmälde tobakshandlaren J. F. Lundgren till hovkanslerämbetet, att han i sin bod skulle tillhandahålla »all slags tryckta böcker och skrifter».

E. G. Tjäder hade redan 1818 anmält hos hovkanslerämbetet, att han sålde gamla böcker i sin tobaksbod vid Riddarhus-torget. Den 25 mars 1830 gjorde tobakshandlareänkan Lovisa Tjäder anmälan hos hovkanslerämbetet, att hon ämnade fortsätta med att sälja böcker, och att hennes son, tobakshandlaren Tjäder skulle idka bokförsäljning i sin salubod vid Malmtorgsgatan. År 1839 anmälde tobakshandlaren Johan Gustaf Strömberg, att han skulle idka antikvarisk bokhandel i förening med musikhandel i huset nr 1 Nybrogatan.

Av huvudstadens ännu existerande tobaksaffärer är Tjäders den äldsta. Den grundades redan i slutet av 1700-talet, ehuru dess innehavare Jakob Johan Tjäder vann burskap först år 1803. Dennes första bod var inrymd i Änke- och Pupillkassans gamla vackra hus vid Storkyrkobrinken. Sedan flyttades den till huset nr 13 vid samma gata för att 1850 överflytta till nr 6 Malmtorgsgatan, där den fortfarande har sina lokaler.

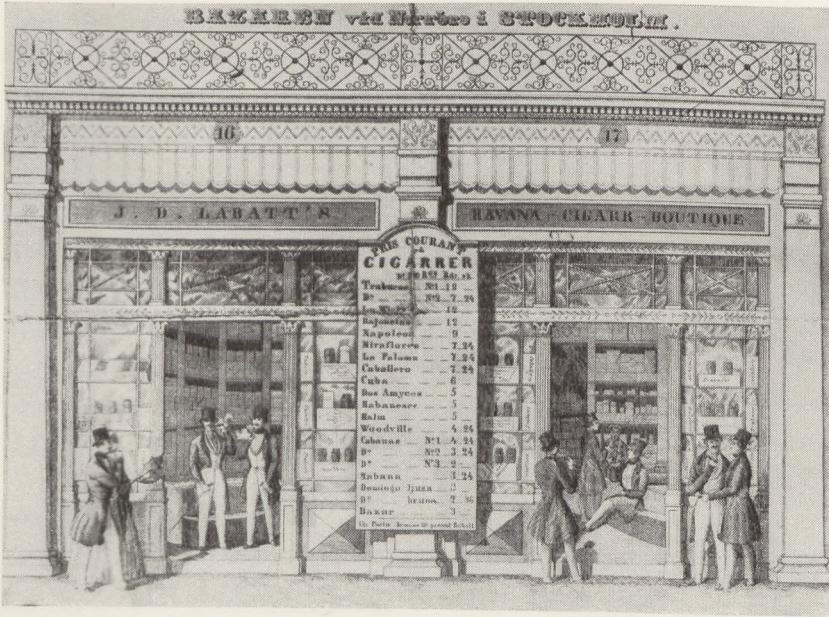
*Det är en korbannadt sin Cigarer herrn
röber; hvorkun man få köpa dem. 5*

*Jo! i Cigarerbutiquen å Norrebro får
man utmärkt goda cigarer.*

Cigarren har kommit i ropet. Tryck på en
av Labatts reklampåsar

Vid denna tidpunkt, d. v. s. vid halvsekelskiftet, hade de gamla primitivt inredda tobaksbodarna börjat försvinna och nya uppstått. Cigarren hade kommit på modet. En av de första, som slagit sig på cigarrtillverkning i Sverige var den från Hamburg inflyttade tysken Isac David Heyman, som emellertid snart ändrade sitt namn till Labatt. Redan år 1833 hade han öppnat en egen tobaksbod i huset Stora Nygatan 1, där han försälde såväl importerade som av honom själv tillverkade cigarrer. Labatt, som anses vara den förste, som tillverkade bracilcigarrer i Stockholm, fick år 1845 patent på en maskin för tillverkning av s. k. manillacigarrer. På 1850-talet öppnade han en ny cigarraffär i basaren vid Norrbro. Denna, som fick det klingande namnet »Havana-Cigarr-Boutique», blev huvudstadens elegantaste tobakshandel, och läget var det bästa tänkbara; Norrbro var ju under denna epok, som så levande framstår i August Blanchés Stockholmskildringar, den eleganta världens flanörstråt. Den Labattska affären måste ha tätt sig synnerligen imponerande på de förbipasserande. Fasaden med sina två ingångar, mellan vilka en jättestor »Pris Courant» var placerad, var avdelad med graciösa pilastrar, flankerande de välförsedda och lockande skyltfönstren. Den behagliga interiören med sina soffor och sina vägghyllor, på vilka de med färggranna etiketter försedda cigarrlådorna drogo till sig konnässörernas blickar, blev en samlingsplats för stadens unga eleganter. Den gamla boden vid Nygatan bibehöll Labatt ända till slutet av 1860-talet. Under 1870-talet och i början av 1880-talet innehades den av en fröken Hanna Ekberg, som år 1884 sålde den till fröken Augusta Enberg, vilken alltjämt, nu över åttioårig, innehar denna Stockholms till åldern näst älsta och till lokaliteten älsta tobaksaffär.

Labatts Havana-Cigarr-Boutique vid Norrbro var tobaksaffären på modet i Karl XV:s Stockholm

Labatt var icke den ende tobaksfabrikör, som hade sina egna försäljningsbodas. Sådana innehades vid mitten av 1800-talet av ett flertal Stockholmsfabriker, såsom Ljunglöfs med försäljningsbodas vid Enkhusgränd 3 och Munkbron 4, Brinck, Hafström & Co. med försäljningsbod vid Hornsgatan 64 och Rosén & Strömberg, vilkas försäljningslokaler voro belägna nr 74 Regeringsgatan och 13 Tjärhovsgatan. Även på flera andra håll i Stockholm uppstod cigarraffärer, inredda enligt tidens smak och med vackra försäljerskor som extra attraktion.

Vill man komplettera bilden av en välsorterad tobakshandel under 1800-talets senare hälft, måste man tänka sig den gemytliga borgaren icke endast inspekterande cigarrlådornas brokiga rader utan även diskuterande det smakligaste snusreceptet med den sakkunnige tobakshandlaren, som säkerligen icke endast kände till sina varor utan även besatt en icke föraktlig människokännedom. Det var på modet att ha sitt eget snusrecept liggande hos denne. Många sådana gamla snusrecept finnas bevarade, och som prov på ett sådant kan här återgivas det, som begagnades av pastor primarius, dr. Pettersson: 1 skålp. Ljunglövs nr. 1, 1 d:o Bolangero Brown, 1 $\frac{1}{2}$ d:o Bolangero Yellow, $\frac{1}{2}$ holländskt P. G., $\frac{1}{2}$ Malmö Gula, 1 Ystads Carotte, 1 Ystads a. a. och $\frac{1}{2}$ Violette.

Av kardustobak röktes många av de märken, som varit kända och populära ända sedan seklets början. På Hellgren & Co:s priskurant av den 1 januari 1858 återfinnas bl. a. följande kända märken: Gefle Vapen, Ryktet, Mosaik, Prins Gustaf, Hoppet, Fäderneslandet, Ankaret, Bellman, Chandeloupe, Röd Tupp, Proberaren, Ärligt och Godt, Känn på den Tobaken, Dalkarln, Jemtlands Jägare och Odal mannen. Hur konservativ tobaksrökarnas smak var framgår av samma firmas priskurant femtio år senare, d. v. s. 1907, varvid följande märken från den äldre priskuranten återfinnas: Gefle Vapen, Mosaik, Prins Gustaf, Hoppet, Ankaret, Bellman, Chandeloupe, Proberaren, Känn på den Tobaken, Jemtlands Jägare och Odal mannen.

Tobaksaffärerna i slutet av 1800-talet och början av vårt eget sekel voro, om de gjorde anspråk på att höra till de bättre, inredda i den då så populära s. k. Jugendstilen. Cigarrhyllorna voro inramade och avdelade med lister och överstycken av in-

vecklat träsnideriarbete, taket var i allmänhet försett med glasskivor i färgade mönster och gasbelysningen med sina runda kupor var monterad på skinande blank mässingsarmatur. Cigarren var ännu den dominerande tobaksvaran, och i de flesta andra avseenden hade förhållandena från det gamla seklet hållit sig kvar. En ny monark hade uppstigit på Sveriges kungatron, men ännu var det »oscarernas» släkte, som befolkade huvudstaden; det borgerliga seklets fredliga idyll upplevde utan föraningar om en kommande världskatastrof sina sista nådaår.

På gator, där endast ett fåtal bilar cirkulera, måste tobakshandlaren och hans biträden redan före klockan sju skynda till sina butiker, ty detta är den timme på dagen, då de i allmänhet öppnas. Först klockan tio på kvällen stängas de, och de små tobakshandlarna hålla sina bodar öppna även vissa timmar på söndagarna. För tobakshandlarbiträdet är middagsrasten endast en och en halv timme lång, och det är alltså inte många timmar av dagen, som han kan ägna sig åt sitt privatliv.

Den personliga kontakten mellan tobakshandlaren och hans kunder var alltjämt ett särdrag för tobakshandeln. Man visste, vad kunden ville ha. Många gamla stockholmare hade fortfarande sina egna snusblandningar, även om snusandet inom de högre samhällsskikten redan var på retur. Cigarrökaren höll fast vid det märke, han en gång vant sig vid, och för cigaretten, som börjat få allt flera anhängare inom den yngre generationen, hyste han det största förakt. Han förstod icke, hur någon ville stoppa »sådana där papperstussar» i munnen. Cigarrerna voro också mycket billiga och röktes inom alla samhällslager. En verklig lyxcigarr som Henry Clay kostade visserligen 75 öre, men en äkta Havanna kunde man få för 30 à

35 öre. Redan 15-örescigarrer voro emellertid av högsta kvalitet. Den populäraste av alla cigarrerna, »La Licenia», kostade 12 öre, men en god cigarr kunde man få både för 10 öre och mindre.

Av de dåvarande cigarraffärerna i Stockholm¹ kanske den i Tjäders gamla affär upplärde Frans G. Svenssons vid Sturegatan, nära Stureplan, belägna var en av de mest välkända. Spårvagnslinjerna hade ännu inte dragits fram över Stureplan, ett centrum för den eleganta Östermalmspublikens flanörer och högborgerliga ämbetsmannavärld. En vårdag i seklets början erbjöd gatulivet på Stureplan en icke endast rofyll-dare men även betydligt färgrikare anblick än nu. Damer-nas ljusa toaletter och officerarnas lysande uniformer förläna gatumyllret en brokig och färgglad prägel. Den populära ci-garraffären är en samlingsplats, där bekanta träffas, och där man i varje fall stannar en stund för att fälla några ord om dagens nytt. En ytterst uppskattad nyhet är den lilla konst- och läsesalongen, som ligger innanför själva butiken. Många stamkunder gå in i denna för att läsa sina tidningar eller bläddra i någon av de många skämttidningarna — allt detta kostade endast två öre. Av de till försäljning upphängda tav-lorna är det framför allt von Holsts djurmålningar, vilka ha atgång; knappt har en sådan hunnit hängas upp, förr än den funnit sin köpare.

Kända ansikten skymta en stund framför tobaksdisken — det kan för tillfället vara den ståtliga riksmarskalken von Es-sen, vars ädlingsgestalt ingen kan misstaga sig på, eller damer-nas populära skald och riddare, Daniel Fallström, vars musta-

¹ För uppgifter om tobakshandeln kring sekelskiftet står jag i tacksam-hetsskuld till direktör C. F. Sandberg.

*Frans G. Svenssons tobakshandel vid Stureplan var ett av det
förfnåma Östermalms populåraste inköpsställen
Interiör från 1890-talet*

scher äro bekanta över hela staden, eller den gamle politikern S. A. Hedin. Tobakshandlaren eller hans biträden ha anledning att uppmärksamt studera uttrycket i dennes ansikte. Antyder detta, att humöret icke är det bästa, kan han vara lika besvär-
lig i tobaksaffären som för sina motståndare i riksdagen; det kan hända han då synar både trettio och fyrtio cigarrlådor, innan han blir tillfredsställd.

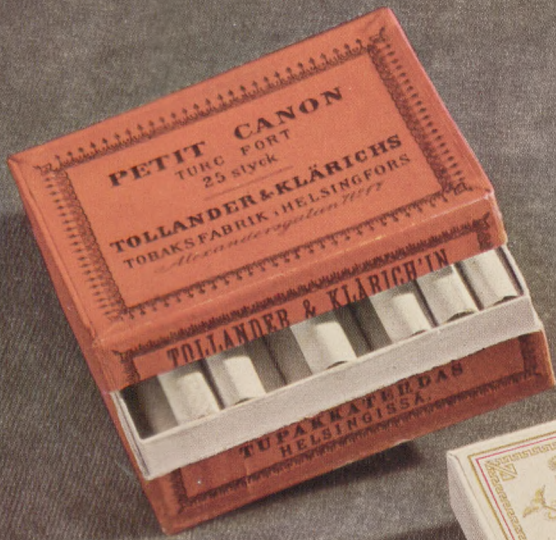
Kvinnan, vilken i våra dagar överblyglat mannen som tobakshandlaren bästa kund, är ännu en så gott som okänd företeelse i cigarraffären. Det går därför ett mummel bland de i butiken församlade herrarna, då en dam träder in. Det är den kända skådespelerskan fru Fahlman, vilken icke endast röker cigarrer utan även envisas med att, trotsande konvensans lagar, själv köpa dem. Under turisttiden händer det även, att tobakshandeln får ett kontinentalt inslag, särskilt av engelsmän, som på grund av de låga tullarna i Sverige köpte piptobak bil-

ligare här än i England och givetvis icke underläto att begagna sig därav.

De mindre tobakshandlarna hade givetvis inga tavlor till försäljning, men i deras bodar funnos då som nu en mängd småsaker till salu från portmonnärer till dagstidningar och de populära skämttidningarna. I motsats till vad nu är fallet, utgjorde själva tobaksförsäljningen den viktigaste inkomstkällan. Tobakshandlarens procent uppgick till 35 à 40 procent, och då dagskassan även i en mindre tobakssaffär kunde uppgå till 80 kronor, blev förtjänsten icke ringa. Det behövdes därför icke så stor omsättning som nu, och därtill kom, att hyrorna voro mycket billiga — för en mindre tobakshandel kunde den belöpa sig till 400 kronor om året.

Då de gamla tobakshandlarveteranerna nu blicka tillbaka på sina många decenniers kontakt med allmänheten, tänka de med en viss saknad på det gemyt och skämtlynne, som ännu under åren mellan sekelskifte och världskrig, satte sin prägel på kommersen. Folk kunde stanna kvar ett par timmar i boden, och tobakshandlaren hade då även mer tid för sina kunder. I de små cigarraffärerna kunde givetvis vissa kunders känsla av trivsel även taga sig litet besvärliga former. En gammal tobakshandlare kan berätta om en gubbe från borgarhemmet, som dagligen kom in i hans affär, beställde fram en femtiolåda, slog sig ned på bänken och sedan utvalde den enda cigarr han köpte bland de understa i förpackningen. En annan gammal tobakshandlare kan berätta om den rika men originella damen, som varje morgon kom in i hans bod, lånade en tidning för att sedan under ett par timmars tid omsorgsfullt studera denna; vackra sommandagar yrkade hon på att få taga den med sig i parken för att läsa den i det fria.

Populära märken från cigarettens genombrottsår

I Tobaksmonopolets museum

Med cigarrettens genombrott, sammanfallande med tiden för det stora världskriget, ingick för tobakshandlarna en ny epok. Klientelet förändrades, och kvinnan började intaga den plats i kundkretsen framför tobakshandlaren disk, som hon fortfarande innehar. Lagstiftningen om arbetstid och stängningstid ingrep i tobakshandlarnas verksamhet, och den nedskärning i procenten på försålda varor, som blev en följd av Tobaksmonopolets införande, har för den stora majoriteten av tobakshandlare nödvändiggjort intensifierandet i försäljningen av de artiklar vid sidan om tobaksvarorna, som alltid i större eller mindre utsträckning förekommit. Försäljningen av dags- och veckotidningar ger numera tobakshandlaren hans bästa inkomst. Böcker av mer folklig karaktär äro fortfarande en viktig försäljningsartikel i tobakshandlaren butik, och 1700-talets s. k. snusbodslitteratur fortlever alltjämt i de populära vishäften, som de mindre tobakshandlarna sällan sakna i sitt lager av skiftande artiklar. Skrivböcker och skrivmaterial, vykort och papperssaker intaga en stor plats bland dessa liksom smärre toalettartiklar som rakblad, tvålar och dylikt. Icke heller får man förglömma, att tobaksaffärerna utgöra en av fru Fortunas viktigaste kanaler till en allmänhet alltid redo att våga sina slantar på hennes altare; försäljningen av lotter och mottagandet av tipskuponger sker till stor del genom tobakshandelns förmedling.

Till sist får icke glömmas den roll i tobakshandlaren klientel, som spelats av barnen. Det är de, som i icke obetydlig grad köpa upp de småsaker, som finnas i tobakshandlarnas fack och hyllor; särskilt äro barnen stora uppköpare av skrivmaterial och veckotidningar. Då sommaren kommer och barnen fara till landet, sjunker även tobakshandlaren dagskassa.

Hur tobakshandeln än förändrats genom tiderna, har den dock bevarat ett särdrag, mer utvecklat förr än nu men alltjämt framträdande — den personliga kontakten mellan tobakshandlaren och hans kundkrets. Tobakshandlaren har i särskilt hög grad sin krets av stamkunder, som kanske dröja litet längre i hans affär än i andra, växla några synpunkter om dagens nytt och pausera en stund framför hans disk, kring vilken tidens brådska och standardisering icke helt lyckats taga överhanden.

HUR DEN GAMLA GENERATIONEN HADE DET

Glimtar ur tobaksarbetarnas

liv och yrkesförhållanden under 1880-talet

Med 1880-talet hade ett decennium brutit in, som i många avseenden skulle komma att bära i sitt sköte förbudet till en ny tid. I vår litteratur betecknar åttiotalet realismens genombrott. Strindberg och många med honom gingo till storms mot det gamla patriarkaliska samhället, för många en idyll, som de fredliga förhållandena ute i Europa gjorde ännu mer markant. Åttiotalet blev också det decennium, då fackföreningsrörelsen slog igenom i vårt land och de från Danmark och Tyskland kommande socialistiska lärorna började vinna en allt större spridning.

Men i de flesta andra avseenden voro de människor, som fingo uppleva det nya decenniets inbrott, förankrade i en samhällsordning, vilken ännu i stort sett bar sin prägel av gamla tider. Provinsstäderna voro idyller vid sidan om de stora stråkvägarna, och huvudstaden själv var enligt våra dagars begrepp en småstad, eller rättare, en kunglig residensstad, där syrenhäckarna ännu blommade kring otaliga små kåkar, och tobaksplantagerna incirklade stadens malmar och ytterkanter. Bilar-
nas tid hade ännu inte kommit, spårvagnsskenor hade icke lagts ut på gator och torg, där några trafikproblem ännu icke gjort sig gällande. Det buller, som på mornarna trängde in genom

de vaknande stockholmarnas av tunga draperier inramade fönster, var om sommaren ljudet från åkarvagnarnas beröring med gatstenarna och om vintern bjällerklängen från slädarna.

Mången gammal tobaksarbetare, som nu i sin nätta lilla lägenhet, utrustad med den modern bostadsteknikens inventiösa anordningar och finesser, blickar tillbaka på sitt strävsamma liv, skulle ännu med lätthet kunna drömma sig tillbaka till en vintermorgon i Stockholm under åttiotalet.¹ Klockan närmar sig sju. Det är ännu mörkt, och gaslyktorna sprida endast en matt belysning på de vita, av kölden knastrande gatorna. Några små bodar ha öppnat för dagen, och tobakshandlaren i hörnet står redan bakom sin disk för att betjäna de kunder, som kommit in för att uppköpa sin dagsranson av den begärliga varan. Cigarrerna äro billiga, och en s. k. ladugårdslandshavanna är både dryg och kostar endast några ören. Det är emellertid en utgift, som cigarrmakaren besparas; ett av hans gamla privilegier är just rätten att utöver sin förtjänst erhålla fria tobaksvaror på arbetsplatsen. Han har också anledning att glädja sig över varje utgift, som han kan bespara sig. Han är gift, och har en ganska stor familj att försörja, ehuru några av barnen redan i någon mån kunna bidra till hushållet. Den yngste, tioåringen, följer redan i faderns fotspår och går huttrande bredvid honom till arbetsplatsen — en av stadens många tobaksfabriker. Framkomna till denna fortsätter gossen in i tobaksspinneriet, där han nu fått börja som bordspojke åt spinnaren, under det fadern tar plats vid sitt bord i cigarrmakarnas rum. Det finns plats för åtta vid cigarrmakarnas bord,

¹ Den följande framställningen bygger till stor del på muntliga upplysningar av två veteraner i yrket, nämligen Tobaksarbetarförbundets nuvarande ordförande Axel Eliasson och dess förutvarande kassör Carl Johansson.

men några platser stå i allmänhet tomma. Endast under den allra brådaste tiden av året, månaderna före jul, är arbetsstyrkan så stor, som det sparsamt tilltagna utrymmet tillåter.

Det är ännu kallt i arbetsrummen, men i järnkaminerna börjar man brassa på, och allt som timmarna gå, stiger temperaturen. Genom fönstren smyger daggryningen så småningom in, och fotogenlamporna, som hänga ned från taket, kunna snart släckas. Arbetet är i full gång, och högarna av färdiga cigarrer växa på cigarmakarnas bord. Vid en liten pulpet sitter förmannen, och över hans plats hänger ett gulnat plakat med tryckta ordningsregler, vilka bl. a. förbjuda att »medtaga eller hemta brännvin eller bier till fabriken, eller förtära sådan» samt anbefalla »hvar och en att genom ett värdigt uppträdande vid alla tillfällen bidra till höjandet av personalens anseende».

Förmännen på många fabriker äro av utländskt ursprung, vanligtvis tyskar. Även vid cigarmakarnas bord kan det sitta någon utlänning, som sökt sig upp till Norden för att arbeta på de svenska tobaksfabrikerna, alldeles som många av de svenska cigarmakarna i sin ungdom vandrat land och riken runt på kontinenten. Samtalsämnen behöva därför inte tryta, och då några maskiner icke äro i rörelse i arbetsrummen, kan var och en lätt göra sig hörd. Man intresserar sig för tidens strömningar på det fackliga området, och plötsligt sätter en av arbetarna, en man med starka lungor, som på denna fabrik familjärt kallas för »tjocke Kalle», på sig brillorna och börjar läsa högt ur tidningen. Den arbetsförtjänst, han på så sätt går miste om, arbeta de andra in åt honom, och systemet tolereras av fabriksledningen, som hellre ser, att en enda läser tidningen, än att det skulle prasslas med sådana vid varje bord. Så gå timmarna fram till frukostrasten, som brukar vara omkring en

timma, men arbetarna lämna icke lokalen utan intaga sina medhavda matsäckar på arbetsplatsen. Redan tidigt på eftermiddagen måste fotogenlamporna tändas på nytt, och klockan hinner bli sju på kvällen, innan cigarrmakaren lämnar sitt bord och under promenaden hem kan få litet frisk luft i sina lungor, som under hela dagen indragit den unkna, med otaliga små avfallspartiklar inmängda luften i arbetsrummet.

Under denna enda dag kan den händige cigarrmakaren ha tillverkat omkring 300 cigarrer, men det finnes även sådana överdängare i yrket, som komma upp till 400. Allt arbete sker ännu för hand. Sedan den i ett särskilt lagerrum förvarade tobaken undergått sortering och fuktning måste den ofta genomgå en förnyad fermentering, s. k. svettning. Här-efter stripas tobaken, varefter en ny sortering äger rum, i det man åtskiljer de hela bladhalvorna efter storlek och färg. Den för cigarrens inre delar avsedda tobaken undergår därefter en förnyad torkning. Detta förarbete utföres av arbetare utan någon större yrkesskicklighet och i allmänhet dåligt betalda, s. k. magasinkarlar, tobakssorterare, tobaksfuktare, stripare o. s. v.

Cigarrmakarens yrke kunde te sig skäligen enkelt men ford-rade i själva verket stor färdighet och lång läro- tid. Ur en stor lår, som stod bredvid honom, tog cigarrmakaren en näve in- laga, ordnade den i handen, så att den kom att ligga jämnt för- delad, slog ombladet omkring den och rullade den därefter på »klotsen», en av bokträ förfärdigad platta. Den halvfärdiga cigarren, vilken kallades vickel, lades därefter, ifall det rörde sig om en formcigarr, i en stor träform för att fasoneras; finare cigarrer däremot formades med handen. Ibland gjordes hela cigarren av cigarrmakaren själv, men oftast utfördes vickeln

av ett särskilt, eller av honom själv, avlönat biträde, »vickelmakaren». I detta fall gjorde cigarmakaren endast själva överullningen, vartill fordrades stor skicklighet. Det blad, som användes härför, »täckbladet», låg före användandet inlindat i en fuktig trasa. Det måste vara mjukt och tänjbart som siden, och härtill användes endast den finaste tobak, oftast Sumatratobak, vilken hade en särdeles vacker färg. Härefter gjordes cigarrspetsen, som tillslöts och fästes med ett bindande ämne. Till slut avskars de färdiga cigarrerna, så att alla fingo samma längd.

Från cigarmakaren fortsatte de färdiga cigarrerna till sorteraren. Dennes yrke var det icke minst ansvarsfulla inom cigarrtillverkningen. Sorterarna kommo i regel upp till en högre avlöningsiffra än själva cigarmakarna. De måste ha ögon, känsliga för cigarrernas minsta färgschatteringar, efter vilka dessa ordnades i lådorna, och av särskild vikt var, att det översta cigarrlagret, den s. k. spegeln, skulle göra ett så behagligt och tilltalande intryck som möjligt. Man skilde mellan följande färger på cigarrerna: claro, d. v. s. ljus, colorado, d. v. s. medelfärg, maduro, d. v. s. mörk, och oscuro d. v. s. svart. Ibland ombesörjde även sorteraren påsättandet av »maggördeln» samt lådans etikettering, vilken givetvis måste ske med den största omsorg. Även de minsta fabriker hade sina egna cigarrsorter, uppkallade med klingande spanska namn — spanskan var ju tobakens internationella språk alldeles som franskan diplomatins. Och många skiftande scenerier var det, som rullade upp sig för etikettklistrarens ögon, exotiska landskap, aktuella bilder, vackra kvinnoansikten, roliga gubbar. Etiketterna utgjorde en tobakens bilderbok, vilken, likaväl som Fridas sångare av kryddbodsburkarnas etiketter, kunde ha inspirerat

någon romantiskt lagd arbetare till en plötsligt överkommande längtan bort från den grå verkligheten.

Vid tillverkningen av cigarrer var det givetvis en hel del av tobaken, som smulades sönder och icke kom till användning för själva cigarren. Detta avfall från cigarrmakarnas bord tillvaratogs emellertid och såldes i strutar eller förpackningar till piprökare; särskilt de äldre piprökarna förstodo att uppskatta detta avfall, som ju ofta härrörde sig från de finaste tobakssorter.

Medan cigarrmakaren skötte sitt värv i det för denna tillverkning avsedda arbetsrummet, hade tioåringen fullt upp att göra vid tobaksspinnarens bord. Beredningsarbetet inom rull- och presstobakstillverkningen överensstämde på det hela taget med samma arbete inom cigarrtillverkningen. Ibland gick den beredda tobaken direkt till presseriet, men det vanligaste var att den spans, vilket skedde med spinnstolar, som drogos för hand av någon av pojkarna — detta brukade kallas att »stå och dräja». Det var ju inget komplicerat arbete men måste ske i hastigt tempo, ty spinnaren ville gärna, att den på morgonen påbörjade strängen skulle kunna tagas av redan till middagsrasten. De små bordspojkarna, »spinnbarnen», hade till uppgift att på tobaksspinnarens bord lägga fram och ordna det behöfliga materialet. De mindre bladdelarna användes till rullarnas inre, de väl bibehållna till deras omhölje, »täckbladet». Början till rullen gjordes för hand, varefter själva spinningen skedde med den horisontala järnspindeln, vilken kringvreds av spinnhjulet.

Såsningen av tobaken var en synnerligen viktig procedur. Varje tobaksfabrikör hade sitt eget recept för såsens tillverkning, ett recept, som hölls strängt hemligt, varför såsens till-

Étt gammalt tobaksspinneri. Utmed långväggen t. v. tobaksspinnarens
bord och spinnstolen, t. h. pressen. Rekonstruktion
i Tobaksmonopolets museum

verkning i allmänhet ombesörjdes av verkmästaren eller av fabrikören själv. En av de viktigaste ingredienserna var konjak och lätt franskt vin, vartill kom en mängd »godsaker», för att citera en gammal tobaksarbetares egna ord: sviskon, lakrits och mycket annat.

Då tobakssträngen tagits ur spinnstolen, skars den av i lämpliga längder, vägdes, såsades och formades i rullar, som sammanhöllos med små trästift. Rullarna sändes sedan till presse-riet. Själva pressen var en mycket imponerande inrättning, försedd med en skylt, som ofta bar namnet efter någon för sin styrka legendarisk sagogersonlighet. Rullarna placerades nu på väl såsade plåtar, vilka över varandra sattes in i pressen. Genom dennas järnkrona sattes sedan en bastant stör, varpå kronan vreds till av några handfasta karlar. Ju starkare tobaken pressades, desto bättre blev den. »Så mycket i människas förmåga står drag pressen», har en initierad yrkesman i mitten av 1800-talet nedskrivit i sina till våra dagar bevarade anteckningar.

Så var tuggtobaken i form av rullar eller flåtor färdig att inpackas och skickas till tobakshandlaren. Bruket att tugga tobak var särskilt under 1800-talets senare hälft mycket utbrett i Sverige och förekom inom alla samhällsklasser. Tobaksrullen, i vars beredning den tioårige bordspojken gjorde sina första lärospan i den lilla Stockholmsfabriken, kunde ju icke som snuset eller cigarren läggas in i vackra dosor eller brokigt etiketterade lådor av finaste cederträ. Då man hade gäster, brukade tuggtobaken bjudas omkring på ett slags, kanske i form av ett eklövsblad, snidade träskopor; bredvid tobaksrullen låg en liten kniv, varmed varje gäst kunde skära ett så stort stycke han önskade.

Högst på rangskalan inom tobaksyrket stod cigarrmakaren; att vara cigarrmakare betydde fackkunskap inom yrkets alla tillverkningsgrenar, och icke sällan hände det, att cigarrmakaren etablerade sig som egen fabrikör med en eller ett par medhjälpare, något som dock efter fackföreningarnas genombrott sågs med oblida ögon av de organiserade arbetarna. Ännu i början av åttiotalet, då den stora invasionen av arbetskraft från landsbygden tog sin början, voro tobaksarbetarna ofta söner av fäder, som före dem arbetat i yrket. Den gamla skråandan levde ännu kvar, och yrkesstoltheten var ett mycket framträdande drag hos tobaksarbetaren. Den cigarrmakare, som den kalla vintermorgonen i åttiotalets början gick till sin arbetsplats, var en man medveten om sin värdighet och sina av gammal tradition helgade rättigheter. Han hade sin goda bärning, kunde komma upp till en veckoförtjänst av tjugo kronor, vilket för en arbetare var en god inkomst på den tiden. Arbetet försiggick ofta under glam och skämt, ja, även med avsjungandet av lustiga låtar, i varje fall »när inte mäster var inne», för att citera en gammal veteran i yrket.

Tobaksyrket var ett fritt yrke, något som i hög grad satte sin prägel på cigarrmakarens mentalitet. På hans egen flit berodde det, hur mycket han skulle förtjäna, och med undantag för den allra brådaste tiden gjorde fabrikören aldrig något försök att införa fasta arbetstider. Särskilt styvt höll cigarrmakaren på sina frimåndagar, och även om han arbetade hela denna dag eller en del av den, satte han värde på vissheten, att hans arbetsgivare respekterade denna rättighet, som hade gammal helgd inom hans yrke. Ej heller kan man förtänka honom denna frimåndag. Den lokal, i vilken han arbetade, var trång, och de hygieniska förhållandena synnerligen otillfredställande; den

osunda luften förorsakade ofta sjukdomar i andningsorganen. Efter arbetsdagens slut, framför allt på sommaren, då solen sken och värmen i arbetsrummet kändes tryckande, gjorde han därför gärna med sin familj eller sina kamrater en utflykt i det fria. Ibland blev det en tur i roddbåt, ibland lägrade han sig med välförsedd matsäckskorg under Djurgårdens gamla ekar; slutningarna vid Sirishof utgjorde framför allt en av tobaksarbetarna omhuldad utflyktsplats.

På vinterkvällarna spände cigarmakaren gärna som alla andra stockholmare stålsko under fötterna för att taga sig en sväng på den populära skridskobanan vid Nybroviken. Gärna tog han litet glögg med sig, och var det riktigt kallt, kunde han även forsla med sig ett litet spritkök för att få glöggen varm. Cigarmakaren kände sig som en borgare bland andra goda borgare, som gärna begagnade sig av stadens möjligheter till fri-luftsliv, såväl sommar som vinter.

Sådana oskyldiga förströelser passade den gifte, rangerade cigarmakaren. De yngre, ogifta kollegerna nöjde sig icke alltid med att endast utsträcka sina utflykter till stadens omgivningar, framför allt icke då våren kom och vandrarlusten började göra sig gällande. Detta var ett arv från de dagar, då tobaksarbetarna brukade fira »byvecka», en slags självtagen semester, då de begåvo sig ut på vandring och som glada gesäller togo dagen sådan den kom. Även på åttiotalet fanns det mer än en ung cigarmakare, som icke kunde motstå frestelsen att ge sig ut på vandrarstråt och med glädje såg de solheta tobakslanden på stadens malmar försvinna bakom sig; särskilt tätt lågo dessa tobaksplantager, av vilka några drevos av de stora snusfabrikerna i landsortsstäderna, t. ex. av den Swartzska i Norrköping, på det nuvarande Rörstrandsområdet och i

den stadsdel, som nu upptager området mellan Odengatan och Roslagstull. Efter en vecka kunde den vandrande cigarmakaren återvända till sin gamla fabrik, där han utan att behöva avgiva några närmare förklaringar till sin bortovaro återtog sin plats vid cigarmakarnas bord. Men ibland hände det också, att han utsträckte sina vandringar till en annan stad, där han visste, att det fanns en tobaksfabrik. Någon svårighet att få anställning på denna fanns icke, och någon gång kunde det även slumpa sig så, att betalningen på denna var bättre än på den fabrik, som han hade lämnat. Kanske stannade han i denna stad för hela livet. Kanske fortsatte han, när en ny vår kom, till en annan!

Samma år, som den tioårige Stockholmspojken gjorde sina första lärospån i yrket, satt i en lugn småstad en gammal verk-mästare, som nu åtnjöt sitt hedrande men kanske en aning lång-tråkiga otium cum dignitate, och antecknade de erfarenheter han skaffat sig under många decenniers tråget arbete i yrket. I en anteckningsbok med bruna pärmar fyllde han så små-ningom sida efter sida med sin vackra, klara stil, som talar om en öppen, redbar, kanske även en aning prudentlig karaktär.¹

»Bland de vextrikets alster, som sedan långliga tider tillbaka utgjort och genom vanans makt numera blifvit ett behof för en stor del af oss människor att användas för dess egendomliga och stimulerande egenskapers skull, intager Tobaksplantan ett

¹ Anteckningar av A. W. Lindeberg, numera i Tobaksmonopolets museums samlingar. Där förvaras även en med C. I. Risings namn försedd handskriven redogörelse, kallad Snus- och Tobakstillverkning i hela dess vidd, vilken är synnerligen upplysande i fråga om de tekniska procedurerna vid tobakstillverkningen.

serdeles framstående rum», börjar han sina anteckningar. »Torkad och pulveriserad till mjöl, fuktad och spunnen till finare och gröfvre strängar, skuren och pressad i karduser eller fina pappersrör, samt rullad i större eller mindre koniska stycken, åstadkommes härigenom af denna växtplanta de olika fabrikater, som förbrukas under namn af Snus, Tuggtobak, Rök-tobak, Cigarrer, Papyrosser etc.» Men tobaksplantans kvalitet växlar, och genom människornas försorg förädlas den med olika medel och förfaringssätt. »Det är en samling af dessa medel och recepter», skriver den gamle verkmästaren i sitt lilla företal, »som här upptecknats, i den form detta förfaringssätt tillämpades under en 32-årig befattning af undertecknad som medhjelpare och verkmästare hos Tobaksfabriksaktiebolaget A. F. Sundin & C. i Vesterås,¹ 1853—85. Omdömet om Sundinska fabrikaterne», tillägger han med berättigad tillfredsställelse, »under min tid, kunde tydligen skönjas genom det förhållande, att dessa i en stor mängd omfattas, synnerligast på Dalarne, Norrland och Vestmanland, och föllo förbrukarne väl på läppen.»

Det är särskilt snustillverkningen, som tycks ligga anteckningarnas författare varmt om hjärtat, och i vilken han visar sig äga all den sakkunskap, man rätteligen kan förvänta av en man med hans långa erfarenhet i branschen.

»Utländsk tobak importeras i fat, balar eller emballage af råa hudar och bast, dels såsom enbart stjelk, dels såsom blad lagda korsvis i små knippor. Faten och en del lådor bestå stundom af ganska ädla träslag, vanligen Ek, Ask, Asp, och äfven Sockerkist och Mahogny, och kan man deri tillvarataga ganska

¹ Den Sundinska fabriken, grundad år 1817, tillhörde de större i landet och åtnjöt ett synnerligen gott renommé.

många präktiga bitar, användbara till andra ändamål än att brännas upp, såsom händelsen vanligen brukar vara.»

Den gamle fackmannen övergår därefter till det icke oväsentliga kapitlet om »tobaksfatens första behandling». Fatbanden sammanhöllos vanligen av större eller mindre spikar — man måste vara på vakt mot dessa, så att de ej komme bland tobaken. Minsta spik eller järnbit kunde, då tobaken vid förmalning till mjöl passerade kvarnstenarna, lätt orsaka det fina mjölets antändning. Då tobaksfaten sammanhöllos med en mängd ofta vårdslöst islagna spikar, hände det nästan alltid, att man ej lyckades få fatt på alla. Det var därför viktigt att hålla noggrann tillsyn vid den torkade tobakens förmalning, och särskilda nattvakter tillsattes efter varje maldags slut för att upptäcka möjligen kvarvarande eld bland mjölet, där sådana eldhärdar kunde ligga dolda flera timmar, tills de gåvo sig tillkänna genom en frän och intensiv lukt.

Tobakens förmalning ägde rum, sedan den i ett dygn genomtorkats på »kölnan». Först måste den emellertid genomgå en krossmaskin bestående av två mot varandra roterande, med vassa, upphöjda refflor försedda valsar, varigenom den sönderkrossades i lagom stora korn för att passera mellan kvarnstenarna på samma sätt, som det tillgick i vanliga kvarnar vid förmalning av spannmål. Till sist passerade den sålunda sönderkrossade och förmalda tobaken genom en roterande rullsiakt omgiven av en fullkomligt tätt slutande lär av trä, så att det fina mjöldammet icke skulle förflyktiga.

Sedan det finsiktade mjölet uppsamlats i säckar var detta nu färdigt för tillverkandet av snus. Säckarnas innehåll tömdes i vanliga mjöllårar. Sedan mjölet uppvägs i sina givna proportioner och tömts på bord med högre eller lägre kanter, bestod

den första proceduren i att tillsätta vissa mått fluida, huvudsakligen bestående av vatten, vartill en mängd ingredienser satts. Det var av synnerligen vikt, att vattnet skulle vara kokande, innan det kom i beröring med den pulveriserade tobaken, eljest kunde en degmassa uppstå övergående till hårda klimpar, vilket skulle göra det hela odugligt för snustillverkning.

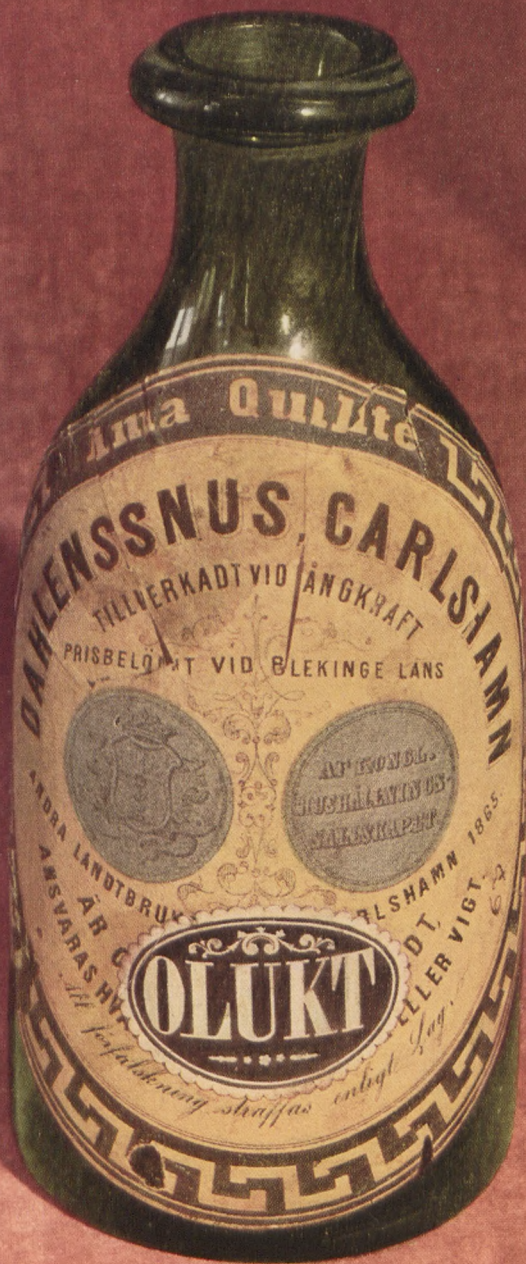
De vanligaste proportionerna vid en enkel snusfuktning voro 16 skålpund mjöl samt fluidum varierande mellan 48 och 53 kannor, beroende dels på mjölets beskaffenhet, dels på den sort i avseende till snusets kulör, som skulle tillverkas.¹

Snusets kulör var en angelägenhet av största betydelse. »Dess färg», skriver anteckningarnas författare, »utgör, eget nog, en mycket viktig sak, ehuru det till kvaliteten är alldeles densamma; men dels vana, dels inbitna fördomar orsaka, att förbrukarne, i synnerhet de som använda snusen i form av 'mullbänk', fästa stort avseende vid snusets mörkare eller ljusare färg, som måste lämpas efter deras omdöme i de olika landsändar, hvarest snuset på olika sätt förbrukas.»

Vanligt brunt snus tillverkades på följande sätt. Av mjöllagret uppvägdades i säckar och tömdes i varje av de två snusborden 10 skålp. Kentuckystjelmjöl, 3 skålp. spinneristjelmjöl, 2 skålp. svenskt bladmjöl och 1 skålp. Virginia bladmjöl. Detta mjöllager sammanblandades och utbreddes så jämnt som möjligt på bordets botten. I ett kar upphölldes sedan 45 kannor kokhett vatten och 8 kannor färg, vari tillsattes 6 kannor vitt salt, vilket allt omrördes med ett »roder», tills saltet fullständigt smält. Detta fluidum östes sedan över det på bordet ut-

¹ 1 skålpund = 0,425 kg. 1 kanna = 2,617 liter. 1 tunna = 48 kannor = 1,26 hektoliter.

Med »Olukt» avsågs icke parfymerat snus

Snusflaska i Tobaksmonopolets museum

bredda snusmjölet, varpå blandningen omedelbart verkställdes medels en särskild träspade.

Det nu fuktade mjölet bearbetades därefter på ett särskilt sätt med en flat bräda, helst av aspträ och försedd med små refflor, varigenom snusmassan fullständigt sammanblandades. Omedelbart härefter genomgick den sällning med s. k. förstgångssäll av en viss grovlek. Därefter packades massan hårt i med två handtag och löst tillslutande lock försedda lådor av torrt furuträ. Dessa insattes sedan i svettrummet, som var försedd med väggar, golv och tak av sten samt vanligen med två starka kakelugnar. Braseldningen i detta rum skedde med lövved, helst björk, och temperaturen skulle hållas vid 74° Celsius. I sju dygn skulle snuset stå i detta rum för att undergå svettning, varefter lådorna skyndsammast möjligt uttogos och tömdes i de två med höga kanter försedda beredningsborden. Det nu utslagna heta snuset, som, skriver författaren, »antagit en egendomlig, ganska behaglig lukt, likt nyss ur bakugn uttagen sötsur limpa» sällades, medan värmen ännu dröjde kvar, i de ovan omnämnda förstgångssällen. Efter denna sällning ompadades och svalades massan, vilket tillgick på så sätt, att »ett litet quantum i sender varsamt uppspadas i bågform i luften öfver bordet, då fönster och dörrar böra öppnas för att åstadkomma fullständigt drag för den heta och fuktiga dimmans avlägsnande».

Efter denna behandling utbreddes snuset på bordets botten och uppåt bräddarna samt fick kvarligga till följande morgon, då det var betydligt avsvafnat och kunde genomgå själva beredningen.

»Uti laboratorium, ett serskildt väl förvaradt rum, der de förnämligaste till satsningen hörande materialier, kärl och

öfvrigt tillbehör förvaras, uppväges och sammanblandas i hvardera af 2 större satspytsar af Ek, en till hvardera bordet, följande ingredienser: 48 skålp. calcinerad Pottaska, 2 skålp. pulveriserad Salmiac och 1 skålp. pulveriserad Alun.»

I en särskild burk av glas eller glaserat krukmakargods inmättes sedan: en halv skålp. pulveriserat socker, som tillsattes med 10 droppar Cedroolja, 10 droppar Bergamo d:o, 2 lod pulveriserad tonkaböna och till vissa snussorter efter behag 2 lod siktad ingefära samt i en korg 2 buteljer stark arrak och 2 buteljer ungt franskt vin, hälften till vardera bordet.

Dessa på laboratoriet iordninggjorda och uppvägda saker blandades nu i det på bordet liggande halvsvala snuset, vilket tillgick på följande sätt:

»Först tömmes pytsarnas innehåll, hvarefter satsen genast öfvertäckes med från ena ändan af bordet uppkafvlat snus. Derefter påströs det med essenserna parfymerade sockret, öfvertäckes ytterligare med några tag af snusspaden, och slutligen påstänkes genom de upp- och nedvända buteljernas skakning, deras innehåll, hvarefter ytterligare täckning med spaden sker från ena bordsändan. Härefter spadas det hela en stund tills hela massan blifvit omblandad, hvarefter snusverkskarlarne (som under hela satsningen ej få närvara, utan under tiden äro aflägsnade) fullborda blandningen genom arbetande med spaden, brädet och engångssållet till fullständig svalning skett, hvarefter snuset genast är färdigt till packning i de dertill afsedda collies af olika storlekar, vanligen fjerdingar, allt efter de köpandes begäran och ingående requisitioner.»

Det här skildrade sättet att tillverka snus, konstaterar författaren, »är hufvudsakligen af samma likhet med fabriceran-

det af alla sorter ordinärt; skillnaden består till stor del i mer eller mindre tillsats af färg, för att få kulören efter behag». För åstadkommandet av olika grad av styrka, smak och lukt kunde man i det oändliga variera valet av »effektbringande ingredienser», vilket också var fallet. Den ene fabrikantens vara var icke alldeles lik den andres. »Men den sort», skriver anteckningarnas författare med öppen blick för allmänhetens psykologiska egenheter, »som man en gång lyckats få in i marknaden, och som af afnämarna blifvit en vana att förbruka, bör man bibehålla oförändrad, ty det är en obehaglig svårighet för mången som vant sig vid en viss sort af en viss fabrikant, att blifva nödgad byta om och vänja sig vid en annan kanske nog lika god, men ändå i skiljaktiga delar till smak, styrka och öfvriga egenskaper olika beskaffad vara».

Emellertid tillverkade Västeråsfabriken snus av olika kulörer allt efter smaken i olika landsändar. I hemtrakten ville man ha ljusbrunt snus, i östra delen av Dalarna mörkbrunt, i västra Dalarna svart, »ju ramsvartare dess bättre», i Norrland huvudsakligen svartbrunt o. s. v.

»Endast vissa vidsträckt kända fabrikanter», anmärker författaren, »såsom Ljunglöf i Stockholm, Swartz i Norrköping och en och annan mer eller mindre känd fabrikant bibehålla sin vara vid en och samma kulör, hvilket ock utgör en väsentlig fördel och lättnad vid sjelfva fabrikationen.»

Den gamle fackmannen skildrar därefter tillverkningsättet av en mängd olika snussorter, och recept på blandningar saknas givetvis icke heller, allra minst på den lika enkla som effektiva »Sundins blandning», en av specialiteterna på den tobaksfabrik, som i så många år åtnjutit den gamle verkmästarens författarens tjänster.

»Detta snus består af hälften Virginia och hälften Ankar-snus och är en angenäm blandning af frisk och behaglig egenskap, men särdeles starkt. Användes blott af några få genuina gamla snusare, som ej kunde med allt för parfymerat snus.»

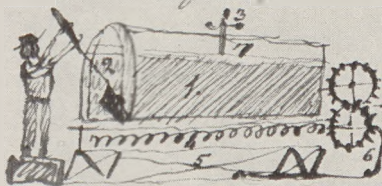
I fråga om själva tobaksplantans egenskap finner författaren det särskilt angeläget att vid tobaksberedningen beakta dess skiljaktighet i »smak, styrka och arotmatiska beståndsdelar», allt efter den plats där den växer. Beredningen måste anpassas härefter, vilket framför allt gäller den tobak, som kommer från Amerikas förenta stater.

»På senare tider», fortsätter han, »användes även till simplare cigarrer blader från norra Tyskland, Pfalz, Holland och Sverige, såsom Skåne, Stockholm, Strömsholm, Köping och Vesterås, hvarest på 1850-talet på ganska betydliga åkerland odlades tobak, som uppköptes af fabrikanterna i Stockholm och Vesterås samt en tid äfven af fabriker i Sundswall, Eskilstuna och Hernösand. Sistnämnda tobak användes till uppblandning af vanligt snusmjöl, dock mest till gröfre tuggtobak, s. k. Grof- och Smalpress, som nyttjades den tiden.»

Författaren gör i detta samband några intressanta reflexioner om försök att från Amerika importera späda plantor och frön och därigenom förädla odlingen av den svenska tobaken.

»Ett försök i den vägen gjordes äfven i en trädgård på en egendom i min hembygd vid kusten ett par mil söder om Vestervik; men efter ett par år hade plantorna, som först röjde sitt fina utländska ursprung, antagit karakter i fullkomlig likhet med vår inhemska, beroende, antagligen på skilnaden i jordmånens beskaffenhet samt naturligtvis af skiljaktighet i klimatet.»

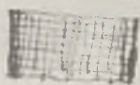
Om en timme tages de ut föräpnen uppstakad
 och lägges på ett bord taget genast och fördes
 till Vårfringsten uti båden N° 1 inlägges ordentligt godset N° 7

N° 2 är salningens, N° 3 är spröskouven
 N° 4 är mynnings där knifven lojer
 N° 5 är skarpfen som lojer och lunnas
 fram godset på skivan, N° 6 är haken
 som knäpnes mot kugghjulet och gifves
 tillkänna hur många tenor Maschin flögter genom
 lyftningen af knifven, N° 7 är ställningen hvarje
 Maschin bildas. Knifvarne bör vara väl uträsta
 annars behöves knifven ruggig och ful

Sprösking (N° 2. Sas)

sedan knifven är fulländad sigtas den uti alla
 svarigenom allsmätt bordsgas, de den finst
 med den ruffigastänkt hindrig N° 2. lat utbrida

Sas N° 1 och besänk höjst obetydligt
 med god Vårfring

1 1/2 kannor Medox 3 kannor godh Grundvatten

Sas N° 2.

1 3/4 lod Nitrat Caliumi Depuratum 1 1/2 lb Sacarum album
 1/2 kannor q fransk vin. 3 kannor Watten, allth skall
 vara väl smält.

Den svenska tobaken användes huvudsakligen vid tuggtobakstillverkningen. Denna tuggtobak förbrukades huvudsakligen i Dalarna, Norrland och Finland. I det förstnämnda landskapet användes den dock mest till rökningen i de där brukliga s. k. jernsnuggorna. Men »den härvid uppkomna lukten är för en ovan person nästan outhärdlig genom denna tobaks starka, nervfrestande egenskaper. Förbrukningen af svensk rulltobak har dock numera minskats. Den moderna norska tobaken har utträngt detta äldre fabrikat.»

Även om lokalernas inredning, framför allt kokeriet, innehålla anteckningarna mycket av intresse. »Om fabrikationen någorlunda, som man säger, går undan, måste detta ständigt vara i verksamhet. Nödvändigt är att i så fall hafva två pannmurar, en större och en mindre, med egna eldstäder.»

Varje pannmur skulle vara försedd med avtappningskran av tämligen grov kaliber, så att avtappningen skulle kunna ske så fort som möjligt. För övrigt innehöll kokeriet »två såar af ek, en större för tillblandningen af snussatserna och en mindre för snusfuktningarna (den s. k. stora och lilla satssån), samt vidare två vanliga såar af furu, två fyrkantiga silar af enträ med karmar af gran, så långa att de nådde öfver kanterna på karen, och två pytsar eller hinkar af koppar eller zink med järngrepar, hvardera rymmande fem kannor.

Golvet bör vara cementerad eller belagt med Asfalt och försedt med afloppsrännor.»

Det var i Köping, dit han tydligen dragit sig tillbaka för att njuta sitt välförtjänta otium, som den gamle veteranen-författaren, vars namn var A. H. Lindeberg, nedskrev de anteckningar, ur vilka några små glimtar här givits. Han kanske fick uppleva den nya tid, som bröt in med sekelskiftet, men säkert

fick han inte uppleva eller hade i sina drömmar ens kunnat föreställa sig den storartade maskinella utveckling, som tobaksindustrien redan ett par decennier efter det nya seklets inbrott skulle genomgå. Allra minst hade han väl kunnat ana, att hans brunpärmade anteckningsbok skulle bevaras åt eftervärlden i de samlingar, som nu inrymmas i Tobaksmonopolets väldiga komplex, gentemot vilket den ärevördiga fabriken i Västerås otvivelaktigt skulle ha tett sig försvinnande liten.

De förhållanden, under vilka tobaksarbetarna i Sverige arbetade och levde ännu under 1800-talets sista år, torde icke nämnvärt ha skilt sig från dem, som varit rådande under hela den senare hälften av detta århundrade.¹ Kanske arbetslokaler, åtminstone vad de större fabriker beträffar, något förbättrats, men på det hela taget lämnade de mycket övrigt att önska, framför allt i hygieniskt avseende.

En stor olägenhet var, att endast ett fåtal fabriker uppförts med hänsyn till sin dåvarande användning. En hel del arbetslokaler voro helt enkelt härtill apterade bostadslägenheter och ofta sådana, som varit i ett sådant tillstånd, att de icke längre kunnat tjäna sitt ursprungliga syfte. Att utrymmet, ventilationen och snyggheten i sådana lokaler måste vara ytterst bristfällig är ju helt naturligt. Luftväxlingen i arbetsrummen, av sådan vikt just inom denna industrigren, var mycket otillfredsställande, vilket berodde både på de olämpliga lokalerna och uppvärmningssystemet av dessa. I de flesta fabriker användes järnkaminer men i en del även vanliga kakelugnar. I några fabriker, huvudsakligen sådana för tillverkning av snus, sak-

¹ Se Elmquist a. a.

nades helt anordningar för lokalens uppvärmning. Belysningen bestod i allmänhet av gas- eller fotogenlampor, »de välsignade fotogenlamporna» för att citera en gammal veteran, som i sin ungdoms fabrikslokaler inandats deras os. Temperaturväxlingen i arbetslokalerna, som kunde variera från några få plusgrader på morgonen till en överdriven hetta fram emot kvällen, ökade givetvis arbetarnas mottaglighet för förkylningssjukdomar. Det trånga utrymmet bidrog i sin tur till förhöjandet av smittofaran, vilken var så mycket större, som lungsjuka personer icke hindrades från att ha sina platser i de allmänna arbetssalarna.

En olägenhet i sanitärt avseende var även den bristande renhållningen. I de flesta fabriker förekom ingen renhållning alls, i de övriga kunde sådan förekomma en gång i månaden eller fyra à fem gånger om året. Vid ett femtontal fabriker fanns inga särskilda torkrum, varför tobaken torkades i samma rum, där arbetet utfördes, och i andra kunde det förekomma, att arbetslokalen även användes som fuktrum.

Dessa och liknande förhållanden voro medaljens frånsida, den, som oftast lägges nedåt, då gamla hågkomster passera revy, under det framsidan, där de glada minnena, de gemytliga eller idylliska inslagen stå inristade, vändes uppåt. Sämst voro förhållandena vid de små fabrikererna på den skånska landsbygden, där arbetets långvarighet var beroende av tillgången på inhemsk råvara. Arbetarna vid dessa fabriker voro mycket dåligt betalda och bestodo ofta av till dryckenskap hemfallna men icke sällan mycket yrkesskickliga personer. Deras bostadsförhållanden trotsade ofta all beskrivning.

Då tobaksarbetarna själva bestämde sin arbetstid, varierade denna naturligtvis mycket. I medeltal var arbetstiden, såväl för

kvinnor som män, mellan 9 $\frac{1}{2}$ och 10 timmar om dagen. Söndags- och kvällsarbete förekom även, ehuru icke i någon större utsträckning.

Med hänsyn till den tidens penningvärde voro de yrkesskickliga, manliga tobaksarbetarnas inkomster jämförelsevis goda.

Frånsett förmän och förestånderskor voro cigarrsorterarna de bäst avlönade av tobaksarbetarna; över hälften av dem kom upp till en veckoinkomst av 18 kronor eller däröver. Närmast följde tobaksspinnarna, och först i tredje rummet kommo cigarmakarna, vilket är ägnat att väcka förvåning, men som delvis kan förklaras av oregelbundenhet i arbetet. Nära fjärdedelen av de manliga arbetarna hade en medelförtjänst av 18 kronor, eller däröver, per vecka, under det att endast 1,5 % av kvinnorna kommo upp till denna förtjänst. Av de manliga arbetarna hade 11,8 % en veckoinkomst understigande 6 kronor, under det att nära en fjärdedel av de kvinnliga arbetarna fingo nöja sig med denna knapphändig inkomst.¹

Sämst betalda voro beredningsarbetarna, särskilt de kvinnliga, av vilka senare endast omkring hälften kommo upp till en dagsinkomst av 1 krona.

I avseende på årsinkomsterna kommo närmare hälften av de manliga arbetarna upp till en summa överstigande 800 kronor, eller »det politiska strecket», d. v. s. den inkomst som erfordrades för politisk rösträtt. Av kvinnorna däremot hade endast 7 % en årsinkomst, som översteg 800 kronor.

Tobaksarbetarnas inkomst växlade givetvis efter de olika orterna. Högst betalda voro stockholmsarbetarna, av vilka 64 % hade en årsinkomst överstigande 800 kronor. Efter hu-

¹ Härvid måste man taga i beräkning, att penningvärdet vid denna tid torde ha varit omkring det tredubbla mot det nuvarande.

vudstaden var procentantalet högst i Malmö och Gävleborgs län med respektive 60,9 och 57,5 %.

Endast i ett fåtal fall synas arbetarna inom tobaksindustrien ha haft särskilda förmåner utöver sin avlöning. Gratifikationer till jul och midsommar förekommo vid halva antalet fabriker i landet, fri läkarvård av särskilt anställda fabriksläkare åtnjötos av omkring 1.900 arbetare, och vid ett fåtal (nio) fabriker voro arbetarna genom arbetsgivarnas försorg försäkrade mot olycksfall. Vid en och annan äldre fabrik, där patriarkaliska förhållanden ännu voro rådande, kunde arbetsgivare i ömmande fall giva sina arbetare ekonomisk hjälp, och vid en fabrik i Stockholm förekom pensionering av änkor efter avlidna arbetare. Ett lönetillskott i natura var gratistilldelningen av tobak. För cigarrmakarna kunde det årliga värdet av de fria cigarrerna uppskattas till 50 à 60 kronor.¹

Hur klarade sig då tobaksarbetarna på sina inkomster? I ett bihang till den arbetsstatistiska utredning, som i slutet av adertonhundralet företogs av Henning Elmquist, har denne sammanställt några hushållräkningar berörande arbetare, såväl gifta som ensamstående, inom tobaksyrkets olika specialiteter.

¹ Den fria tilldelningen av tobak kunde någon gång ge anledning till små konflikter, varom följande dokument (i Tobaksmonopolets museums samlingar) från den Ljunglöfska fabriken värtaligt vittnar.

»H. Herr Grosshandlare Ljunglöf

I anledning af att det vid fabriken befunnits någon som oärligt tillegnat sig snus, och försålt detta, samt som en följd deraf det sedvanliga vecksnuset blifvit indraget, ber undertecknade arbetare vid herr Grosshandlarens fabrik, vördsamt få framhålla, önskvärdheten af att en dylik anklagelse ej sker anonymt utan anklagaren öppet står för sin anmälan för att dermed kunna personligen befordra de oärliga till rättvis bestraffning, ty det känns svårt att vi alla öfriga skall drabbas af ett straff som framkallar såväl moraliskt som ekonomiskt lidande, då vi vet med oss sjelfva att vi ej begått någon dylik förbrytelse. Som det nu kan vara svårt att taga reda på den eller de oärlige, så lofvar vi härmed herr Grosshandlaren, att hvar och en skall med noggrannhet iakttaga om någon af arbetspersonalen gör sig skyldig till dylik oärlighet, detta för såväl vårt eget anseende som fabriakens. Inseende den fullt berättigade harmen herr Grosshandlaren bör känna vid

Det kan vara av intresse att här återgiva ett par sådana hushållsräkningar. De ställa i en visserligen prosaisk men dock tidshistoriskt intressant belysning levnadsomkostnaderna i Sverige vid en tidpunkt, som tyckes ligga oss så fjärran, men som dock ännu lever kvar i minnet hos tobaksarbetare av en äldre generation.¹

Hushållsräkning 1—30 november 1898

Räkningen hänför sig till en ogift striperska, 24 år gammal, med en medelinkomst av kronor 6: 50 i veckan.

Var inneboende (delade rum med värdinnan)
för en hyra av kronor 1: 25 i veckan.

Inkomster:

Nov. 4	Lån av arbetsgivaren	10: —
» 4	Veckoinkomst	7: 30
» 11	»	8: 32
» 18	»	7: 98
» 25	»	7: 38

Summa kronor 40: 98

en sådan upptäckt, ber vi ändock i all ödmjukhet att herr Grosshandlaren för denna gång låter nåd gå före rätt, och låta oss fortfarande få behålla vecksnuset, hvilken gåfva vi i så många år med största tacksamhet åtnjutit. Som det skall ligga i vårt eget intresse och öfvervaka att dylika oegentligheter ej vidare förekomma, hoppas och önska vi att fabriken arbetspersonal ej någon mer gång skall komma att missbruka herr Grosshandlaren välvilja.

Tecknar med sann högaktning följande arbetare .....»

Den lilla episoden, som torde ha inträffat i början av 1900-talet, fick en för arbetarna gynnsam upplösning. Nedanför inlagan har grosshandlaren Knut Ljunglöf nämligen antecknat:

»Med anledning af ofvanstående framställning medgifva vi åt hvarje af våra arbetare rätt att dagligen i packrummet afhämta det kvantum snus, som han för egen förbrukning behöfver.»

¹ Elmquist a. a., s. 371 och 354.

Utgifter:

Nov. 1—30	socker	0: 48
	Kaffe	5: 05
	Smör	2: 97
	Bröd	2: 50
	Mjök	0: 13
	Potatis	0: 63
	Kött	0: 95
	Fisk	0: 75
	Ägg	0: 75
	Ost	0: 78
	Uppskuret	1: 22
	Grönsaker	0: 45
	Mjöl	0: 35
	Ättika	0: 04
	Öl	1: 60
	Fotogen	0: 78
	Ved	0: 56
	Tvål	0: 08
	Garn	0: 45
	Tvätt	0: 50
	Tidskrift	0: 30
	Hyra (f. 5 v.)	6: 25
	Skuld på hyran, bet.	6: —
	» » kontoret, bet.	8: —
	» » magasinet, bet.	2: —
	Vin (att skänka bort)	0: 50
		<hr/>
		Summa kronor 44: 07

Striperskan, som arbetade vid en fabrik i Stockholm, hade ju väl balanserat sin lilla budget, men vi förstå av utgiftspos-terna, att hon även måst laborera både med förskott av arbets-givaren och efterskott på hyran.

En cigarrmakare i Malmö hade nedanstående hushållsräk-ning för den första veckan av augusti 1898. Han var gift, 44 år gammal och hade en årsinkomst på 1.163 kronor. Av de fem barnen bidrogo tre till sitt uppehälle. Familjen hyrde en lägenhet om 2 rum och kök för 252 kronor om året.

Inkomster:

Aug. 6	Mannens inkomst för veckan	24: 75
» 6	Barnens » » »	13: 30
	<u>Summa kronor</u>	38: 05

Utgifter:

Aug. 1—7	1 kg Bitsocker	0: 60
	2 » Farinsocker	0: 92
	3 » Kaffe	1: 07
	1 » Smör	1: 65
	2 » Margarin	2: 40
	7 ltr Potatis	0: 62
	8 » Svagdricka	0: 24
	Grädde	0: 18
	Mjök	0: 67
	1 1/2 tjog Ägg	1: 35
	Bröd	4: 30
	Kött	4: 70
	Korv	0: 65

Aug. 1—7	Fisk	0: 66
	1 1/2 kg risgryn	0: 75
	Ost	0: 65
	1 1/2 ltr bruna bönor	0: 50
	Kryddor	0: 12
	Stärkelse	0: 25
	Flott	1: 25
	1 ltr Blåbär	0: 20
	1 » Cognac	1: 50
	1 » Brännvin	1: —
	1/2 dussin Öl	0: 50
	2 flaskor sodavatten	0: 14
	Blankvärta	0: 05
	3 ltr fotogen	0: 39
	Tändstickor	0: 14
	Sybehör	0: 88
	Skuld till skomakare, bet.	4: —
	Lån på fabrikskontoret, bet.	5: —
	Kommunalskatt	1: 93
	Cig.-arb. sjukkassa	0: 35
	Fackföreningen	0: 50
	Strejkbidrag	0: 15
	3 st. spårvagnsbiljetter	0: 30
	2 » lustturbiljetter	2: 40
	Summa kronor	42: 96

Av denna hushållsräkning, som ju även på ett intressant sätt belyser prisnivån i Sverige under det förra seklets sista år, är det minst av allt den för lustturbiljetter upptagna utgiftsposten, man skulle kunna missunna den präktige cigarrmakaren.

Hans liv i osunda arbetslokaler var strävsamt, hans arbetsdag lång. Det gäller i ännu högre grad den självförsörjande lilla striperskan. Bägge, likaväl som verkmästaren-författaren och den gamle veteranen, som nu i sin moderna lägenhet blickar tillbaka på sitt gångna liv, representera aktningsbjudande gestalter ur den svenska arbetarklassens historia, i vilken tobaksarbetarna gjort en sådan lång och hedrande insats.

MOT NYA TIDER

Organisationssträvanden och förpostfäktningar under arbetarrörelsens genombrottsår

Såsom av det föregående kapitlet framgått, var det brukligt på tobaksfabrikerna, att någon med goda röstresurser utrustad arbetare läste högt för sina kamrater i arbetsrummet, en kulturbild så vacker som många andra från dessa folkbildningsarbetets pionjärar.¹ Vanligtvis bestod lektyren av någon daglig avisa, genom vars förmedling nyheterna både från hemstaden och utifrån »stora världen», ofta mälade om tidens sociala strävanden och strömningar, trängde in i de anspråkslösa lokaler, där tobaksarbetarna utförde sitt dagliga värv. Den bildningstörst och andliga vakenhet, som bl. a. på detta sätt kom till uttryck, har sin förklaring i vissa både sociala och psykologiska förutsättningar, vilka äro av intresse att taga fasta på.

Genom tobaksarbetets utpräglade hantverksmässighet och genom de krav på arbetarnas, framför allt cigarrmakarnas individuella duglighet och standard, som voro en följd härav, kunde tobaksarbetarna inrangeras i den »arbetarearistokrati», till vilken även brukade hänföras typografer, bokbindare,

¹ Egendomligt nog lever detta bruk än i dag kvar på vissa arbetsplatser i Malmö. (Enligt uppgift av Axel Eliasson, ordförande i Tobaksarbetarnas förbund.)

skräddare, skomakare, målare m. fl.¹ Yrkesstoltheten, ofta ett arv från föregående generationer, var ett starkt utvecklat särdrag i tobaksarbetarnas mentalitet och förminskades icke av medvetandet om det egna yrkets betydande del i landets samlade industriproduktion.²

Ett mycket intressant inslag i tobaksarbetarnas historia, vilket i ej ringa mån var ägnat att påverka dessas intellektuella inställning, utgjordes av de tidigare omnämnda gesällvandringarna. Dessa utsträcktes ofta till de nordeuropeiska länderna, framför allt Danmark och Tyskland, samtidigt som tobaksarbetare från dessa länder i sin tur sökte sig upp till Norden. Något särskilt arbetstillstånd för de utländska arbetarna fordrades icke, arbetstillgången var god, och i allmänhet voro dessa, icke sällan mycket skickliga yrkesarbetare välkomna i de svenska fabrikerna, både av fabrikanterna, som drogo nytta av deras kunnighet, och av arbetarna, till vilka de medförde nya rön och impulser. Många av dessa utländska arbetare hade facklig erfarenhet bakom sig och underläto givetvis icke att sprida de nya idéer, som vid denna tidpunkt redan trängt sig fram i många europeiska länder, framför allt i socialismens föregångsland, Tyskland. Ett särdeles tacksamt fält för spridandet av dessa idéer utgjordes just av tobaksarbetarnas arbetsplatser. Under det att t. ex. skräddar- och skomakarmästarna i allmänhet endast sysselsatte en eller ett par an-

¹ Se Tage Lindblom och Evert Kuhn, Tobaksarbetarnas förbund, 1889—1939. Värdefulla bidrag till historien om tobaksarbetarnas fackliga och sociala genombrottsår utgöras även av Malmö tobaksarbetarefackförening 1883—1933 av Axel Uhlén och Tobaksarbetarnas Stockholmsavdelning 1884—1934 av Tage Lindblom.

² Enligt kommerskollegii statistik av år 1880 funnos vid denna tidpunkt 104 tobaksfabriker i Sverige sysselsättande sammanlagt 3.217 arbetare.

ställda, hade tobaksarbetarna sitt arbete förlagt till fabriker, vilka under sjuttio- och åttiotalet sysselsatte i genomsnitt ett trettio-tal arbetare. Det är uppenbart, att dessa fabriker utgjorde tacksamma centra för propaganda och för de tidsaktuella diskussionerna man och man emellan.

Som bekant var det under åttiotalet, som den fackliga rörelsen började få vind i seglen här i Sverige. Den främsta orsaken härtill måste, som T. Lindblom i en intressant analys framhållit¹ ses mot bakgrunden av den snabbt ökade inflyttningen från landsbygden till städerna, en befolkningsrörelse, vilken jämte emigrationen hade till följd den svenska landsbygdens starka åderlätning på arbetskraft under detta och följande decennium. Genom tillströmningen av färsk arbetskraft till städer eller stadsliknande samhällen skärptes konkurrensen både bland arbetarna och fabrikanterna, vilka senare sågo sig nödtvungna att pressa ned arbetarnas löner, samtidigt som de måste sänka priserna på sina egna produkter. Genom tillströmningen från landsbygden fingo arbetsgivarna tillgång på billig arbetskraft, en utveckling, som i första hand hantverksindustriens yrkesutbildade arbetare, bland dessa många veteraner från skråväsendets dagar, kraftigt reagerade mot. I första hand var det ekonomiska orsaker, som betingade denna inställning, nödvändigheten för den yrkeskunnige arbetaren att skydda sig mot den mindre kvalificerade arbetskraft, som pressade ned lönerna, men reaktionen var även av psykologisk natur — de gamla gesällernas yrkesstolthet fick en hård stöt. Det är alltså helt naturligt, att det var bland hantverkets yrkeskunniga och yrkesstolta arbetare, som fackföreningstanken först vann gehör. Härtill bidrog även, att hantverksarbetarna

¹ Se Tobaksarbetarnas förbunds historia, s. 17—23.

I cigarmakarnas rum. Interiör från 1880-talet

genom de gamla gesällkassornas uppgående i sjuk- och begravningskassor redan förskaffat sig en viss vana i föreningsverksamhet.¹ Många samverkande orsaker av social och psykologisk natur bidrogo alltså till, att det var inom hantverkets och icke minst inom tobakshanteringens gamla arbetarstam, som fackföreningstanken gjorde sina första insteg.

Både i Tyskland, Frankrike, England och Amerika hade tobaksarbetarna hört till fackföreningsverksamhetens pionärer, och detta blev även fallet i Danmark och Sverige. I Danmark, som låg kontinenten, i första hand Tyskland, närmare än vårt eget land, hade redan år 1871 Tobaksarbetarförbundet »Enigheden» bildats.² Denna förening bildade även filialavdelningar på olika platser, bl. a. i Malmö år 1874. Denna underavdelning upplöstes emellertid redan under loppet av år 1875, sedan en konflikt vid två fabriker i staden förlorats av arbetarna. Den förtjänar emellertid att uppmärksammas av den anledningen, att med den inleddes det fackliga samarbete mellan Sverige och Danmark, vilket skulle få en sådan stor betydelse för arbetarrörelsens genombrott i vårt land. En personlig förbindelselänk mellan den danska huvudstaden och den skånska metropolen fanns även i den så småningom riksbekante »mäster» Palm, vilken genom täta resor över Sundet uppehöll kontakten mellan de fackliga strömningarna på bägge sidor om detta.

Det är därför ingen tillfällighet, att den första tobaksarbetarföreningen i Sverige kom till stånd just i Malmö. Denna,

¹ Ett fåtal fackliga sammanslutningar hade funnits i Sverige redan under sjuttioalet. Dessas insats hade dock varit ytterst obetydlig.

² Detta ännu verksamma förbund räknas till de äldsta fackföreningarna i Europa.

som fick namnet Skandinaviska tobaksarbetareförbundet,¹ bildades den 10 november år 1883 och är en av de äldsta fackföreningarna i Sverige. I föreningens år 1884 utarbetade, mycket utförliga stadgar, vilka även skulle tagas till mönster för ett flertal senare bildade tobaksarbetarefackföreningar, angives dess syfte vara »att samla yrkets arbetare, för att med gemensamt arbete verka för arbetarnas förbättrade ställning, såväl i materiellt som andligt hänseende». Härefter följer ett antal paragrafer, vilka röra föreningens medlemmar, och av vilka det här kan vara av intresse att citera några:

»Alla manliga och qvinliga cigarrarbetare och sorterare samt lärlingar kunna blifva medlemmar af förbundet; dock har lärling under 18 år ingen valrätt.

Hvarje tobaksarbetare (cigarrarbetare eller sorterare), som vill ingå som medlem, erlägger 50 öre i inträdesavgift, som betalas vid anmälningen, och derefter 20 öre för hvarje vecka. Qvinliga arbetare och lärlingar ega rätt att i föreningen ingå som hel eller half delegare, i sistnämnda fall erlägges 25 öre i inträde samt 10 öre för hvarje vecka som kontingent. I kritiska fall kan kontingenten förhöjas eller nedsättas af Generalförsamlingen.

Tillresande tobaksarbetare, som kan legitimera sig som medlem af någon annan med denna i samband stående förening, blifver upptagen som medlem, utan att erlägga någon inträdesavgift, när han anmäler sig hos ordföranden eller kassören inom 14 dagar efter sin ankomst.

Hvid sjukdomstillfälle, arbetslöshet eller militärtjänst är hvarje medlem fri från att betala kontingent, men bör i så fall

¹ Genom detta namn markerades en slags facklig skandinavism, som gjorde sig gällande under hela åttioalet.

detsamma strax till ordföranden anmäla. Hvid arbetslöshet är medlem skyldig sitt medlemskort förevisa hvarje Lördag för afstämpling; uraktlåtenhet häri har till följd, att han får erlägga kontingent för denna vecka.

Hvarje medlem, som fyllt 50 år och har varit medlem af föreningen i 10 på hvarandra följande år, är derefter fri från kontingent.

Den medlem, som öfvergår till annat yrke, uteslutes ej därför från föreningen men kan ej från densamma erhålla understöd.»

Härefter följer en rad paragrafer angående strejkförhållanden, reshjälp, styrelsens sammansättning och föreningens medel. Av särskilt intresse i det ovanstående är, att den nybildade fackföreningen endast stod öppen för cigarrarbetare och sorterare samt lärlingar, de senare emellertid utan valrätt, ett tydligt belägg för de yrkesutbildade arbetarnas inbördes solidaritet mot den okvalificerade arbetskraften. Vid föreningens start anslöto sig 182 arbetare, varav 13 kvinnliga, d. v. s. omkring en tredjedel av de i staden sysselsatta tobaksarbetarna. Procentuellt taget var detta en hög siffra, då det vid denna tidpunkt i allmänhet var en relativt obetydlig del av arbetsstammen, som anslöt sig till de nybildade fackföreningarna.¹

Det dröjde några år, innan den nya fackföreningen fick pröva sina krafter i en arbetskonflikt. Den 14 februari 1889 utbröt strejk vid den Hallinska tobaksfabriken i Malmö, sedan en framställning om att höja lönen för tillverkningen av vissa cigarrsorter samt införa en minimilön av 8 kronor per 1.000 cigarrer för cigarrmakare och 7 kronor för lärlingar avslagits.

¹ Ännu vid sekelskiftet var endast omkring 20 % av Sveriges arbetare anslutna till fackföreningarna.

Konflikten, som blev långvarig, gav ett för bägge parter ogynnsamt resultat men bevisade i alla fall, att fackföreningen blivit en makt att räkna med; arbetsgivarna gingo så småningom med på en uppgörelse, vilken på det hela taget tillmötesgick arbetarnas krav, men då dessa under konfliktens lopp tagit anställning på andra håll, funnos inga arbetare att tillgå, då verksamheten skulle återupptagas, varför fabriksrörelsen nedlades.

På det politiska området utvecklade tobaksarbetarna i Malmö en stor livaktighet. En episod från denna politiska verksamhet under åttiotalets första år kan i detta sammanhang förtjäna att återgivas — den är icke utan sitt kulturhistoriska intresse. Då mästern Palm år 1884 skulle återupptaga utgivandet av sin tidning *Folkviljan*, och för detta ändamål var i behov av pengar, vände han sig till tobaksarbetarnas fackförening, vilken också förklarade sig villig att ekonomiskt understödja honom. Den 10 maj 1884 kunde tidningen alltså utgivas på nytt, och för en tid framåt stod även under dess vignet att läsa: »Utgivet av Skandinaviska Tobaksarbetareförbundet i Malmö». Emellertid utbröt det snart tvistigheter mellan redaktören och den understödjande fackföreningen, vilka icke saknade sina sorglustiga poänger. Då fackföreningsrepresentanterna i tidningsstyrelsen begärde redovisning av Palm för alla tryckta exemplar av tidningen, vägrade denne, vilket hade en process till följd. Men icke nog härmed. En februarinatt 1885 infunno sig medlemmar av tidningsstyrelsen på *Folkviljans* sätter och togo med sig allt som fanns att taga med. Endast vignetten bortglömdes, och manuskripten räddades av en rådig sättnare. Palm fortsatte tidningens utgivande i Köpenhamn; den måste emellertid efter några nummer nedläggas.

Erfarenheterna från detta tidningsföretag avskräckte icke tobaksarbetarna från att understödja Axel Danielson, då denne år 1887 startade tidningen Arbetet i Malmö; en tid voro föreningens medlemmar till och med obligatoriskt förpliktade till prenumeration på tidningen.

Bildandet av en tobaksarbetarnas fackförening i Malmö fick snart efterföljd i andra svenska städer, främst Stockholm. På ett genom agitation väl förberett möte den 28 maj 1884 beslöts bildandet av Skandinaviska tobaksarbetareförbundet i Stockholm. En särdeles vikt hade man lagt vid, att kvinnorna, vilka utgjorde en betydande procent av tobaksarbetarna, skulle vinnas för fackföreningstanken. I en vädjan till de kvinnliga arbetarna före mötet heter det bl. a.:

»Ärade Damer!

127 af de manliga Cigarrarbetarna härstädes hafva genom cirkulär tecknat sig för att utlysa ett möte i afsigt om att diskutera öfver bildandet af en allmän fackförening.

Vi tro helt säkert, att äfven bland eder finnas rättänkande som skola inse nödvändigheten af vårt företag. Vi hafva ju dagligen tydligt för våra ögon huru arbetsgifvarne på allt möjligt sätt försöka att göra oss mer och mer beroende af deras makt, och att vi ständigt äro utsatta för deras inhumanitet! Men ega vi, arbetare, deremot det ringaste värn till att skydda våra intressen? Härpå måste hvarje rättvis människa svara ett bestämt nej!

Och därför, om I viljen att våra ekonomiska förhållanden skola förbättras, om I viljen, att vi icke totalt skola förgås i nöd och elände, då måsten I sammansluta eder med oss för att med gemensam kraft verka för bevarandet af våra intressen.

Från fotogenlampornas dagar. Striperskor i arbete

Vi uppmana eder därför att understödja oss i vårt rättvisa företag, hvilket är oss alla till fördel. Vi hafva gjort oss till uppgift att här ställa harmoni mellan båda könen i vårt fack, och sluta oss till ett innerligt samqväm för befrämjandet af våra menskliga intressen.»

Den nya fackföreningens stadgar uppgjordes i anslutning till Malmöföreningens. Olikheterna bestodo främst i, att Stockholmsföreningen stod öppen för alla arbetare inom yrket, vilka uppnått 18 år, vilket emellertid hade till följd, att ett flertal lärlingar icke kunde vinna medlemskap. Vidare bestämdes inträdesavgiften till endast 25 öre och veckokontingenten till 10 öre.

Föreningen, som upptog sin egentliga verksamhet på sensommaren 1884, räknade vid årets slut 260 medlemmar. År 1887 hade antalet sjunkit till 211, men redan ett par år senare hade medlemsantalet stigit till 600. Några större konflikter hade föreningen icke att utkämpa under sina första år. I oktober 1889 utbröt strejk vid Fick & Co:s fabrik. Denna, som föranletts av, att en för arbetarna misshaglig person utsetts till förman, bilades redan efter några dagar. I politiskt avseende höll denna fackförening liksom de övriga i landet en klart socialistisk kurs, ehuru bland föreningens medlemmar även fanns en mer borgerligt inställd minoritet. Politiska upplysningsföredrag höllos ofta i föreningen; hösten 1886 talade den stridbare mästern Palm för arbetarpresen, och vid föreningens vinterhögtidsfest 1888 hölls högtidstalet av Hjalmar Branting, som i sitt anförande särskilt vände sig till de kvinnliga medlemmarna.

År 1885 hade turen kommit till Göteborgs tobaksarbetare, vilka vid det konstituerande sammanträdet den 18 augusti

detta år bildade sitt »Skandinaviska tobaksarbetareförbund». Redan i april nästa år indrogs detta i en konflikt av elakartad natur. Upprinnelsen var, som så ofta var fallet vid arbetskonflikter under dessa år, en personalfråga — en mästare på Göteborgs cigarr- och tobaksfabriks aktiebolag hade förgått sig mot en av arbetarna, med anledning varav dennes kamrater krävde mästarens avskedande. Fabriksledningen vägrade att taga upp fallet, varför de 60 arbetare, som voro anställda vid fabriken, gingo i strejk. Konflikten, som pågick till slutet av augusti, resulterade i ett förkrossande nederlag för fackföreningen, som efter detta icke var långt ifrån att upplösas. Dess verksamhet fortsatte emellertid, och en ny styrelse valdes.

Sedan fackföreningar sålunda bildats i den svenska tobaksindustriens tre viktigaste centra, Stockholm, Göteborg och Malmö, följde slag i slag bildandet av fackföreningar även i de mindre städer, där tobaksfabriker funnos. Den 5 januari 1886 bildades Norrköpings tobaksarbetarfackförening, och den 13 mars samma år tillkom Tobaksarbetarfackföreningen i Hälsingborg. Karlskronas »Skandinaviska Tobaksarbetareförbund» konstituerades i september 1887, och samma år tillkom föreningen i Vadstena. Under loppet av år 1888 bildades tobaksarbetarfackföreningar i Örebro, Ystad och Sundsvall, och år 1889 funnos sådana även i Linköping, Hudiksvall och Gävle.¹

I slutet av år 1889 funnos sammanlagt 14 tobaksarbetarfackföreningar i Sverige. Tanken på att sammanknyta dessa i ett gemensamt centralförbund hade redan tidigare dryftats men mognade först i samband med utlysandet av en konsti-

¹ På grund av huset Rettigs makt och inflytande måste Gävlearbetarnas fackförening under den första tiden hållas hemlig.

tuerande socialdemokratisk partikongress i Stockholm. Den 26 januari 1889 innehöll tidningen Socialdemokraten följande

Upprop

till de Skandinaviska Tobaksarbetareförbunden
i Sverige

Vi vilja härmed uppmana våra kamrater i landsorten att så mangrant som möjligt representera sig vid den konstituerande partikongressen, som hålles nu i påsk här i huvudstaden. Önskvärdt vore om förbunden sände sina respektive ombud och sådana, som tillhörde vårt fack, emedan tobaksarbetareförbundet härstädes beslutat att omedelbart efter kongressens slut hålla ett möte med ombuden för Tobaksarbetareförbunden med syftemål att få alla Tobaksarbetareförbunden hopslagna till ett enda gemensamt.

Äfven behandlas frågorna: Om Tobaksspinnare, eller för öfvrigt alla i tobaksindustrien varande personer kunna blifva upptagna i förbunden; Utgifvandet af facktidning i Sverige, och upprättandet af en Arbetsstatistik.

Skulle det finnas Förbund, som icke hafva råd att påkosta resan för ombud, bedes att låta representera sig med ombud härifrån. (Se cirkulär nr 1 i Social-Demokraten 12 januari.)

Svar härpå, samt möjliga förfrågningar, bedes snarast möjligt sändas under adress Tobaksarbetareförbundet, Stockholm, Svartmangatan 11, 1 tr.

Stockholm den 23 januari 1889.

STYRELSEN

Redan genom tanken på att förlägga tobaksarbetarnas kongress till samma tidpunkt som den konstituerande partikon-gressen framstår den nära anslutningen mellan fackförenings-rörelsen och den socialdemokratiska partirörelsen i tydlig dager. Uppmaningen väckte också den önskade anslutningen, och sedan ett tobaksarbetarförbund i princip beslutats, tillsattes en femmannakommitté för att utarbeta förslag till stadgar och föra underhandlingarna med de olika föreningarna i landet. Den 7 december kunde kommittén meddela, att det »Skandi-naviska tobaksarbetareförbundet i Sverige»¹ konstituerats den 1 i samma månad, och att detta till sin förtroendeman valt A. Sörenson. »Dennes lön», heter det till sist i rapporten, »ha vi bestämt till 300 kronor om året, under normala förhållanden. När förtroendemannen blifver avskedad eller hindrad att få arbete för sin verksamhet i förbundet, göres nya bestämmelser.»

Av landets 14 tobaksarbetarfackföreningar anslöto sig 12 till förbundet redan vid dess start.² Medlemsantalet vid årsslutet 1890 uppgick till 1.062 eller omkring en tredjedel av tobaks-industriens arbetarstam, vilket måste betecknas som en mycket god anslutning.

Det år 1889 stiftade Tobaksarbetarförbundet kunde alltså år 1939 fira sitt halvsekeljubileum. Den konstituerande kongres-sen sammanträdde emellertid icke förrän hösten 1890. Mötes-platsen var i Kafé Internationals lokaler, Svartmangatan 11 i Stockholm, och kongressen pågick i fyra dagar (28 september

¹ Namnet ändrades vid 1899 års kongress till »Internationella tobaks-arbetareförbundet». Först vid 1918 års kongress erhöll förbundet sitt slut-giltiga namn, »Svenska tobaksarbetarförbundet».

² Gävleföreningen, som ännu måste bedriva sin verksamhet i hemlighet, anslöt sig till förbundet först senare, vilket även var fallet med Lands-kronaföreningen.

—1 oktober). De frågor, som stodo på dagordningen, voro bl. a.: Hemarbetet, Minimumlönen för cigarrmakare och sorterare, Vad bör göras mot cigarrfabrikationen å landsbygden?, Vad bör göras för att förmå arbetsgivare att skaffa sunda arbetslokaler?, Hur böra strejkbrytare lämpligast behandlas?, Bör Sverige och Norge förena sig med Danmark om det därstädes uppkomna fackbladet, eller bör Sverige utgiva något särskilt?, Förbundsstadgarna.

Hemarbetet var givetvis en företeelse, som icke kunde ses med blida ögon av de organiserade arbetarna. Vanligen bestodo dessa hemarbetare, s. k. »skuttare», av gamla cigarrmakare, vilka etablerat sig som egna och arbetade i hemmen med eller utan biträde av någon anställd. Många av dessa självetablerade cigarrmakare gjorde sig en ganska god bärning, men systemet var givetvis ur hygieniskt avseende förkastligt. Kongressen vände sig också på det kraftigaste mot denna företeelse på tobaksmarknaden men inskränkte sig till att förorda »en kraftig och vetenskaplig agitation» som medel för dess bekämpande. Även mot cigarrfabrikationen på landsbygden, d. v. s. i Skåne, uttalade kongressen sitt anatema.¹

Kongressen fastslog vidare likalönsprincipen för män och kvinnor och framhöll i en resolution, att en minimilön av 8 kronor per 1.000 cigarrer intill 60 kronor brutto borde genomdrivas samt därefter i stigande skala. Den beslöt vidare att både hos arbetsgivarna och genom propaganda i pressen verka för sundare arbetslokaler, uttalade sig för ett skandinaviskt samarbete i fråga om medlemskap, arbetsinställelser och res-

¹ »Kongressen anser, att cigarrfabrikationen å landsbygden är till stor skada för facket i dess helhet. Den uppmanar den s. k. smutskonkurrensen i hög grad därigenom att arbetspriserna understiger de lägsta priserna i städerna.»

hjälp samt uttalade sin anslutning till det socialdemokratiska partiet.

Vid förbundets andra kongress 1892 upptogs dessa frågor till förnyad behandling, vartill frågan om en förbundstidning var uppe till behandling, ehuru denna efter en lång diskussion ställdes på framtiden. En omorganisation av förbundet beslöts med en huvudstyrelse och en på två år vald förtroendeman.

Vid 1894 års kongress i Stockholm diskuterades återigen det skandinaviska samarbetet. Läringsfrågan var även uppe till behandling, beslut fattades om upprättandet av en centralkassa, och diskussionen kring förtroendemannsfrågan resulterade i ett beslut, att denne skulle vara bosatt på samma plats som huvudstyrelsen, att han icke fick arbeta på någon fabrik eller som självförsörjande i facket, samt att hans lön skulle fastställas till 1.000 kronor om året.

Den fjärde och sista kongressen under detta decennium ägde rum i Göteborg i augusti 1899. Representanter för Norge och Danmark lämnade rapporter för det fackliga arbetet i sina länders sammanslutningar, och i avseende på samarbetet med dessa antogs en resolution, i vilken det bl. a. heter:

»Kongressen beslutar uppdraga åt förbundsstyrelsen att sätta sig i förbindelse med Danmarks och Norges tobaksarbetarorganisationer i syfte att uppnå överenskommelse de skandinaviska länderna emellan om fastställandet av lika utdebitering per medlem och medlemsantal till understöd vid eventuellt inträffade strejker och lockouter i något av de skandinaviska landen.»

Ett förslag till ny löneroglering blev föremål för livlig diskussion och antogs av kongressmajoriteten. I detta krävdes:

»Lika lön för såväl man som kvinna för samma arbete.

Att minimilönen för utlärd cigarrarbetare fastställles till 9 kronor per 1.000 st. för formarbete efter bruttopris av 60 kronor per 100 st., från 61 till 80 10 kronor, från 81 till 100 arbetslön 11 kronor, från 101 till 110 arbetslön 12 kronor, samt vidare 1 krona tillägg för varje tiotal kronor varan betingar i försäljningspris. Vid fason göres minst 1 krona tillägg per 1.000 st.

För handpress: minimumlön 13 kronor till och med 60 kronor brutto, från 61 till 80 arbetslön 14 kronor, från 81 till 100 arbetslön 15 kronor, från 101 till 110 arbetslön 16 kronor, samt vidare 1 krona för varje tiotal kronor varan betingar i försäljningspris. Vid fason minst 1 krona tillägg.

För handarbete: minimumlön 15 till och med 60 kronor brutto, från 61 till 80 arbetslön 16 kronor, från 81 till 100 arbetslön 17 kronor, från 101 till 110 arbetslön 18 kronor, samt vidare 2 kronor tillägg för varje tiotal kronor varan betingar i försäljningspris. Vid fason göres minst 2 kronor tillägg per 1.000.

Handarbete, som betalas med minimumlön, får ej överstiga 10 cm i längd.

Till vilket som helst arbete, hand eller form, göres ett tillägg i arbetslönen av kronor 1: 50, då tyllor användes.

För cigarrcigarretter: minimilön 7 kronor till och med 50 kronor brutto samt 8 kronor för 60 kronor per 1.000 st. För cigarrcigarrett med spets beräknas arbetslönen som för cigarr. Tobaken skall vara ordentligt tillberedd samt behövlig upp-passning finnas.»

Arbetslöshets- och konfliktunderstöden reglerades i samband härmed även, kvinnornas lika rätt till arbete fastslogs ånyo,

och de hygieniska förhållandena vid fabrikerna diskuterades även. Några ord ur inledningstalarens anförande äro av intresse att citera; de sakna icke sitt kulturhistoriska värde.

»Höga och ljusa arbetslokaler bli huvudfrågan, men skulle det stöta mot allt för stora hinder, så kunde man åtminstone få en tillräcklig och tidsenlig ventilation och framför allt skurning och rengöring av arbetslokalen var fjortonde dag eller minst en gång i månaden, ty därigenom avlägsnades mycket av det hälsofarliga dammet. Vidare skulle ej någon sällning av eller samling av grus i någon tunna eller något annat kärl få förekomma i arbetslokalen. Spottlådorna böra tömmas så ofta som möjligt. Arbetarna få noga iakttaga, att det ej spottas på golvet samt se till att ej något damm onödigtvis röres upp i luften och för övrigt iakttaga sträng renlighet.»

Slutligen beslöts vid denna kongress, att förbundets namn skulle ändras till Internationella tobaksarbetarförbundet, och tidningsfrågan fördes i hamn genom beslutet att utgiva Tobaksarbetaren.

Nittioalet är en epok i tobaksarbetarnas fackliga historia, vilken måste karakteriseras såsom orolig och fylld av vanskligheter. Organisationen befann sig ännu på utvecklingsstadiet, tillslutningen från arbetarnas sida var långt ifrån hundra procentig, och många misstrodde ännu förbundets möjligheter och avsikter. Ett flertal konfliktsämnena av obetydlig, icke sällan onödig natur vållade irritation och gav förtroendemannen ett drygt och ej sällan otacksamt arbete. Under denna tid hade emellertid förbundet även att utkämpa ett par strider av stora mått, dels lockouten i Göteborg år 1891, dels och framför allt den stora lockouten år 1896. Denna, som på sin tid väckte ett oerhört uppseende över hela landet och i många avseenden be-

tecknar en milstolpe i tobaksarbetarnas fackliga historia, förtjänar att här i korthet omnämnas.

Upprinnelsen till konflikten var en begäran av tobaksarbetarna i Göteborg om en minimilön av 8 kronor per 1.000 cigarrer. Sedan Cigarrfabrikantföreningen, som bildats år 1895, avböjt förhandlingar, proklamerades strejk vid Prytz & Wienckens fabriker, cigarrfabriken Phoenix samt hos Lampe & C:o. Cigarrfabrikantföreningen svarade med lockout, vilken på styrelsens sammanträde den 29 juli proklamerades i följande ordalag:

»Därest arbetet vid A.B. Prytz & Wienckens fabriker, Cigarrfabriken Phoenix samt vid herrar Lampe & C:i fabrik icke före den 10 instundande aug. återupptagits på de före sträjken gällande villkoren, påbjudes lockout hos samtliga Cigarrfabrikantföreningens medlemmar.

Enligt våra stadgar § 9 mom. 6 kan lock-out endast omfatta arbetare, tillhörande arbetareorganisationen.

Arbetare, som således nu underskrifva en så lydande förklaring: 'Häri genom försäkrar jag på heder och tro, att jag ej är medlem af skandinaviska Tobaksarbetareförbundet' kunna och måste (jämför § 9 mom. 6) således under pågående sträjk och lock-out af sina nuvarande principaler sysselsättas.»

En konflikt var nu oundviklig. Efter den 15 augusti stängdes 14 större och medelstora fabriker (6 i Stockholm, 4 i Göteborg, 2 i Malmö, 1 i Linköping), vilkas ägare tillhörde Cigarrfabrikantföreningen. Närmare 1.000 arbetare, eller omkring en fjärdedel av landets tobaksarbetare berördes av konflikten.

Bägge parterna voro fast beslutna att hålla ut till det yttersta. Själva konfliktämnet, göteborgsarbetarnas begäran om löneförhöjning, sköts allt mer i bakgrunden och blev av sekun-

där betydelse. Vad striden i själva verket gällde, var föreningsrätten. Ett nederlag för arbetarna skulle därför få oöverskådliga konsekvenser, och förbundet, understött av de övriga fackliga förbunden liksom även från utländska fackorganisationer, mobiliserade alla sina resurser för att kunna hålla ut i kampen. Den 15 augusti 1896 stod följande upprop att läsa i Socialdemokraten:

Till Sveriges arbetare!

Då nu Sverges Cigarrfabrikantförening kastat alla de av sina arbetare på gatan, som ställt sig solidariska med sina kamrater i Göteborg, ha inemot 1.000 arbetare gjorts brödlösa. Så gå våra arbetsgifvare till väga, då de tro sig kunna drifva oss tillbaka under oket, så snart vi framträda med en begäran om mera bröd. För att det icke skall lyckas att genom svält trycka oss så djupt ned som Svenska Cigarrfabrikantföreningen denna gång åsyftar, vädja vi till den stora allmänheten att stå oss bi i denna kamp. Bidrag emottagas med största tacksamhet, och kunna sändas till förbundskassören N. P. Persson, Monbijougatan nr 4, Malmö, A. Larsson, Ny Tids expedition, Göteborg.

För Skandinaviska tobaksarbetareförbundet i Sverige.

P. LARSSON,
förtroendeman.

Partitidningar och andra arbetarevänliga tidningar ombedjas intaga ofvanstående.

Uppropet, redan i sin formulering ett karakteristiskt tidsdokument, talar sitt tydliga språk. Konflikten skärptes. Redan på kvällen den 14 augusti hade de sex cigarrfabrikerna i Stock-

holm stängts för de organiserade arbetarna, nämligen Hellgrens, Ficks, Renard & Elbes, Nordströms, Andersson & Peterssons samt Beekens. Några närmare detaljer från denna segslitna strid, vilken med stigande intresse följdes över hela landet, tillåter icke utrymmet att här ingå på. Ju längre den drog ut på tiden, desto mer förödande blev den givetvis för bägge parterna. En ljusning inträffade först sedan partistyrelsen med ingen mindre än Hjalmar Branting som representant ingrep. Efter att ha uppsökt Cigarrfabrikantföreningens ordförande John A. Bäckström kunde Branting skriva: »Hos bägge parter finnes nu en stark önskan att få ett slut på den långa, ruinerande kampen, och då vore det väl märkvärdigt om man icke med litet god vilja kunde komma överens».

Den 28 november ägde de slutgiltiga förhandlingarna rum i Stockholm. Branting representerade partistyrelsen, och sammankomstlokal var hotell Pelikan. Resultatet blev att en uppgörelse kom till stånd, vilken fick betydelse av ett riksavtal, i vilket föreningsrätten för första gången erkändes. För göteborgsarbetarnas vidkommande blev den ekonomiska uppgörelsen mindre förmånlig, men i Stockholm gingo fabrikanterna i huvudsak med på arbetarnas lönekrav. För handgjorda 10-örescigarrer skulle betalas 12 kronor per 1.000, för 12-öres minst 13 kronor. För formcigarrer, vilkas försäljningspris understeg 6 kronor, skulle betalas 7 kronor per 1.000 och för samma slags cigarrer, vilkas försäljningspris var 6 kronor, skulle betalas kronor 7: 50 per 1.000.

Den stora konflikten hade kostat enligt dåvarande förhållanden väldiga belopp. Arbetsgivarnas förluster uppskattades till omkring 300.000 kronor, och till de lockoutade arbetarna hade utbetalats 107.012 kronor, varav 22.000 kronor från

tobaksarbetarna i Danmark, Norge, Tyskland, Belgien, Holland, England och andra länder.

I Socialdemokraten betecknades år 1896 som »tobaksarbetarnas historiska år». Konflikten resultat från arbetarnas horisont sammanfattades av Branting i följande ordalag:

»Arbetarna ha visat, att de är en makt, som de stora kapital, vilka fabriken offrat i denna strid, icke förmår krossa eller ens förödmjuka. Man betänker sig helt visst två gånger innan man ger sig i ny strid med Skandinaviska tobaksarbetarförbundet. Det har hävdats sin ställning under svåra förhållanden och därigenom förberett ännu avgjordare segrar för framtiden, därest ledningen alltid blir besinningsfullt övervägande, innan man slår till, som den varit under striden beslutsam och fast.»

Det nya seklets första år bjöd även på en arbetskonflikt av elakartad och långvarig natur. Denna gång var det arbetarna på den stora Rettigska fabriken, som gingo i strejk. Dels krävdes löneförhöjningar, dels fordrade arbetarna en ny anda i fabriksledningen; särskilt vände man sig mot det förhatliga pliktssystemet, på vars urartning många exempel framdrogos. Strejken utbröt i juli 1900 och pågick i nära ett år på två veckor när.

I eftervärldens belysning får denna strejk sitt främsta intresse av den omständigheten, att det denna gång i högre grad än vid tidigare konflikter icke endast blev en konflikt mellan två parter utan även mellan två tidsepoker. Arbetarna representerade den framstormande nya tiden, den blivande storindustralismens förtrupper, fabriken ägare, konsul Rettig, däremot det patriarkaliska tidevarv, som höll på att gå i graven. Konsul Rettig var en myndig man, medveten om sin makt och sitt utomordentliga inflytande, vilket han även med stor skick-

lighet förstod att använda. Vid sidan av sin affärsverksamhet ägnade han sig åt politiska frågor, var ordförande i Gävles stadsfullmäktige och ledamot i riksdagens första kammare. Hans taktik i den nu utbrutna konflikten var att helt nonchalerade Tobaksarbetarförbundets existens. Han besvarade icke dess brev och hade tidigare avvisat dess förtroendeman, som i spetsen för arbetarnas delegerade uppsökt honom på hans kontor. Det lyckades honom även, något som var ägnat att väcka stor förvåning, att anskaffa tillräckligt många arbetsvilliga för att hålla driften i gång, och så småningom blev det tydligt, att konflikten, som kostade förbundsledningen stora belopp, måste avvecklas. Den långvariga strejken slutade alltså med ett fullständigt nederlag för arbetarparten, ehuru de funnos, som siade om, att den mäktige Gävlefabrikantens seger så småningom skulle visa sig vara en Pyrrhusseger.¹

Ett intressant resultat av Gävlestrejken blev Sveriges första och enda kooperativa tobaksfabrik, »Fram». Idén till en sådan fabrik hade tidigare debatterats på arbetarhåll och hade givetvis icke kunnat undgå att väcka en viss anklang hos de mera företagsamma cigarrarbetarna; dessa hade ju tidigare ofta etablerat sig som sina egna fabrikanter. Särskilt förtroendemannen Per Larsson hade gjort sig till talesman för en arbetarnas egen fabrik, och i samband med den Rettigska strejken bildades nu »Kooperativa cigarr- och tobaksproduktionsföreningen Fram», konstituerad den 13 december 1900. Fabrikationen tog sin början i april 1901 och hade en god start. Köplusten stimulerades bl. a. genom att kalla olika cigarrsorter för Solidaritet,

¹ Förtroendemannen Per Larsson skriver bl. a. efter konflikten: »Det skall bli Sveriges arbetare och deras vänner, som skall laga så, att icke segrens triumfvagn blir för mycket eller för tungt lastad med blommor».

Karl Marx och dylika namn, och hela företaget omfattades med stort intresse av arbetarklassen. I augusti 1901 hade föreningen 48 anställda arbetare, och medlemsiffran uppgick snart till 400.

»Fram» existerade ända tills fabriken trädde i likvidation i samband med Tobaksmonopolets tillkomst. Dess verksamhet hade emellertid de sista åren varit i ständigt sjunkande, från 52 anställda 1902 med en försäljningssumma på 87.514 kronor till 25 anställda 1914 med en försäljningssumma på 49.164 kronor.

Från år 1902 är att notera tobaksarbetarnas deltagande i den politiska storstrejken 15, 16 och 17 maj. Nya kongresser höllos åren 1902, 1903 och 1906, vilka bl. a. resulterade i införande av förlikningsnämnd vid arbetskonflikter samt i bildandet av förbundets centrala sjukkassa.

Under 1900-talets första år stärkas de fackliga organisationerna och vinna oavbrutet terräng inom arbetarnas djupa leder. Särskilt gäller detta åren mellan unionsbrottet och storstrejken; år 1907 uppnår antalet organiserade arbetare sin kulmen med 212.901 till fackföreningarna anslutna arbetare, en siffra, som först flera år senare skulle distanseras.

Samtidigt skärpas även förhållandena på arbetsmarknaden, strejker och lockouter följa tätt på varandra, och obevekligt nalkas den sammandrabbning, som skulle bli den största vårt land någonsin upplevt — storstrejken 1909.

TOBAKENS BILDERBOK

Hur märken och etiketter spegla gångna tider

Under det att tillverkningen av såväl snusdosor som rökpipor, särskilt under 1700-talet, utvecklade sig till ett konsthantverk, som med tusentals variationer skiftade från det utsökt raffinerade till det folkligt uttrycksfulla, erbjödo, vilket ju även ligger i sakens natur, tobaksförpackningarnas omslag och cigarrlådornas etiketter inga eller endast obetydliga möjligheter för åstadkommandet av något konstnärligt värdefullt och bestående. Kardusförpackningarna och cigarrlådorna voro ju endast tillfälliga omhöljen för den inneliggande varan och värdelösa sedan de fyllt sin uppgift. I tobakens historia ha de dock spelat en stor roll, och även för eftervärlden ha de ett icke obetydligt intresse; de utgöra en tobakens egen, brokigt skiftande och hittills med orätt förbisedd bilderbok, vilken icke saknar den kulturhistoriska patina, som med många skiftningar återspeglar gångna epokers speciella tidsatmosfär.

Då tobaken användes till piprökande långt innan cigarrerna kommo i bruk, är det på gamla karduspaket, man har att söka begynnelsen och de tidigaste yttringarna av denna speciella reklamteknik. Som det äldsta bevarade tobaksmärket torde få anses det, som förekommer på baksidan av det å sid. 65 avbildade trycket från Petter Mynders fabrik, vilket härstammar från slutet av 1600-talet. Det föreställer en piprökare inom en

cirkel flankerad av firmans initialer. Till det följande seklet kan endast något enstaka kardusmärke med säkerhet dateras, men med 1800-talet blir kollektionen så mycket talrikare. Redan under de första decennierna uppdyka många av de (möjliga redan länge i bruk varande) tobaksmärken, som bevarade sin popularitet under hela 1800-talet och ett stycke in på vårt eget sekel. Ett av de äldsta, med firmanamnet F. Suell i Malmö, heter »Slaget vid Hogland» och förpackningen är försedd med ett mycket vackert träsnittstryck med motiv från den berömda sjöbataljen. Flera av de äldsta karduspaketerna ha utgått från den i början av 1800-talet välkända Aspelinska tobaksfabriken, såsom Hoppet, Ryktet, Proberaren m. fl., och de två tobakssorter, som jämte Hoppet kanske voro de mest spridda i Sverige under hela 1800-talet, Gefle Vapen samt »Ärligt och Godt», funnos redan då.

Ett av de äldsta bevarade tobakspaketerna från 1800-talets början bär en profilbild av vår förste Bernadotte som kronprins. Bilder av kungliga personer eller andra ryktbara tidsgestalter togos redan då i reklamens tjänst, och Carl Johan är icke den ende medlem av vårt kungahus, vars anletsdrag prytt en tobaksförpackning. En kardusstämpel, vilken tillkom samtidigt med denna och antagligen utförts av samma tecknare, föreställer en av marskalk Bernadottes mest berömda samtida, Lord Nelson. Den tobakssort, som bar dennes namn och anletsdrag, hörde till de mest populära under 1800-talet. Detsamma gäller »Prins Gustaf». Förpackningen av denna tobak prydes av den furstlige kompositörens romantiska ansiktsdrag. Han är framställd i bröstbild inramad av en lagerkrans och krönt av en gloriautstrålande furstlig krona. Att den folkkäre och populära Carl XV fått låna sina drag till tobakspaketens pryd-

nad är icke ägnat att överraska. På ett av dessa se vi honom framsprängande till häst iklädd den husaruniform, han så ofta avbildades i. Husarerna överhuvudtaget utgjorde ju ett mycket populärt vapenslag i de granna uniformernas dagar, och märket »Blå Husar» och »Skånsk Husar» hade tydligen inspirerats av detta faktum. Ett annat välkänt märke med militära anknytningspunkter var »Jemtlands Jägare». Namn av rent patriotisk natur voro även synnerligen vanliga, såsom »Fäderneslandet», »Svea» och »Tre Kronor».

Den mest berömda tobakssort, som producerats i Sverige, får väl anses vara den genom Runeberg odödliggjorda »Gefle Vapen». Ett flertal andra märken på vapen förekommo även, såsom »Stockholms Vapen», »Calmars Vapen», »Karlskronas Vapen», »Malmö Vapen», »Norbottens Vapen» och »Skandia Vapen».

Av de ryktbara gestalter, vilkas namn och bilder pryda 1800-talets tobakskarduser, förvånar det icke att finna Bellman, som senare även skulle inspirera cigarretiketternas konstnärer, och vars bild på en sådan än i dag möter den cigarrökande svensken i tobakshandlarnas skyltfönster. En av de gamla tobakspaketen från 1800-talets början, vars märke förmodligen redan lancerades under skaldens livstid, bär den enkla och koncisa inskriptionen, »Hof-Sekreteraren C. M. Bellmans tobak». Det återger den lagerkrönta profilbilden av Nordens Anakreon, som ju också var en stor rökare och på flera teckningar avbildats med sin berömda pipa i munnen.

En lagerkransinramad bröstbild av en av vårt lands största tekniska genier möter oss på ett annat tobakspaket bärande inskriptionen »Kaptenen och Ingeniören John Ericsons tobak». Napoleon III:s anletsdrag, talande om den epok, som behär-

Kardusförpackningarnas märken gjorde icke anspråk på någon större konstnärlighet men voro i stället ägnade att tilltala den folkliga fantasin

Grisen med elefanhuvud jävar icke detta omdöme

I Tobaksmonopolets museum

skades av hans gåtfulla gestalt, återfinnes på en annan förpackning, och »Garibaldknaster» har givetvis tillkommit vid en tidpunkt, då den italienske frihetshjältens namn flög ut över världen. Lika lätt att bestämma till tiden är det nu förgätna namn, som förekommer på det omslag, vilket har den, kan man tycka, något opraktiska benämningen, »General François Certain-Canrobet Öfverbefälhafvare öfver den Franska armén på Krim».

Aktualitetskravet gör sig tidigt gällande på tobakskardusernas liksom senare på cigarrlådornas etiketter, vilket har sitt givna intresse även av den anledningen, att tiden för olika tobakssorters tillkomst därigenom vid ett första ögonkast kan bestämmas. »Jernbaneknaster» är namnet på en tobakssort, vars förpackning prydes med ett litet leksakslokomotiv från den fjärran epok, då de första ångtågen började rulla över jorden. Ett annat paket från samma epok bär namnet »Jernvägen» och prydes med en bild av samma lilla lokomotiv, som med en rad järnvägsvagnar i släptåg slingrar sig genom ett landskap, som visserligen är mycket romantiskt, men som i verkligheten torde ha överstigit dåtida järnvägsbyggares förmåga att besegra ogynnsamma terrängförhållanden.

Till revolutionens fasor förflyttas man vid betraktandet av den tobakskardus, som bär namnet »Revolutionen», vars i träsnitt präntade omslagsbild, i samma särklass som »Slaget vid Hoglands», framställer barrikadstrider i ett parisiskt gathörn, och som torde ha tillkommit i samband med februarirevolutionen 1848. Hur »Vegaknaster» kommit till, erbjuder ju inga svårigheter att avgöra. Vignetten föreställer Norden-skiölds berömda fartyg, som synes bana sig fram genom polarisarna. Överst flankeras detta motiv av en isbjörn och en val-

ross, nederst av medaljongbilder föreställande Nordenskiöld och Palander. Ett liknande motiv har Vegatobak; på dennas vignett glider emellertid fartyget genom öppet vatten in i hamn, incirklad av en lagerkrans. Även på detta paket möta Nordenskiölds och Palanders ansiktsdrag, och mellan deras namn står att läsa — Nordostpassagen.

En annan berömd episod i polarforskningens historia har otvivelaktigt givit idén till märket »Ballongen». Det fanns två sorter med detta namn, den ena ofärgad, den andra med ballongen patriotiskt målad i blått och gult. De två passagerarna i korgen bolma, till synes oberörda av alla atmosfäriska luftdrag, på var sin långskaftad farfarspipa. Färglagd är även vignetten till »Telegraph tabak», celebrerande öppnandet av telegraufförbindelse mellan Europa och Amerika. Denna etikett, som förekommer i olika variationer, är en av tobakskardusernas mest intressanta. I var sitt fönster på var sin kontinent sitta två herrar, den ene tydligen engelsman med aristokratisk profil och långskaftad sjöskumpipa, den andre amerikanare, en gentleman av mer robust typ motsvarande den tidens uppfattning av en yankee, rökande en kortskaftad pipa. Mellan dem framträder den av skepp myllrande oceanen, och på engelsmannens fråga: »How do You like it?» svarar amerikanaren: »Exceedingly well».

Allegoriska benämningar voro vanliga på tobakskarduserna av äldre datum, t. ex. de tidigare omnämnda märkena »Hop-pet», vars vignett på de flesta förpackningarna föreställer en kvinnogestalt mellan två palmer, med handen vilande på ett ankare, och »Ryktet», vilket framställes som en bevingad kvinnogestalt med en lagerkrans i den ena handen och en basun i den andra.

Tobaksnamn i den naivare men kanske icke mindre verkningfulla genren, rejält rakt på sak som de voro, äro sådana som »Känn på den tobaken» och »Ärligt och Godt», vilka bägge hörde till 1800-talets mest populära märken. Djurnamn förekommo även, såsom »Tuppen», »Björnen», »Elefanten», och en av de Aspelinska tobakssorternas märken framställer en kamel riden av en piprökande beduin och med pyramiderna i bakgrunden. Andra välkända motiv av gammalt datum voro rosen och ankaret.

Till landsbygdens befolkning appellerade givetvis sådana märken som »Odalmannen» och »Lantmannatobak». Oerhört populära under hela 1800-talet voro »Dalkarln» och »Dalkullan», vilkas vignetter hållna i samma skära färgton mycket påminna om varandra; både masen och kullan stå framför den öppna spisen i det lantligt trevna köket, och bägge bolma på en pipa, kullan med en grötslev i den ena handen.

I allmänhet voro tobaksförpackningarnas märken utförda i vanligt tryck eller också hållna i matt blått eller skärt. Färglagda förpackningar voro under 1800-talet rätt fåtaliga. De tidigaste av dessa voro målade för hand, ett arbete, som i allmänhet utfördes av barn. Prov på färggranna tobakskarduser äro »Ärligt och Godt», »Telegraph tobak», »Ballongen» och »Chandeloupe», det senare märket ett av de få, som fortfarande finnes i marknaden.

Ett sätt att bedöma tobaksmärkenas popularitet erbjuder de många variationer, som en del sådana uppvisa, och som vid ett första ögonkast kunna vara ganska omärkliga. Något namnskydd existerade icke före 1884, varför den ena fabriken utan vidare kunde imitera ett märke, som lancerats av den andra och blivit populärt. Man kan som ett belysande exempel anföra

Populära och vackra kardusmärken från 1800-talets början
I Tobaksmonopolets museum

»Gefle Vapen», som tillverkades av de flesta större tobaksfabrikerna i Sverige; förpackningarnas enkla vignett med det berömda vapnet förekommer i en mängd smärre variationer bärande olika firmanamn. »Hoppet» tillverkades bl. a. av Hellgren & Co. i Stockholm, Kockum i Malmö, Swarss i Kalmar och Rosén & Strömberg i Stockholm. Andra exempel på tobakssorter med samma namn och med i huvudsak överensstämmande etiketter men utgångna från olika fabriker äro Röd Ros, Ankaret, Tuppen, Ärligt och Godt, Chandeloupe, Dalkarln, Dalkullan och Proberaren, vilkens etikett med hårfina variationer föreställer en välmående herre, som med kännarmin suger på sin pipa. Ju populärare ett märke var, desto oftare efterapades det.

Att dessa missförhållanden skulle giva anledning till mycket trassel och många förtretligheter både för tobaksfabrikörerna och den köpande allmänheten är ju alldeles självfallet. Emellertid dröjde det ända till år 1884, innan en lag om skydd för varumärken kom till. Med anledning av denna lag ingicks en överenskommelse om varumärkenas fördelning och den framtida rätten till desamma mellan landets största tobaksfabriker, nämligen Rettig & Co., Brinck, Hafström & Co. med T. A. Aspelin, W. Hellgren & Co., F. H. Kockums tobaksfabrikers aktiebolag, Äldre tobaksfabrikernas aktiebolag i Karlskrona och firman E. Swarss. Representanterna för dessa tobaksfabriker samlades i Gävle i september 1885, och i den gemensamma överenskommelsen heter det:¹

¹ Protokoll i Tobaksmonopolets museums arkivavdeln. — Det är den omständigheten, att detta protokoll jämte därtill fogade originaletiketter i över 50 år kommit att få en fristad i ett gammal skrivbord i röktobaksfabriken i Arvika, som gjort att Tobaksmonopolets museums kollektion av gamla kardusförpackningar är så särdeles vacker och riklig.

Kardusförpackningar. I förgrunden ett originalpaket av det berömda »Gefle vapen»

I Tobaksmonopolets museum

»... ansett det vara angeläget att oss emellan träffades vissa bestämmelser angående våra firmors behörighet i avseende på inregistrering eller bruk av nedannämnda å omslag för kardustobak begagnade stämplor eller märken samt i dessa hänseenden härigenom överenskommit,

Att vidfästade stämplor eller märken med namnteckning . . .

. . . skola anses med lika rätt tillhöra respektive firmor, så att samma firmor hädanefter var för sig äga att använda dem å omslagen för kardustobak, som hålles till salu, och att för egen räkning få eller hava berörda märken eller stämplor inregistrerade utan att anspråk på ursprunglig eller bättre rätt till begagnande av någon ibland dem, vare sig för förfluten eller kommande tid, må av någon av våra firmor kunna mot den andra framställas eller göras gällande, men med full frihet och befogenhet för en var av våra firmor såväl att i laga ordning åtala andra fabriksinnehavare eller firmor än de här underskrivna för obehörigt bruk av ovanstående stämplor eller märken . . .

. . . Denna överenskommelse berättigar emellertid icke någon av de däri deltagande att använda av annan deltagare begagnade etiketter eller varumärken, vilka icke blivit i hans affär före detta års ingång nyttjade och av honom i denna överenskommelse uppgivna.»

Ovanstående protokollsutdrag ge ju en god bild av det kaos, som tidigare rått i berörda förhållanden. De i protokollet uppförda varumärkena innefatta så gott som samtliga av 1800-talets mera kända sådana. En del av dessa märken tillerkändes respektive firmor med exklusiv rätt, andra åter, däribland många av de mest kända, såsom Gefle Vapen, fingo gemensamt brukas av dessa.

Sedan bruket att röka cigarrer blivit allmänt i Sverige, är det cigarrdekorationerna, som upptaga den största platsen i tobakens bilderbok. En av de tidigaste, av plåt tillverkade cigarrlådorna, har en etikett med namnet »Kuriren» föreställande ett järnvägståg påminnande om de på karduspaketen tidigare omtalade. Längre dröjde det emellertid icke, förrän cigarretiketternas brokiga flora slog ut i full blom. Hade tobaksförpackningarnas varumärken, konservativt bibehållna under hela århundradet, varit enkla både till framställnings-sättet och färgschatteringarna, så utvecklades nu så mycket mer fantasi och färgrikedom på cigarrlådornas etiketter. En del av dessa, de till motivvalet mest dämpade och till utförandet mest sobra, komponerades av inhemska tecknare och utfördes på olika litografiska anstalter inom landet. Det ojämförligt största flertalet importerades emellertid från utlandet, framför allt från Tyskland. Dessa utländska etikettfabriker sände sina agenter till de svenska fabrikererna, medförande provkollektioner, som i färgrikedom och klingande spanska namn icke lämnade något övrigt att önska.

Då cigarrlådorna slogs upp av tobakshandlaren eller öppnades av köparen, var det i allmänhet en med starka färger kolorerad etikett, som mötte dessas blickar. Motivvalet skiftade efter etiketten — än kunde det vara något tropiskt fantasi-landskap, än bilden av kejsare eller konungar i guldsmidda, ordenshöljda uniformer. Kanske kunde dessa bilder av jordens mäktige någon gång komma betraktaren att hänge sig åt en undran över, vilket öde, som skulle bli deras. Kanske de exotiska landskapen, uppslagna till beskådande i den prosaiska vardagens hemvanda miljö, kunde vidröra någon förborgad

romantisk sträng i hans hjärta. Avsikten med dessa etiketter var givetvis att inpränta dem i rökarens medvetande och förmå honom till ett konservativt fasthållande vid samma cigarrsort. En rikedom av guldpräntade medaljer inramade i allmänhet själva etikettmotivet, och cigarrlådans lock förskönades ytterligare av en inbränd stämpel.

En typisk etikett i den fantastiska genren pryder locket till den populära cigarr från Hellgren & Co., vilken bar namnet »Afrikanskan». Den framställer en mörkhyad kvinna i trånsjuk attityd under ett jätteträd med röda frukter vid stranden av ett vatten, i vilket en gul måne speglar sig. På andra sidan vattnet skymta, en smula paradoxalt, några isbergslänkande formationer. Icke mindre överraskande är »afrikanskans» tydligen från något parisiskt modehus nyinköpta dräkt, tack vare vilken det emellertid är lätt att bestämma tidpunkten för cigarrrens tillkomst.

Överhuvudtaget ha kvinnobilderna spelat en oerhörd roll för cigarretiketternas speciella reklamteknik, vilket ju är förklarligt, eftersom bruket att röka cigarrer var männen förbehållet. På de tiotusentals cigarretiketter, som tillverkats, är det sällsynt att finna någon, på vilken icke en kvinna, som huvudfigur eller bifigur, är framställd. Otaliga cigarrer ha även uppkallats med, helst spanskt klingande, kvinnonamn såsom »Asta», »Anita», »Mandolina», »Graziella», »Isolde», »Camilla», »Margarita». Mera sällan förekomma anglosaxiska namn som »Betty» och »Molly» eller svenska som »Barbro» och »Betty».

Även barnet utnyttjades i cigarreklamens tjänst. En, för övrigt mycket graciöst utförd etikett, icke det minsta utmanande mot den goda smaken, föreställer ett lindebarn, som med

en cigarr i handen kommit ned till jorden på en stork. Som bifi-gurer förekomma barn även på en del andra etiketter.

Allegoriska gestalter återfinnas på cigarretiketterna liksom på tobakskarduserna. Det kan vara Amor, den bevingade kärleksguden, eller historiens gudinna skrivande med sin fjäderpenna i hävdernas bok eller sagogestalter såsom »Nore» eller »Nornan», den senare framställd som en valkyrialiknande kvinnogestalt, som från en klippa spanar ut över havet. En valkyriagestalt, ehuru i litet format, prydde även etiketten till den kanske mest rökta cigarr, som funnits i Sverige, »La Licenia», ett märke, som lancerades år 1860 och ännu bibehållits av Tobaksmonopolet. Var etiketten enkel, så var inskriptionen så mycket mer suggererande: »Fabricados de tabacos superiores de la vuelta abajo de Wm H y Ca, Calle del Godo No 48 Estocolmo»; firmainitialerna betydde Hellgren & Co., under det »Calle del Godo» helt enkelt är spanska för Götgatan!

Långt innan kvinnan började konkurrera med mannen som tobakshandlarnas bästa kund, hade hon alltså tagits som reklamfigur i tobakens tjänst. Galanta scener ha givetvis även varit omtyckta motiv för cigarretiketternas okända konstnärer. På cigarrsorten »Intimes» föreställer etiketten ett promenerande par, herrn i monokel, damen i parasoll, klädseln och motivets utförande typiskt åttiotal. På »El Gorgos» etikett sitter ett annat par på en parksoffa, herrn iförd blå rock, vit väst och gula pantalonger, damen prickig kjol, röd blus och långskaf-tade handskar.

Scener från badstranden synas en tid ha varit mycket omtyckta motiv för cigarrfabrikörerna. »Strandblommans» etikett, såväl till utförande som till namnet av typiskt svenskt

ursprung, framställer en ung flicka i tonåren iförd sjömansblus sittande på en klippa vid stranden. Över stenen ligger ett fisknät graciöst draperat. »Tip-Tops» etikett lockar med en ung dam, vars baddräkt tydligen skall göra skäl för namnet, men som, jämte den stora herdinnehatten med fladdrande band, på ett nutida öga gör ett ganska fantastiskt intryck. »El Baños» har på etiketten en svartklädd dam, som under ett svart parasoll sitter bekvämt tillbakalutad i en strandstol, kurtiserad av en korpulent, medelålders man.

Populära operor fingo ofta giva namn åt cigarrer, såsom »Tosca», »Valkyrian», »Aida». »Dacapos» etikett återger en berömd balettscen ur Glada änkan, och »Thalia» heter en annan cigarrsort med sceniska anknytningspunkter. En ur konstnärlig synpunkt förnämlig etikett pryder locket till cigarren »Cancan»; den återger en karnevals scen i starka men välkomponerade färger.

Blommor, mer eller mindre verklighetstrogn, ornamentera icke sällan cigarrlådornas etiketter. »Violas» etikett föreställer en kvinna med ett ymnighetshorn, ur vilket violer falla ut. Mycket blommig är även etiketten till »Duvan», återgivande en duvor matande dam med sin lilla dotter framför grinden till en slottspark.

Två av Hellgren & Co:s mest kända äldre cigarrsorter, »Larm» och »Lärkan», äro prydda med i ljusblått hållna etiketter av typisk svensk tillverkning, vilka därtill ha en tidsdoft, som icke är utan en viss charme. Det förstnämnda märkets etikett återger en landskapsbild, redan som sådan ett helt litet studium, med en längs en havsvik slingrande väg. En fientlig flotta skymtar i bakgrunden, skördefolk springer förvirrat

omkring i terrängen. I förgrunden är ett soldattorp med nummerplåt bärande den fullt läsbara siffran 409, och utanför stugan tar den indelte krigsmannen i uniform från Carl XV:s dagar ett ömt farväl av sin unga hustru. Uppe i molnen sitter moder Svea lutad mot sin sköld och i ett annat moln en sago-kung i krona och kröningsmantel. På »Lärkans» etikett har landskapet icke undergått någon större förändring. Den fientliga flottan har emellertid försvunnit, en fridfull stad skymtar i bakgrunden, och den från skyn nedsvävande lärkan torde närmast ha avsett att symbolisera fredens duva.

Till det rent groteska slår en av de äldsta cigarretiketterna över. Den bär inskriptionen »Riktigt äkta satungar», och föreställer en djävul, ur vars cigarrlåda sådana hoppa ut. En mer hemtrevlig etikett, även denna av gammalt datum, är »Tomten», som föreställer en tomtens ätande gröt uppflugen på en köksspis.

Etiketter, återgivande någon detalj ur hemlivet, äro ytterst sällsynta. På en cigarrask från mitten av 1800-talet finnes emellertid en huslig scen framställd; nedsjunkna i en tidstypisk soffa sitta en i en präktig rökrock skrudad man och hans hustru, vilken tänder makens cigarr med lågan från en ljusstake. Ej heller äro restaurangscener särskilt vanliga på cigarretiketterna. På en sådan, vilken ger en omiskännlig fläkt av August Blanches Stockholm, sitter vid ett av många buteljer och läckra rätter dignande bord en på dessa håvor tydligen mycket begiven herre, som emellertid störts av en ännu utsöktare doft än dessa läckerheters — doften från den cigarr, som den vid bordet bredvid sittande herrn bolmar på.

Cigarrnamn uppkallade efter kortspel antyda, när dessa kommo på modet. »Whist» är ett sådant namn; det har spel-

kort på etiketten. »Wingel 8» är ett annat. Dess etikett återger fyra herrar i onaturligt höga stärkkragar sittande kring ett spelbord. En annan cigarrsort hette »Hjärter Dam». Långt senare skulle ju »Bridge» bli namnet på en av de populäraste cigarrsorter, som funnits i Sverige.

»El Club» är namnet på en cigarrsort, vars etikett givetvis återger en klubbinteriör med frackklädda herrar rökande på sina cigarrer. En av de mest tidsbetonade cigarretiketterna bär namnet Olle med underskriften »Mine bröder», otvivelaktigt anspelande på en aktuell händelse; kring ett långbord med en stor punschbål äro en mängd herrar församlade, lyssnande till den, som gripit till ordet.

Litteraturen tycks icke ha givit etikettframställarna många uppslag. »Singoalla» återfinnes emellertid som namn på en cigarrsort och den av tobaksreklamen alltid så flitigt anlitate Bellman på en annan. Den äldre Bellmancigarrens etikett är en av de mest lyckade, just en sådan etikett, som ögat gärna vilade på, då cigarrlådan öppnades en kulan vinterstund. Under en väldig Djurgårdsek spelar Bellman på sin luta för hela sitt hov av levnadsglada gestalter, som med spetsglas i händerna dricker honom till. En liten måltid står framdukad i gröngräset och hela scenen är tydligen avsedd att illustrera de berömda raderna »... vår lilla frukost vi framställa, rött vin och pimpi-nella och en nyss skjuten becksasin». Även sångarguden Apollon figurerar på en cigarrlåda. Guden, mest liknande en nordisk bard, sitter med sin lyra i handen. Vid hans fötter simmar en svan. Hans frände i antikens gudamytologi, Backus, återfinnes på en annan cigarretikett, ridande på en åsna.

Liksom fallet var med tobaksetiketterna gör sig aktualitetskravet starkt gällande även på cigarretiketterna. Tåg, bal-

longer, hjulångare figurera på flera av de äldre etiketterna. Från åttiotalet finnes en mycket intressant cigarretikett, som återger en tivoliscen, möjligen från Djurgårdsslätten. Ett brokigt marknadsliv utspelar sig. Där finns den traditionelle ballongförsäljaren och den bland barnen så populära kasperteatern. En herre åker omkring på en höghjulig cykel, på den lilla friluftsscenen dansar en balett. Lindansaren är med som en aktuell anknytning till den berömde mästare i facket, vilken just då kommit en värld att häpna genom sin bragd att gå på lina över Niagarafallen. Längre bort, uppe i rymden, svävar en ballong.

Dylika etiketter, som fångat något av själva tidsatmosfären, äro givetvis av betydligt större intresse än de rent fantasibetonade. En lustig etikett av denna natur med en omisskännlig prägel av gamla tiders glada Stockholm föreställer en elegant herre i grå cylinder, rutiga pantalonger och välfriserat pipskäggs studerande en annonspelare, på vilket cigarrens namn, »Tamos», från Brinck & Hafströms fabrik, läses. På hans egen cigarr, som han håller med handen bakom ryggen, passar en rapp skomakarlärling på att draga några bloss.

Under åttiotalet få cigarretiketterna ett nytt intressant inslag — sporten är på frammarsch. Cykeln gör sin entré. Den höghjuliga cykeln försvinner snart. Redan på det populära cigarmärket »Rekord's» etikett har den ersatts med en cykel av mer modernt utseende. Ännu har den emellertid inte tagits i nyttans tjänst; cyklistens mycket tidstypiska kostymering, långstrumpor, åtsittande kortbyxor och en käck mössa av engelsk collegetyp är helt anpassad med tanke på en liten lusttur i ett vackert parklandskap — ett sådant utgör även etikettens bakgrund.

Tennisen börjar sitt segertåg, ehuru ännu så länge en sport för de privilegierade. En synnerligen tidstypisk etikett framställer ett tennisparti, som det då tog sig ut. Gräsplanen verkar rätt kuperad och tycks icke ha anlagts för ändamålet. På denna utkämpa två herrar och två damer en dust med den vita bollen, en säkerligen krävande match i den opraktiska kostymeringen. Den ene herrn bär visserligen en dräkt påminnande om cyklistens, men den andre har en vanlig kostym med hög krage och på huvudet en filthatt. Damerna äro klädda i blusar, långa kjolar och halmhattar av herrmodell. Samtliga hålla sina racketar i högsta hugg, dock utan någon som helst tanke på, vilken bana bollen kan tänkas ta. I bakgrunden ligger ett typiskt engelskt »countryhouse» och intill detta, något omotiverat, ett antikt rundtempel mot en bakgrund av cypressliknande popplar.

»Bataljen» är namnet på en cigarr, vars etikett föreställer en kägelscen. På en annan etikett få vi bevittna ett krocketparti och ringkastning, två spel, som vid denna tidpunkt även kommit på modet.

Hästen har givetvis även tagits i cigarretiketternas tjänst. »La Predilecta de Jockey-Club» hade en mycket färggrann etikett, avsedd att locka utövarna eller beundrarna av den ädla hästsporten. Den framställer en engelsk rävjakt med ryttare i röda »chasse à cour» framstormande över ett grönskande landskap. En kapplöpningsscen är framställd på »Coridade Tobacco's» etikett, som har den för varje köparens fåfänga smickrande texten, »Superior Cigars manufactured especially for Gentlemen of good judgement». »Sport» var namnet på en populär cigarr; dess etikett hade ett hästhuvud i medaljongbild. En ytterst humoristiskt tänkt jaktscen förekommer på

cigarren »Nalle's» etikett — en alpklädd jägare med monokel i ögat, vilken bjuder en på bakbenen framstormande björn med tydliga mordiska intentioner på en cigarr.

Egendomligt nog har studentlivet icke givit många motiv till cigarretiketterna — kanske det berodde på, att den med penningmedel spartanskt försedde studenten i allmänhet fick nöja sig med sin pipa. En cigarr av äldre datum hade emellertid uppkallats efter Gluntarna, som första gången förekomma på Hellgren & Co:s priskurant av år 1860; den höll sig ända in på 1900-talet. På etiketten kan man se Uppsala slott, Fyrisån med en hjulångare och i hörnen bilder ur det glada studentlivet. En annan cigarr hette »Laudatur», en lämplig gåva till ambitiösa studenter!

Endast undantagsvis voro cigarrerna förpackade i lådor av plåt. En sådan lancerades av Hellgren & Co. till Stockholmsutställningen 1897, i vilken denna firma, den största i Skandinavien, deltog med en egen, i form av en exotisk hydda uppförd tobakspaviljong, i vilken bl. a. även några tobaksarbetare demonstrerade sin yrkesskicklighet. Utställningscigarrens på förpackningens yttersidor påklustrade etiketter visa en bild från utställningsområdet, en annan av slottet och en tredje av det gamla slottet Tre kronor, vilket som bekant, uppfört i tids-trogen rekonstruktion, hörde till denna utställnings största attraktioner. På hörnsidorna äro bilder av Oscar II¹ och kron-prins Gustaf.

Detta är icke den enda gången vår nuvarande konungs namn figurerat i cigarretiketternas bilderbok. På de förmodligen vid tidpunkten för hans tronbestigning lancerade »Kungscigar-

¹ Oscar II:s bild förekom även på den mycket populära cigarren »Rex».

terna» återfinnes hans ansiktsdrag, såsom de framträda på dåtidens fotografier av konungen. »Kronprins Gustaf Adolf» hette en cigarr från ungefär samma epok, och en annan med namnet »Margareta» återgav på etiketten den populära kronprinsessans anletsdrag.

Som ett sista prov på en cigarr, vars namn tog fasta på en tidsaktuell företeelse, kan nämnas det populära märket »Automobil», vars etikett avbildar ett sådant fordon på samma utvecklingsstadium som de gamla tobakskardusernas lokomotiv. Passagerarna utgöras av herrar i hög hatt och en dam med väldiga plymer, vilka någon överdriven fart icke satt i allt för stor skakning.

Denna etikett måste vara från någon av 1900-talets första år. Ett nytt sekel hade brutit in, och det hade icke hunnit bli så många år gammalt, förrän den enväldshärskande cigarren skulle mista sin supremati och gå sin nedgångsperiod till mötes.

En cigarrettförpacknings livslängd var ju en trollsländas i jämförelse med cigarrlådans. En ny tobakstyp hade uppstått och trängt fram, för vilken förpackningarnas etiketter icke tillnärmelsevis betydde detsamma som cigarrlådornas. I stället finner man i cigarrettförpackningarna från tiden omkring och närmast efter sekelskiftet små reklamartiklar såsom munstycken, bildserier eller små kolorerade sidenflaggor. Särskilt de senare voro ytterst populära och användes ofta att sy kuddar av; sådana kuddar kan man ännu träffa på i gammaldags svenska hem.

En av de mest reklamerade cigarretterna i början av 1900-talet — kanske den mest reklamerade, som någonsin funnits i

Sverige — var »Yalta». Dess eleganta reklam ekipage var en välkänd företeelse på Stockholms gator. Vid de första Barnens dagsfestligheterna hade »Yalta» en egen bössinsamlare, och om somrarna fick en av fabriken arbetare disponera en segelbåt, vilken kryssade omkring bland skärgårdsöarna med inskriften »Köp Yalta och Pax», vitt synlig från de brandröda seglen.

Endast av ett fåtal cigarettetiketter från denna tid, som t. ex. »Sport's», kan man i motivvalet och utförandet finna vissa anknytningspunkter till cigarettetiketternas teknik. Redan nu framträda vissa cigarettmärken, vilkas sobra etiketter erinra om de nuvarande cigarettfabrikatens.

Under världskriget 1914—1918 lancerades en cigarett i gul förpackning, »Harset», vars märke, Albert Engströms landsberyktade koling, enkom för denna cigarettssort hade tecknats av dess upphovsman själv.¹ Den lyckades emellertid aldrig slå igenom och omnämndes litet föraktligt som »kolingscigaretten». Sedan vignetten borttagits och namnet ändrats till »403», blev denna cigarettssort en av de mest rökta, som funnits i Sverige.

Om cigarettförpackningarnas etiketter alltså endast intaga en oansenlig plats i tobakens stora bilderbok, är det likväl genom en sådan, som åtminstone en stor konstnärs namn blivit knuten till denna!

Å andra sidan har cigaretttillverkningen återknutit en sedan 1700-talet praktiskt taget utdöd tradition, nämligen kontakten mellan tobaksfabrikationen och konsthantverket. Cigaretteuier av dyrbart material och konstnärligt arbetade, ofta med en personlig anknytning i form av inskrifter, monogram eller

¹ Originalteckningen i Tobaksmonopolets ägo.

Känd figur, som icke gjorde lycka i tobaksreklamens tjänst
Originalteckning för cigarettmärke av Albert Engström. I Tobaksmonopolets ägo

dedikationer, ha övertagit den roll, som spelades av snusdosorna under det galanta seklet. Cigarettetuet liksom snusdosan är en artikel, som kommit till användning inom alla samhällslager, men liksom denna har den även blivit en »article de luxe», användbar som present både från kavaljeren till hans uppvaktade dam och från fursten till någon, som vunnit hans vänskap eller välbevågenhet.

**BEST VIRGINIA
STOCKHOLM.**

Kardusmärke från 1700-talet

TOBAKSMONOPOLET'S MUSEUM

En kulturhistorisk sevärdhet

Några små, pietetsfullt bevarade dyrgripar från tobaksfabrikationen i gångna tider väckte hos ingenjör P. O. Holsti tanken på att skapa ett tobakens eget museum. Den oansenliga kärnan till detta bestod av en låda Havannacigarer från 1840-talet med en unik dekor i korkarbete, några papyrosser, som tillverkats för tsar Alexander II och försetts med dennes krönte namnchiffer, samt en del gamla receptböcker och priskuranter, vilka föremål hade skänkts till Tobaksmonopolet av Tollander & Klärichs tobaksfabrik.

Den rätta tidpunkten att skapa ett sådant museum hade givetvis varit, då de gamla små svenska tobaksspinnerierna och snusfabrikerna landet runt avvecklades och uppgingo i Förenade svenska tobaksfabriker. Tyvärr skattade nog då det mesta åt förgängelsen. Lyckligtvis fanns dock en hel del redskap och inventarier, belysande den äldre tobaksfabrikationen, kvar, då Tobaksmonopolet övertog verksamheten, liksom även en del räkenskapshandlingar och andra värdefulla dokument, vilket särskilt var fallet beträffande de äldre tobaksfabriker, som orubbade fått fortsätta under Förenade tobaksfabrikers egid. Dessa föremål jämte en större, för ett blivande museum reserverad sal voro de förutsättningar, som var att räkna med, då planerna på ett museum definitivt upptogos.

Cigarrlåda med dekor i korkarbete

I Tobaksmonopolets museum

Med ett aldrig svikande intresse omfattade och befordrade ingenjör Holsti dessa planer, vilka även funno den största anklang och förståelse hos Tobaksmonopolets dåvarande direktör, Gustaf Åkerlindh. I februari 1938 tillkallades på ingenjör Holstis initiativ nuvarande tjänstemannen i Tobaksmonopolet, herr B. Björnberg, vilken fick i uppdrag att under ingenjör Holstis överinseende ordna samlingarna, ett arbete, som herr Björnberg fullföljt på ett synnerligen intresserat och mycket skickligt sätt. Redan på förhösten 1939 var museet färdigdanat, ehuru den officiella invigningen på grund av tidsläget tills vidare uppskjutits. Arbetet med museets tillkomst underlättades givetvis av det intresse för saken, som visades både av gamla tobaksfabrikörer och tobakshandlare över hela landet, eller deras efterlevande, och av de tjänstemän i Tobaksmonopolet, som tidigare verkat i den enskilda tobaksindustrien; särskilt bör därvid nämnas disponent L. Rasmussen vid tuggtobaksfabriken i Charlottenberg, som med stor sakkunskap och i minsta detalj personligen ordnade museets utomordentligt tidstroga spinneriavdelning.

Det av den stora allmänheten ännu okända museet inom Tobaksmonopolets murar torde få betraktas som unikt i sitt slag, utan motstycke som det är i något annat land. Redan vid inträdet i den stora, för sitt ändamål väl lämpade sal, vari museet inrymts, slår en till mötes själva den atmosfär, som museets skapare förstått att förläna de samlingar, som här hopbragts. Man känner genast en levande kontakt med det vittföregrenade och vittomspännande ämne, den svenska tobakshandterings historia, som föremålen illustrera.

Redan efter att ha gått igenom ingångsdörren fånglas den besökandes blickar av två interiörer till höger om denna. Den

ena försätter oss tillbaka till ett hörn av en tobaksfabrikörs kontor någon gång under åttioalet, så olik en modern kontorslokal som någonsin ett åttiotalshem det moderna hemmet. De mönstrade tapeterna äro helt i tidens smak. De tunga fönsterdraperierna ge kontoret en viss trivsamt prägel av bostadsrum, och tack vare solskärmen i fönstret är dagern behagligt dämpad.

Huvudmöbeln i rummet utgöres helt naturligt av den höga pulpeten med sin vridbara och för olika höjdlägen reglerbara skrivfåtölj; det är tydligt, att platsens upphöjdhed ger fabrikören en trygg känsla av patriarkaliskt betonad pondus och myndighet gentemot den, som trätt innanför det inhägnade skranket. En gasarm skjuter från väggen ut över det blå skrivbordsunderlägget, på vilket en räkenskapsbok med omsorgsfullt präntad handskrift ligger uppslagen. På väggarna hänga i detta som i de flesta tobaksfabrikörers kontor ett flertal tavlor i olika storlekar. Dessa tavlor, inramade enligt tidens smak, bestå av omsorgsfullt grupperade fotografiavtryck, presentade av någon jubilerande kollega i branschen med porträtt både av firmans innehavare och interiörer från arbetslokalerna. På ett avlångt skåp står ett kalenderur av sinnrik konstruktion. Ett klumpigt, ganska omfångsrikt föremål på ena väggen vittnar emellertid värtaligt om anstormande nya tider — en telefon av L. M. Erikssons fabrikat med hörlur och utskjutande taltratt.

Från denna interiör övergå vi att betrakta den bredvid befintliga, vilken i stället förflyttar oss till en gammal tobaksbod från mitten av 1800-talet. Inredningen är från Ystad och tillverkades av en bysnickare år 1850. Den lilla boden torde vara typisk för otaliga andra mindre tobaksbodar i de svenska städerna under 1800-talet och början av 1900-talet. På hyl-

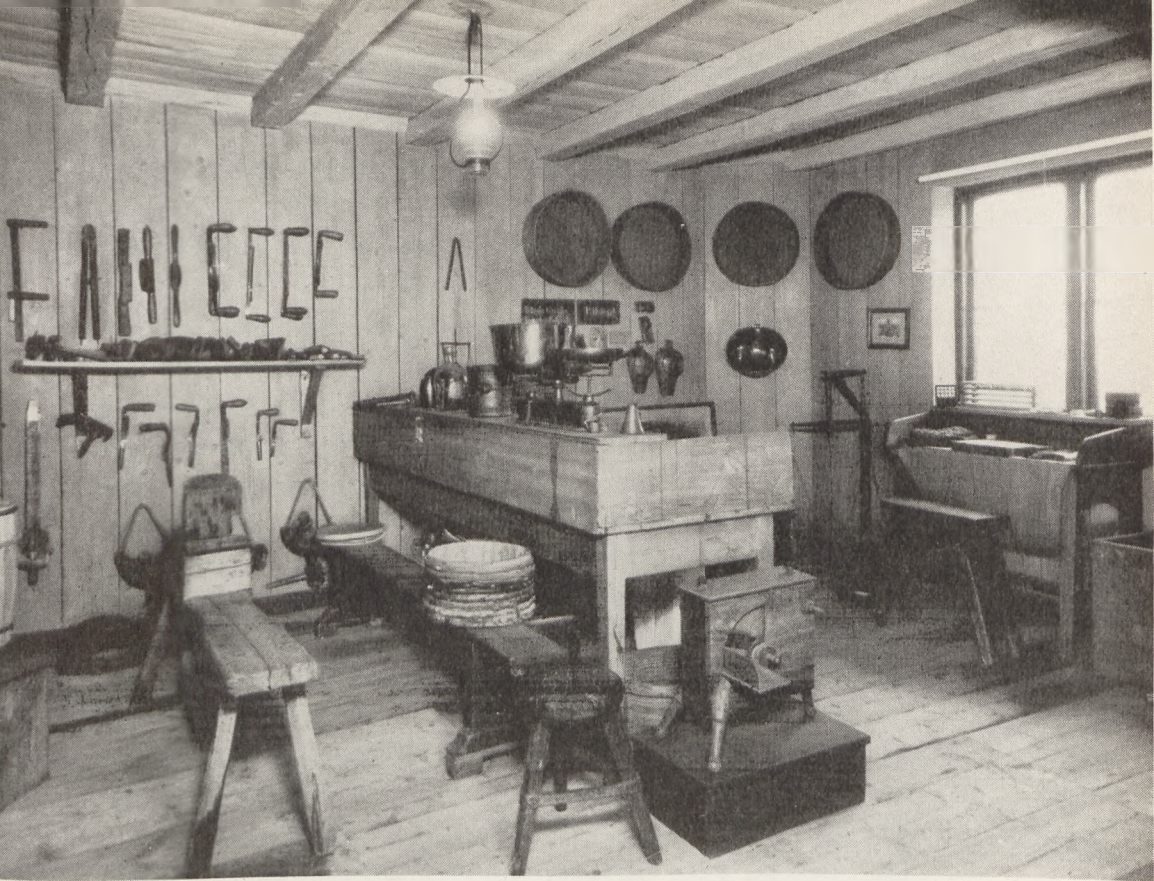
En mindre tobaksbod under 1800-talets senare hälft
Rekonstruktion i Tobaksmonopolets museum

lorna ligga de välkända karduspaketet; i cigarrförrådet saknas givetvis icke »Nornan», den särskilt av landsbygdens befolkning så högt uppskattade sexörescigarren. Bönderna, som med sina foror kommo in till staden, brukade före hemfarten köpa sig en »Norna»; det sades på skämt, att den räckte ända till hemkomsten. På de nedre hyllorna stå en rad snusflaskor av glas. På en av dessa, ett av den rekonstruerade tobaksbodens intressantaste föremål, står att läsa »Olukt», vilket angav, att den icke innehöll parfymmerat snus.

På disken står snusfjärdingen med det för dagsåtgången beräknade förrådet och bredvid en väg och de små mått, vari snuset uppmättes. I taket hänger fotogenlampan, och den i denna inmonterade elektriska belysningen är, liksom fallet är med de övriga fotogenlamporna i museet, så illusoriskt gjord, att den besökande till att börja med tror, att den fortfarande brinner med fotogen.

Längs väggen mitt emot denna kunna vi först ta en titt in i ett gammalt tobaksspinneri, vars rekvisita nästan ograverade stamma från J. L. Tiedemans spinneri i Charlottenberg. Interiören ger en sådan levande bild av ett tobaksspinneri från 1800-talet, att man frestas tro, att bordspojkarna, som »dukut fram» de sorterade bladen åt spinnaren, liksom denne själv, vars tobakssträng redan virats i många varv runt spinnhjulet, endast lämnat lokalen för en tillfällig rast. Framför tobaksspinnarens plats står skålen, vilken innehöll den dyrbara »såsen» liksom den av denna ännu doftande visp, varmed tobaken bestänktes. Vi se även de platser, där striparna sutto, flankerade av de näverkorgar, i vilka de ostripade och stripade tobaksbladen befinna sig. I ett hörn står den stora tobakspressen med

En tobaksverkstad från 1800-talet. Gamla redskap och arbetsbord
i Tobaksmonopolets museum

inskriftionen »Ganger Rolf» och i ett annat den lilla pulpet, där verkmästaren hade sin plats.

Bredvid spinneriet ligger tunnbinderiet samt en avdelning för handcigarr- och handcigarrettillverkning med alla de verktyg, som hörde därtill. Spottkoppen vid cigarrmakarens bord saknas icke, lika litet som den butelj med vatten, vilken alltid stod framsatt på detta. Bland de föremål, som befinna sig i denna avdelning, kan man icke undgå att lägga märke till en gammaldags träanordning för formandet av cigarrer. Den användes en gång av en herrgårdsdam, som hade till hobby att göra cigarrer av eget fabrikat, vilka hon utdelade som presenter inom familjens vänkrets.

Längs den ena av de två övriga väggarna stå ett par montrer, ursprungligen cigarrboddiskar, av vilken den ena från en gammal tobaksaffär i Växjö. Dessa montrer innehålla en mängd små dyrgripar, såsom pipor, snusdosor och snushorn, en julcigarr med förgyllda spetsar från 1850, samt de i inledningen omnämnda dyrgriparna från Tollander & Klärichs tobaksfabrik. Längs denna vägg befinner sig även museets utomordentligt värdefulla samling av gamla cigarrlådor och cigarretiketter; samlingen av cigarretiketter torde uppgå till ett antal av över 5.000. Längs en annan vägg äro de hyllor, som låta åskådaren konfronteras med 1800-talets gamla kardusförpackningar, en särdeles vacker och rikhaltig samling.

En monter innehåller en rik samling brännstämplar. På ett bord i salens mitt finnas utlagda en mängd små reklamartiklar, och icke långt därifrån står en tysk tobaksresandes med olika tobakssorter fyllda kista från slutet av 1700-talet. Den är beklädd med hud och på insidan försedd med en tysk tullpassersedel.

En av väggarna upptar ett hedersgalleri över f. d. tobaksfabrikanter, omfattande omkring 200 fotografier. Många av de stora tobaksdynastiernas medlemmar blicka oss här till mötes, innehavare av firmor, som i flera generationer gått från far till son. Hela det borgerliga, patriarkaliska 1800-talet slår oss till mötes från detta galleri av döda tobaksfabrikanter, klädda och koafferade enligt sin tids mod, ansikten, som utan förskömande retuscheringar tala sitt tysta språk om det mänskliga bakom en yttre habitus.

I montrerna under detta porträttgalleri äro en del gamla tobaksplakat från 1600- och 1700-talen utställda liksom en del kuriosa såsom gamla anteckningsböcker och receptböcker. De innehålla även ett rikhaltigt och värdefullt fotografiskt material, gamla kassaböcker, priskuranter och andra belysande dokument.

I det ovanstående har endast kunnat givas en orientering i stora drag, avsedd att giva läsaren en kort översikt och en första inblick i detta museum, som nu torde få räknas till Stockholms kulturella sevärdheter. Den är en skapelse lika hedrande för den enskilda insatsen som för vidsyntheten och den kulturella ansvarskänslan hos dem, som stått eller stå i spetsen för ett av vårt lands största och modernaste industriföretag.

DET SVENSKA TOBAKSMONOPOLETS TILLKOMST

av Job. Hellner

DET SVENSKA TOBAKSMONOPOLETS

TILLKOMST

I statsverkspropositionen till 1901 års riksdag framhöll finansministern, att det härordningsförslag, som komme att framläggas för samma riksdag, skulle komma att kräva kostnader, till vilkas bestridande det vore nödvändigt att sörja för nya statstillgångar, och han framlade i samband härmed en finansplan, däri han bland beräknade nya statstillgångar även upptog höjd tull å tobak. Riksdagen fann också, att bland andra utvägar, som kunde anlitas för att, då det erfordrades, öka statsverkets tillgångar, ökad beskattning av tobak särskilt borde framhållas, men riksdagen fann det ovisst, i vad mån det åsyftade ändamålet kunde vinnas genom en höjning av tobakstullen, såvida icke i samband med höjningen av tullen å oarbetad tobak skatt infördes å tobak, som inom landet frambringades.

Följande års riksdag fick anledning att sysselsätta sig med samma fråga bl. a. därigenom, att i första kammaren herr F. O. Bremberg i motion föreslog, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning och förslag rörande införande av tobaksmonopol i Sverige. Bevillningsutskottet, som var enigt därom, att en höjd beskattning av tobak och tobaksfabrikat utan tvekan vore en utväg, som borde tillämpas, när så funnes erforderligt, fann emellertid, att frågan, i vilken form denna ökade beskattning lämpligast borde anordnas,

kunde bliva föremål för olika åsikter. Utskottet redogjorde för olika former för tobaksbeskattning, som tillämpades i olika länder, och granskade i korthet de olika formernas inbördes företräden och olägenheter, men förklarade sig ej kunna undgå att finna, att spörsmålet, vilken av dessa former vore att föredraga framför de övriga, vore ytterst svårt att besvara. Utskottet kunde därför icke tillstyrka bifall till förslaget om en utredning, begränsad till att avse allenast monopol, utan funne det nödigt, att en utredning verkställdes, som omfattade jämväl övriga skatteformer. Utskottet hemställde därför till riksdagen att i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa en dylik allsidig utredning.

Utskottets förslag var emellertid ej enhälligt. Icke mindre än åtta medlemmar av utskottet uttalade den mening, att statsmonopol med avseende å tobak ej borde införas i vårt land och att därför ej heller någon utredning rörande sådant monopol borde av riksdagen direkt eller indirekt ifrågasättas. Å andra sidan funno de, att höjd beskattning av tobak vore ett lämpligt skattemedel bland dem, som borde användas för att betäcka de alltjämt sig förökande statsutgifterna. De föreslogo därför en hemställan, att riksdagen måtte, med avslag å herr Brembergs motion, anhålla, att Kungl. Maj:t måtte taga under övervägande, på vad sätt och i vad mån ökad beskattning av tobak och tobaksfabrikat måtte kunna komma till stånd. Formen för deras hemställan var uppenbarligen vald så att riksdagens beslut, om deras hemställan bifölles, skulle innebära anhållan om en utredning, som dock icke skulle omfatta frågan om statsmonopol.

Ytterligare en av utskottets ledamöter gjorde utan motivering samma hemställan som de nyssnämnda åtta reservanterna.

Inom riksdagen voro meningarna, huruvida utredningen borde eller icke borde omfatta frågan om statsmonopol, mycket delade. I första kammaren bifölls utskottets förslag med 53 röster mot 52; i andra kammaren segrade däremot reservationen med 96 röster mot 95. På bevillningsutskottets hemställan frånträdde emellertid första kammaren sitt beslut och biträdde det, som andra kammaren fattat.

I riksdagens skrivelse i ämnet till Kungl. Maj:t heter det därför: »Däremot har riksdagen, som å ena sidan anser, att statsmonopol med avseende å tobak ej bör införas i vårt land och således ej heller någon utredning rörande sådant monopol av riksdagen bör direkt eller indirekt ifrågasättas, men å andra sidan finner, i likhet med föregående riksdag, att höjd beskattning av tobak vore ett lämpligt skattemedel bland dem, som böra användas för att betäcka de alltjämt sig förökande statsutgifterna, vid behandlingen av förberörda motion beslutit hos Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t måtte taga under övervägande, på vad sätt och i vad mån ökad beskattning av tobak och tobaksfabrikat må kunna bereda statsverket större inkomster, samt därefter, när sådant finnes vara av statsverkets behov påkallat, till riksdagen inkomma med förslag till dylik beskattning i den form, som må finnas ändamålsenlig».

Med anledning av riksdagens skrivelse bemyndigade Kungl. Maj:t finansministern att, för biträde inom departementet med åstadkommande av utredning och avgivande av förslag i det av riksdagen angivna syfte, tillkalla fem personer, och finansministern uppdrog den 4 februari 1903 åt herrar John Rettig, Å. G. Ekstrand, Alexis Hammarström, Ola Persson och Carl Swartz att utföra uppdraget. Rettig och Swartz voro båda tobaksfabrikanter och medlemmar av riksdagens första kam-

mare. Hammarström var på den tiden byråchef i generaltullstyrelsen. Rättig utsågs att vara kommitténs ordförande och som dess sekreterare tjänstgjorde amanuensen i finansdepartementet juris kandidaten F. Lambert-Meuller.

Som riksdagens skrivelse kunde anses uttryckligen utesluta från utredningen frågan om statsmonopol, kom kommitténs arbete huvudsakligen att inrikta sig på en granskning av alternativt rå tobaksskatt eller fabrikatskatt. Resultatet av denna granskning blev ett obetingat förordande av det förra alternativet. Kommittén fann, att ett fabrikatskattesystem skulle medföra svåra olägenheter och risker för fabrikanterna samt att kontrollen vid en fabrikatskatt och utvägarna till falsarier vid detta system medförde så stora svårigheter »att ehuru väl vägande anmärkningar kunna anföras mot en skatt på rå materialet, det vill säga accis å den inom landet odlade rå tobaken, i förening med motsvarande förhöjning i införselavgiften å utländsk rå tobak, en dylik skatt i vårt land är att föredraga framför en fabrikatskatt».

Det av kommittén förordade systemet — högre tobakstullar jämte skatt å den inhemska rå tobaken — beräknades av kommittén, med de tull- och skattesatser, som kommittén ansåg möjliga att pålägga, kunna giva en ökad årlig statsinkomst av 2.500.000 kronor i runt tal.

Kommittén fann sig emellertid böra göra en beräkning också över den ökning i statsinkomsterna, som skulle kunna härflyta av ett fabrikatskattesystem, inrättat enligt en av kommittén i huvuddrag skisserad plan, och fann, att ett sådant system skulle giva endast omkring 600.000 kronor större utbyte. Kommittén fann, att denna ökning vore allt för liten för att kunna anses berättiga införandet av beskattningsanord-

ningar, vilka vore förenade med sådana olägenheter, som kommittén skildrat.

Det är av intresse att finna, att kommittén — ehuru frågan om statsmonopol var undantagen från dess utredning — dock ej kunde avhålla sig från att kasta blickar åt detta håll och det är av så mycket större intresse som två av kommittéledamöterna själva voro tobaksfabrikanter. Kommitténs yttrande här om, biträtt av de två nämnda tobaksfabrikanterna, kan för tjäna att återgivas:

»Skulle man nu i avsevärt högre grad, än kommitterade för närvarande haft direkt anledning att förutsätta, vilja begagna sig av tobaken som skatteobjekt vare sig av skattepolitiska eller uteslutande av statsfinansiella hänsyn, synes det, då det föreslagna systemet enligt kommitterades åsikt icke kan antagas ägnat att tillföra statskassan ytterligare nämnvärd ökning i inkomster utöver den nu beräknade och då den jämförelsevis obetydliga ökning därutöver, som, enligt vad ovan anförts, skulle kunna vinnas genom en fabrikatskatt, icke lärer kunna anses uppvägas av därmed förenade olägenheter, knappast återstå annan utväg än att anlita monopolbeskattningen, vare sig en sådan skulle komma att avse allenast fabrikationen eller jämväl försäljningen av de färdiga fabriken.

Att på denna väg ojämförligt större inkomster skulle kunna beredas statskassan än vid vilken annan skatteform som helst, lärer icke behöva särskilt framhållas, lika litet som att man endast därigenom kan åstadkomma en efter konsumenternas skatteförmåga fullt avpassad och förty fullt rättvis beskattning.

Såsom huvudinvändning mot monopolet plägar anföras, att det tillintetgör möjligheten till privat verksamhet å ifråga-

varande område. Detta är visserligen en sanning. Men häremot är dock att erinra, att vid införandet av monopol de, som nödgas att upphöra med sin dittills utövade verksamhet, pläga av staten erhålla icke blott ersättning för de byggnader, maskiner, lager med mera, som av dem använts, utan även skadestånd för det genom monopolets införande minskade tillfället till privat verksamhet. Att härvid beakta är ju jämväl, att en betydande del av ifrågavarande arbetskrafter fortfarande tagas i anspråk för monopolets utövande. Säsom kommitterade förut påpekat, torde icke heller en fabrikatskatt komma att i nu ifrågavarande hänseende lämna det enskilda näringslivet oberört, vadan den anmärkta olägenheten icke är ensamt för monopolet karakteristisk.

Sträng uppsikt över tobaksodlingen och föreskrifter angående densammas bedrivande ingå jämväl i de med ett monopolsystem förenade kontrollanordningar. Trycket av dessa uppväges emellertid av den säkerhet, odlaren äger att alltid få sin skörd inlöst till ett pris, varom han på förhand erhållit kunskap och varefter han kunnat avpassa sin odling. Dessa monopolförvaltningens inlösningspris pläga, enligt vad erfarenheten ådagalagt, fullt tillfredsställa odlarna, vadan, upphörandet av den fria konkurrensen icke torde inverka menligt för desse.

Till förman för monopolet kan ytterligare framhållas, att detta tobakshandteringsens samlande i en hand bereder tillfälle till genomförandet av besparingar i driften, vilka eljest icke äro tänkbara. I detta hänseende vilja kommitterade endast påpeka, hurusom inköpen av de för monopolförvaltningens tillverkning erforderliga kvantiteter utländsk råtabak kunna ske i så stor skala, att redan därå en avsevärd vinst är att påräkna;

vidare att de agenter av olika slag, som äro för de privata fabrikanternas avsättning av tillverkningarna nödvändiga, försvinna, och att därmed de högst avsevärda belopp, som åtgått till provisioner och resekostnader, inbesparas till vinst för statskassan; att förhållandet skulle bliva enahanda med de olika slags reklamkostnader, som för närvarande till följd av den stora konkurrensen icke kunna undgås; att en monopolförvaltning icke är utsatt för att genom köparens iråkade obestånd åsamkas förluster, då monopolförvaltningen icke av konkurrenshänsyn föranledes att på kredit utlämna tobaksfabrikat till köparna; samt att handeln med tobaksfabrikat jämväl i andra avseenden än ovan berörts kan ordnas på sådant sätt, att kostnaderna för fabrikatens tillhandahållande åt konsumenterna nedbringas.

Härvid plägar dock anmärkas, att enär vid den monopoliserade rörelsen ej det egna intresset förefinnes, de möjligheter till besparingar i tekniskt hänseende, som erbjuda sig, icke tillvaratagas i samma utsträckning som vid enskild affärsverksamhet. I avseende härå må emellertid erinras om det förhållande, att exempelvis i Frankrike av monopolförvaltningen årligen anslås avsevärda belopp till ändamål, som åsyfta möjliggörandet av mera ekonomisk drift, såsom experiment, undersökningar och provning med nya maskiner m. m.

Slutligen bör ock påpekas det företräde hos monopolbeskattningen, att skatten här kan mera direkt uttagas hos konsumenten än vid andra arter av konsumtionsbeskattning.

Huruvida dessa och övriga företräden hos monopolet må anses vara av beskaffenhet att uppväga de olägenheter, som å

andra sidan kunna anföras emot detsamma, är emellertid en fråga, som kommitterade icke haft att närmare inlåta sig på, lika litet som på det spörsmål, huruvida en utredning angående lämpligaste sättet att bereda staten en ökad inkomst av tobaken kan anses vara fullständigt utförd, med mindre den jämväl omfattar en undersökning angående monopolsystemet. Kommitterade hava dock trots sig böra i detta sammanhang framhålla, att för ett allsidigt bedömande av vad som kan tala för eller mot ett tobaksmonopol i Sverige, vida mera omfattande undersökningar äro av nöden än de, som vid frågan om lämpligaste formen för tobakens beskattande under tobakshanteringens fria bedrivande erfordras. Särskilt frågan om det finansiella utbytet av ett tobaksmonopol och om kostnaderna för dess genomförande förutsätter en i detalj ingående sakkunnig undersökning av ifrågavarande hantering i de grenar, vilka skulle komma att av staten övertagas.»

Kommitténs utlåtande som avgavs den 26 januari 1904, remitterades till vederbörande myndigheter, men sedan dessas utlåtanden inkommit, fick ärendet vila till år 1909. En av den förenämnda kommitténs ledamöter, fabriksidkaren Carl Swartz, var då finansminister. I ett anförande till statsrådsprotokollet den 27 maj 1909 framhöll denne, att han förutsåge, att för lösningen av åtskilliga på dagordningen stående viktiga spörsmål anspråk komme att ställas på statskassan av alldeles särskilt stor ekonomisk räckvidd. Därför borde frågan angående tobaksbeskattningens reglerande upptagas till närmare övervägande. Till en början vore det nödvändigt att avgöra, huruvida vid en reglering av sagda beskattning det i sådant avseende redan utarbetade kommittéförslaget skulle kunna följas. Hans egen ställning till denna fråga vore emellertid på

förhand given. En reglering av tobaksbeskattningen, som icke bringade statsverket större vinst än omkring 2.500.000 kronor, motsvarade icke på långt när de förväntningar, som man med hänsyn till förestående skattekrav och tobakens egen skattekraft vore berättigad att ställa å en dylik reglering. En ytterligare utredning i frågan vore erforderlig och detta vore särskilt fallet, emedan enligt hans åsikt ett fullt tillvaratagande av skattekraften hos tobaken säkerligen icke stode att vinna annorledes än genom monopollagstiftning. Denna mening hade jämväl delats av 1903 års kommitté. Ehuru det icke ingått i dennas uppdrag att verkställa utredning rörande statsmonopol, hade kommittén dock uttalat såsom sin åsikt, att därest man i avsevärt högre grad än kommittén då haft direkt anledning att förutsätta, ville begagna sig av tobaken såsom skatteobjekt, det knappast syntes återstå någon annan utväg än att anlita monopolbeskattningen. Under sådana förhållanden och i betraktande av det skattepolitiska läget kunde därför näppeligen en utredning rörande tobaksbeskattningens reglering anses fullständig, om densamma icke även omfattade utredning om statsmonopol. För egen del fann departementschefen denna fråga så viktig, att även om de, åt vilka den nya utredningen anförtroddes, skulle vid uppgörande av förslag i ämnet stanna vid en reglering, som lämnade tobakshandlingen åt den enskilda företagsamheten, förslag för åstadkommande av ett statens tobaksmonopol ändock borde utarbetas, naturligen under förutsättning att icke av en eller annan anledning avgörande hinder för en dylik anordning mötte.

Departementschefen hemställde därför om bemyndigande att tillkalla sakkunniga för att verkställa utredning och uppgöra förslag till reglering av tobaksbeskattningen i syfte att

vinna ett effektivare skatteresultat än det, som det av 1903 års sakkunniga avgivna förslaget enligt gjorda beräkningar skulle lämna samt därvid särskilt undersöka möjligheterna för ett statens tobaksmonopol och eventuellt uppgöra förslag i sådant syfte.

Sedan Kungl. Maj:t bifallit denna hemställan, uppdrogs utredningsarbetet den 11 juni 1909 åt en kommitté, bestående av byråchefen A. Hammarström, ordförande, direktören Th. Jeansson, ledamoten i bankinspektionen A. F. Lambert-Meuller och ingenjören P. Nordenfelt.

1909 års kommitté avlämnade sitt betänkande den 2 september 1911. Detta innehöll alternativa förslag till tobaksbeskattningens ordnande, nämligen

dels förslag angående införande av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket,

dels ock förslag till höjda införseltullar å tobak och tobaksfabrikat samt till stämpelskatt å cigarretter och cigarrettobak, att tillämpas jämte accis å inom riket odlad tobak.

Förslagen åtföljdes av motiv och åtskilliga bilagor.

Kommittén undersökte i sina motiv först möjligheten att utan ändring av grundlagen genomföra ett statsmonopol. Denna möjlighet hade blivit bestridd bl. a. uti artiklar i Stockholms Dagblad för den 18 och 22 november 1910. Författaren av dessa artiklar hade ansett, att regeringsformens § 60 innehölle ett ovillkorligt förbud mot statsmonopol. Kommittén kom däremot till den uppfattning, att sagda paragraf väl förhindrade, att Konungen ensam införde ett monopol, men att hinder däremot ej mötte för konung och riksdag gemensamt att fastställa ett dylikt, och kommittén fick stöd för denna uppfattning i ett utlåtande, som på kommitténs begäran utar-

betats av professorn i statsrätt vid Stockholms högskola P. O. Varenius.

Kommittén fann vidare, att gentemot en av konung och riksdag gemensamt antagen monopollagstiftning endast tobakstillverkare, som före den 1 juli 1847 förvärvat rättighet till näringens bedrivande och alltsedan fortsatt därmed, ävensom sådan tillverkares änka, kunde äga rätt att framdeles bedriva sin näring. Någon sålunda berättigad syntes emellertid enligt av kommittén gjorda undersökningar icke längre finnas. Kommittén fann alltså, att något rättsligt hinder ej funnes mot införande av ett för alla bindande statsmonopol.

Vad beträffar frågan om ersättning åt näringsidkare, som genom monopollagstiftning förhindrades att för framtiden utöva sin näring, samt åt personer, som varit sysselsatta i sådan näring och genom ett monopols införande förlorat eller lidit minskning i sin utkomst, fann kommittén, att dylika ersättningskrav väl icke kunde stödjas på en verklig rättsregel men att väl billigheten talade för att dylik ersättning i viss mån lämnades för intrång i näringsverksamhet och värdeminskning å egendom, dock kunde billighetssynpunkten ej omfatta jämväl gottgörelse för de med monopolets införande mera avlägset sammanhängande förluster eller för varje upphörd biförtjänst på tobakshanteringens område.

Kommittén övergick härpå till att undersöka, huru ett statsmonopol lämpligen borde inrättas i vårt land.

Beträffande monopolets omfattning erinrade kommittén, att ett fullständigt statsmonopol, sådant som förekomme i vissa främmande länder, innebure, att staten för sig förbehållit utslutande rätt att inom landet odla eller för monopolets räkning låta odla tobak, att importera tobak och tobaksfabrikat, att

tillverka tobaksfabrikat samt att avyttra tobaksfabrikat genom därtill antagna försäljare. Ett så alltomfattande monopol ville kommittén ej förorda. För ändamålets vinnande vore det nog att ett monopol här i riket omfattade rätten att importera råtabak och tobaksfabrikat samt tillverkning av tobaksvara. Däremot ansåg kommittén, att handeln med tobaksvaror, under förutsättning att de inköpts från monopolet, kunde vara fri och att likaledes odling av tobak inom landet kunde fritt få äga rum.

Kommittén uppgjorde härefter en beräkning över vad ett sålunda inrättat monopol skulle lämna i årlig avkastning samt huru stort statens kapitalutlägg i och för monopolet, i form av driftkapital och ersättningsfonder (det kapital, som erfordrades för ersättningar åt dem, som genom monopolet förlorade eller lede intrång i dittills utövad näring och verksamhet) skulle bliva. Dessa beräkningar utmynnade i att den ökade statsinkomst ett monopol kunde beräknas giva skulle utgöra omkring 15 miljoner kronor samt att statens kapitalutlägg kunde beräknas till 23 miljoner kronor i driftkapital samt 26,5 miljoner kronor i ersättningar.

Kommittén undersökte därefter möjligheten att genom andra beskattningsformer än statsmonopol uppnå ett i avseende å skatteutbytets storlek tillfredsställande resultat, och behandlade härvid särskilt fabrikatbeskattningen såsom den enda väg, varpå man kunde komma längre än på den som 1903 års kommitté förordat.

För att förskaffa sig ytterligare material för att bedöma denna fråga hade kommittén anhållit hos Kungl. Maj:t, att kommerskollegium måtte erhålla uppdrag att verkställa en ingående statistisk utredning angående tobaksindustrien och

tobakshandeln i riket, en framställning, till vilken Kungl. Maj:t den 23 juni 1909 givit sitt bifall. Utredningsarbetet, som leddes av dåvarande förste aktuarien i kommerskollegium M. Marcus, var i allt väsentligt avslutat i juli 1910 och dess resultat delgavos kommittén efter hand som de förelägo. Den fullständiga utredningen trycktes i sammanhang med kommitténs betänkande.

Av utredningen rörande tobaksindustriens förhållanden under år 1908, det sista för vilket uppgifter varit tillgängliga, må några siffror här anföras.

Sagda år voro 108 tobaksfabriker i verksamhet, av vilka 92 voro belägna i städer och 16 på landsbygden. Deras sammanlagda tillverkningsvärde uppgick till 21.633.397 kronor. Härav föll 20.173.545 kronor på de 92 stadsfabrikerna och 1.459.852 kronor på landsortens fabriker. Med ett undantag voro landsortens fabriker relativt små företag, i det att tillverkningsvärdet i medeltal (fortfarande med antydda undantag) endast uppgick till 33.180 kronor, under det att för städernas fabriker genomsnittliga tillverkningsvärdet uppgick till 219.278 kronor. Det fanns emellertid både i landsorten och i städerna fabriker, vilkas årliga tillverkningsvärde låg mycket lågt under genomsnittet, till och med under landsortens genomsnitt. För åtta fabriker låg årliga tillverkningsvärdet under 5.000 kronor, för 9 fabriker mellan 5.000 och 10.000 kronor och för 12 fabriker mellan 10.000 och 20.000 kronor.

Hittills anförda siffror gälla fabriksmässigt bedriven hantering. Hit räknade utredningsmännen företag, vilkas produktionsvärde i genomsnitt för åren 1903—1908 uppgått till minst 10.000 kronor, eller som sysselsatte mer än 5 arbetare.

Därutöver funnos en del tobaksfabrikanter, som bedrevo hanteringen såsom hantverk eller i hemarbete. Utredningsmän-

nen betonade svårigheten att få fullständiga upplysningar rörande förekomsten av företag av denna typ. Han hade utsänt frågeformulär till 132 personer men ej fått användbara svar från mer än 90. Av dessa företag hade ej mindre än 41 hemort i Kristianstads län; de övriga 49 voro fördelade på Stockholms stad och län samt sydligare län. Totala försäljningsvärdet av dessa personers hantverksmässigt eller i hemarbete tillverkade fabrikat utgjorde för år 1908 346.147 kronor eller i genomsnitt 3.846 kronor. Tillverkningen bestod emellertid i huvudsak av cigarrer och cigarrcigarretter. Cigarretter tillverkades inom hithörande företag blott i ett par städer.

Nu anförda siffror synas tillfyllest förklara, att 1909 års kommitté anslöt sig till samma uppfattning som 1903 års kommitté, eller att vid fabrikatbeskattning en fullständig och tillförlitlig kontroll ej utan orimliga kostnader kunde anordnas, och att, ifall de små företagen själva skulle bära kostnaden därför, de icke skulle kunna fortfara att bestå. Även i övrigt anslöt sig 1909 års kommitté till den tidigare kommitténs mening beträffande de med ett fabrikatskattesystem förknippade svårigheter; dock ansåg den, att beträffande cigarretter de framhållna svårigheterna ej vore lika betydande som i fråga om andra tobaksfabrikat; kontrollen vore väsentligt lättare att anordna och det förelåge ej samma betänklighet beträffande förpackningstvång som i fråga om t. ex. cigarrer, och slutligen vore för den övervägande delen av i landet gängse cigarretter prisläget detsamma, i följd varav stämpel till lika belopp kunde tillämpas på alla slag.

Kommittén gjorde också en kalkyl över vad en beskattning i form av ökade införseltullar, accis å inom landet odlad tobak, samt stämpelskatt å cigarretter och cigarettobak kunde kom-

ma att inbringa och kom till den slutsatsen, att man på denna väg kunde åvägabringa en ökning av statsinkomsterna med 6.450.000 kronor mera än vad under åren 1907—1909 i medeltal influtit av tobakstillarna. Härvid vore dock ej avdrag gjort för kostnaden för kontroll över tobaksodlingen och över cigarettstämpelskattens tillämpning, ej heller för kostnaden för anskaffande av cigarettstämplar.

Kommittén uppgjorde, som redan är nämnt, författningsförslag för de båda alternativa systemen, nämligen dels i avseende å monopolsystemet:

Förslag till förordning angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket, samt

Förslag till förordning angående vad iakttagas skall i avseende å införande av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket, detta senare förslag innehållande bestämmelser angående grunderna för ersättning åt dem, som genom monopolets införande lidit intrång i sin verksamhet samt angående sättet för ersättningens bestämmande,

dels ock i avseende å det andra alternativet:

Förslag till ändrad lydelse av rubriken »Tobak» i tulltaxan,

Förslag till ändring av § 13 av gällande kungl. förordning med tulltaxa för inkommande varor samt

Förslag till förordning angående stämpelavgift för cigaretter och cigarettobak.

Angående de förstnämnda förslagens innehåll må, utöver vad redan är nämnt rörande det föreslagna monopolets omfattning, framhållas följande.

Kommittén tänkte sig att förvaltningen av statens tobaksmonopol skulle handhavas av ett statligt organ, en tobaksmonopolstyrelse, vars sammansättning ej är angiven i författning-

ens text, men enligt motiven lämpligen skulle bestå av en chef-direktör jämte ett visst antal, högst fyra medlemmar, av vilka senare två skulle vara avdelningschefer med daglig tjänstgöring inom styrelsen.

Odling av tobak skulle, som förut nämnt, fritt få äga rum, dock endast i författningsenligt fastställd ordning, vilken bl. a. innebar, att envar, som ville inom riket odla tobak, skulle för varje år till monopolstyrelsen anmäla storleken och belägenheten av varje för odlingen avsedd jordlott ävensom i vilka lokaler den skördade tobaken under torkningen skulle förvaras, att monopolstyrelsen skulle utöva kontroll över odlingen, att all skördad tobak skulle förvaras i de anmälda torkkrummen, att all inom riket odlad tobak skulle i osorterat tillstånd hembjudas monopolstyrelsen till inköp, men att priset för densamma skulle bero av överenskommelse, samt att svettning av tobak ej utan monopolstyrelsens tillstånd finge företagas av odlaren själv.

Det pris, till vilket monopolets tobaksvaror skulle finnas att tillgå för allmänheten (priskurantpriset), skulle fastställas av Kungl. Maj:t efter förslag av monopolstyrelsen och med tillämpning av vissa angivna grunder, därvid bl. a. ett belopp, svarande mot skattebelastningen, skulle ingå i priset. Det är att observera, att kommittén ej tänkte sig att priskurantpriset skulle vara absolut bindande, så att straffpåföljd skulle inträda, därest priset överskredes. Kommittén menade, att stadganden i sådan riktning ej skulle rätt överensstämma med principen om handelns frihet. Men kommittén tänkte sig, att en tobakshandlare, som ville åtnjuta förmånen att med rabatt inköpa sina varor hos monopolet, skulle vara hos monopolet inregistrerad som tobakshandlare, samt att sådan handlare icke skulle

äga vid försäljning taga högre pris än priskurantpriset och skulle avföras från registret, om han bröte mot denna förpliktelse. Storleken av den rabatt, en inregistrerad tobakshandlare skulle få åtnjuta, var ej heller fixerad, utan skulle bero på överenskommelse mellan monopolet och försäljaren. Handlande, som önskade att obunden av priskurantpriset uttaga all den vinst av tobaksförsäljningen, som konkurrensen medgäve, behövde endast underlåta registrering.

Då monopolet skulle drivas i statens egen regi, skulle vid priskurantprisets bestämmande ej räknas med vinst å själva fabrikationen, utan allt som skulle tillkomma staten, utöver självkostnadspris och försäljningskostnad, skulle gå under rubriken skattebelastning. I självkostnadspriset skulle inräknas samtliga å varan belöpande omkostnader med undantag av försäljningskostnader. Till försäljningskostnaden skulle räknas monopolets fraktkostnad samt försäljningsrabatten. Försäljningskostnaden skulle beräknas till en fix procent, 15 %, av priskurantpriset.

Med dessa utgångspunkter föreslogs en skattebelastning i vissa procent av priskurantpriset, nämligen

för cigarrer och cigarrcigarretter	31 %
» cigarrer	49 %
» karvad tobak	14 %
» spinn-, press- och rulltobak	13 %
» snus	20 %

Å av monopolet importerade färdiga tobaksvaror föreslogs följande skattebelastning:

För äkta havannacigarrer	24 %
» cigarrer, andra slag, samt cigarrcigarretter	41 %

För cigarretter	44 %
» karvad tobak	34 %
» spinn-, press- och rulltobak	31 %
» snus	28 %

Enligt kommittéförslaget till förordning om vad iakttagas skall i avseende å införandet av statsmonopol å tobakshanteringen i riket skulle det äligga staten att

dels inlösa specialmaskiner och specialverktyg för tillverkning av tobaksvaror, vissa andra inventarier samt i viss omfattning lager av oarbetad tobak och halvfabrikat,

dels till tobaksfabrikant utgiva ersättning för värdeminskning av fabriksfastighet,

dels till tobaksfabrikant utgiva ersättning för det av monoplets införande föranledda intrång i näringsverksamhet,

dels ock till vissa inom tobaksindustrien sysselsatta personer utgiva ersättning för upphörd eller minskad verksamhet inom tobakshanteringen.

Ersättningarnes belopp skulle, efter i förslaget angivna grunder, fastställas av särskilda kommissioner, dels för visst område tillsatta lokala kommissioner, dels ock en för hela riket gemensam centralkommission.

Kommitténs alternativa förslag rörande statsmonopol var ej enhälligt. Direktören Th. Jeansson hade avgivit en reservation, vilken i huvudsak gick ut på att vid ett statsmonoplets införande staten av rättsskäl — och ej blott såsom kommitténs majoritet ansett av billighetsskäl — borde utgiva ersättning till dem som genom monoplets införande frantagits sitt lagliga näringsfång; att i konsekvens härav han ej kunde godkänna majoritetens mening, att dessa personer endast »i viss

män» skulle berättigas till ersättning för lidna förluster utan att de, i analogi med vad som gällde vid expropriation, skulle åtnjuta full ersättning för all skada och förlust. På grund av denna sin principiella inställning kritiserade reservanten i olika hänseenden de av majoriteten föreslagna grunderna för ersättningsbeloppens fastställande.

1909 års kommitté avlämnade, som nämnt, sitt betänkande den 2 september 1911. Som emellertid för genomförande av monopolförslaget ytterligare bestämmelser och föreskrifter krävdes, uppdrog finansministern åt två av kommitténs ledamöter, Lambert-Meuller och Nordenfelt, att inom finansdepartementet såsom sakkunnige biträda med ärendets vidare behandling.

Emellertid hade vid denna tidpunkt inom tobaksindustrien uppstått en strävan i riktning mot trustbildning och stordrift, som väl å ena sidan hade till syfte att höja industriens avkastningsförmåga, men å andra sidan även avsåg att tillvarata industriens intressen i beskattningshänseende och som utan tveivel i det senare avseendet leddes av en förhoppning att genom en koncentration en utväg skulle beredas att bygga beskattningen på en alla fabriker omfattande stämpelskatt och att därigenom statsmonopol skulle kunna undvikas.

Redan år 1908 hade ett flertal medlemmar av Svenska tobaksfabrikantföreningen beslutat att låta utreda möjligheten till bildande av ett stort bolag, vari tills vidare alla till föreningen anslutna fabriker tänktes skola uppgå. Den 14 maj 1912 konstituerades A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, i vilket redan från början 41 företag uppgingo. Det nya bolaget begynte som ett »holding company», vilket lämnade åt de anslutna företagen att självständigt bedriva sin verksamhet, men

redan under år 1913 genomfördes en omorganisation, varigenom samtliga företagens verksamhet lades under en ledning och tillverkningen sammanfördes i 19 fabriker, förlagda i 15 byggnadskomplex. Bolagets styrelse framhöll i sin berättelse över 1912 års förvaltning, att det vid konstituerandet tecknade kapitalet icke förslog att täcka den ersättning till redan anslutna fabriker, vilken skulle utgå i stamaktier, och att stamaktiekapitalet redan av denna anledning behövde ökas, men att dessutom erfordrades, att stamaktier utgävos jämväl till gäldande av senare anslutna företag. De sista orden visa, att styrelsen hoppades, att koncentrationen skulle fortskrida.

Vad som sålunda var å färde hade självfallet ej undgått finansministerns uppmärksamhet och det kunde synas ägnat att väcka vissa förhoppningar. Om koncentrationssträvandena kunde leda därhän, att tobaksindustrien sammanfördes i ett enda eller ett fåtal företag, skulle ett väsentligt hinder mot fabrikatbeskattning eller, som det begynt kallas, banderollsystemet vara borta; ett sådant hinder hade ju ansetts ligga däri, att industrien var fördelad på ett stort antal företag, bland vilka många voro alltför små för att kunna bära de kontrollkostnader, som oundgängligen skulle vara förenade med ett banderollsystem.

Ungefär samtidigt som A.B. Förenade svenska tobaksfabriker bildades hade också kommerskollegium den 15 juni 1912 inkommit med infordrat utlåtande över kommitténs förslag. Kommerskollegium hade berett rikets handelskamrar, Sveriges industriförbund, Svenska tobaksfabrikantföreningen samt andra intresserade tillfälle att yttra sig i ämnet. Kollegium framhöll i sitt utlåtande, att kommitténs monopolförslag i allmänhet icke vunnit understöd i de inkomna yttrandena. I en

del yttranden, såsom Sveriges industriförbunds och handelskamrarnes, hade vederbörande av principiella skäl förklarat sig icke kunna förorda införandet av industriellt statsmonopol. Därvid hade, jämte återopande av vissa olägenheter, som allmänt förmenades vara förenade med statens verksamhet såsom industriell företagare, den åsikt uttalats, att införande av statsmonopol på industriens område icke vore önskvärt för näringslivet i vårt land. Produktionen fyllde bäst sin uppgift, om den förbehölls den privata företagsamheten. Detta vore såväl för staten som sådan som för landets invånare det förmånligaste.

Vidare hade i nästan alla yttranden anmärkningar framställt mot de av kommittén föreslagna bestämmelser, som avsåge att reglera övergången från näringsfrihet till statsmonopol. Det vore framför allt i fråga om ersättningen åt enskilda för förlust och skada, orsakade genom monopolets införande, som — mer eller mindre i anslutning till den reservation, som avgivits av en bland de kommitterade — en allmän och bestämd opposition framträtt mot kommitténs monopolförslag. Godkännandet av de utav kommitterade uti ifrågavarande hänseende föreslagna grunder för monopolets genomförande skulle, enligt vad från flera håll framhållits, bl. a. medföra ett osäkerhetstillstånd inom näringslivet, som givetvis måste verka hämmande på dettas utveckling. I betraktande särskilt av syftemålet med tobaksmonopolet syntes rättsmedvetandet kräva, att den enskilde näringsutövaren erhöle full ersättning för den skada han lede genom näringsförbudet. I förevarande fall borde det anses åligga staten en verklig skadeståndsplikt, i huvudsak likartad med den, som gällande lag stadgade, när enskild person för tillgodoseende av allmänt behov måste avstå från sin egendom.

För sin del kunde collegium icke heller godkänna den uppfattning, varifrån kommitterade utgått vid utarbetandet av ifrågavarande ersättningsbestämmelser, utan anslöte sig collegium till den mening, att då, såsom förhållandet vore i förevarande fall, staten skulle för sig monopolisera en viss näring utslutande av finansiella skäl och sålunda icke med föranledande av något den förevarande näringen såsom sådan berörande socialt eller annat likartat allmänt intresse, rättsmedvetandet syntes fordra, att den enskilde, som genom monopoliseringsåtgärden förorsakades skada, av staten erkändes äga rättskrav på en mot skadans omfattning svarande gottgörelse. I överensstämmelse härmed borde, i fall ett statsmonopol överhuvudtaget ansåges böra införas, bestämmelserna angående ersättningsförfarandet omarbetas, därvid borde tillses bl. a., att prövningen av de särskilda ersättningsfrågorna gjordes så fri, att det i möjligaste mån förekom, att den enskilde genom svårighet att styrka sitt krav på ersättning drabbades av förlust.

Med en uppfattning i ersättningsfrågan, sådan som den nyss nämnda, följde givetvis stora svårigheter att på förhand beräkna det sammanlagda ersättningsbelopp, staten skulle få vidkännas i händelse av tobaksmonopolets införande. Skulle ett eventuellt monopol anses böra omfatta även försäljningen av tobaksvaror till allmänheten, bleve berörda svårigheter än mycket större.

Betänkligheterna mot införandet av ett industriellt statsmonopol vore emellertid enligt kollegii förmenande tungt vägande.

Jämte vad uti ifrågavarande hänseende redan i det föregående anförts, ville kollegiet ytterligare framhålla, att även om den synnerligen svårlösta ersättningsfrågan bleve vid genomförandet av monopolet reglerad på ett tillfredsställande sätt,

skulle dock monopoliseringsåtgärden såsom ett första steg från statens sida att monopolisera näringar i syfte att bereda staten ökade inkomster, särskilt med hänsyn till sina möjliga konsekvenser, vara ägnad att i sin mån, till men för utvecklingen å näringslivets område, inverka hämmande på det privata initiativet.

Sannolikt var det de principiella betänkligheter, som i de avgivna yttrandena framträtt mot idén om ett statsmonopol, i förening med utsikten till en effektiv koncentration av tobakshanteringen, som föranledde finansministern att uppdraga åt de bägge inom finansdepartementet arbetande sakkunnige att jämväl utarbета ett förslag till fabrikatbeskattning, åsyftande att med stämpelskatt belägga alla inom riket tillverkade eller till riket importerade färdiga tobaksvaror.

Uppdraget utfördes under år 1912 och den dåvarande finansministern synes till en tid hava varit tilltalad av det nya förslaget. Vid 1913 års riksdag — i samband med framläggande av proposition om folkpensionering — framlade finansministern, såsom en del av sin finansplan rörande folkpensioneringen, sina tankar om en tillverkningskatt på tobak och meddelade, att en sådan skatt enligt de sakkunniges beräkningar skulle inbringa en ökad inkomst för statsverket av 12 miljoner kronor. Han uttalade också den mening, att detta system vore det mest lämpliga att lägga till grund för beskattningen. Det utskott, som behandlade folkpensioneringsfrågan, begärde av finansministern närmare upplysningar, huru skatten var tänkt att läggas, och erhöi en promemoria häröver. Härefter uttalade utskottet, och sedermera även riksdagen, den uppfattning, att berörda inkomstberäkning under de i promemorian angivna förutsättningar syntes vara i huvudsak riktig.

Men under loppet av år 1913 synes finansministern hava ändrat mening angående lämpligheten att lägga banderollsystemet till grund för beskattningen. Den skedda koncentrationen var långt ifrån fullständig; mer än halva antalet av de inom riket befintliga företagen inom tobaksindustrien föredrog att stanna utanför sammanslutningen och undersökningar, som verkstälts av de sakkunniga, gävo vid handen, att en fullständig koncentration icke kunde komma till stånd på för staten antagliga villkor eller på ett sätt som kunde vinna statsmakternas godkännande. De sakkunniga fingo därför i uppdrag att fullfölja arbetet på förslaget till statsmonopol.

Det fortsatta arbetet skedde dock efter i viss mån ändrade riktlinjer.

De principiella betänkligheter, som på många håll uttalats emot en direkt statsdrift, kunde icke lämnas obeaktade. De nya riktlinjerna innebure därför, att sedan staten genom monopollagstiftning bragt tobaksindustrien i sina händer, utövningen av statsmonopolet skulle anförtros åt ett enskilt av staten kontrollerat företag, som hade att till staten redovisa den skatt, som staten kunde finna skäligt att uttaga ur tobaksindustrien. Staten skulle ingå som delägare i företaget och den vinst, som företaget lämnade, skulle fördelas mellan staten och de enskilda delägarne efter sådana grunder, att, sedan de enskilda och staten erhållit skälig ränta å sina penningar, överskottet skulle delas dem emellan så, att staten visserligen erhöle den större delen men att för de enskilda skulle kvarstå en vinstmöjlighet, vilken kunde tjäna till att egga det privata initiativet i driften.

En annan ändring i riktlinjerna var att monopolet ej ensamt skulle ha rätt att importera tobaksfabrikat, utan att sådan rätt

mot viss licensavgift skulle tillkomma jämväl handlande med tobaksvaror. De skäl, som i motiven till den kungl. propositionen anföras för denna ändring, äro dels att ett förbud mot handlandes import av tobaksvaror innefattade en avsevärd begränsning i handlandens fria näringsverksamhet och sålunda i viss mån innebure ett avsteg från principen om handelns frihet, dels ock att det för en tobakshandlare vore av den största betydelse att, sedan han en gång lyckats göra ett märke omtyckt och efterfrågat av allmänheten, icke blott vara i tillfälle att fortfarande tillhandahålla varor av samma märke utan även att såvitt möjligt alltjämt få förbliva den ende säljaren av dylika varor; denna möjlighet skulle bliva utsatt för risker, om handlanden för att kunna erhålla dessa märken skulle nödgas för monopolets utövare yppa sina förbindelser i utlandet och därigenom möjligen bliva utsatt för konkurrens med avseende å dessa märken från monopolets eller andra enskilda handlandes sida.

Däremot finner man icke omnämnt ett annat skäl, som dock torde vara av väsentlig betydelse, nämligen att den fria importen av färdiga tobaksvaror innebär en eggelse för monopolets utövare att uppehålla en god kvalitet å egna fabrikat, en detalj, som efter undertecknads mening är en verklig hörnsten i det svenska monopolsystemet.

Det förslag, som de sakkunnige med ledning av de nya riktlinjerna utarbetade, omfattade

1. Förslag till förordning ångående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket;
2. Förslag till förordning om vad iakttagas skall i avseende å införande av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket;
3. Förslag till kontrakt mellan svenska staten och A.B. Svenska tobaksmonopolet;

4. Förslag till stiftelseurkund för A.B. Svenska tobaksmonopolet.

5. Förslag till bolagsordning för A.B. Svenska tobaksmonopolet.

Det första förslaget var, fränsett de ändringar, som föranleddes däraf att monopolets utövning skulle anförtros åt ett enskilt företag samt att handlande skulle mot licensavgift äga rätt att importera tobaksfabrikat, i huvudsak byggt på 1909 års kommittéförslag. Den rätt för enskilda personer att importera tobaksfabrikat, som i kommittéförslaget var medgiven, skulle dock upphöra utom för från utrikes ort ankommande resande ävensom för vederbörligen legitimerade handelsresande, vilka medgivits rätt att mot tulldeposition införa prov på färdiga tobaksvaror. En annan ändring var, att priskurantpriset, vilket skulle fastställas av monopolets utövare i stället för av Kungl. Maj:t, skulle bliva ovillkorligen bindande och, vid äventyr av straffpåföljd, varken få överskridas eller underskridas; i samband härmed bortföll kommittéförslagets bestämmelse, att tobakshandlare, för att erhålla rabatt å priskurantpriset, skulle vara hos monopolet registrerad.

En konsekvens däraf, att monopolet skulle utövas av ett särskilt bolag, däri staten och enskilda skulle insätta kapital, var, att man vid priskurantprisets bestämmande måste räkna med vinst å fabrikationen, avsedd att lämna utdelning å aktiekapitalet, varav å andra sidan ansågs böra följa, att de skattesatser, som föreslagits i kommitténs förslag, måste jämkas för att lämna utrymme åt vinst. I de sakkunnigas nya förslag var därför skatteprocenten, lika för monopolets fabrikat och för importerad vara, satt till följande procent av priskurantpriset:

För cigarrer och cigarrcigarretter	15 %
» cigarrerter	20 %
» karvad tobak	10 %
» spinn-, press- och rulltobak	10 %
» snus	15 %

I ersättningsförordningen vidtoges en del ändringar. I själva portalparagrafen gjordes ett par jämkningar, åsyftande att tillförsäkra tobaksfabrikant full ersättning, i form av antingen inlösen eller gottgörelse för värdeminskning, beträffande all vid monopolets ikraftträdande använd såväl lös som fast egendom.

Då import av färdiga tobaksvaror enligt det nya förslaget skulle tillkomma tobakshandlare, ansågs ersättning till handlande med importerade tobaksfabrikat eller deras handelsresande ej vidare behöva ifrågakomma. Egendomligt nog borttoges samtidigt den rätt till ersättning för handlande med svensk eller utländsk råttobak, som varit införd i kommitténs förslag, oaktat dylika affärer även enligt det nya förslaget skulle komma att bortfalla.

En annan nyhet var att för det nybildade företaget A.B. Förenade svenska tobaksfabriker en särskild ersättningsbestämmelse infördes; det ansågs, att de allmänna bestämmelserna icke i allo skäligen kunde tillämpas på detta företag.

I övrigt gjordes inga väsentliga förändringar i kommittéförelagets grunder för ersättningarnas bestämmande och de jämkningar, som ägde rum, inneburo ej alltid förbättringar i villkoren utan i vissa punkter försämringar.

Det aktiebolag, till vilket monopolets utövande skulle upplåtas, skulle enligt den föreslagna bolagsordningen hava ett aktiekapital av lägst 17 miljoner kronor och högst 51 mil-

joner kronor. Av aktierna skulle 17 miljoner vara preferensaktier och resten stamaktier. Preferensaktie skulle få ägas endast av svenska staten eller av svensk undersåte och stamaktie endast av svenska staten eller svensk undersåte, som därtill erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd. Preferensaktierna skulle hava företrädesrätt till 6 % utdelning. Sedan även stamaktierna erhållit 6 % utdelning, skulle eventuellt återstående vinst fördelas sålunda, att för varje $\frac{7}{8}$ %, som tillfölle stamaktierna, $\frac{1}{8}$ % skulle tillkomma preferensaktierna, intill dess preferensaktierna erhållit tillhopa 7 %; sedan skulle återstående vinst fördelas så, att för varje $\frac{9}{10}$ % till stamaktierna $\frac{1}{10}$ % skulle gå till preferensaktierna.

Bolagets styrelse skulle bestå av sex eller åtta ledamöter med en suppleant för varje ledamot. Kungl. Maj:t skulle utse halva antalet ledamöter jämte suppleanter för dem. Övriga styrelseledamöter jämte suppleanter för dem skulle utses av preferensaktieägarna.

Av de utav Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna skulle en vara jourhavande direktör, under det att verkställande direktören skulle utses bland de av preferensaktieägarna valda ledamöterna. Vid styrelsens sammanträden skulle alltid en av Kungl. Maj:t utsedd ledamot vara ordförande.

Revisorernas antal skulle vara fyra med lika många suppleanter. Av dessa skulle Kungl. Maj:t utse halva antalet och preferensaktieägarna den andra hälften.

Ersättning till de av Kungl. Maj:t utsedda styrelseledamöterna och revisorerna skulle bestämmas av Kungl. Maj:t.

Vid bolagsstämma skulle en var röstberättigad rösta för fulla antalet av sina aktier, men vid val av styrelse och revisorer skulle rösträtt tillkomma endast preferensaktieägarna.

Efter år 1924 skulle aktiekapitalet få nedsättas genom inlösen av preferensaktierna.

Huvuddragen i det tilltänkta kontraktet mellan staten och A.B. Svenska tobaksmonopolet voro följande.

Staten skulle för viss tid, första gången till utgången av år 1924, till bolaget upplåta den rätt, som enligt monopolförfattningen tillkommer staten, och till bolaget överlåta all den egendom, som staten enligt ersättningsförordningen förvärvat. För sagda rättigheter och egendom skulle bolaget erlægga likvid med ett belopp, som motsvarade vad staten fått utbetala i inlösen, ersättningar och understöd jämte alla kostnader, som staten i samband med ersättningsförfarandet och bolagets bildande fått vidkännas.

Likviden till staten skulle erläggas dels kontant, dels i stamaktier uti bolaget. Stamaktier skulle i likviden ingå med 18 miljoner kronor, men om hela likviden översteg 40 miljoner kronor, skulle staten vara skyldig att mottaga stamaktier som likvid även för det överskjutande beloppet.

Bolaget skulle till staten erlægga skatt för alla tobaksvaror, som av bolaget försåldes eller eljest utlämnades, vare sig av egen tillverkning eller importerade, samt likaledes för alla tobaksvaror, som av tobakshandlare importerades för försäljning. Skatten skulle utgå efter de procentsatser, som till en var tid vore gällande enligt monopolförfattningen. Skattebeloppen skulle uträknas med ledning av bolagets böcker och för skatteleveranserna voro bestämda tider fastställda.

Bolaget skulle förbinda sig att noggrant uppfylla de förpliktelser, som enligt monopolförfattningen ålåg monolets utövare. Vidare skulle det åligga bolaget att, för vinnande av största möjliga besparing i omkostnader på alla områden av

dess verksamhet, anordna driften på det mest rationella och effektiva sätt ävensom att vid fastställande av tobaksvaras pris-kurantpris iakttaga, att den belastning, som avsåge att lämna vinst å rörelsen, komme att i möjligaste mån vila jämnt å alla varuslag.

Bestämmelser meddelades angående bolagets rätt och plikt till avskrivningar; å det värde, vartill själva monopolrätten i bolagets ingående balanskonto upptagits, finge avskrivning ej äga rum. Avsättning till andra fonder än reservfond, upp till 10 % av aktiekapitalet, samt till pensionsfond finge ej äga rum.

Bolaget skulle förbinda sig att i så stor utsträckning som möjligt bereda anställning åt personer, som eljest skulle vara berättigade till ersättning för förlorad anställning.

Utdelning till aktieägare finge ej ske, innan stadgade avskrivningar och avsättning ägt rum. Skulle den enligt angivna regler till utdelning tillgängliga årsvinsten ej förslå till 4 $\frac{1}{2}$ % utdelning å preferensaktierna, skulle staten vara förpliktad att tillhandahålla så stort belopp, som erfordrades för att 4 $\frac{1}{2}$ % utdelning till preferensaktierna måtte kunna ske.

Twister mellan staten och bolaget angående kontraktets rätta tolkning skulle avgöras enligt gällande lag om skiljemän.

I kontraktet var även införd en bestämmelse, att bolaget för att kunna fullgöra sin kontanta likvid till staten skulle upptaga ett obligationslån å 20.000.000 kronor, löpande med 5 % ränta, att lånet skulle kunna konverteras efter 10 år och att det skulle amorteras under 20 år, räknat från den tid konverteringsrätten började.

Kontraktet skulle ej utan statens samtycke få överlåtas på annan. Det skulle från bolagets sida vara ouppsägbart. Det skulle gälla till utgången av år 1924 och sedermera förlängas

för 10 år i sänder, om ej från statens sida uppsägning skedde. Uppsägning skulle ske minst 6 månader före kontraktets utlöpande.

Skedde uppsägning från statens sida, skulle staten vara skyldig att vid kontraktstidens utgång inlösa alla preferensaktier och övertaga betalningsansvaret för obligationslånet.

När den Hammarskjöldska regeringen i februari 1914 efterträdde den Staaffska, förelåg redan ett utkast till proposition, baserad på det senaste förslaget. Men därjämte förelågo dels det förslag till fullständig fabrikatskatt, som under år 1912 utarbetats inom finansdepartementet, dels ock 1909 års kommittés alternativa förslag, vilket senare redan tidigare lämnats ur räkningen såsom inbringande alldeles för liten ökning i statsinkomsterna.

Det var på detta stadium, som undertecknad kom att taga befattning med saken.

I april månad, då jag befann mig i Wien, sysselsatt med att studera den österrikiska processen, fick jag en dag ett telegram från statsministern med anmodan, att jag omedelbart skulle komma hem. Vid min hemkomst meddelade mig statsministern, att en proposition rörande tobaksbeskattningen måste framläggas för den urtima riksdag, som på sommaren skulle samlas, att regeringen vore i villrådighet om, efter vilket system beskattningen borde anordnas och att ingen av regeringens ledamöter hade tillräcklig tid att ägna åt ärendet. Han ansåg lämpligt, att någon, som ej förut haft att göra med saken, finge studera de olika förslagen och sedan föredraga ärendet i statsrådsberedningen, och han anmodade mig att åtaga mig detta. Jag

biföll, fick alla förslag, kommittébetänkanden och utlåtanden jämte det utarbetade förslaget till proposition överlämnade till mig och begynte sätta mig in i frågan, något som naturligtvis krävde ej så litet arbete. Efter att ha hållit på med saken några dagar, konstaterade jag till min egen förvåning, att jag, som gått till arbetet med en utpräglad misstro till monopoltanken, mer och mer blev övertygad, att detta vore den enda rationella och möjliga lösningen. Jag skall ej här redogöra för skälen för min uppfattning utan spara dem till ett annat sammanhang. Jag föredrog omsider ärendet i statsrådsberedningen och resultatet blev, att regeringen enhälligt beslöt sig för att framlägga proposition, baserad på det senast utarbetade förslaget.

Jag återvände härefter till Wien för några veckor. När jag avslutat mitt arbete där och kommit hem, fick jag ett nytt uppdrag av regeringen. Propositionens utarbetande pågick inom finansdepartementet under medverkan av de båda förutnämnda sakkunnige. Men det var ej nog med att propositionen blev färdig. Det erfordrades också att hava ordnat finansieringen av det bolag, som skulle övertaga utövningen av monopolet. Regeringen hade satt sig i förbindelse med fyra banker, Stockholms enskilda bank, Skandinaviska kreditaktiebolaget, A.B. Stockholms handelsbank och A.B. Sveriges privata centralbank, för att förmå dessa att garantera det kapital, varmed det nya bolaget skulle starta, alltså dels ett preferensaktiekapital å 17.000.000 kronor, dels ock ett obligationslån å 20.000.000 kronor. Det uppdrag jag fick var att underhandla med dessa banker. Från bankernas sida deltog i underhandlingarna deras verkställande direktörer, Josef Nachmanson, Herman Mannheimer, Carl Frisk och Oscar Rydbeck jämte Skandinaviska bankens ordförande Jonas Kjellberg. Det visade

sig, att dessa herrar voro betänksamma. De ville, om de skulle övertaga finansieringen, vara förvissade om att de kunde hos allmänheten placera det garanterade preferensaktie- och obligationsbeloppet. Angående möjligheten härav voro de tveksamma, särskilt beträffande preferensaktierna. Visserligen skulle staten garantera $4\frac{1}{2}\%$ utdelning å dessa, men en sådan ränta skulle enligt deras mening ej vara tillräcklig att locka allmänheten, och de voro tveksamma, om det nya bolaget skulle lämna tillräcklig vinst för att tillförsäkra preferensaktierna åtminstone de 6% , vartill de skulle äga företrädesrätt. Resultatet av den trustbildning, som redan ägt rum (A.B. Förenade svenska tobaksfabriker), förmenades ej vara uppmuntrande i vinsthänseende. De fruktade bl. a., att, såsom fallet i allmänhet vore i monopolländer, de inhemska fabrikaten skulle i kvalitet bliva underlägsna fabrikaten i länder, där näringen vore fri, och att till följd därav konkurrensen från sådana länder skulle bliva övermäktig.

Det blev nödvändigt att i detalj genomgå alla bestämmelser rörande monopolet och alla uppgjorda vinstkalkyler. Jag framhöll, att just den fria importen och konkurrensen med utländska varor innebure ett nödtvång för monopolet att i avseende å kvaliteten hålla sina fabrikat i nivå med utlandets, samt att för övrigt från förevarande synpunkt ingen fara hotade monopolets vinstutsikter, eftersom monopolet skulle få samma vinst på importerade varor som på egna fabrikat.

Efter många överläggningar lyckades jag emellertid övertyga dem, att vinstkalkylerna vore betryggande och att ingen risk funnes, att icke bolaget skulle lämna minst 6% utdelning å preferensaktierna, och den 17 juli underskrevs omsider en överenskommelse mellan staten och de fyra bankerna. Genom

överenskommelsen åtog sig bankerna att bilda och finansiera ett aktiebolag med ändamål att utöva svenska statens tobaksmonopol, att ombesörja aktiebolagets bildande i enlighet med de föreliggande förslagen till stiftelseurkund och bolagsordning, att garantera tecknandet av preferensaktier i bolaget till belopp av 17.000.000 kronor samt att med det nya bolaget träffa avtal om ett obligationslån å 20.000.000 kronor. Vidare åtog de sig att vid preferensaktiernas utbudande till allmänheten lämna vissa i avtalet närmare angivna företrädesrättigheter till teckning. Staten å sin sida förband sig att med det nya bolaget avsluta kontrakt om rätt till monopolets utövande, i överensstämmelse med det föreliggande kontraktsförslaget, samt att till bankerna i ersättning för deras åtaganden erlægga viss provision å preferensaktiekapital och obligationslån.

Vid den tid, då denna överenskommelse slöts, hade också kommerskollegium inkommit med begärt utlåtande över de nya förslagen och nu blev äntligen den 20 juli proposition beslutad av Kungl. Maj:t.

Redan innan propositionen blivit färdig, hade tydligen rykten dunstat ut, att ett monopolförslag var under utarbetande i finansdepartementet. Finansministern meddelade i propositionen, att under april månad ett utkast till förslag om fabrikatbeskattning, undertecknat av vissa fabrikanter, handlande och importörer inom tobaksbranschen, till honom ingivits. Han hade med anledning därav lämnat åt några representanter för industrien tillfälle att på grundval av de idéer, som i nämnda utkast kommit till uttryck, söka åstadkomma ett antagligt förslag till tobaksbeskattningens ordnande. I anledning härav hade från berörda personer ingivits en promemoria, i vilken något utförligare redogjorts för, huru med den givna utgångspunk-

ten enligt deras mening tobaksskattefrågan borde lösas. Finansministern hade vid en granskning av promemorian funnit, att det i densamma skisserade förslaget grundväsentligt skilde sig från det förslag till enahanda beskattning, som uppgjorts inom finansdepartementet. Medan sistnämnda förslag utgått från nödvändigheten att genom en effektiv, under hela tillverkningsproceduren fortsatt kontroll säkerställa skattens behöriga utgörande samt förty för sin tillämplighet förutsatte en långt driven koncentration inom tobaksindustrien, hade man i promemorian, för att kunna bibehålla tobaksindustrien vid dess nuvarande läge och sålunda undvika den svårighet, som genomförandet av en verklig koncentration skulle medföra, ansett fordringarna på en dylik, effektivt verkande, minutiös tillverkningskontroll kunna eftergivnas och i överensstämmelse härmed nöjt sig med att förorda vissa allmänna kontrollanordningar, såsom exempelvis särskild bokföringsskyldighet för fabrikanter och handlande, årligen återkommande inventeringar, tobaksförpackningarnas förseende med behöriga stämpelmärken, dock utan någon särskild kontroll vid fabrikerna över stämpelingskyldighetens fullgörande, samt granskning av fabrikanternas böcker genom en särskild centralbyrå m. m. De föreslagna kontrollanordningarna voro, såsom också i promemorian påpekats, i huvudsak överensstämmande med dem, som gällde i Nordamerikas förenta stater, där fabrikatbeskattning av tobaksvaror är rådande; och det hade i promemorian framhållits, hurusom det amerikanska kontrollsystemet syntes vara det, som i vårt land lämpligen borde komma till tillämpning.

Finansministern erinrade emellertid om att mot det amerikanska såväl som mot varje annat beskattningssystem, utan fullt betryggande kontrollanordningar, framställts synnerligen

grava anmärkningar såväl i vårt land som annorstädes, där tobaksskattefrågan varit föremål för uppmärksamhet. 1903 års tobaksskattekommitterade, som vid fullgörandet av sitt uppdrag utarbetat bl. a. ett förslag till stämpelskatt å tobaksvaror, avsett att kunna tillämpas utan någon genomförd koncentration inom tobaksindustrien och därför byggt på kontrollanordningar, som, ehuru avsevärt strängare än den amerikanska tobakslagstiftningens, dock måste anses relativt lindriga, hade icke själva kunnat förorda förslaget antagande, på grund av att den ifrågasatta kontrollen måste betraktas såsom otillfredsställande. En år 1878 tillsatt tysk tobaksskattekommission, som genom särskilda kommissioner på ort och ställe studerat det amerikanska kontrollsystemet, hade funnit, att detta vore synnerligen otillfredsställande och föranledde omfattande skatteunderslev. I de sedermera i Tyskland vid olika tillfällen utarbetade, på fabrikatskattesystemet grundade förslagen till tobaksbeskattningens ordnande hade också synnerligen stränga kontrollbestämmelser blivit upptagna.

Finansministern ansåge, att det vore omöjligt att i vårt land acceptera det amerikanska kontrollsystemet. Risken för skatteunderslev vore särskilt stor, när det gällde tobak, på grund av den jämförelsevis stora skattebelastning per viktsenhet, som måste tillämpas i fråga om tobak, och ju större skattebelastningen bleve, desto större bleve också risken.

Då tobaksskattefrågan nu skulle erhålla sin lösning, vore det önskligt, att detta skedde på ett sådant sätt att, i den mån tobaken måste ytterligare tagas i anspråk såsom skatteobjekt, sådant kunde ske utan omläggning av hela beskattningssystemet.

En effektiv skattekontroll skulle emellertid komma att medföra så dryga kostnader, att den svårligen kunde låta sig an-

ordna under annan förutsättning än en omläggning till stor-drift av hela den nu till stor del av mindre företag utövade tobaksindustrien.

Men icke ens med det i promemorian föreslagna, enligt finansministerns mening otillfredsställande, kontrollsystemet skulle man kunna undgå ett inlösnings- och ersättningsförfarande. En ovillkorlig fordran vore, att tillverkningen bedrevs i särskilda för ändamålet avsedda lokaler samt under bokföringsskyldighet. Den i vissa trakter av landet såsom hantverk och hemindustri bedrivna tobakshanteringen — kommerskollegii utredning omfattade ett 90-tal dylika företag — skulle ej kunna bära kostnaden härför och måste alltså upphöra. Men även ett ej ringa antal fabrikanter, som i kommerskollegii utredning hänförts till industrien, skulle komma i samma situation, emedan de dreve sin verksamhet i så ringa omfattning, att de ej skulle kunna bära ens kostnaden för en kontroll efter amerikanskt mönster. Vissa av de med en monopollagstiftning förenade svårigheterna skulle alltså komma att föreligga jämväl vid införandet av en fabrikatbeskattning, hur litet betungande än kontrollen anordnades.

Det i promemorian skisserade förslaget vore därför, lika litet som det inom finansdepartementet utarbetade, ägnat att läggas till grund för lagstiftning i ämnet.

Det kan vara av intresse att här erinra om en annan del av finansministerns yttrande till statsrådsprotokollet, däri ett nytt motiv för en monopollagstiftning framfördes.

Finansministern erinrade om den fara, som otvivelaktigt hotade den inhemska tobaksindustrien från den utomordentligt

starka koncern, som gick under namnet den engelsk-amerikanska tobakstrusten. Det vore allmänt känt, sade finansministern, hurusom denna trust, sedan den efter den häftigaste kamp slagit under sig så gott som hela Förenta staternas tobaksindustri med undantag av cigarrfabrikationen samt bragt såväl tobaksodlare som detaljhandlare under sitt beroende, för ett tiotal år sedan börjat rikta sina ansträngningar på att vinna insteg jämväl i den europeiska tobaksmarknaden samt alltsedan dess oavslåttligt och utan att sky vare sig ansträngningar eller kostnader arbetat i detta syfte. I England hade dess ansträngningar jämförelsevis snart krönts med sådan framgång, att den lyckats tillskansa sig ett avgörande inflytande på landets tobaksindustri, och sedan trusten i Amerika år 1911 formellt blivit upplöst samt dess tyngdpunkt i anledning härav förlagts till London, leddes därifrån trustens aktion mot tobakshanteringen å den europeiska kontinenten. I Tyskland hade trusten, trots det mest förbittrade motstånd, redan lyckats slå under sig omkring $\frac{1}{4}$ av landets hela cigarettfabrikation och allmänt uttalades farhågor för att det, oaktat kraftiga »antitruströrelser» från både fabrikanter och handlande igångsatts, icke skulle stanna därvid. Även i flera andra länder såsom exempelvis Norge, Danmark, Finland och Ryssland hade trusten gjort betydande landvinningar och snart sagt överallt hade frågan om skydd för den inhemska handeln och industrien mot trustens inträngande å marknaden blivit aktuell. Hos oss ägde trusten sedan ett antal år tillbaka aktiemajoriteten i en av landets största cigarettfabriker, vilken i alltjämt stegrad omfattning jämväl verkat såsom trustens importagent, och, ehuru det tack vare den hemlighetsfullhet, varmed trusten städse ginge tillväga, icke vore lätt att bilda sig en bestämd uppfattning om dess åtgärder, torde så myc-

ket med visshet kunna sägas, att tecken icke saknats, som tydde på att planer vore eller varit å bane till ytterligare utvidgningar på den inhemska industriens bekostnad. Det vore kortsynt, därest man icke nu ordnade tobaksbeskattningen på ett sådant sätt, att det icke bereddes rum för övermäktiga utländska trustintressen att i strid mot statens önskningsförrycka tobakshanteringen och därmed sammanhängande förhållanden (arbetarna, handlandena, konsumenterna), och i detta hänseende vore det endast en monopollagstiftning, som beredde fullt nöjaktigt skydd och vore ägnad att förhindra att genom varornas fördyring allmänhetens skatteförmåga i strid mot statens intresse minskades.

När den kungl. propositionen den 21 juli avlämnades till den urtima riksdagen, hade denna redan varit samlad ett par månader. Det förmärktes i den debatt, som uppstod, när propositionen skulle remitteras till utskott, tecken till missnöje över att en så viktig fråga så sent lades fram för en sommarriksdag, vars egentliga uppgift skulle varit försvarsfrågans lösning. Men det var även missnöje av annan art, som framkom i remissdebatten. En rad av talare, både i första och andra kammaren, kritiserade förslaget, somliga emedan de överhuvud voro emot statsmonopol, men de flesta, emedan de ansågo, att ersättningsbestämmelserna voro orättvisa, illa grundade och ofullständiga. En socialdemokratisk talare i andra kammaren fann, att idén att överlämna monopolets utövande åt ett bolag var »en dristig och skicklig bankoperation», att »ett starkt bankinflytande tyvärr förmått erövra herraväldet över Kungl. Maj:t», och att »icke ha statens intressen blivit tillgodosedda».

Jag kan ej neka till att jag, då jag hörde detta tal (jag hade i april blivit utsedd till ledamot av andra kammaren för denna riksdag) och då jag tänkte på, vilket oändligt besvär jag haft att förnä bankerna att garantera finansieringen, blev grundligt förargad.

I båda kamrarna väcktes förslag, att den kungl. propositionen jämte ett par andra ärendet berörande propositioner skulle överlämnas till behandling av ett särskilt utskott. Propositionerna hänvisades dock för tillfället till de ordinarie utskott, till vilka de hörde, men med förbehåll, att om för behandlingen ett särskilt utskott bleve tillsatt, de skulle överlämnas till detta utskott.

Ett särskilt utskott för frågans behandling blev sedermera beslutat och i utskottet insattes från första kammaren herrar Hammarström, friherre Adelsvärd, Alexandersson, Fahlén, Steffen, Ivar Svensson och K. A. Björklund samt från andra kammaren herrar Hildebrand, friherre Palmstierna, Hellner, Nilsson i Kristianstad, Röing och Ekerot.

Av utskottets fjorton ledamöter hade sex väckt motioner i ämnet. Två av dessa, herrar Röings och Hildebrands, gingo ut på avslag å den kungl. propositionen. Röing hade i sin motion intagit ett utarbetat förslag till fabrikatbeskattning, till vilket han yrkade bifall. Hildebrand hade hemställt om skrivelse till Kungl. Maj:t med anhållan om nytt förslag, grundat på fabrikatbeskattningens princip.

Herr Steffen och friherre Palmstierna hade i sina lika lydande motioner väl accepterat monopoltanken, ävensom förslaget om monopolets utövande av ett enskilt företag, men yrkat att finansieringen skulle överlätas åt fullmäktige i riksbanken och riksgäldskontoret och hade dessutom hemställt om åtskilliga detaljförändringar i förslagen.

Herrar Ekerot och Nilsson i Kristianstad hade i gemensam motion hemställt, att priset på inom riket odlad tobak skulle bestämmas av en särskild prisnämnd, utsedd efter angivna grunder.

Förutom dessa av utskottsledamöter avgivna motioner hade sådana avgivits

av herr Lindhagen, som yrkade avslag å propositionen, såsom dels åsidosättande den sociala etikens fordringar i kampen för folkhälsan, dels ock syftande till en ytterligare beskattning av de små inkomsterna;

av herr Nydal, som yrkade en rad förändringar i ersättningsbestämmelserna, samt

av herr Rune, som yrkade andra grunder för fastställande av ersättningen åt A.B. Förenade svenska tobaksfabriker.

Det har förut nämnts, att kommerskollegium avgivit infortrat utlåtande över de i propositionen framlagda förslagen. På grund av den korta frist, inom vilken kollegiet fått sig förelagt att inkomma med sitt utlåtande, hade kollegiet denna gång icke fått tillfälle att begära yttranden av handelskamrarna eller industriförbundet. Dessa korporationer inkommo emellertid självmant till utskottet med yttranden, däri de vidhöllo de betänkligheter mot ett tobaksmonopol, som de tidigare uttalat. Därjämte framhölls i Stockholms handelskammars yttrande, att den närvarande tiden med den ekonomiska kris, som världen genomlevde, vore särskilt olämplig för vidtagande av ett så omfattande ingrepp i landets näringsliv.

Dessutom överlämnades till utskottet en framställning från A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, åtföljd av ett uttalande av samma företag rörande propositionens förslag. Bolaget erinrade om de uttalanden, som på sin tid gjorts över det år 1911 avgivna förslaget till statsmonopols inrättande utav rikets han-

delskamrar, Sveriges industriförbund, kommerskollegium, generaltullstyrelsen samt av tidningspressen ävensom om kommerskollegii uttalande över föreliggande förslag, och bolaget uttryckte sin förvåning över att regeringen i strid mot all den kritik, som framkommit mot monopoltanken, likväl framlagt ett på monopolidén byggt förslag. Vidare kritiserades förslagens detaljer, särskilt dess ersättningsprinciper, som enligt bolagets mening vore godtyckliga och strede mot rättmätiga och billiga anspråk. En särskild kritik ägnades åt det sätt, varpå bolaget behandlats i förslaget. Framställningen utmynnade i en anhållan, att utskottet måtte besluta att avstyrka bifall till propositionen och tillstyrka riksdagen att anmoda regeringen att i samråd med representanter för såväl tobaksindustrien som tobakshandeln låta utarbeta förslag till fabrikatbeskattning under effektiv kontroll.

Av utskottets fjorton ledamöter voro herr Hammarström och jag bestämda anhängare av monopoltanken. Somliga av utskottets medlemmar hade i sina motioner givit sin uppfattning tillkänna. Beträffande de övriga visste man ingenting; sannolikt voro de till en början tämligen obestämda i sin uppfattning.

Då Hammarström utsågs till utskottets ordförande och som sådan ej kunde i avsevärd grad deltaga i debatten, föll det huvudsakligen på min lott att försvara den kungl. propositionen, något som för övrigt, med den befattning jag tidigare tagit med densamma, föll av sig självt.

Herrar Röing och Hildebrand voro de förnämsta angriparna av monopoltanken och förkämparna för en fabrikatbeskattning och i denna principfråga blev givetvis striden het.

Röing hade, som förut är nämnt, i sin motion uttalat den mening, att en ingående fabrikskontroll ej vore nödvändig för att göra en banderollbeskattning fullt effektiv, även från kontrollsynpunkt. En fabrikant skulle enligt hans motion icke äga rättighet vare sig att importera eller av inhemsk råtabakshandlare inköpa ett kilogram tobak utan att redovisa sina inköp till en kontrollmyndighet. En inhemsk råtabakshandlare skulle ej äga rättighet att försälja ett kilogram tobak till annan än inregistrerad tillverkare. Fabrikanten skulle hos kontrollmyndigheten redovisa sin tillverkning och skulle — jämte föreskrivna handelsböcker — föra en tillverkningsjournal, en arbetsjournal och en stämpelavräkningslängd samt månatligen till kontrollmyndigheten insända sammandrag av tillverkningsjournal och stämpelavräkningslängd. Råtabakshandlaren skulle vara skyldig att, förutom föreskrivna handelsböcker, föra särskild bok över all mottagen och avyttrad tobak och månatligen till kontrollmyndigheten insända sammandrag av denna. Slutligen skulle tobaksodlarna till kontrollmyndigheten anmäla, huru mycket tobak de skördat och avyttrat. Genom att jämföra tullverkets importjournaler med fabrikanternas och råtabakshandlarnes rapporter kunde kontrollmyndigheten följa varje kilogram råtabak, som hamnade hos en tillverkare, och kontrolltjänstemännen skulle vara oförhindrade att vid minsta misstanke om underslev göra inventering hos tillverkare och råtabakshandlare. Tillverkarens stämpelavräkningslängd kunde kontrolleras genom jämförelse med statskontorets journaler och de insända stämpelrekvisitionerna. — Vid detaljhandeln bleve det i första hand den köpande allmänheten, som utövade kontrollen. Utom det att stämpeln skulle finnas å varans emballage, skulle detta även vara försett med tydliga uppgifter

om detaljhandelspriset, och varje köpare kunde således genast se, om varupriset och banderollen stode i rätt proportion till varandra. Skulle så ej vara fallet, riskerade säljaren, att förste bästa köpare angåve honom.

Fabrikanter, råtabakshandlare, importörer, detaljhandlare och tobaksodlare skulle vara inregistrerade och icke därför utan få driva sin näring, och samtliga, utom odlarna, skulle betala en registreringsavgift, avsedd att täcka kostnaderna för kontrollen.

När det därjämte förutsattes, att tillverkare vid fall av underslev riskerade att själv få bekosta den extra och strängare kontroll, som kontrollmyndigheten kunde finna nödvändigt att anordna, och då därtill alla överträdelser av givna föreskrifter skulle vara belagda med straff, menade motionären, att tillfredsställande trygghet mot underslev skulle vinnas.

Herr Röing framförde i utskottet samma motivering för ett fabrikatskattesystem, som han utvecklat i motionen, liksom sina principiella betänkligheter mot statsmonopol på det enskilda näringslivets område. Herr Hildebrand sekunderade Röing i principfrågan, men ansåg en mera effektiv kontroll än den av Röing föreslagna vara erforderlig.

Herrar Röings och Hildebrands synpunkter och förslag blevo givetvis utsatta för kritik inom utskottet. De skäl, som framställdes mot antagandet av herr Röings motion och mot lämpligheten överhuvud att bygga på fabrikatbeskattning, återgavos sedermera av en talare i andra kammaren på följande sätt:

»Vad är det som gör att man icke kan komma fram på fabrikatskattevägen? Jo, det är svårigheterna att anordna en tillfredsställande kontroll, som icke blir oskäligt dyr. I det

förslag, som herr Röing framlagt för herrarna, har, som han nyss skisserade, kontrollen lagts så, att den består i en särskild bokförings-, registrerings- och rapportskyldighet icke blott för tobaksodlarna utan även för råtabakshandlarna och fabrikanterna. Tobaksodlarna ha skyldighet att till kontrollstyrelsen anmäla, huru mycket tobak de ha skördat och avyttrat, råtabakshandlarna huru mycket de ha köpt och sålt, samt fabrikanterna, huru mycket tobak de ha köpt av råvaruhandlarna, och hur mycket de ha lämnat ut till allmänheten i form av färdig vara. Kontrollmyndigheten har sedan att med ledning av dessa uppgifter söka bilda sig ett omdöme om huruvida någon tobak icke smugglats undan på vägen, utan allt kommit fram till det ögonblick, då stämpeln äsättes och skatten uttages. Vad har då kontrollmyndigheten att göra? Jo, den skall jämföra uppgifterna, som kommit in om vikten av de råvaror, som levererats till fabrikanterna, och vikten av de färdiga varor, som lämnats ut därifrån, för att kontrollera, om dessa viktuppgifter svara mot varandra; och för att ytterligare kunna kontrollera detta, har denna myndighet rättighet att när som helst företaga inventering av råtabakshandlarnas och fabrikanternas lager. Hela systemet är sålunda byggt på viktjämförelsen mellan den färdiga varan och den därför använda råvaran.

Är nu detta ett system, som kan tänkas erbjuda någon tillförlitlighet? Nej, jag tror, att den, som satt sig in i saken, måste besvara den frågan nekande. Förhållandet är det, att den vara, som man här har att göra med, i allra högsta grad växlar i vikt, och jag skall till belysande härav be att få anföra några siffror. Den takmogna tobaken skall först undergå en svettningss procedur, under vilken den förlorar i vikt, och den förlorar mer eller mindre, beroende på hur långt denna procedur drives

samt på tobakens beskaffenhet. Den kan förlora ända till 35 % i vikt. Denna process äger rum än hos tobaksodlaren, än hos råvaruhandlaren, än hos tobaksfabrikanten. Stundom äger den rum delvis hos den ene, och delvis hos den andre. När tobaken nu har genomgått denna fullständiga svettningssprocedur, är den mycket torr och upptager synnerligen lätt fuktighet, och själva fabrikationen, åtminstone för vissa varor, är sådan, att varan måste taga upp vatten. Vi veta att färska cigarrer innehålla rätt mycket vatten, och att färskt snus innehåller ända till 50 % vatten. Slutligen växlar den färdiga varan i vikt, allteftersom den plats där den förvaras, är mer eller mindre fuktig. Då frågar jag: Hur är det möjligt att genom viktjämförelse kunna kontrollera, att all utlämnad färdig vara plus kvarvarande lager motsvarar den inköpta kvantiteten råttobak, och att icke någon tobak kommit bort under vägen, då denna vara till den grad växlar i vikt under fabrikationens gång och jämväl sedan den är färdig. Det är alldeles uppenbart, att detta är ett omöjligt system. Denna kontroll är icke effektiv.

Nu säger man: men ansvarsbestämmelserna böra väl hjälpa upp saken; den, som vågar smugla undan tobak, blir ju belagd med ett mycket strängt straff. Ansvarsbestämmelser lära väl dock icke kunna hjälpa upp bristen på effektiva kontrollbestämmelser. Snarare kan man säga, att ju mindre tillförlitlig kontrollen är dess mindre benägna bli domstolarna att lägga dess resultat till grund för fällande straffdomar. Jag får därför säga som min mening, att jag tror, att riksdagen näppeligen kan gå in på ett dylikt kontrollsystem, och jag vill fråga, om det finns någon, som beträffande sockerfabrikationen skulle vilja taga bort den effektiva kontroll, som där är genomförd, och huvudsakligen lägga kontrollen där på ett bestraffnings-

system. Jag tror ej, att riksdagen skulle kunna förmås härtill. Och likväl är faran för underslev vida mindre beträffande socker än den skulle vara ifråga om tobak, emedan värdet av en viktenhet tobak är så betydligt mycket högre än en viktenhet socker.

Nå, denna kritik har till viss grad inverkat på vissa av fabrikskattsystemets anhängare, och de ha i stället velat gå en annan väg. Herr Hildebrand t. ex. har i sin motion räknat med nödvändigheten att införa effektiv kontroll. Vad följer då härav? Jo, nya svårigheter. Först och främst skulle en effektiv kontroll bliva så kostsam, att endast ett fåtal av de existerande företagen skulle kunna bära en sådan. Jag vill erinra om, att den kontroll, som utövas vid sockerfabrikationen kostar 20 till 25.000 kronor per fabrik årligen. Kanske skulle den bli billigare vid tobaksfabrikerna, — därom vill jag icke uttala mig. Men jag är i alla fall säker på, att den blir så pass dyr, att endast företag med betydlig omsättning kunna bära kontrollkostnaderna. Hur ställer det sig då med denna omsättning. Jo, det är icke mer än ett tiotal företag, för vilka omsättningen överstiger 100.000 kronor om året. Alla övriga fabriker liksom alla, som idka tobakstillverkning såsom hemindustri och hantverk, ha icke så stor omsättning, att de kunna tänkas bära denna kontroll. Vad blir då följderna, om man inför effektiv kontroll och därigenom utrotar de smärre företagen. Jo, det blir precis lika nödvändigt att ersätta dessa små företag för förlorad verksamhet, som om man införde statsmonopol. Den slutsatsen har också herr Hildebrand vidkänt, och han anser, att den ersättningen bör uttagas av de stora bolagen som stå kvar och som skulle kunna ha råd att bära nödiga kontrollkostnader. Hans system går sålunda ut på, att man, för att kunna bibehålla ett

tiotal stora företag, skall slå ihjäl alla de små. Det förefaller mig vara en ganska betänklig konsekvens av en man, som säger sig kämpa för näringens frihet.

Men hur det skulle vara möjligt att genomföra systemet, har den nämnda reservanten icke angivit. Han anser visserligen, att problemet kan lösas, men han har, som sagt, icke angivit, huru det låter sig göra. Jag tror icke det vore så lätt att lösa frågan på frivillighetens väg. Men antag det fallet, att man genom statsmakternas medverkan kunde ordna det så, att tobaksfabrikationen begränsades till ett tiotal företag, hurudan blir då ställningen? Den första frågan är: Kan man uttaga den skatt, som erfordras? Det beror naturligtvis på, hur hög skatt man vill taga ut. Utan tvivel kan man uttaga det belopp, som det närmast är fråga om, d. v. s. för år 1915 6 miljoner kronor, och måhända också det som man beräknar behöva utgå om några år, eller 12 miljoner kronor. Alldeles bestämt kan man emellertid säga, att man på denna väg når skatteförmågans gräns betydligt närmare än genom statsmonopol. Kontroll- och reklamkostnader m. m. sådant, som går till betydande belopp årligen, måste givetvis uttagas av allmänheten, och allmänheten får sålunda betala tobaksvarorna med betydligt högre pris, än om man hade statsmonopol. Därför når man också skattegränsen tidigare än vid ett monopolsystem.

Så är det också en annan följd, som uppstår av en sådan situation. Tro herrarna, att om man genom statsmakternas medverkan begränsat tobaksfabrikationen till ett tiotal företag, ja, kanske till ännu mindre antal, koncentrationen skulle stanna där, och att detta fåtal fabriker skulle fortsätta att konkurrera med varandra inbördes? Nej, helt visst skulle det icke dröja länge, förrän de funne, att det vore större intresse för

dem att slå sig tillsammans. Trustbildningen är en tendens inom industrien på alla områden, och inom tobaksindustrien har ett försök till trustbildning redan framträtt. Den gången misslyckades det, men om allt lägges till rätta för en trustbildning på det sätt som ovan antytts, lider det icke något tvivel att vi skulle ha en sammanslagning inom mycket kort tid. Hurudan skulle då situationen vara? Jo, vi skulle ha ett monopol, men ett privatmonopol i stället för ett statsmonopol. Vi skulle ha mindre utsikt att kunna uttaga den skatt, som staten behöver, än under ett statsmonopol. Näringsfriheten vore död lika ohjälpligt i det ena som i det andra fallet. Och hur skulle det se ut för tobakshandlarna, vilkas intressen man så ofta framhållit i detta sammanhang? Jag frågar: tro herrarna, att tobakshandlarna skulle ha det bättre under ett privatmonopol, som utan någon som helst kontroll kunde fullfölja sina enskilda intressen, än under ett statsmonopol? Det finnes icke den ringaste anledning att tro sådant, utan snarare tvärtom. Då skulle jag vilja fråga: vad finnes det sedan kvar för anledning att föredraga denna metod framför den, som Kungl. Maj:t föreslagit och utskottet anslutit sig till? För min del kan jag icke finna något som helst skäl tala för densamma. Vill man inrätta tobaksbeskattningen så, att man kan uttaga betydande belopp, har man två vägar att gå, fabrikatbeskattningens väg eller den av Kungl. Maj:t föreslagna monopolvägen. Och av dessa två alternativ har efter min mening monopolvägen alla skäl för sig.»

De positiva skäl, som inom utskottet anfördes för monopol-tanken, voro i stora drag följande:

Intet annat system än fabrikatbeskattning eller monopol skulle inbringa det skattebelopp, som erfordrades. Då en fabri-

katbeskattning under effektiv kontroll ej med industriens splittring kunde genomföras och en erforderlig koncentration ej syntes möjlig att åstadkomma, återstode endast monopolet. Genom ett monopol kunde också tobakens skattekraft utnyttjas vida mera effektivt än vid en fabrikatbeskattning: de stora kostnaderna för kontrollen vid en fabrikatbeskattning skulle komma att belasta detaljprisen och av detta och andra skäl skulle vad som kunde uttagas från den konsumerande allmänheten i form av skatt bliva avsevärt mindre än vid ett monopolsystem. Endast ett monopol skulle innebära ett verksamt skydd mot faran, att utländska intressen sloge under sig den inhemska tobaksindustrien.

Vid omröstning inom utskottet i principfrågan, huruvida monopoltanken i den form, som i propositionen föreslagits, borde läggas till grund för lagstiftning i ämnet, visade det sig, att nio av utskottets fjorton ledamöter voro av denna mening. Fem ledamöter ansågo, att propositionen borde avslås, nämligen från första kammaren herrar Björklund, Fahlén och Ivar Svensson, från andra kammaren herrar Hildebrand och Röing.

Men om utskottet sålunda funnit sig i princip kunna ansluta sig till det i propositionen framlagda förslaget, blevo dettas detaljer däremot inom utskottet föremål för åtskilliga ändringar och tillägg. Som utskottet i sitt utlåtande anförde, voro dessa ändringar särskilt avsedda att vid inlösnings- och ersättningsförfarandet låta full rättvisa vederfaras den som till följd av monopolets införande skulle komma att förlora eller lida intrång i sin förut utövade verksamhet inom tobaksindustrien.

I själva monopolförfattningen gjordes, vid sidan om några ändringar av mindre betydelse, i anledning av herrar Ekerots och Nilssons i Kristianstad motion, den mera betydelsefulla ändring att prissättning av inom riket odlad tobak ärligen skulle verkställas av en prisnämnd, i vilken tobaksodlarnes intressen skulle vara representerade.

Ändringarna i ersättningsförordningen voro mera betydande.

Beträffande de olika kategorier av ersättningar, som nämndes i ersättningsförordningens § 1, upptogs från kommittéförelslaget ersättning för förlorad eller minskad verksamhet inom handeln med råttobak och färdiga tobaksvaror. Såsom redan är nämnt hade bibehållandet av tobakshandlarnes fria importrätt i propositionen ansetts böra hava till konsekvens, att ersättning till importörer ej borde ifrågakomma. Utskottet ansåg emellertid, att de enskilda importörernas ställning åtminstone i fråga om vissa varuslag, cigarrer och cigarrcigarretter, skulle bli i viss mån försvagad genom tillkomsten av ett monopolbolag, som självt uppträdde som konkurrent på tobaksimportens område, och att sådana importörer i viss utsträckning borde komma i åtnjutande av ersättning för minskad näringsverksamhet. Såsom villkor för ersättning stadgades bl. a., att importören under de närmaste fyra kalenderåren före monopolets ikraftträdande inom riket försålt av honom direkt från utlandet importerade cigarrer och cigarrcigarretter till värde, som utgjorde minst 50 % av hela hans försäljning av tobaksvaror under samma tid. Ersättningen skulle utgå med ett belopp, motsvarande en tiondedel av hans medelomsättning under samma fyraårsperiod, beräknad efter inköpspris. Frågan om ersättning åt råttobakshandlare, som funnits i kommittéförelsla-

get, men, egendomligt nog, utan motivering bortfallit i propositionen, upptogs också av utskottet. Då i avseende å den inom landet odlade tobaken uttryckligen stadgats, att den icke finge av odlare försäljas inom landet till annan än monopolbolaget, och då beträffande utländsk råtabak det syntes ovisst, i vilken omfattning monopolbolaget kunde komma att vid sina inköp begagna sig av de nuvarande råtabakshandlarnes förmedling, ansåg utskottet av billigheten påkallat, att jämväl dessa erhöles ersättning. Denna skulle utgå med hänsyn till den nettoinkomst, som handlanden i medeltal haft under de fyra kalenderåren närmast före monolets ikraftträdande, sålunda att en halv medelnettoinkomst skulle utgå för sagda fyraårsperiod, samt ytterligare en femtedels medelnettoinkomst för varje kalenderår, som verksamheten dessförinnan fortgått, dock inalles högst med $2\frac{1}{2}$ gånger medelnettoinkomsten.

Beträffande tobaksfabrikanternas ersättning för egendom, som skulle inlösas av staten samt för värdeminskning å fast eller lös egendom, som ej inlöstes, gjorde utskottet ingen ändring i propositionen. Då i propositionen, i motsats till kommittébetänkandet, framhållits, att i dessa hänseenden full ersättning skulle utgå, ansåg utskottet, att fabrikanterna i denna punkt vore tryggade mot förluster. Dock jämkades monolets skyldighet att övertaga fabrikants hyresavtal angående fabriksfastighet därhän, att skyldigheten skulle gälla i fråga om hyresavtal, som upprättats eller förnyats före den 1 augusti 1914.

I fråga om de bestämmelser, som angingo ersättning för förlorad näringsverksamhet samt personlig ersättning för förlorad anställning, blevo ändringarne mera betydande.

Vad först angår ersättning för förlorad näringsverksamhet ändrades bestämmelserna härom på följande sätt.

a) Under oförändrade förutsättningar för ersättnings utgående överhuvud sattes minimiersättningen till fem gånger handelsvinsten i stället för en gång. Denna ändring innebar en betydande förbättring för företaget, som börjat sin verksamhet efter år 1903, men hade intet inflytande på ersättningen åt äldre företag.

b) Kommissionens befogenhet att för företag, som under perioden 1907—1913 visat ökning eller minskning i handelsvinsten av ej tillfällig natur, höja eller sänka det efter huvudregeln utgående ersättningsbeloppet bestämdes till högst 10 % av beloppet i stället för de i propositionen föreslagna högst 5 %.

c) För de fall, då ersättningen skulle utgå efter medelnettoförsäljningsvärdet, höjdes ersättningsbeloppet till det dubbla, alltså till $\frac{1}{10}$ i stället för $\frac{1}{20}$ av medelnettoförsäljningsvärdet.

Beträffande den personliga ersättningen för förlorad anställning talades i propositionen om personer, som vid tiden för monopolets ikraftträdande i egenskap av yrkesutbildade voro hos tobaksfabrikant stadigvarande anställda, vilket av utskottet ändrades till inom tobakshanteringen stadigvarande sysselsatta. Platsförsäljare likställdes i fråga om ersättning med handelsresande, något som egentligen var ett förtydligande av propositionens mening.

Rörande de allmänna förutsättningarna för erhållande av personlig ersättning gjordes vissa ändringar av mindre betydelse.

I avseende å beloppet av personlig ersättning till handelsresande eller platsförsäljare gjordes den ändring, att maximumbeloppet sattes till fyra gånger medelårsinkomsten i stället för propositionens $2\frac{1}{2}$ gånger.

Slutligen infördes en ny bestämmelse av innehåll, att centralkommissionen bemyndigades att, när särskilda omständigheter

därtill föranledde och den ersättningsberättigade det medgäve, förordna, att ersättningen, i så fall ökad med 10 %, skulle tillkomma ersättningstagaren i form av livränta i stället för ett på en gång utbetalt kapitalbelopp.

De särskilda bestämmelser, som i propositionen intagits rörande A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, blevo föremål för en ingående behandling i utskottet.

Såsom redan nämnts hade i propositionen framhållits, att de allmänna bestämmelserna om ersättning i åtskilliga fall ej kunde utan orättvisa tillämpas å detta företag och att därför särskilda ersättningsregler vore erforderliga.

De allmänna bestämmelserna om inlösen av maskiner och inventarier samt ersättning för värdeminskning å lös eller fast egendom förutsatte, att egendomen var i bruk vid monolets ikraftträdande. Till följd av den koncentration av driften, som bolaget under år 1913 företagit, hade en del maskiner och inventarier blivit överflödiga och kommit ur bruk och likaledes hade en del fabriksfastigheter, som tidigare varit i bruk inom något i bolaget ingående företag, men vid driftens koncentration ej vidare behövt användas för tobakstillverkning, därigenom lidit värdeminskning.

Nu hade i propositionen föreslagits, att skyldigheten att inlösa eller giva ersättning för värdeminskning skulle gälla även lös och fast egendom av ifrågavarande slag, som bolaget övertagit från något i bolaget ingående företag och som vid övertagandet varit i bruk, men vid koncentrationen ställts ur bruk.

De allmänna bestämmelserna om ersättning för förlorad näringsverksamhet voro ej heller i allo tillämpliga. Först och främst uppställdes i dessa som allmän förutsättning, att fabri-

kanten idkat oavbruten tillverkning av tobaksvaror sedan den 1 januari 1909, och bolaget i fråga hade ju tillkommit först under 1912. Vidare skulle enligt de allmänna bestämmelserna medelhandelsvinsten beräknas för åren 1907—1913 och bolaget hade blott varit i verksamhet under de två sista åren av denna period. Ej heller »ålderskoefficienten» kunde därför användas på detta företag.

I den paragraf i propositionen, som gällde detta bolag, hade därför konstruerats särskilda regler för beräkning av medelhandelsvinst och »ålderskoefficient». Dessa regler gingo ut på att medelhandelsvinsten skulle beräknas genom en kombination av de särskilda i bolaget ingående företagens medelhandelsvinst för åren 1907—1911 och bolagets egna årsresultat under åren 1912 och 1913. »Ålderskoefficienten» skulle framgå ur proportionen mellan å ena sidan summan av de ersättningsbelopp, som efter de allmänna reglerna skolat tillfalla de särskilda företagen, om dessa fortlevat till den 31 oktober 1914, och å andra sidan summan av de särskilda företagens medelhandelsvinster för åren 1907—1911. Vid beräkningen av den kombinerade medelhandelsvinsten för bolaget såsom helhet skulle endast de särskilda företag tagas med i beräkningen, som under åren 1907—1911 verkligen haft medelhandelsvinst, en bestämmelse, som ansågs vara till fördel för bolaget.

Vidare hade i propositionen hänsyn tagits därtill, att bolaget vid driftens koncentration utbetalat eller utfäst sig att utbetala ersättningar till personer, som i detta sammanhang förlorat anställning, och i propositionen hade föreslagits, att bolaget skulle erhålla gottgörelse för dylika ersättningar i den mån de utgått i penningar samt om den person, som fått ersättningen, varit svensk medborgare den 1 januari 1912.

Slutligen hade likaledes i propositionen tagits hänsyn till att bolaget i och för fabrikationens koncentrerings fått vidkännas kostnader av annan art än förut nämnts, och det hade föreslagits, att bolaget skulle få gottgörelse för vad bolaget i sådant hänseende bevisligen fått vidkännas, dock allenast i den mån det kunde visas att monopolbolaget av de vidtagna åtgärderna haft nytta samt besparing i kostnad.

I det uttalande angående propositionen, som A.B. Förenade svenska tobaksfabriker ställt till utskottet, hade de för bolaget föreslagna ersättningsbestämmelserna blivit utsatta för en indignerad kritik.

Bolaget menade, att det vore orättvist och obilligt att vid beräkningen av bolagets medelhandelsvinst medtaga organisationstiden (åren 1912 och 1913), som självklart medfört uppoffring i kostnader och utebliven vinst.

Vidare påpekade bolaget, att utomstående tobaksfabrikant, som icke under de avgörande åren haft att uppvisa medelhandelsvinst, dock skulle erhålla viss ersättning i förhållande till nettoförsäljningsvärdet, medan ingen motsvarande ersättning vore tillerkänd bolaget för de tobaksfabrikanter i samma situation, som ingått i bolaget, ehuru bolaget vid sitt bildande ersatt dem.

En ännu mera upprörande inkonsekvens och hårdhet låge i bestämmelsen att av bolaget utbetalda ersättningar till personer, som förlorat sin anställning, skulle gottgöras bolaget endast i fall denna ersättning utgått i penningar. Dessa personer hade i mycket stor omfattning erhållit sin ersättning i stamaktier i bolaget, och ehuru dessa personer, i fall de kvarstått i sin anställning, skulle vid monopolets införande fått ersättning i penningar, skulle bolaget gå miste om all gottgörelse därför att ersättningen utbetalts i aktier.

Genom föreskriften att gottgörelse till bolaget icke skulle utgå för ersättning till person, som ej den 1 januari 1912 var svensk medborgare, skulle en av bolagets största intressenter, som sedan 30 år varit bosatt i Sverige, ej komma i fråga vid gottgörelsens bestämmande.

Den rätt till ersättning, som tillförsäkrats bolaget för »kostnader av förut ej avsedd art», syntes visserligen ganska lovande, men torde i verkligheten komma att få ringa betydelse, emedan anspråket av monopolbolaget kunde avvisas med att monopolbolaget icke av de vidtagna åtgärderna haft nytta samt besparing i kostnad.

Vad särskilt beträffade ersättningen för förlorad näringsverksamhet skulle större hänsyn till billighet tagits, om en tidigare formulering bibehållits, så lydande:

»Ersättning för förlorad näringsverksamhet skall utgå med summan av de belopp, som enligt de i § 8 stadgade grunder skulle hava utgått till de särskilda i bolaget ingående företagen, därest dessa vid tiden för monopolets ikraftträdande ännu ägt bestånd, med iakttagande likväl, att vid medelhandelsvinstens och nettoförsäljningsvärdets beräkning hänsyn skall tagas allenast till åren 1907—1911 med frånräknande av det bästa året». Varför förslaget försämrats i denna punkt vore obekant.

De synpunkter, som av A.B. Förenade svenska tobaksfabriker framstälts, förfelade ej att göra intryck på utskottet. Liknande synpunkter hade herr Rune framhållit i sin motion. Det fanns emellertid andra omständigheter, som i detta sammanhang ansågos böra komma under beaktande. I propositionen hade framhållits, att det skulle vara en fördel för monopolets utöfvare att vid monopolets ikraftträdande omedelbart få träda in och övertaga tillverkningen i de fabriker, som kunde finnas

lämpliga att övertaga. Man skulle kunna säga, att detta var icke blott en fördel utan ett oundgängligt villkor för att monopolet skulle kunna inom rimlig tid i större omfattning igångsätta en fabrikation. Nu hade, såsom departementschefen framhållit, underhandlingar i detta syfte förts med A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, vars tillverkning omfattade ca 60 % av hela rikets tobakstillverkning. Men dessa underhandlingar hade ej lett till något resultat, ehuru det vid underhandlingarne ställts i utsikt, att såsom ett vederlag för tillmötesgående härutinnan för bolaget fördelaktiga modifikationer i ersättningsbestämmelserna kunde komma att medgivas. Utskottet fann sig under dessa omständigheter böra intaga den ståndpunkten att förbättring i nämnda bolags ersättningsvillkor borde göras beroende av ett tillmötesgående från bolagets sida i denna fråga.

Jämte det utskottet i förslaget gjorde några smärre jämkningar, bland vilka må framhållas, att ersättning för förlorad anställning, vilken utgått i form av aktier, blev likställd med ersättning i penningar, utarbetades därjämte ett alternativt förslag (B) till annan lydelse av 3 och 5 momenten i den paragraf, som innehöll bestämmelserna rörande bolagets ersättning, vilket alternativ fick följande lydelse:

Mom. 3. »Ersättning för förlorad näringsverksamhet skall utgå med summan av de belopp, som enligt de i § 8 stadgade grunder skulle hava utgått till de särskilda i bolaget ingående företagen, därest dessa vid tiden för monopolets ikraftträdande ännu ägt bestånd, med iakttagande likväl, att vid medelhandelsvinstens och medelnettoförsäljningsvärdets beräkning hänsyn skall tagas allenast till åren 1907—1911 med frånräknande av det bästa och det sämsta året.»

Mom. 5. »Utöver vad här förut i denna paragraf är stadgat, äger bolaget åtnjuta ersättning jämväl för kostnader av förut ej avsedd art, vilka bolaget i och för fabrikationens koncentring fått vidkännas, med ett belopp av 850.000 kronor.»

Villkoret för att bolaget skulle få åtnjuta ersättning enligt alternativ B var, att bolaget sist inom tid, som av Kungl. Maj:t bestämdes, avgåve en till Konungen ställd förbindelse av följande innehåll:

»Sedan förordningarne angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket samt om vad iakttagas skall i avseende å införande av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket blivit av riksdagen antagna, förbinder sig härmed A.B. Förenade svenska tobaksfabriker att:

1) från den dag, då monopolet träder i kraft, upplåta till monopolets utövare nyttjanderätten till de fabriksfastigheter med därtill hörande fasta inventarier, i vilka bolaget för närvarande driver tillverkning av tobaksvaror, och vilka monopolets utövare sist en månad före ikraftträdandet förklarar sig vilja övertaga, emot den hyra, som i avseende å bolagets egna fastigheter, varit i bolagets böcker debiterad för året 1913, samt i avseende å av bolaget förhyrda fastigheter den hyra, som bolaget självt enligt gällande hyreskontrakt skall betala, med rätt för monopolets utövare att för varje i bolagets ägo varande fastighet sist vid tillträdet bestämma hyrestidens längd, dock högst till fem år från den fardag, som infaller närmast före monopolets ikraftträdande;

2) låta monopolets utövare under den närmaste månaden före monopolets ikraftträdande inventera bolagets inventarier och lager av råvaror, halvfabrikat och utensilier uti de fabriker, som monopolets utövare förklarat sig vilja övertaga; sko-

lande denna inventering ske i närvaro av ombud för bolaget och därvid nödig handräckning av bolaget lämnas; samt

3) jämväl å dagen för monopolets ikraftträdande till monopolets utövare överlåta de bolagets inventarier och förråd av råtabak, halvfabrikat och utensilier, som monopolets utövare vid denna tidpunkt önskar övertaga; ägande monopolets utövare rätt att förfoga över denna egendom, oberoende av om inlösningsbeloppen härför blivit av kommissionerna fastställda eller ej.»

Bland de ändringar, som utskottet i övrigt vidtog i propositionen må följande framhållas:

I sammansättningen och sättet för utseende av centralkommissionen gjordes vissa ändringar. Lokalkommissionernas antal utökades, och sättet för deras utseende jämkades. Dessa förändringar vidtogos för att bereda större inflytande å kommissionernas sammansättning åt andra personer än tobaksfabrikanter, vilkas ersättningsanspråk skulle bliva föremål för kommissionernas prövning.

En annan ändring åsyftade att skydda tobakshandlandes ställning. I motioner och annorledes hade uttalats farhågor, att fabrikanterna, då de på grund av monopolets införande nödgades upphöra med sin verksamhet, och sålunda icke hade tillräckligt intresse av att stödja handlandena, skulle, så snart tidpunkten för monopolets ikraftträdande blivit känd, skynda att indraga krediten samt indriva sina hos handlandena utestående varufordringar. Till följd av den sålunda efter all sannolikhet inträdande samtidiga indrivningen av stora fordringsbelopp skulle, menade man, många handlande, även sådana, som eljest vore solventa, råka på obestånd och stora förluster förorsakas såväl handlandena själva som även fabrikanterna.

Emot dessa risker trodde sig utskottet finna en utväg genom att, såsom villkor för att en fabrikant skulle erhålla ersättning för förlorad näringsverksamhet, föreskriva, att han inom viss tid till bankinrättning, som av Kungl. Maj:t bestämdes, skulle överlåta sina utestående varufordringar hos tobakshandlare. Under ett års tid skulle sedermera alla inkasseringar ombesörjas av banken, vilken månatligen skulle hava att mellan de olika borgenärerna fördela vad av varje gäldenär inbetalts, i förhållande till beloppet av borgenärernas fordringar hos samma gäldenär. Efter årets förlopp skulle ännu oguldna fordringar åter överlämnas å respektive borgenärer. En bestämmelse härom infördes i § 4.

I vissa fall hade i propositionen, för att en person skulle ifrågakomma till ersättnings erhållande, satts som villkor, att personen i fråga alltsedan den 1 januari 1912 varit svensk medborgare. Emot detta villkor hade på flera håll gjorts anmärkningar och utskottet tillmötesgick dessa så till vida, att villkoret blev svenskt medborgarskap vid monopolets ikraftträdande. Ett liknande villkor om en uppnådd ålder av 21 år blev i vissa fall ersatt med villkor om 18 års ålder.

Angående tiden för monopolets ikraftträdande voro ändrade bestämmelser erforderliga. Tidpunkten härför var i propositionen föreslagen till den 1 november 1914. Emellertid hade, medan propositionen låg under utskottets behandling, en händelse inträffat, som nödvändiggjorde en ändring härutinnan. De banker, med vilka avtal träffats om monopolbolagets finansiering, hade till följd av det inträffade världsläget ej vågat stå vid sina åtaganden utan hade hos Kungl. Maj:t sagt upp avtalet. Då finansieringsfrågan sålunda stod i vida fältet, hade utskottet ej sett annan utväg möjlig än att överlämna åt Kungl. Maj:t att bestämma tiden för ikraftträdandet. Detta bemyn-

digande blev dock begränsat genom villkoret, att det skulle vara begagnat före utgången av år 1915, ett villkor, som ansågs erforderligt »med hänsyn till riksdagens bevillningsrätt». Ifrågavarande ändring medförde, att en del tidsbestämmelser i de båda förordningarna jämväl måste ändras.

I fråga om propositionens förslag till kontrakt mellan svenska staten och A.B. Svenska tobaksmonopolet samt till stiftelseurkund och bolagsordning för sagda bolag gjorde utskottet ingen annan ändring än att utskottet hemställde, att i stiftelseurkund och bolagsordning för bolaget måtte stadgas, att bolagets verkställande direktör skulle utses av styrelsen bland de av preferensaktieägarne valda ledamöterna i styrelsen.

I anledning av herrar Steffens och Palmstiernas i motioner framställda yrkanden, att det tilltänkta monopolbolagets finansiering borde överlämnas åt fullmäktige i riksbank och riksgäldskontor, meddelade utskottet, att det inhämtat den upplysningen, att berörda verk icke, åtminstone med deras nuvarande organisation, vore i tillfälle att åtaga sig bildandet och finansierandet av ett företag av monopolbolagets omfattning och natur. Utskottet avstyrkte därför bifall till detta yrkande.

Samma motionärers yrkande, att de av Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna i monopolbolagets styrelse skulle förbjudas att innehava aktier i bolaget fann utskottet vara välgrundat och hemställde, att riksdagen ville hos Kungl. Maj:t anhålla om meddelande av sådant förbud.

Ett annat yrkande av samma motionärer angående reglering genom statens medverkan av förhållandet mellan det tilltänkta monopolbolaget och dess arbetare fann utskottet vara värt beaktande. Utskottet ansåg sig emellertid icke böra göra någon särskild hemställan i ämnet, utan endast framhålla vissa önske-

mål, därvid utskottet sade sig vara förvissat om, att Kungl. Maj:t icke skulle underlåta att vidtaga de åtgärder, som arbetarnes berättigade intressen kunde anses kräva.

Slutligen hemställde utskottet i anledning av samma herrars jämte herr Nydals motion, att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte anhålla, att Kungl. Maj:t vid utfärdande av instruktion för de av Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna i monopolbolagets styrelse måtte ålägga dessa ledamöter att i vad på dem ankomme tillse

dels att under lämplig övergångstid vid försäljning av tobaksvaror kredit av monopolbolaget beviljades återförsäljare i den omfattning, som av omständigheterna kunde anses påkallad,

dels ock att sådana rabattförmåner lämnades återförsäljare, att i vad på monopolbolaget berodde samt med behöriga hänsyn till rådande förhållanden inom tobakshandeln, återförsäljare kunde äga möjlighet att förvärva skälig inkomst av sin rörelse.

De av utskottet tillstyrkta ändringarna i ersättningsförordningen skulle givetvis komma att höja de i propositionen beräknade ersättningsbeloppen. Utskottet företog sig att göra en beräkning av det belopp, vartill denna ökning skulle komma att uppgå, och kom till en siffra, 1.985.000 kronor, vartill, i händelse A.B. Förenade svenska tobaksfabriker inom stadgad tid till Kungl. Maj:t avgåve den för det alternativa förslaget tillämpning krävda förbindelsen, skulle komma ytterligare 2.315.000 kronor.

Utskottets förslag uppbars i principfrågan av nio ledamöter. Reservanter häremot voro de fem ledamöter, som vid principomröstningen inom utskottet uttalat sig däremot.

I motiveringen gingo reservanterna efter i viss mån skilda linjer.

De tre reservanterna från första kammaren, herrar Björklund, Fahlén och I. G. Svensson, erkände, att om man såg frågan uteslutande ur statsfinansiell synpunkt, monopol vore det system, som säkrast förde till den största möjliga skatteinkomst för staten. Om man däremot toge hänsyn även till det intrång, som ovedersägligen vore förbundet med ett statsmonopol, kunde det ifrågasättas, huruvida icke vad som uppoffrades vore av den betydelse, att tobaksmonopolet även från statens synpunkt komme att stå för dyrt.

Väl hade utskottet icke oväsentligt utvidgat statens ersättningskyldighet gentemot bl. a. handlande med tobaksvaror. Men om dessa ersättningar blivit så avpassade, att genom dessa näringens representanter, fabrikanter, handlande, arbetare m. fl. verkligen kunde anses och själva anse sig gå ifrån hittillsvarande fria näringsutövning utan kännbar olägenhet, vore svårt att avgöra. I varje fall bleve många av dem hänvisade att söka sin utkomst inom andra för dem främmande näringsgrenar och att svårigheter för dem därvid komme att uppstå, stode utom tvivel. Att vid en omgestaltning på näringslivets område av så djupgående natur, det icke kunde undvikas att svårigheter uppstode för enskilda medborgare, vore ju uppenbart. Av vikt vore dock att noga tillse, att dessa svårigheter icke bleve så omfattande, att de toge formen av eller ens kunde uppfattas som verkliga rättskränkningar.

Villigt erkändes, att nu framhållna synpunkter icke varit främmande för Kungl. Maj:ts förslag och att utskottet än mera understrukt dem. Huruvida de förändringar i ersättningsfrågorna, som av utskottet vidtagits, kunde anses tillgodo-

se alla de rättmätiga krav, som utöver de av Kungl. Maj:t beaktade, kunnat framställas i detta hänseende, och huruvida alltså ersättningsspörsmålet i utskottets förslag blivit så fullständigt löst och systematiserat, att intet vore att tillägga, vore svårt att säga. Problemet vore i sig självt svårt ej blott i principiellt utan även i utformningshänseende och den tid, som stått utskottet till buds för granskning och revision av förslaget i denna del, hade obestridligen varit alltför otillräcklig för att nu nämnda spörsmål kunnat fullständigt och genomgående undersökas och övervägas.

Härtill komme att inom utskottet icke kunnat med anspråk å pålitlighet beräknas de ökade kostnadsbelopp, som förorsakades av där upptagna nya ersättningsfrågor, liksom även ovisst syntes vara, om de redan i propositionen avsedda ersättningar skulle i verkligheten kunna hållas inom de för dem där kalkylerade belopp.

Att såsom utskottet förordat söka förhjälpa handlandena till bibehållande av skäliga inkomster av sin rörelse genom att ålägga de av Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna i monopolbolagets styrelse att tillse, att vid försäljning av tobaksvaror kredit i av omständigheterna påkallad omfattning bleve beviljad och att sådana försäljningsförmåner lämnades återförsäljarne, att de kunde äga möjlighet att förvärva skälig inkomst av tobakshandeln, syntes innefatta erkännande av att tobakshandeln icke bleve lika fri efter monopolets införande som dessförinnan, men syntes tillika, därest förordnandet härav ledde till praktiska resultat, redan från början komma att förrycka även monopolbolagets fria verksamhet.

Av departementschefen hade uttalats, att om en sammanlutning inom tobaksindustrien kunde drivas så långt, att den slutligen omfattade hela industrien, framställda anmärkningar

mot fabrikatskattesystemet skulle hava i väsentlig mån bortfallit och att i så fall fabrikatskatt skulle vara en lämplig form för att förskaffa staten den önskade ökningen i statsinkomst. Det hade då synts reservanternas böra ifrågasättas, om icke, innan man beslöte ett tobaksmonopol, det borde närmare undersökas, huruvida icke de företag, som ännu stode utanför den skedda sammanslutningen, numera kunde finnas vara mera villiga till sammanslutning än att genom monopols införande bringas att alldeles upphöra. En koncentration därhän, att alla fabrikanter komme att bilda en enda sammanslutning, vore väl varken nödig eller nyttig, allenast sammanslutningen bleve sådan, att den med ett fabrikatskattesystem förenade kontrollen kunde utan svårighet och alltför stora kostnader utövas. Vid en sådan undersökning borde också det av en enskild motionär föreslagna kontrollsystemet upptagas till granskning och, om detta ej funnes tillfredsställande, tillses, huruvida icke något annat kontrollsystem kunde finnas att förorda.

Ostridigt syntes vara, att numera uppstått så väsentliga förändringar i de omständigheter, varunder förslaget om monopolens genomförande tillkommit, att det icke längre kunde ifrågasättas, att monopoliet skulle träda i tillämpning den 1 november 1914, och att det måste anses ovisst, vilket år framdeles ikraftträdandet skulle äga rum. Således kunde ej heller angivas den tid, från vilken staten skulle kunna genom ett nu beslutat tobaksmonopol beredas någon ökad inkomst. Ett beslut nu om monopols införande vore för den skull utan all praktisk betydelse, men kunde för tobakshanteringen komma att verka synnerligen skadligt och förryckande.

Därigenom att ikraftträdandet av ett monopol måste framflyttas till obestämd tid, samt under tiden varjehanda föränd-

ringar kunde tänkas uppstå, måste ännu större ovisshet uppstå i frågan, huruvida ersättningsspörsmålet blivit fullständigt löst och om kostnadsberäkningarna vore hållbara.

Uppenbart vore också, att under nuvarande förhållanden ett fabrikkattsystem skulle vida hastigare och lättare kunna genomföras än ett monopolsystem, varjämte genom det förstnämnda systemets användande många ovissa och högst obetydliga ersättningsfrågor kunde undvikas och staten icke komma att beträda den vägen, att allenast för högre inkomsters erhållande slå under sig en hittills fri näring.

På grund av det anförda och

då tobaksmonopolet, om det nu beslutades, i alla fall icke skulle kunna inom den närmare framtiden genomföras, samt någon fara i dröjsmål med frågans avgörande således praktiskt taget icke föreläge, men ett beslut nu om införande av tobaksmonopol skulle kunna försvåra vidtagandet av åtgärder för att på annan väg söka snabbare vinna väsentligt ökade statsinkomster från tobakshanteringen,

då ovisst syntes vara, huruvida det i propositionen godkända och de därutöver av utskottet beaktade ersättningsanspråk kunde anses så väl avvägda och beräknade, att de vid tillämpningen framdeles skulle visa sig vara tillfyllest och kunna begränsas till de ungefärliga belopp, som av utskottet upptagits, och

då, även om kontrollen vid en fabrikkattbeskattning skulle behöva läggas annorlunda än i en till riksdagen i ämnet avgiven motion föreslagits, det icke kunde anses utrett, att icke annan utväg förefunnnes att utan alltför dryga kostnader ordna en praktiskt tillfredsställande kontroll av den beskaffenhet, som för ett sådant beskattningssystem vore erforderlig,

hade reservanterna ansett frågan om tobaksbeskattningen böra göras till föremål för ett ytterligare övervägande, innan riksdagen fattade beslut; och enär, om frågan nu undanskötes, Kungl. Maj:t icke torde underlåta att efter ett sådant närmare övervägande till riksdagen framlägga nytt förslag rörande tobaksbeskattningen, hade enligt reservanternas uppfattning utskottet nu bort hemställa,

att Kungl. Maj:ts ifrågavarande proposition ej måtte av riksdagen bifallas.

Herrar Hildebrand och Röing förklarade sig i allt väsentligt instämma med första kammar-reservanterna, men de kommo i vissa punkter med en mera detaljerad och preciserad argumentering. Av särskilt intresse är att se deras uppfattning angående utsikterna för ett snart ikraftträdande av monopolförordningen. Fråga uppstode, sade de, huruvida det finansiella läget kunde tänkas bliva gynnsamt ens under år 1915 för en affär av den omfattning, varom fråga vore. De fyra banker, som åtagit sig finansieringen och bildandet av monopolbolaget, hade i skrivelse till Konungen den 25 augusti 1914 förklarat, att »förhållanden inträtt, som enligt bankbolagens förmenande frikallade dem från detta deras åtagande. På grund av berörda förhållanden lära för övrigt ej andra större finansoperationer för lång tid framåt kunna ifrågakomma än sådana, som äro oundgängligen nödiga, helst som de medel, varöver bankerna ha att förfoga, helt visst böra i första rummet reserveras för trängande behov och finansieringen av det ifrågasatta tobaksmonopolbolaget skulle undandraga industrien och handeln en väsentlig del av det stöd, som bankerna eljest vore i tillfälle att lämna.» Reservanterna erinrade vidare därom, att bankerna efter särskild hemställan i ny skrivelse förklarat sig villiga, »att

så snart förhållandena bliva sådana, att vi anse möjligt genomföra emissionen, ånyo åtaga oss densamma på i huvudsak enahanda villkor, som omförmälas i kontraktet av den 17 juli 1914», men i dessa försiktigt valda ord kunde omöjliggen inläggas någon ändrad uppfattning om det finansiella läget; tvärtom förbehöllo sig bankerna rätt att själva pröva, när förhållandena kunde anses möjliggöra en emission.

Utskottet vågade, fortsatte reservanterna, icke på allvar räkna med monopolets finansiering och bolagets igångsättande ens under år 1915. Kungl. Maj:t hade i propositionen nr 255 begärt ett anslag av 18 miljoner kronor, att utgå av lånemedel, till utbetalning av ersättning och understöd m. m. samt till gäldande av kommissionernas verksamhet, för monopolbolagets bildande etc., men utskottet ville endast å 1915 års stat uppföra ett förslagsanslag å 100.000 kronor, enär »det av åtskilliga tecken att döma torde vara antagligt att detta (monopollagstiftningens ikraftträdande) i varje fall icke lämpligen lär kunna äga rum förrän under slutet av berörda år». En sammanställning av dessa ordalag med det synnerligen låga anslagsbeloppet ådagalade utskottets pessimistiska syn på nästa års lämplighet för den omfattande monopolaffären. Och detta med all rätt.

Reservanterna menade också, att det torde vara tämligen självklart, att lånemarknaden efter världskrigets slut bleve åtstramad med hårda lånevillkor och höga räntor. Skäl anfördes härför. Även om Sverige kunde förbliva neutralt, komme landet givetvis att göra stora förluster, dels i direkta utgifter och dels i förlorade inkomster. Även statens inkomster komme helt visst att sjunka på samma gång utgifterna stege. När kriget vore över, torde det under sådana förhållanden vara

många trängande statsbehov, vilka kunde fyllas allenast med upplånade pengar; en koncentrerung om det absolut nödvändiga torde då bliva det enda riktiga, när lånemarknaden bleve tillgänglig. Att upptaga lån i större omfång inom landet torde försvåras därav, att i stort sett även de enskildas inkomster och kapital komme att minskas under krisen och att dessutom den dryga värnskatten skulle utgöras, utom alla andra pålagor.

Det föreföll därför vara uttryck för en underlig optimism att våga tro på upplåning för statens räkning, vare sig utom eller inom landet, under de närmaste åren för anordnande av ett tobaksmonopol.

Vinsten med ett monopolbeslut i år bleve endast, att 1915 års riksdag förhindrades att pålägga en fabrikatbeskattning, vilken även under en ekonomisk depressionstid kunde efter en kort övergångstid träda i kraft. I nuvarande ekonomiska världssituation kunde man på fabrikatbeskattningens väg mycket hastigare än på monopolvägen tillföra staten stora inkomster. Vore det då statsfinansiellt klokt att i otid binda händerna på nästkommande lagtima riksdag?

Emot utskottets förslag gjordes jämväl reservationer i några detaljfrågor, dels av herr K. A. Nilson, dels av herrar Steffen, Palmstierna och Nilsson i Kristianstad. I den senare reservationen yrkades bl. a. avslag såväl å Kungl. Maj:ts som utskottets förslag rörande gottgörelse till A.B. Förenade svenska tobaksfabriker för de ersättningar, som bolaget utbetalat eller utfäst sig att utbetala till personer, vilka i anledning av driftens koncentration förlorat sin anställning, ävensom avslag å utskottets alternativa förslag (B-förslaget) rörande ersättning till bolaget.

Utskottets utlåtande är dagtecknat den 31 augusti 1914. Redan den 4 september var A.B. Förenade svenska tobaksfabriker färdigt med en protest, som kringsändes till riksdagens ledamöter. I protesten gjordes gällande, att utskottets förslag, ehuru det visade avsevärda förbättringar i en del fall, dock ingalunda gjorde bolaget rättvisa. Efter att det redogjorts för förluster i olika punkter, som bolaget enligt förslaget skulle få vidkännas till följd av ersättningsbeloppens otillräcklighet, meddelades det, att såvitt bolaget kunnat kontrollera delgivna siffror, resultatet skulle bliva, att för bolagets stamaktieägare ej skulle återstå mer än högst 20 % av stamaktiekapitalet. Protesten slutar med att varna mot ett beslut, »som skulle utan skälig ersättning beröva oss vår egendom, fräntaga oss möjligheten att till vår förutvarande personal betala utlovade pensioner och tvinga oss att under en allvarlig kris mot vår vilja avskeda en mycket stor del av våra arbetare».

Ännu en protestskrivelse blev under dessa dagar kringsänd till riksdagens ledamöter. Den var undertecknad av ett par enskilda fabrikanter, herr Jac. Fr. Ljunglöf och firman P. C. Rettig & Co., av herrar Torsten Schauman och Hjalmar Heimbürger »å Svenska cigarrettfabrikanters vägnar», av Stockholms tobaksgrossistförening, Landsföreningen för Sveriges tobakshandlare, Sveriges tobakshandlares riksförbund, Svenska tobaksfabrikantföreningen samt Svenska cigarrfabrikantföreningen.

I skrivelsen gjordes gällande, att utskottet trots allt fastslagit, att statsmakterna, när helst de så funne för gott, kunde föreskriva den enskilde att till staten avstå sin näring och att på statsmakternas känsla av billighet men ej på rättsliga grunder finge bero, om ersättning skulle utgivas eller ej.

Skrivelsen slutar med en vädjan till varje riksdagsman »i de svenska näringarnas namn och å den hotade tobaksnäringens vägnar samt för de tusendes skull, vilka bleve ruinerade genom tobaksmonopolet» icke med sin röst biträda förslaget, varjämte undertecknarna instämde i första kammar-reservanternas sammanfattning av skälen för avslag å Kungl. Maj:ts proposition och ett ytterligare övervägande av tobaksbeskattningsfrågan.

Ärendet var nu färdigt för riksdagens avgörande och onsdagen den 4 september 1914 stod det på föredragningslistan i båda kamrarna. Det var naturligt, att denna dag emotsågs med den största spänning såväl av förslagets anhängare som av dess motståndare och ej minst av tobaksindustriens män. Ingen vågade profetera, hurudan utgången skulle bliva. Särskilt var det ovisst i första kammaren, av vilkens utskottsledamöter tre reserverat sig mot utskottets förslag, där dessutom satt en man, Carl Swartz, som man visste vara motståndare mot förslaget, som var i högsta grad sakkunnig och som i hög grad hade kammarens öra. Man kunde också antaga, att det ingrepp i näringsfriheten, som ett monopol skulle innebära, i första kammaren skulle möta det största principiella motståndet. Där hade statsministern Hammarskjöld tagit plats och dit begav sig också finansministern Wennersten, så snart han avslutat det anförande, varmed han inlett debatten i andra kammaren.

I första kammaren inleddes debatten av statsministern, som värtaligt framhöll de skäl, varför regeringen efter mycken tvekan till sist anslutit sig till monopoltanken. Han avslutade sitt yttrande med följande ord: »Det har sagts, att tobaksindustrien kommer att genom ett bifall till utskottets förslag med den

obestämda tid, som där angives för monopolets ikraftträdande, arbeta under så ovissa förhållanden, att den icke kunde trivas, arbeta under hotet av ett damoklessvärd. Jag skulle vilja säga: snarare kan man påstå, att det nödtvungna uppskov, som de finansiella och ekonomiska förhållandena nu medföra, att detta nödtvungna uppskov, säger jag, innebär en förlängd övergångstid, som endast kan vara av nytta för de enskilda intressena. Detta damoklessvärd lära dessutom vederbörande intressenter icke slippa i alla fall. Förslaget öde må vara ovisst, men så mycket är säkert, att i följd av förhållandenas makt kommer förslaget om ett monopol, därest det i dag faller, att återkomma, och detta måste vederbörande mycket väl veta och känna på sig. Det trycket av en oviss framtid kommer att vila över dem i alla händelser och ovissheten blir då större än i händelse av bifall till utskottets förslag, på den grund nämligen, att ingen kan med bestämdhet veta, vad han har att rätta sig efter, ingen kan veta, vilka villkor som komma att erbjudas.

Ja, förslaget kommer, även om det i dag faller, icke att vara dött, utan att leva upp igen, och det enda man kan vinna på ett uppskov är att lämna åt en oviss framtid att bestämma, huruvida monopolets genomförande skall komma att ske på ett för staten och de enskilda mindre fördelaktigt sätt än nu genom utskottets förslag ställes i utsikt.»

Efter statsministern kom reservanten herr Björklund. Han återgav i huvudsak de skäl, som första kammar-reservanterna anfört i sin reservation: han vore ingen absolut motståndare till monopoltanken, men skulle föredraga en fabrikatbeskattning, om det vore möjligt att på denna väg nå ett i allo tillfredsställande resultat. Då det nu vore klart, att monopolet ej

omedelbart kunde träda i kraft, då sannolikheten talade för att så ej kunde ske under år 1915, och då det överhuvud vore ovisst, när så skulle kunna ske, funnes ingen anledning att nu fatta ett avgörande beslut och därmed binda riksdagen. Behandlingen i utskottet hade varit brådstörtad; man kunde ej känna sig övertygad att alla ersättningsspörsmål blivit lösta på ett sådant sätt, att rättvisa åt alla håll blivit tillgodosedd. Genom omöjligheten att förutse, när ett monopol skulle träda i kraft, vore dessutom alla beräkningar rörande ersättningens belopp osäkra; dessa beräkningar vore grundade på förhållandena under åren närmast före den tidpunkt, då monopolet enligt propositionen antagits kunna träda i kraft, men de skulle enligt utskottets förslag grundas på åren närmast före den tid, då monopolet i en oviss framtid skulle kunna komma att träda i kraft. Alla skäl talade därför för ett uppskov, som kunde bereda tillfälle att närmare pröva genomförbarheten av ett fabrikatskattesystem; därför yrkade han bifall till reservationen.

Närmast efter herr Björklund kom herr Hallberg, som dock ej inlät sig på huvudfrågan, ej heller framställde något yrkande, utan endast påpekade, att de s. k. hjälpindustriernas ställning icke blivit löst. Han åsyftade industrier, som sysselsatte sig med fabrikation av för tobakstillverkningen erforderliga utensilier, såsom cigarrlådor, cigarrettpapper, etiketter och dylikt. Visserligen hade departementschefen uttalat, att det tilltänkta monopolbolagets organisation och särskilt bestämmelserna om styrelsens sammansättning, skulle innebära en garanti för att monopolbolaget skulle taga all skälig hänsyn till dessa industriers berättigade intressen, men talaren ville ifrågasätta, huruvida vad sålunda framhållits verkligen vore en

garanti. Efter talarens mening vore här ett tomrum, som borde fyllas, antingen så att ifrågavarande fabriker bleve inlösta, eller så att priset på dessa utensilier bleve reglerat genom en nämnd, i analogi med vad man tänkt sig ifråga om råttobak.

Nästa talare var professor Steffen. Han framhöll bl. a., att man icke finge nöja sig, om en tobaksbeskattning kunde åstadkomma det belopp, som för närvarande behövde uttagas. Man måste trygga åt staten möjligheten att i en snar framtid vinna största möjliga inkomst av tobaken såsom skattekälla. Ställde man problemet i denna form, funnes ej den ringaste tvekan om, att statsmonopol vore den enda beskattningsmetod, som borde ifrågakomma och att fabrikatbeskattning på intet vis kunde tävla med detsamma. Han yrkade bifall till utskottets förslag.

Till reservanternas mening anslöt sig herr Gustaf Fredrik Östberg. Han kunde ur rent finansiell synpunkt icke biträda utskottets förslag. Kostnaden för monopolsystemets genomförande hade av Kungl. Maj:t beräknats till 55 miljoner kronor och den skulle enligt utskottets förslag bliva än högre. Härav skulle staten svara för 18.000.000 kronor enligt Kungl. Maj:ts förslag och för 20.300.000 kronor enligt utskottets förslag. Var skulle dessa miljoner tagas? Att låna dem i utlandet vore i närvarande stund omöjligt och det komme säkerligen att bliva omöjligt under flera år framåt. Man måste anlita den inhemska lånemarknaden. Men staten hade många andra behov. De militära åtgärder, som riksdagen beslutat, skulle kosta 50.000.000 kronor och det vore också meningen att anvisa medel till arbetslöshetens bekämpande och annat därtill. Under sådana förhållanden kunde det icke vara riktigt att nu giva sig in på så stora finansoperationer som här vore i fråga. Man måste också tänka på svårigheten att anskaffa de medel, som erfordrades

utöver vad staten skulle lämna. Bankerna hade på grund av rådande kris önskat draga sig tillbaka av omtanke om den allmänna rörelsen. Då förslagens ikraftträdande i varje fall skulle framflyttas till någon gång i framtiden, till 1916 eller kanske till 1917, vore det ej blott oegentligt utan alldeles onödigt att fatta ett beslut så långt före verkställigheten därav. Tobaksindustri och tobakshandel skulle komma i ett ovisshetstillstånd, som det vore orättvist och obilligt att sätta dem i.

Talaren hade också principiella betänkligheter. Visserligen vore ett statsmonopol icke i och för sig orimligt. Det har tillämpats på telegrafan och posten; men det vore en annan sak att införa det inom en industri. Häremot hade energiska gensagor inkommit från Sveriges industriförbund och från handelskamrarna. Vad talaren mest fruktade i avseende å ett statsmonopol å tobak vore, att det bleve ett prejudikat, som kunde leda till icke önskade konsekvenser på andra områden. Skulle man emellertid gå monopolvägen, skulle talaren hellre vara med om ett rent statsmonopol än den nu föreslagna formen. I avseende å det föreliggande förslaget hade med styrka framhållits fördelen av att handeln med tobaksvaror skulle vara fri. Detta vore ett rent spegelfäkteri. Importhandeln, som skulle få bära höjda tullar och dessutom en licensavgift, i vilken skulle ingå ett belopp, motsvarande monopolets omkostnader och vinst, skulle i konkurrensen med monopolbolaget få det så svårt, att dess tillvaro bleve omöjliggjord. De handlande, som sålde monopolets varor, skulle i avseende å priser och försäljningsvillkor bliva lika strängt bundna som om de vore anställda i monopolbolagets tjänst. Vore det då ej riktigare att på en gång taga steget fullt ut och lägga hela tobaksindustrien och tobakshandeln i statens hand.

Nästa talare, finansministern Wennersten, framhöll nödvändigheten av att se sig om efter nya skattekällor. Man hade redan gått rätt raskt fram på den direkta beskattningens väg och vi hade framför oss ett ianspråktagande av dennas möjligheter till deras yttersta gräns. Alla voro ense om tobakens lämplighet som skatteobjekt och man måste utnyttja denna skattekälla så långt möjligheten sträckte sig. Till och med reservanterna hade medgivit, att monopollet vore det system, som säkrast ledde till målet. Vilka invändningar gjordes mot monopollet? Man kunde sammanfatta dem i tre olika grupper: först och främst sådana skäl, som hava sitt upphov i strävandena att tillgodose de privata ekonomiska intressena, vidare rent nationalekonomiska hänsyn och slutligen den extraordinarie finansiella situation, i vilken landet befunde sig. Vad beträffade de första skälen, vore det påtagligt, att riksdagen skulle giva de privatekonomiska intressena det utrymme och det erkännande, som de rimligen kunde kräva. Studiet av denna fråga hade utgjort en av de viktigaste sysselsättningarna för alla dem, som sedan 10 à 12 år tillbaka haft att befatta sig med utredningen av frågan. Man hade därvid allmänt kommit till den uppfattningen, att det kunde gå att lösa den. Det sätt, varpå utskottet löst den, syntes talaren vara lyckligt; talaren hade redan i remissdebatten framhållit, att han med tacksamhet skulle mottaga de anvisningar och förslag, som utskottet i detta hänseende kunde komma med utöver vad i propositionen föreslagits, då han mer än väl visste, att riksdagen i detta stycke kunde vara mera tillmötesgående än vad Kungl. Maj:t rimligen kunde vara. Om riksdagen godkände utskottets förslag trodde talaren, att frågan bleve löst så rimligt och rättvist som överhuvud vore möjligt, då så många olika intressen stode mot varandra.

Vad de nationalekonomiska synpunkterna anginge visste talaren, att många i kammaren ansågo, att i fråga om vissa beskattningsobjekt ett statsmonopol vore tillåtligt och tillrådligt. Visade det sig, att statens fiskaliska intressen vore starka nog att tävla med eller kanske överväga produktionsintresset, måste staten taga hand om saken för att ej skattemedel skulle gå förlorade för staten. Talaren trodde, att vi här stode inför ett sådant fall. Farhågorna att detta skulle bli ett farligt föredöme vore betydligt överdrivna, i fall man iakttog den skiljelinje, varpå talaren nyss givit anvisning. Möjligheterna att av rent statsfinansiella eller fiskaliska intressen införa monopol-drift sträckte sig i vårt land ej synnerligen långt. Men tobaken vore ett sådant fall, då denna vara måste betraktas som ett njutningsmedel och ej som en nödvändighetsvara. De invändningar, som från näringslivets håll gjorts mot införande av statsmonopol å tobakstillverkning vore gjorda, innan det var fråga om det hälftenbruk, som nu förutsattes. Dessutom hade de framställts under den uppfattning, att det icke skulle vara fråga om att uttaga mer än högst 12 miljoner ur tobaken. Talaren hade funnit, att man på många håll, sedan man blivit bättre underrättad, funnit sina skäl böra falla. Vad beträffade de skäl, som talade emot att nu genomföra monopolet, ville talaren medgiva, att läget vore vanskligt. Så ovisst utseende som denna penningtransaktion än vore, borde man dock ej härav låta avskräcka sig, ty i stort sett betydde den endast en omflyttning av värden inom landet och det torde icke finnas ööverstigliga svårigheter att lösa frågan. Meningarna inom bankvärlden vore ej enhälliga; talaren hade anledning att tro, att det skulle finnas inflytelserika och kunniga bankmän, som skulle vara villiga att bidra till att föra saken ut i verkligheten,

kanske tidigare än någon nu vågade hoppas. Man måste också taga i betraktande, hur det skulle gå, om riksdagen nu skulle avslå förslaget. Man hade sagt: låt oss närmare utreda frågan, låt oss studera alla dessa ersättningsanspråk mera ingående, och låt oss framför allt lugna oss under upprörda tider för att med mera lugn och besinning fatta beslut. Talaren trodde dock icke på möjligheten att framdeles genomdriva förslaget med samma relativa lätthet som nu. Förhållandena skulle invecklas mera och det kunde komma att gå som i Tyskland, att sedan man väl kommit till insikt om vad genom ett monopols införande kunde vinnas, man kommit underfund med att man försuttit det psykologiska ögonblicket.

Gentemot den meningen, att man på fabrikatbeskattnings väg skulle kunna få fram de skattebelopp man önskade, åberopade talaren exemplet från länder, som valt denna väg, och jämförde resultaten där med resultaten i monopolländerna. I Danmark t. ex. hade man genom fabrikatbeskattning å cigaretter kommit därhän, att man av omsättningsbeloppet uttog 15 à 18 $\frac{1}{2}$ % i skatt. I monopolländerna uttogs vida större procent, i intet under 64 %, i ett land upp till 80 %.

Herr Fahlén framförde enahanda synpunkter som tidigare anförts av herr Björklund. Han ansåge det fullständigt utslutet att under år 1915 de erforderliga ca 60 miljonerna skulle kunna ställas disponibla för genomförandet av tobaksmonopolet. Han trodde knappt att det skulle vara möjligt under år 1916. Vi kanske skulle få vänta till 1917, kanske ännu längre. Varför då denna brådska att fatta ett beslut just nu, då riksdagen snart hade sina sista arbetstimmar, och då andra kammaren vore färdig att avlösas av en ny andra kammare, efter skedda nyval. Man skulle ej underskatta olägenheterna av ett

brådstörtat beslut. Själv vore han övertygad, att därest monopol nu beslutades för en avlägsen oviss framtid, detta komme att medföra, att näringen ställde sig själv på avveckling med alla de konsekvenser, som därav kunde härflyta. Han framhöll dessutom, att cigarrlådeindustrien blivit bortglömd i ersättningshänseende; frågan hade varit uppe i utskottet men blivit knapphändigt behandlad och skjutits åt sidan. Nu klagade man från denna industris sida, att rättvisa ej blivit skipad. Han yrkade avslag å såväl Kungl. Maj:ts som utskottets förslag.

Herr Thyrén talade för bifall till utskottets förslag. Han framhöll bl. a. till sina motståndare, hur de ville förklara, att det skulle möta oövervinneliga svårigheter att inom landet upplåna det för monolets finansiering erforderliga beloppet, då man väl vet, att i de enskilda sparbankerna för närvarande innestode en miljard kronor; då man kände räntefoten i dessa sparbanker och vet, att aktierna i det tilltänkta bolaget skulle lyda å 100 kronor och att räntan på dem garanteras till $4\frac{1}{2}\%$ och mänskligt att döma inom kort skulle bli 6 %, och att obligationslånet skulle löpa med 5 %, kunde han ej förklara svårigheten att få en teckning till stånd. Han framhöll vidare, att anspråken på staten ökas med varje år och från något håll måste medlen till dessa utgifter tagas. »Den som icke vill taga dem härifrån (från monopolet) bör veta, varifrån han eljest skall taga dem.»

Efter herr Thyrén kom herr Carl Swartz. Han motiverade långt och utförligt, varför han, som tidigare förordat ett monopolförslag, nu ansåge fabrikatbeskattning vara rätta vägen. Skälet vore, att under mellantiden en koncentration av fabrikationen ägt rum. Visserligen vore denna ej fullständig men en ytterligare koncentration vore ej omöjlig. Denna skulle ej för-

siggã på det sätt, att de stora företagen svälte ut de små för att på det sättet suga dem upp i sig. Det skulle mycket väl kunna gå på det sättet, att man komme överens med de stora företag, som kunde äga bestånd med hänsyn till förmågan att bära kontrollkostnaderna, att dessa företag skulle, på villkor, som icke på något sätt skulle understiga de fördelar, som med antagande av ett monopol skulle från statens sida bjudas dessa mindre fabrikanter, i sig upptaga dem, som ansåge den av staten påbjudna kontrollen för sig alltför betungande. På det sättet skulle man icke begå någon slags orättvisa eller obillighet mot dessa mindre företag, lika litet som man kunde säga, att man på det sättet skapade ett enskilt monopol i stället för statsmonopol. Det borde alltid kunna bliva kvar ett tiotal enskilda företag, mellan vilka konkurrensen kunde bibehållas.

Den återopade faran för att den amerikanska trusten skulle göra sig till herre över hela den svenska tobaksindustrien hade väl svävat över industrien tämligen länge, eftersom den enda cigarrettfabrik, som man med säkerhet visste tillhöra trusten, varit verksam i landet i över tio år. Det har sagts om en annan fabrik, som på senaste tiden utvidgat sin tillverkning även på andra områden än cigarrettfabrikationen, att den amerikanska trusten vore intresserad i den, men det hade icke lämuats något bevis därför. Han ville emellertid säga, att om man hade den farhågan, behövde man icke tillgripa monopolet för att sätta en damm för faran, då vi hade exempel på, hur man här i landet kunde behandla sådana saker, t. ex. i Grängesbergsbolaget.

Det vore ingalunda klart, att det vore en så påtaglig förmån att övergå till monopolbeskattning. Då man återopade exempel från främmande monopolländer, finge man komma ihåg, att dessa verkat i en lång följd av år, och de ha först så småningom

vuxit i ekonomisk kraft. Han trodde sig ej taga miste, om han sade, att det i Frankrike gått åt ett par tiotal år, innan avkastningen stigit till det från början beräknade. Under sådana förhållanden borde det ur rent statsfinansiell synpunkt vara tydligt, att betänksamhet vore önskelig i innevarande läge. Han delade den uppfattningen, att man ej kunde förutsäga, när ett monopol skulle kunna träda i kraft. Att sparbankerna eller deras insättare skulle kunna välja en sådan placering, trodde han icke, ej heller att dessa preferensaktier eller obligationer skulle vara lämpliga papper för dem att lägga sig till med. Det vore talarens fullkomliga övertygelse, att ett monopol icke kunde komma till stånd under 1915 och det skulle förvåna honom, om det kunde ske ens under år 1916. Under tiden hade man icke någon möjlighet att av tobaken taga någon väsentligt ökad beskattning, vilket däremot kunde bliva fallet, om man i stället införde en fabrikatbeskattning. En undersökning av möjligheten att genomföra den nödiga koncentrationen kunde bliva utförd utan synnerligen stor tidsutdräkt. Det vore icke otänkbart, att redan till nästa riksdag ett förslag till fabrikatbeskattning kunde bliva framlagt och antaget, och att det redan under nästa år kunde sättas i verket. Därest en fabrikatbeskattning kunde bliva genomförd från den 1 juli 1915, skulle man, om man tänkte sig att den från början inbragte 8 miljoner kronor om året, under åren 1915 och 1916 kunna räkna med ett skattebelopp av 12 miljoner kronor under en tid, då man enligt talarens mening icke från ett monopol hade att vänta sig någon som helst inkomst.

Med förslagens ganska oförmånliga bestämmelser angående inlösning och övergångstid, under vilken man icke behövde befara en pålagd stämpel eller ökad beskattning, bleve det nöd-

vändigt för industrien att vidtaga mycket långt gående inskränkningar i driften. Efter de upplysningar, talaren fått, skulle i det största fabriksföretaget finnas ett lager av cigarrer, som räckte för mer än 4 månader. Hos handlandena skulle enligt deras egna uppgifter, som talaren trodde möjligen vara något överdrivna, av vissa sorter åtminstone finnas lager för ett år. Ju äldre lagret vore, desto mera inkurant och svårsålt vore det; desto nödvändigare vore det för handlare att lägga all flit på att få det sålt och desto omöjligare vore det för dem att under denna tid köpa något från fabrikerna. Dessa vore därför nödgade att göra stora inskränkningar i driften.

Talaren sammanfattade sin ståndpunkt sålunda:

Det enda, som talade för monopolet, vore den statsfinansiella synpunkten; denna kunde icke nu tillgodoses, men kunde väl bli skadad genom att hinder rests mot en fabrikatbeskattning.

Den största olägenheten med ett monopol vore, något som erkändes från alla borgerliga håll, uppgivandet av en fri näring för monopolisering av densamma. Ett principiellt erkännande av det riktiga i en sådan monopolisering vore det enda, som ett bifall till utskottets förslag skulle i positivt avseende nu medföra. Det borde därför ej förvåna, om talaren instämde i reservanternas yrkande på avslag.

Herr Hammarström, utskottets ordförande, tog i sitt anförande en överblick över de skäl, som under debatten anförts å ömse sidor, och fann, naturligt nog å hans sida, att skälen för ett bifall till förslaget vore övertvägande. Han upptog därjämte till bemötande några förut ej närmare berörda anmärkningar.

Gentemot den mening, att cigarrlådeindustrien blivit förbisedd i ersättningshänseende uttalade han den mening, att en dylik industri, som icke vore direkt engagerad i tobakstillverk-

ningen, utan endast levererade för tobaksfabrikaten nödigt förpackningsmaterial, icke under några förhållanden finge dragas in i denna fråga; ville man utsträcka ersättningsgivandet så långt, komme man därhän, att ersättningsbeloppen bleve alldeles oberäkneliga. Man kunde blott uttala en förvissning om att ett monopolbolag med sådan styrelse, som här avses, skulle veta att tillse, att ingen illojal konkurrens finge ifrågakomma.

Emot herr Swartz' framhållande av de svårigheter, som för tobaksindustrien och tobakshandeln skulle uppstå vid övergång från fri näringsutövning till monopol, utalade han den mening, att de nuvarande, i avseende å införsel från utlandet exceptionella förhållandena, medförde ett särskilt gynnsamt tillfälle till avveckling av inneliggande lager. Dessa förhållanden skulle enligt talarens mening verka därhän, att både tobakshandlarnas och fabrikanternas lager kunde förväntas bliva utrymda vid den tid, då ett monopol tidigast kunde förutsättas komma i marknaden med sina varor.

Han slutade med att varna för ett uppskov under framhållande av hur det gått i Tyskland. När Tyskland år 1882 befunnit sig i samma situation som den, vari vi nu befinna oss, då det var nödvändigt av statsfinansiella skäl att söka skaffa en avsevärt större inkomst av tobakskonsumtionen, hade ett förslag till tobaksmonopol framlagts. Det hade varit en av Bismarcks älsklingsplaner att få detta genomfört. Men det lyckades icke; förslaget föll efter en ytterst häftig agitation från de i frågan närmast intresserade, och på motviljan att gå monopoliseringsvägen. Man hänvisade även där till fabrikat-skattesystemet. Vad inträffade vidare? Jo, nya utredningar och upprättande av nytt förslag. År 1893 framlades ett förslag till fabrikatbeskattning, byggt på en ingående kontroll medelst

fakturor. Alla i frågan närmast intresserade, fabrikanter såväl som handlande och arbetare, sammanslöto sig i en kompakt opposition mot förslaget. Bl. a. framhölls, att kontrollbestäm- melserna voro alldeles för stränga. Förslaget omarbetades och framlades ånyo 1895. Samma skäl för avslag upprepades då, åtminstone delvis, ty när man kom till kontrollen, fann man nu denna vara för svag och även det förslaget föll. Vad man sedan dess lyckats åstadkomma, hade endast varit att sätta nya klutar på det gamla klädet. Man hade infört en cigarrettstäm- pel och det finansiella resultatet vore icke så särdeles lysande. Det hade nämnts av herr finansministern, att man i Tyskland numera ansåge tiden för ett monopols införande vara försutten. Ja, detta hade konstaterats från många håll vid den debatt i tobaksfrågan, som år 1905 ägt rum i tyska riksdagen. Något monopol kunde man icke längre tänka på, men man var fullt på det klara med, att det var ganska olyckligt, att frågan icke fått en lösning i den riktningen, då den första gången fram- fördes, en lösning som skulle gjort, att man av tobakskonsum- tionen i Tyskland kunnat uttaga något så när motsvarande belopp mot vad man i många andra länder för statsfinansiella ändamål uttager. Skulle det nu bliva så, att frågan rönt samma öde vid behandlingen i den svenska riksdagen, så ginge man dock till beslutet med öppna ögon. Man hade sett, hur det gått i ett annat land. Talaren yrkade bifall till utskottets förslag.

Herr K. A. Nilsson, ledamot av utskottet och en av majori- teten, bemötte en del anmärkningar, som framstälts rörande handlandenas ställning och intressen. Han erinrade om, att han stått denna handel tämligen nära och han hade under den vecka, som förflutit efter utskottets beslut, vid besök i sin hemort resonerat med såväl köpmän som fabrikanter och fun-

nit, att dessa, sedan de fått upplysning om de verkliga förhållandena, försäkrat, att de voro fullkomligt nöjda med det sätt, varpå deras intressen tillgodosetts. Talaren delade den uppfattning, att tillfället för införande av ett monopol nu vore synnerligen gynnsamt. Emedan ingen import vore möjlig, minskades lagren hos handlandena dag för dag och detsamma vore förhållandet med fabrikanternas lager. Och som köpmännen icke nu få samma kredit som tidigare, har följden blivit, att deras skulder till fabrikanterna likaledes minskats. Talaren kunde ej annat än på det livligaste önska, att kammaren måtte beakta utskottets hemställan, till vilken han yrkade bifall.

Utrikesministern excellensen K. A. Wallenberg ville yttra några ord för att förklara, varför han, som i egenskap av ordförande i Stockholms handelskammare opponerat sig mot 1911 års förslag, nu kunnat vara med om den lösning regeringen föreslagit. Sedan dess hade ödet kastat honom på statsrådsbänken och därmed hade han nödgats gå denna fråga på djupet och söka en lösning, som skulle bliva så fördelaktig som möjligt för statsverket. Nu vore hans åsikt den, att den fördelaktigaste lösningen vore den föreliggande. Ur statsfinansiell synpunkt vore det önskligt, att frågan avgjordes nu, så att monopolet kunde komma i verksamhet, när första gynnsamma ögonblick inträffade, och i olikhet med en och annan av opponenterna trodde han, att det ögonblicket låge närmare än här hade uttalats. Han hemställde därför, att första kammaren måtte biträda utskottets förslag.

Sedan herr Steffen än en gång haft ordet för att replikera vissa uttalanden av herr Swartz, kom herr Cavalli i talarstolen såsom den siste talaren i principfrågan. Såsom tidigare under många år ordförande i bevillningsutskottet hade hans mening

enligt sakens natur stort inflytande på kammarens ställnings- tagande, och då det efteråt sades, att hans ord haft ett avgö- rande inflytande härpå, är det anledning att här införa hans yttrande ordagrant:

»Jag har, under det jag åhört diskussionen i denna fråga, trott mig kunna konstatera, att de anmärkningar, som gjorts mot det föreslagna monopolet, rätt ringa berört monopolsprin- cipen, och detta trots att monopol efter min uppfattning även i den modererade form, vari förslag till detsamma här blivit framlagt av regeringen och utskottet, kan tåla vid rätt myc- ken kritik. Men anledningen till detta förhållande är icke så svår att finna. Riksdagen har med lätt sinne och frejdigt mod de senaste åren beslutat för framtiden bestående utgifter till omfattning och belopp, för vilka jag åtminstone i min obetyd- lighet många gånger hissnat — och nu stå vi inför den bju- dande nödvändigheten att täcka dessa utgifter. Det är därför, som, i detta fall liksom i så många andra, den rena, kalla verk- ligheten blåser bort teorierna.

Om således skälen emot det föreslagna monopolet från prin- cipiell ståndpunkt icke varit starkt framhävda, så ha dock en mängd andra anmärkningar blivit gjorda mot det nu förelig- gande förslaget. Jag skall naturligtvis icke till bemötande upp- taga ens något nämnvärt antal av dem — jag skall endast vända mig emot ett par.

Den ena erinran, som redan blivit bemött här av en känd, mycket framstående talare, borde jag kanske av det skälet för- bigå, men jag vill dock omnämna den — det var den erinran, som löd ungefär så här: Vi skola icke taga detta förslag i dag, vi skola skjuta upp det till en annan gång. — Jag tycker verk- ligen, att i den frågan den svenska riksdagen skulle kunna säga

sig, att spåren förskräcka. Vi hava uppskjutit andra frågor med den påföljd, att vi fått lösa dem, när de varit i finansiella ting dyrare och i andra hänseenden svårare, än de hade blivit, om vi hade begagnat oss av tillfället. Och det vore enligt min tanke oklokt, om det icke skulle vara skäl i att i dessa ting som i andra begagna tillfället — och nu föreligger tillfället med avseende å denna sak.

Den andra erinran, som göres, är denna: nej, mina herrar, vi vilja alla beskatta tobaken, därom råder intet tvivel, men vi skola icke välja denna beskattningsform. — Jag har i snart trettio år vid varje tillfälle, då det varit fråga om att införa någon skatt, hört: ja, för all del, vi skola visst taga skatten, men icke i den formen, vi skola taga den i en annan! Men detta skäl har i dag liksom tillförne den olägenheten med sig, att denna andra form icke föreligger. Vi hava i dag icke någon möjlighet att taga den andra formen; den föreligger icke, vi kunna icke taga den, och vi veta icke, när vi kunna taga den. Den som här, om jag uppfattat diskussionen rätt, har varit huvudtalaren för motståndet, har nämligen sagt, att förslaget till fabrikatskatt möjligen, eller icke omöjligen — jag minns icke vilketdera uttrycket användes — kan förekomma till nästa riksdag. Alltså, vi hava icke ens från det hållet någon förhoppning om att få ett sådant förslag till nästa riksdag.

Och så än mera! Jag skall kanske i det sammanhanget erinra om, vad statsministern sade i sitt anförande. Det var, att anvisandet av andra skatteköllor visade sig ogörligt. Låt oss då se sanningen rakt i ögonen! Vad är här fråga om i dag? Vi hava att taga det nu föreliggande förslaget, eller också finnes ett stort gapande hål i statsbudgeten, till vars fyllande det icke finns några medel. De, som vilja, att vi i dag icke skola antaga

utskottets förslag, som i stort sett överensstämmer med det kungliga förslaget, äro således i brist på möjlighet att giva oss anvisning att sätta någonting annat i stället.

Men — och nu kommer jag vidare — något annat måste i budgeten sättas i stället. — Vad återstår då? Ja, jag befarar, att det, som sättes i stället, blir inkomst- och förmögenhetsskatten, höjd med en procentsiffra av mycket hög valör, och mina herrar, att utgå under ett år, det nästa, då vi skola betala en betydande värnskatt, i en tid, då vi leva under nedåtgående konjunkture, ja, jag kan säga i kristider. Den, som vill taga på sitt ansvar att göra detta, han röstar mot utskottets förslag, den som icke vill göra det, han röstar för detsamma.

Och härmed, herr talman, har jag angivit, varför jag röstar för utskottets förslag.»

Vid den härpå följande omröstningen befunnos rösterna, övverraskande nog, med mer än dubbel majoritet, nämligen med 95 röster mot 42, hava utfallit för utskottets förslag.

Angående debatten i andra kammaren kan jag yttra mig mera kortfattat, emedan de skäl, som förebragtes å ömse sidor, i stort sett voro desamma som i första kammaren. Det talades i andra kammaren något mera om, huruvida ersättningens bestämmande borde grundas på rättsskäl eller på billighetsskäl (herrar Herlitz och Lemke); det talades om olämpligheten att utnyttja ett skadligt njutningsmedel, såsom tobak och brännvin, såsom skattekälla och om det oriktiga i att genom indirekt beskattning av folkets levnadsvanor betunga detsamma (herr Lindhagen); och talades om, att så många av handelsmän, särskilt de små detaljisterna, skulle se sin tillvaro äventyrad vid ett monopol, varemot å andra sidan framhölls, att detaljisthandeln under närvarande förhållanden ofta vore osund. Herr

Ekerot framhöll, att tobaksodlarnes ställning blivit avsevärt försvagad, sedan A.B. Förenade svenska tobaksfabriker kommit till stånd och att, om en ytterligare koncentration bleve genomförd och den skulle leda därhän, att vi finge ett enda privatbolag, det vore anledning att hysa farhågor för tobaksodlingens bestånd. Talaren hade från en tobaksodlareförening i sin hemtrakt erhållit en skildring av tobaksodlingens betryckta ställning och de mörka utsikterna för framtiden, slutande med ett uttalande, att odlarne från sin synpunkt ej hade något emot ett monopol utan trodde, att det skulle bliva till gagn för den svenska tobaksodlingen, om prissättning komme att ske på sätt utskottet föreslagit.

Skulle man föreslå utgången i andra kammaren efter antalet av dem, som under debatten tillkännagåvo sin ställning till förslaget, skulle man snarast väntat, att omröstningen skulle gå emot detsamma. För förslaget talade, utom departementschefen, herrar Hellner, Ekerot, Adelsvärd, Palmstierna och Nilsson i Kristianstad, samtliga tillhörande utskottets majoritet. Mot förslaget talade herrar Röing, Hildebrand, Rune, Hertlitz, Lemke, Lindhagen, Lindman och Sommelius. Av dem som genom instämmande tillkännagåvo sin mening, voro endast två för och aderton emot förslaget.

Emellertid utföll omröstningen med 130 röster för och 74 röster mot förslaget. Det är ej osannolikt, att utgången i första kammaren, som var känd före voteringen, i hög grad bidragit till att många tveksamma slutligen röstade för förslaget.

De nu skildrade omröstningarne hade, formellt sett, gällt endast § 1 i förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket, ehuru diskussionen, enligt det sedvanliga förfaringssättet i riksdagen, rört sig om de båda författnings-

förslagen i deras helhet. Vid behandlingen av resten av författningsförslagen inträffade det, att utskottets förslag antogs av båda kamrarna i alla punkter utom en. Rörande denna, som gällde beloppet av ersättning åt handlande, som idkade import av utländska cigarrer och cigarrcigarretter, hade första kammaren antagit utskottets förslag men andra kammaren på förslag av herr Hildebrand antagit en lydelse, enligt vilken orden »från utlandet importerade cigarrer och cigarrcigarretter» skulle utbytas mot »från utlandet importerade tobaksvaror» samt orden, »som utgjort minst 50 % av hela hans försäljning» utbytas mot »som utgjort minst 33 % av hela hans försäljning».

Utskottets sammanjämningsförslag, som gick ut på att den första frasen skulle bibehållas enligt utskottets förslag, men procentsiffran sättas till den av herr Hildebrand föreslagna, antogs av båda kamrarna.

Riksdagens skrivelse med tillkännagivande av utgången av behandlingen i riksdagen är daterad den 12 september 1914.

Så långt hade alltså monopolfrågan kommit. Men för regeringen återstod frågan, huru monopolbolagets finansiering skulle åvägbringas. Trots de förhoppningar finansministern i första kammaren uttalat, stod denna fråga i vida fältet. Den närmaste tiden efter det saken blivit avgjord i riksdagen bragte intet uppslag och det såg onekligen hotande ut, att spådomarna om ett uppskov för lång tid med monolets tillkomst skulle gå i fullbordan. Undertecknad var fullt medveten om, att ett längre uppskov skulle betyda mycket stora svårigheter, alldeles som motståndarna i riksdagen förutsagt, och jag resonerade ofta i detta ämne med verkställande direktören i Stock-

holms enskilda bank, Josef Nachmanson, undrande, om han ej kunde finna någon utväg. Men han gav mig inga förhoppningar. Då inträffade det någon dag under hösten, att jag hade ett samtal i ämnet med ingenjören Per Nordenfelt, därvid denne kom fram med en idé: Kunde man ej förmå statskontoret att placera de medel, som under hösten skulle komma att inflyta till statskontoret i avgifter för folkpensioneringen, i preferensaktier i monopolbolaget. Beloppet av dessa avgifter beräknades till 12 miljoner kronor. Jag fann detta uppslag beaktansvärt och efter några dagars funderingar beslöt jag att uppsöka chefen för statskontoret, greve Hans Wachtmeister, och pejla hans mening härom. Jag redogjorde inför honom utförligt för det tilltänkta monopolbolagets organisation och för de kalkyler, som uppgjorts angående bolagets vinstchanser, under framhållande att $4\frac{1}{2}\%$ utdelning var garanterad av staten. Han insåg frågans stora betydelse och blev mycket intresserad, men ville, innan han gav något svar, rådgöra med sina kolleger inom ämbetsverket. Efter några dagar kom jag tillbaka och fick då det beskedet, att statskontoret vore villigt att teckna 12 miljoner i preferensaktier, under förutsättning att regeringen förklarade sig ej hava något att erinra däremot. Jag skyndade till statsministern och framlade frågan för honom. Han förklarade sig genast beredd att åstadkomma regeringens bifall. Sedan detta erhållits och statskontoret givit sitt definitiva löfte om teckning, gick jag till bankdirektören Nachmanson och sade till honom: »Nu har jag 12 miljoner i preferensaktier garanterade. Vill bankerna nu åtaga sig att garantera de återstående 5 miljonerna i preferensaktier samt obligationslånet? I annat fall bildar jag bolaget Eder förutan och utbjuder till allmänheten de återstående 5 miljonerna. Jag är

övertygad om att det ej skall bliva någon svårighet att få dem, och är väl bolaget bildat, blir det väl någon råd med obligationslånet.» Han såg häpen ut och frågade, varifrån de 12 miljonerna skulle komma. Jag ville ej svara härpå men förklarade, att tecknandet av dem var absolut säkert. Han bad då att få tid att rådgöra med de andra bankerna. Vid nästa samtal begynte han med att säga, att han trodde sig ha funderat ut, varifrån de 12 miljonerna skulle komma; det måste vara folkpensionsringsmedel. Jag bekräftade detta och redogjorde för mina förhandlingar med statskontoret och regeringen. Han förklarade då, att bankerna vore villiga att teckna 5 miljoner i preferensaktier och att lämna obligationslånet på de villkor, som stipulerats i det förra avtalet, men på ytterligare villkor, dels att bankerna formellt skulle garantera och få provision på hela preferensaktiekapitalet, dels ock att bankerna skulle få optionsrätt för viss tid att övertaga den av statskontoret tecknade delen av preferensaktiekapitalet till parikurs. Efter nya överläggningar med regeringen och statskontoret antogos bankernas villkor och den 11 december undertecknades avtalet (se bilaga 1).

Från denna stund detta avtal var undertecknat, utvecklade sig händelserna raskt. Den 15 december 1914 utfärdade Kungl. Maj:t de båda förordningarne i den av riksdagen antagna avfattningen ävensom dels en kungörelse med förordnande, att monopolförordningen skulle träda i kraft den 1 juni 1915, och ersättningsförordningen den 1 januari 1915, dels ock en kungörelse med förordnande, att de av riksdagen beslutade tullförhöjningarne å tobak skulle träda i kraft den 1 juni 1915. Samma dag, den 15 december 1914, utfärdades stiftelseurkund för A.B. Svenska tobaksmonopolet med de fyra bankerna och undertecknad som stiftare och samma dag ingavs den till över-

ståthållareämbetet. Den 21 december 1914 upprättades teckningslistan, angivande, att 170.000 preferensaktier à 100 kronor utbjödos till teckning; att betalning för tecknad aktie skulle erläggas med hela nominella beloppet den 2 januari 1915 samt att konstituerande bolagsstämma skulle hållas inom en månad från den dag stiftelseurkunden ingivits till överståthållareämbetet. Teckningslistan innehöll vidare, att stiftarne övertagit tillhoppa 146.200 aktier, därav Stockholms enskilda bank 36.549, Skandinaviska kreditaktiebolaget 36.550, Stockholms handelsbank 36.550, Sveriges privata centralbank 36.550 samt undertecknad en aktie. Överenskommelsen hade redan träffats, att A.B. Göteborgs bank och Sundsvalls enskilda bank skulle teckna återstoden av preferensaktiekapitalet, och av dessa banker tecknade omedelbart den förra 13.600 aktier och den senare 10.200 aktier. Statskontoret syntes ej bland tecknarne; det anordnades så, att statskontoret skulle övertaga sina 120.000 aktier av bankerna.

Redan den 23 december hölls konstituerande bolagsstämma med bolaget, därvid den i propositionen framlagda bolagsordningen antogs med den jämkning i avseende å valet av verkställande direktör, som av utskottet föreslagits och av riksdagen antagits. Till styrelseledamöter utsågos av preferensaktieägarna: f. d. kammarrättsrådet Conrad Carleson, notarien O. E. Mellgren, kaptenen Oscar Wallenberg och direktören C. G. Wettergren samt till suppleanter för dem advokaten Gösta Huselius, direktören J. W. Broman, direktören Otto Rooth och direktören Fredrik Hansen. Till revisorer utsågos revisorn Isaac O. Cassel och direktörsassistenten Gösta Rissler.

Samma dag, den 23 december, förordnade Kungl. Maj:t till ledamöter av styrelsen f. d. justitierådet Johannes Hellner,

fabrikören Gustaf Boman, riksdagsmannen Gustaf Nilsson och ingenjören Per Nordenfelt samt till suppleanter för dem direktören A. F. Lambert-Meuller, landshövdingen A. Hammarström, friherre Erik Palmstierna och generaldirektören Adolf af Jochnick. Till styrelsens ordförande förordnades Hellner, till vice ordförande Gustaf Boman och till jourhavande direktör Per Nordenfelt. Till revisorer förordnade Kungl. Maj:t expeditionschefen K. Themptander och landskamreraren Otto W. Landén.

Styrelsen hade sitt första sammanträde den 2 januari 1915, därvid direktören C. G. Wettergren utsågs till bolagets verkställande direktör.

Den 20 januari 1915 hölls en extra bolagsstämma i bolaget, därvid dels styrelsen bemyndigades att å bolagets vägnar underteckna det kontrakt med staten, varigenom monopolets utövande uppläts åt bolaget, dels ock beslöts att öka bolagets aktiekapital med 18 miljoner kronor i stamaktier, avsedda att enligt kontraktets bestämmelser övertagas av staten, såsom likvid för motsvarande del av de ersättningsbelopp, som staten enligt ersättningsförordningen hade att utgiva.

Styrelsens och i främsta rummet verkställande direktörens närmaste uppgift blev att uppgöra en plan för bolagets organisation och för de olika grenarne av dess verksamhet, fabrikationen och distributionen till återförsäljare. Det är ej svårt att inse, att detta var en ytterst omfattande och maktpåliggande uppgift. Det gällde, att på en bestämd dag övertaga och bära ansvaret för en vittomfattande fabrikations funktioner och sörja för, att landet bleve försett med de olika slag av varor, som ingingo i konsumtionen. Det gällde bl. a. att överväga, vilka fabriker av olika slag, som bolaget behövde förvärva

eller förhyra och att träffa avtal härom; att beräkna och förvärva, vad som behövdes av maskiner, redskap och andra inventarier, av råtabak, halvfabrikat och alla slag av förnödenheter, och att fördela allt detta på de fabriker, som skulle övertagas; att anordna erforderliga tobakskontor för att förmedla distributionen till återförsäljare i hela landet; att beräkna, vilken personal, högre och lägre, bolaget behövde anställa å huvudkontor, tobakskontor och i fabrikationen, och att anställa denna personal; att beräkna, vilket antal arbetare, som behövdes, och att träffa avtal med dem; att bestämma, vilka rabatter, som skulle lämnas till återförsäljare av olika kategorier, specialgrossister, kolonialvarugrossister, minuthandlare av olika slag.

Allt detta skulle vara klart till den 1 juni. Till en del blev ju saken underlättad därigenom att A.B. Förenade svenska tobaksfabriker den 9 februari till Kungl. Maj:t överlämnade den förbindelse, som satts som villkor för tillämpandet av alternativ B rörande ersättning åt bolaget, till följd varav monopolbolaget den 1 juni kunde övertaga, vad det önskade av nämnda företags fabriker, maskiner, inventarier, råtabak, halvfabrikat och förnödenheter, utan att förhandlingar angående hyresbelopp och köpesummor vore erforderliga. Men det återstod tillräckligt ändå att ordna.

Om detta organisationsarbete var omfattande, så var det också av den art, att det kunde finnas vitt skilda meningar, huru allting i detalj borde ordnas. Det var ej underligt, att olika meningar framträdde härutinnan. Vid styrelsens sammanträden under de första månaderna, då dessa frågor behandlades, uppstodo också ofta meningsskiljaktigheter och rätt så häftiga debatter.

Det var dock en överraskning, att redan innan två månader av året gått till ända, två av styrelsens ledamöter tröttnade på sitt uppdrag och avsade sig detsamma. Den ene var verkställande direktören Wettergren, den andre vice ordföranden Boman. Den senare ersattes genom Kungl. Maj:ts förordnande med landshövding Hammarström, förut suppleant i styrelsen, nu ordinarie ledamot och vice ordförande. Men huru finna en ny verkställande direktör? Wettergren hade blivit uppsökt av bankerna, vilka såsom tecknare av preferensaktiekapitalet haft att utse halva antalet styrelseledamöter och att bland dessa finna en, som lämpade sig som verkställande direktör och ville åtaga sig detta uppdrag! Wettergren hade dittills varit verkställande direktör i Svenska lantmännens riksförbund och såsom sådan varit högt uppskattad av förbundets styrelse. Han hade efter mycken tvekan lämnat denna post för att övergå till monopoliet och han återvände nu till sin förra befattning, som ännu ej blivit återbesatt.

Nu hade preferensaktierna övergått i andra händer. Statskontoret hade övertagit sina 12 miljoner och aktier för 652.200 kronor hade övergått till personer och företag, vilka enligt överenskommelsen med bankerna skulle, såsom enligt ersättningsförordningen berättigade till gottgörelse av staten, äga företrädesrätt att förvärva dylika aktier. Återstoden, 4.347.800 kronor, hade i januari av bankerna utjudits till allmänheten.

Ehuru bankerna således strängt taget ej voro i lika grad som förut intresserade av frågan, vände jag mig dock till bankdirektören Nachmanson för att inhämta hans råd angående återbesättande av direktörsposten. Efter någon fundering framkastade han namnet Oscar Wallenberg. Denne var redan ledamot av styrelsen och kunde därför omedelbart väljas, något som i

sakens läge var en stor fördel, emedan man ej behövde avvakta hållandet av en extra bolagsstämma; han hade dessutom gjort sig känd som en energisk man och framstående organisatör. Jag undrade, om Wallenberg skulle vara benägen att åtaga sig den tunga arbetsbördan. Men han befanns villig härtill och han blev redan den 1 mars av styrelsen utsedd till verkställande direktör. Styrelsens antal kompletterades sedermera genom valet av direktören Gustaf Åkerlindh som ledamot.

Organisationsarbetet fortsatte härefter under lugnare förhållanden och blev färdigt i behörig tid. Härmed är naturligtvis ej sagt, att allting var klart i alla detaljer, ej heller att alla saker, som voro ordnade, voro det definitivt. Misstag i beräkningar kunde här och där ej undvikas; sådana måste rättas till efter hand och efter erfarenhetens anvisning. Att misstagen emellanåt kunde vålla monopolbolaget extra kostnader, belyses av följande exempel.

Ersättningsförordningen påbjöd ej skyldighet för staten att inlösa fabriksfastigheter, men gav fabrikanten rätt till ersättning för värdeminskning till följd av upphörandet av fabrikantens tillverkning. Om monopolbolaget genom frivillig överenskommelse med fabrikanten förvärvat fastigheten med äganderätt, bortföll rätten till ersättning för värdeminskning. Klart är att beträffande alla fabriksfastigheter, som monopolbolaget icke förvärvat före monopolets ikraftträdande, ersättning för värdeminskning begärdes. Det är uppenbart, att frågan, huru många och vilka fabriker för olika slag av tillverkning, som skulle erfordras, var synnerligen svår att bedöma. A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, som i sig sammanfört 49 olika företag, hade koncentrerat sin fabrikation i 15 byggnadskomplex. Hur många byggnadskomplex behövde mono-

polet för att kunna inrymma hela landets tobaksfabrikation? Härvid fick också tagas hänsyn till, att monopolbolaget i kontraktet med staten utfäst sig att »ordna driften på det mest rationella och effektiva sätt», och häri ingick bl. a. skyldigheten att koncentrera driften, så långt detta var ekonomiskt riktigt, likväl å en annan sida med vederbörlig hänsyn till de kommuners intressen, i vilka fabrikation dittills bedrivits. Det är uppenbart, att dessa olika hänsyn skulle vålla svårigheter, om det gällde att bestämma sig för, vilka fabriker monopolbolaget borde förvärva med äganderätt. Visserligen hade monopolbolaget, som förut är nämnt, rättighet att för fem år få förhyra de fabriksfastigheter, som tillhörde A.B. Förenade svenska tobaksfabriker, men ett förhyrande av en fastighet hindrade ej, att ägaren hade rätt till ersättning för värdeminskning. Anspråk på ersättning för värdeminskning skulle framställas inom en månad från monolets ikraftträdande, och så snart centralkommissionen hunnit fastställa beloppet av värdeminskningen, skulle detta utbetalas, och det berodde på ägaren, om han sedermera, ifall fråga om förvärv av fastigheten kunde uppkomma, ville vid förhandlingen om priset taga hänsyn till att han redan erhållit ersättning för värdeminskning. I allmänhet skedde ej så, utan fullt pris begärdes. Härav vållades, att monolet stundom fick vidkännas större kostnad, än fallet skulle varit, om köp skett, innan centralkommissionen blivit färdig med sitt beslut i värdeminskingsfrågan.

En liknande fråga uppstod med avseende å anställda, som ej från början erhållit anställning hos monopolbolaget, men sedermera befunnits vara behövlige. Särskilt inträffade sådant med yrkesutbildade tobaksarbetare. Hade arbetaren ej från början fått anställning, fick han ersättning för förlorad anställning.

Blev det sedan nödvändigt att anställa honom, måste han i avlönings- och pensionshänseende likställas med arbetare, som från början övergått i monopolbolagets tjänst och därför ej fått ersättning för förlorad anställning.

Den 26 februari 1915 tillsattes av Kungl. Maj:t den i ersättningsförordningen avsedda centralkommissionen för prövning av inlösnings- och ersättningsanspråk, som uppstått i anledning av monolets införande. Centralkommissionen bestod av en ordförande, f. d. justitierådet Axel Borgström, och sex ledamöter: vice häradshövdingen Emil Kinnander, häradshövdingen Ivar Ernberg, borgmästaren J. Karlsson, direktören E. Nordlund, direktören R. A. Bohman samt riksdagsmannen E. Söderberg. Suppleanter i kommissionen voro hovrättsrådet Johan Lagerbjelke, bankdirektören A. Hedenlund, professor G. A. Koersner, ingenjören Carl Ramström, fil. dr. Karl Hildebrand och sekreteraren C. G. Björklund.

Inom kort voro även de olika lokalkommissionerna bildade. Deras antal blev synnerligen stort och som det skulle varit svårt att finna lämpliga olika ordförande för var och en särskilt, tillämpade centralkommissionen, som hade att tillsätta dessa, i stor utsträckning metoden att tillsätta samma ordförande i hela grupper av lokalkommissioner. Trots detta blev antalet olika ordförande i lokalkommissionerna ej mindre än femton; i de allra flesta fall voro dessa ämbetsmän med juridisk erfarenhet.

Kommissionerna trädde omedelbart i verksamhet. Visserligen behövde ansökningar om inlösen eller ersättning ej vara inlämnade förrän före den 1 juli men det var ju nödvändigt att dessförinnan hava grundligt satt sig in i ersättningsförordningens bestämmelser, och centralkommissionen hade dessutom att före

den 1 juni hava fastställt formulär för alla olika slag av ansökningar.

Kommissionernas arbete blev synnerligen vidlyftigt, i all synnerhet centralkommissionens. Redan under halvåret 1 juli—31 december 1915 hade centralkommissionen avgjort ca 2.400 ärenden. Vid slutet av år 1916 hade de flesta lokalkommissionerna slutbehandlat sina ärenden, men först på hösten 1917 var centralkommissionen färdig. Det visade sig nu, att totalsumman av utdömda inlösnings-, ersättnings- och understödsbelopp uppgått till kronor 51.131.837: 28. Detta belopp översteg det av 1914 års riksdag beräknade med mer än 6.000.000 kronor. Härvid är dock att märka, att i denna summa ingick ett belopp av kronor 2.030.964: 66, som tillkommit i följd av 1916 års riksdagsbeslut, att även grosshandlare i tobaksvaror och deras personal skulle tillerkännas ersättning för minskad verksamhet. Monopolbolaget hade för sin del anslutit sig till en av grossisterna redan före monopolets ikraftträdande gjord framställning om ersättnings erhållande, emedan bolaget funnit, att grossister icke vidare vore behöfliga, utan att förmedlingen mellan monopolet och minuthandlarna lämpligen skedde genom bolagets egna tobakskontor. Frånser man detta till grossisterna och deras personal utbetalade belopp, visar det sig, att de vid 1914 års riksdag gjorda kalkylerna tämligen väl hållit sig. Det var egentligen ersättningen för värdeminskning å fastigheter samt ersättningen till arbetare för förlorad anställning, som blivit större än man beräknat, varjämte räntorna stegrats betydligt till följd av den opåräknat långa tid, som kommissionernas arbete krävt.

Totalkostnaden för monopolets införande hade alltså vid slutet av år 1917 uppgått till det nyssnämnda beloppet kronor

51.131.837: 28. Staten hade tidigare fått ersättning av monopolbolaget med kronor 22.000.000 kronor kontant och 18.000.000 kronor i stamaktier. För det överskjutande beloppet, kronor 11.131.837: 28, var staten enligt avtalet skyldig att mottaga likvid i stamaktier, men genom överenskommelse mellan staten och bolaget ordnades denna likvid så att staten erhöll ytterligare 11.000.000 kronor i stamaktier och kronor 131.837: 28 kontant.

Bolagets aktiekapital var sålunda vid utgången av år 1917, då stabila förhållanden inträtt, 46.000.000 kronor, därav 29.000.000 kronor i staten tillhöriga stamaktier. Å monopolets tillgångssida var monopolrätten bokförd i kronor 37.959.762: 94. Skillnaden mellan detta belopp och vad inlösnings-, ersättnings- och understödskostnaden inalles uppgått till, eller kronor 13.172.024: 34, motsvarades av bokförda värdet av de materiella tillgångar, som staten inlöst och bolaget övertagit.

Det nämndes nyss, att 1916 års riksdag gjort ett tillägg till de ersättningsbestämmelser, som 1914 års riksdag beslutat. Det kan vara anledning att också anteckna, att redan 1915 års riksdag gjort en betydelsefull ändring i 1914 års beslut. Kungl. Maj:t föreslog riksdagen höjning i skattesatserna med 5 % av priskurantpriset å cigarrer och 10 % å alla andra varuslag. På grund av föreställningar från monopolets sida avstod riksdagen från skattehöjningen å cigarrer men biföll i övrigt Kungl. Maj:ts förslag. De höjda skattesatserna skulle träda i tillämpning från och med 1916 års ingång.

Låt oss till sist se tillbaka på de spådomar angående monopollet, som under monopolfrågans behandling i 1914 års riksdag uttalades av förslaget motståndare, och undersöka, i vilken mån de gått i uppfyllelse.

Man förklarade det uteslutet, att ett monopol skulle kunna träda i verksamhet under år 1915 och osannolikt, att så skulle kunna ske under år 1916 eller ens under år 1917. Monopolet trädde i kraft den 1 juni 1915.

Man antog, att ett fabrikatbeskattningsystem skulle under åren 1915 och 1916 kunna inbringa i ökad statsinkomst tillhoppa 12 miljoner kronor, under det att ett monopol, eftersom det ej ens kunde träda i verksamhet, ej skulle inbringa något. Monopolet gav under år 1915 i skatt kronor 3.227.219: 56 och under år 1916 kronor 15.565.594: 98 eller för båda åren tillhoppa kronor 18.799.812: 54.

Det erinrades om, att monopolet i Frankrike behövt en tillvaro av ett par tiotal år, innan det gav den inkomst, som från början beräknats, och man varnade mot att tro, att man i Sverige under överskådlig tid skulle komma upp till avsevärda inkomster. A.B. Svenska tobaksmonopolet lämnade redan för år 1915 en utdelning av 6 % å hela aktiekapitalet och för år 1916 en utdelning av 8 1/2 % å preferens- och 26 1/2 % å stamaktierna. När bolaget varit i verksamhet i 20 år, (1915—1934), hade det till staten inbetalat i skatt 982.081.000 kronor och i utdelning å stamaktiekapitalet 110.525.000 kronor.

AKTIEBOLAGET SVENSKA
TOBAKSMONOPOLETS
VERKSAMHET

EN ÖVERSIKT

av Eric Vasseur

TOBAKSMONOPOLET OCH STATEN

De grundläggande avtalen

Det utmärkande för det svenska tobaksmonopolet är, att dess utövning under hela tiden varit upplåten åt ett enskilt bolag, A.B. Svenska tobaksmonopolet. Eftersom förordningen den 15 december 1914 om statsmonopol å tobakstillverkningen i riket trädde i kraft den 1 juni 1915, kan bolaget sålunda den 1 juni 1940 se tillbaka på en tjugofemårig verksamhet såsom utövare av statens tobaksmonopol och ensam handhavare av tobaksindustrien i Sverige.

Det ursprungliga mellan svenska staten och Tobaksmonopolet träffade kontraktet om utövandet av statens tobaksmonopol skulle gälla till utgången av år 1924 och skulle sedermera förlängas för tio år i sänder, därest ej från statens sida uppsägning skedde. Under den första tioåriga oktrojperioden kompletterades kontraktet med tilläggsavtal dels av den 3 november 1916 i samband med beslutad avlösning av engroshandeln med inom riket tillverkade tobaksvaror, dels ock av den 25 februari 1922 avseende inleverans av tobaksskatt enligt vid 1922 års riksdag beslutad förordning om särskild skatt å tobaksvaror.

I proposition nr 192 till 1924 års riksdag upptogs till behandling frågan om uppsägning från statens sida av nämnda kontrakt, och det av chefen för finansdepartementet därvid framlagda och av Kungl. Maj:t och riksdagen antagna förslaget ut-

mynnade bl. a. i att staten skulle med Tobaksmonopolet träffa en tilläggsöverenskommelse till kontraktet, vilken främst innebar en förkortning av oktrojtiden från tio till fem år samt en omläggning av Tobaksmonopolets dittills förda vinst- och prispolitik. På sätt framgår av justitierådet Hellners redogörelse, gällde enligt den ursprungliga bolagsordningen vissa regler rörande vinstfördelningen mellan stamaktierna, som alla ägdes av staten, och preferensaktierna, som skulle få tecknas av enskilda. Preferensaktierna voro tillförsäkrade 6 % ackumulativ utdelning med en garanti från statens sida för lägst $4\frac{1}{2}$ % utdelning. Sedan härefter stamaktierna fått 6 % utdelning, skulle $\frac{7}{8}$ av vinstutbytet tillfalla stamaktierna, och när preferensaktierna nått till 7 % utdelning skulle stamaktierna ha rätt till $\frac{9}{10}$ av återstående vinstmedel. Detta kom att medföra, att under det utdelningen för stamaktierna åren 1921 och 1922 fastställdes till 31 % samt åren 1923 och 1924 till 40 %, utdelningen för preferensaktierna samtidigt blev 9 respektive 10 %. Den ledande tanken vid utarbetandet av dessa bestämmelser om vinstfördelningen var, att densamma skulle komma att äga rum efter sådana principer, att på samma gång det privata intresset för företagets utveckling hölles vederbörligen uppe, statsnyttan skulle behörigen tillgodoses.

I nyssnämnda proposition framhöll departementschefen, att monopolbolaget under flertalet verksamhetsår kunnat uppvisa betydande vinst å rörelsen. Såsom den ojämförligt största delägaren i bolaget hade staten erhållit större delen av dessa vinster. Den inkomst utöver skälig ränta å aktiekapitalet, som staten ville erhålla ur tobakshanteringen, syntes emellertid för framtiden lämpligen böra uttagas i form av skatt. Vinstmarginalens storlek borde med andra ord minskas och från vinst

till skatt överföras så mycket, att vinsten beräknades icke komma att överstiga skälig inkomst å rörelsen.

Denna departementschefens uppfattning godtogs av Kungl. Maj:t och riksdagen, och i det tilläggsavtal, som den 20 juni 1924 träffades mellan staten och Tobaksmonopolet, intogs bestämmelse i sådan riktning. Av riksdagsbehandlingen framgick, att man syftade till att Tobaksmonopolet successivt skulle ordna sin vinst- och prispolitik så, att utdelningen bleve begränsad till 7 % för preferensaktierna och 13 % för stamaktierna.

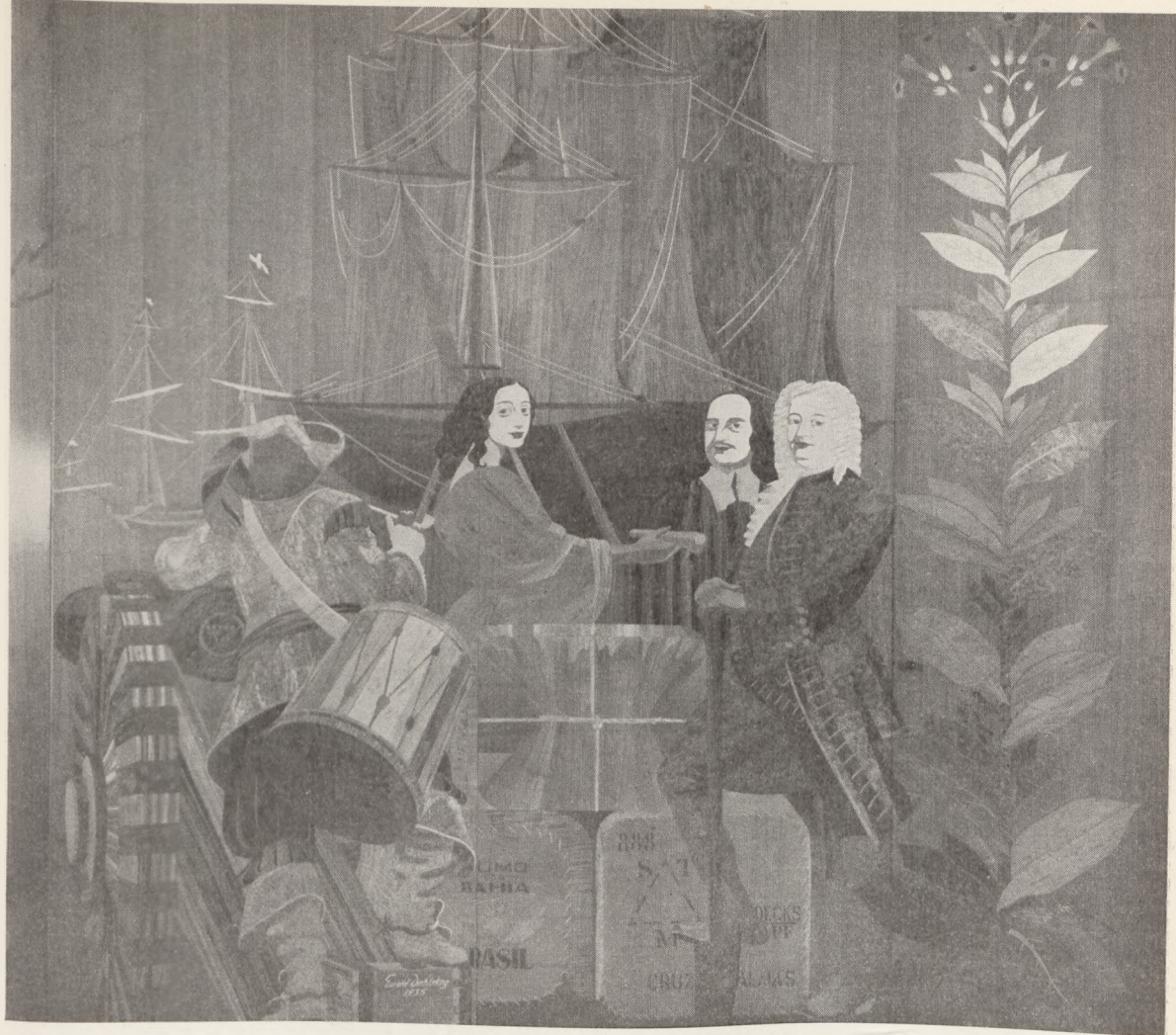
I syfte att underlätta en sådan vinstpolitikts förande fick Tobaksmonopolet, sedan frågan varit föremål för behandling vid 1926 års riksdag, rätt till fondbildning utöver vad som tidigare gällt, och härom träffades den 31 mars 1926 tilläggsavtal mellan staten och bolaget.

Närmast med anledning av skrivelse till Kungl. Maj:t från riksdagen rörande statsrevisionens verksamhet och förutsättningarna för densamma tillkallade chefen för finansdepartementet den 12 november 1926 jämlikt samma dag erhållet be- myndigande fem personer att inom departementet biträda vid utredande av frågan om lämpligt anordnande av den statliga kontrollen av A.B. Vin- & spritcentralens samt Tobaksmonopolets verksamhet, nämligen ledamoten av riksdagens första kammare professorn K. G. Westman, tillika ordförande, ledamoten av riksdagens första kammare f. d. rådmannen P. A. Dahl, ledamoten av riksdagens andra kammare redaktören E. Ljunggren, bankdirektören I. Rooth och ledamoten av riksdagens andra kammare ombudsmannen A. V. Sävström. Utredningsmännen, som antogo namnet Monopolkontrollutredningen, avgävo den 21 november 1928 betänkande i ämnet i

*Jean Nicot överlämnar en tobaksplantå till den franska drottningen
Katarina av Medici. Motiv i intarsia av Ewald Dahlskog
i Tobaksmonopolets styrelserum*

Drottning Christina med urkunden till det första svenska tobaksmonopolet. Motiv i intarsia av Ewald Dahlskog i Tobaksmonopolets styrelserum

fråga om Tobaksmonopolet (statens offentliga utredningar 1928: 27) och framlade därvid, i anslutning till att vissa brister i förvaltningen påtalades, förslag till åtskilliga jämkningar i organisationen, avsedda att tillämpas efter den oktrojperiod som utlöpte med år 1929.

Monopolkontrollutredningens betänkanden anmälades i statsrådet den 12 januari 1929. Efter att hava redogjort för huvuddragen av utredningsmännens förslag och för i ärendet inkomna yttranden lämnade chefen för finansdepartementet ytterligare upplysningar beträffande de båda monopolföretagens verksamhet och förklarade, att det på anförda skäl icke vore honom möjligt att förelägga Kungl. Maj:t förslag i ärendet å sådan tid, att de kunde underställas 1929 års riksdag. Ärendets fortsatta handläggning syntes honom lämpligen böra ske inom finansdepartementet med anlitande av särskild person enligt de anvisningar, som lämnades av departementschefen. I samband därmed antydde han, att hans avsikt vore att sedermera hemställa, att Tobaksmonopolet skulle erhålla rätt att jämväl under år 1930 utöva statens tobaksmonopol. Med stöd av givet bemyndigande tillkallade departementschefen den 16 januari 1929 justitierådet Axel Borgström att biträda med ärendets fortsatta beredning.

Genom proposition nr 213 till 1929 års riksdag föreslogs här-efter, att kontraktet mellan staten och Tobaksmonopolet angående monopolrättens utövande skulle erhålla fortsatt giltighet till utgången av år 1930, samt att tobaksskatten, på sätt Monopolkontrollutredningen föreslagit, skulle inlevereras — i stället för såsom dittills den 29 i varje månad för tobaksvaror, som levererats eller licenserats under nästföregående månad — den 10, 20 och näst sista dagen i varje månad till belopp motsva-

rande en tredjedel av den skatt, som kunde beräknas belöpa för samma månad, varefter slutlig avräkning skulle äga rum i samband med den skatteleverans, som verkställdes näst sista dagen i påföljande månad.

Sedan propositionen bifallits av riksdagen, upprättades den 17 maj 1929 en tilläggsöverenskommelse mellan staten och Tobaksmonopolet av sålunda angiven innebörd.

Efter det justitierådet Borgström den 22 november 1929 avgivit sakkunnigutlåtande rörande spörsmålet om organisationen av Tobaksmonopolets framtida verksamhet, föreslogs i Kungl. Maj:ts proposition nr 195 till 1930 års riksdag bl. a., att nytt avtal skulle träffas mellan staten och Tobaksmonopolet angående monopolets utövning, vilket avtal främst innebar, att oktrotiden fastställdes till sex år mot förut bestämda fem år, att bolagets till 17 miljoner kronor uppgående preferensaktiekapital skulle inlösas och att nya preferensaktier på förändrade villkor skulle utgivas till ett belopp av 1 miljon kronor, därvid de skulle förbehållas särskilda av Kungl. Maj:t såsom aktieägare godkända personer, samt att vissa förändringar i bolagsordningen skulle genomföras. Under det att utdelningen å stamaktierna icke limiterats i propositionen, hade däri föreslagits, att preferensaktiernas rätt till vinstutdelning skulle begränsas till 6 %, vilken utdelning även skulle garanteras av staten.

I skrivelse nr 258 den 17 maj 1930 förklarade sig riksdagen, som i huvudsak anslöt sig till i propositionen framställda förslag, anse, att denna utdelning borde ytterligare begränsas till $5\frac{1}{2}$ %. Riksdagen framhöll vidare, att den under senare år tillämpade principen, att statens vinst ur tobakshanteringen — utöver skälig avkastning å statens i företaget nedlagda kapital — skulle uttagas genom tobaksskatten, borde även för

framtiden upprätthållas i full utsträckning. Därest utdelningen å stamaktierna komme att växla i storlek efter resultatet av bolagets verksamhet, låge det antagandet nära tillhands, att bolagets prispolitik skulle komma att i viss mån påverkas av budgetens behov och bolagets vinster sålunda utnyttjas i budgetreglerande syfte. Det måste anses mindre lämpligt att på ett dylikt sätt utöva en av riksdagen icke beslutad beskattning samtidigt som en sådan inverkan å prispolitiken skulle kunna för monopolbolaget medföra svårigheter. Möjligheten att inverka å storleken av utdelningen å stamaktierna genom prissättning å bolagets varor borde därför icke längre hållas öppen. Den ordning, som tillämpats alltsedan år 1927 och vilken innebure, att statens utdelning å stamaktierna fixerats, syntes följaktligen böra bibehållas samt säkerställas genom föreskrift i bolagsordningen. Riksdagen hade funnit, att utdelningen å stamaktierna borde utgå efter samma procenttal som å preferensaktierna eller med $5\frac{1}{2}\%$. Härvid förutsatte riksdagen, att den minskning i inkomst, som genom denna begränsning av utdelningen komme att drabba statsverket skulle bliva kompenserad genom höjning av tobaksskatten.

Den 26 maj 1930 upprättades nytt avtal mellan staten och Tobaksmonopolet angående utövandet av statens tobaksmonopol och gällande för en tid av sex år från och med den 1 januari 1931. Vid extra bolagsstämma den 17 november 1930 antogos de förslag till ändringar i bolagsordningen, som Tobaksmonopolet i enlighet med det nya avtalet utfäst sig att genomföra och varigenom bl. a., på sätt riksdagen uttalat, utdelningen å såväl stamaktier som preferensaktier begränsats till $5\frac{1}{2}\%$.

Denna maximering av vinstutdelningen har likväl, såsom längre fram i denna översikt skall närmare angivas, icke ansetts

JOH. HELLNER

Ordförande i styrelsen för Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet
åren 1914—1937

Målning av B. Österman. I Tobaksmonopolets styrelserum

lägga hinder i vägen för beslut att vid tidslägen, som ur bud-
getsynpunkt tätt sig krävande, från Tobaksmonopolet till
statsverket verkställa inleverans av besparade vinstmedel såsom
extra vinstutdelning å stamaktierna. Så har exempelvis skett
för budgetåren 1933/34, 1935/36 och 1939/40.

I anslutning till i Kungl. Maj:ts proposition nr 110 till 1936
års riksdag framlagt förslag, som vann riksdagens godkännande,
träffades den 5 maj 1936 nytt avtal om monopolrättens ut-
övning på i huvudsak oförändrade villkor i förhållande till av-
talet den 26 maj 1930 och gällande för en tid av ytterligare
sex år eller sålunda till utgången av år 1942.

De olika under monopolets verksamhetstid sålunda ingångna
avtalen mellan staten och bolaget finnas avtryckta såsom bilaga
5—12.

Tobaksmonopolets organisation med hänsyn till statens kontroll

Aktiekapitalet

Vid framläggandet av det ursprungliga förslaget om mono-
polrättens upplåtande åt ett enskilt av staten kontrollerat
aktiebolag förutsattes en vida mera omfattande medverkan
från det privata kapitalets sida, än som sedermera visade sig
kunna komma till stånd, närmast beroende på omständigheter,
som stodo i samband med det år 1914 inträdda världskriget.
Av preferensaktiekapitalet — 17 miljoner kronor — placera-
des således icke mindre än 12 miljoner kronor i pensionsför-

säkringsfonden, och endast återstoden — 5 miljoner kronor — kom att övertagas av enskilda med företrädesrätt till teckning för ersättningsberättigade personer. Stamaktierna, 29 miljoner kronor, tecknades och emottogs av staten såsom betalning för den likvidsumma — svarande mot statens inlösen- och ersättningskyldighet i anledning av monopolets införande — som Tobaksmonopolet enligt kontraktet med staten hade att erlægga för monopolrättens utövande. Sålunda kom staten under den tid aktiekapitalet uppgick till 46 miljoner kronor att direkt äga 29 miljoner kronor i stamaktier och indirekt 12 miljoner kronor i preferensaktier eller sålunda icke mindre än 89 % av hela kapitalet.

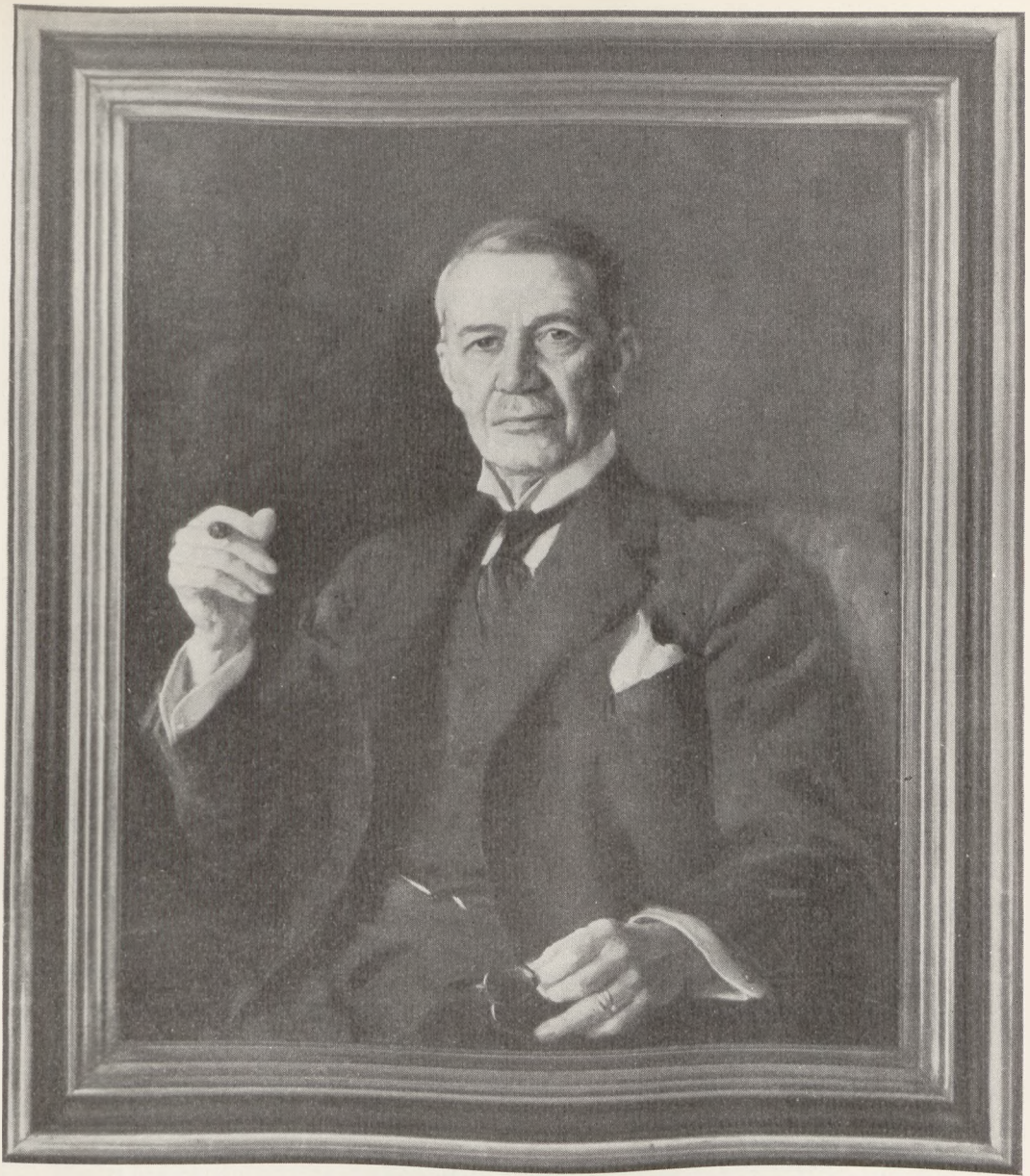
Den valda organisationsformen för monolet avsåg, att man skulle kunna utnyttja ett enskilt företags fria former och enskilda delägars initiativkraft och förtrogenhet med affärlivet samtidigt som man ville undvika olägenheten av att staten inträdde såsom ensam arbetsgivare inom en stor industrigren. Det skulle ju kunna befaras, att den möjlighet till dominerande inflytande, som staten måste anses ha fått genom sin nämnda andel i aktiekapitalet, skulle varit ägnat att förtaga den avsedda verkan av organisationsformen. Det må emellertid då ihågkommas, att det bankkonsortium, som träffat avtal med staten om bolagets finansiering, fick utöva rösträtt för samtliga preferensaktier vid val av halva styrelsen, d. v. s. vid utseendet av de fyra styrelseledamöter jämte suppleanter, som skulle representera preferensaktieägarnas intressen, och konsortiet kunde därför även fullt ut tillgodose önskemålet att tillföra styrelsen sakkunniga och erfarna personer från det privata näringslivet. Efter monopolets ikraftträdande skedde sedermera under de första tretton åren av bolagets verksamhet ingen annan

ändring, än att en av de sålunda valda styrelseledamöterna jämte hans suppleant ersattes av direkta representanter för pensionsstyrelsen såsom inträdd förvaltare av pensionsförsäkringsfonden.

Vidare förtjänar det erinras om det omdöme, som härutinnan lämnats i en på socialiseringsnämndens uppdrag verkställd utredning av Tobaksmonopolets verksamhet under åren 1915—1922, däri det heter: »Statsmyndighetens, ämbetsmannens bundenhet av riksdags- och regeringsbeslut, instruktion, form och tradition hade hos det såsom privatbolag arbetande företaget ersatts av styrelsens, dess verkställande ledamots och dennes närmaste medarbetares frihet att handla i första rummet såsom företagsledare och köpmän, mindre beroende av på förhand givna direktiv än av skyldigheten att taga och fullfölja egna initiativ och risker och bära därav följande ansvar».

Då i anslutning till Monopolkontrollutredningens förslag om viss omorganisation av Tobaksmonopolet frågan om ny oktroj åt bolaget var föremål för behandling vid 1930 års riksdag, konstaterades, att såväl chefen för finansdepartementet som samtliga de personer, vilka deltagit i den i ärendet verkställda utredningen, uttalat sig för att tobaksmonopolet jämväl i fortsättningen skulle utövas av ett aktiebolag samt alltjämt handhavas av A.B. Svenska tobaksmonopolet.

Monopolkontrollutredningen hade framhållit, att det enligt dess mening icke funnes anledning bibehålla pensionsförsäkringsfonden vid dess ställning såsom preferensaktieägare i Tobaksmonopolet. Såsom förutsattes vid monopolets införande, borde preferensaktierna vara placerade hos enskilda, varför pensionsförsäkringsfondens preferensaktier borde inlösas. Sam-

PER NORDENFELT

Jourhavande direktör i Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet

åren 1914—1930

Målning av I. Kamke. I Tobaksmonopolets styrelserum

tidigt borde även övriga preferensaktier inlösas. Genom en sådan inlösen bereddes tillfälle att vid utgivande av nya preferensaktier träffa anordning av den art, att garanti vunnes för ett lämpligt enskilt delägarskap.

De nya preferensaktierna skulle överlämnas åt enskilda väl kvalificerade personer, som vid utseende av representanter i monopolbolagets styrelse kunde förutsättas representera erfarenhet och insikt inom affärslivet samtidigt som de besatte en fri och självständig ställning.

Medan Monopolkontrollutredningens förslag om inlösen av preferensaktiekapitalet och om utgivandet av nya preferensaktier till ett belopp av 1 miljon kronor biträdades av Kungl. Maj:t och riksdagen, vunno däremot utredningsmännen vid ärendets fortsatta behandling icke gehör från något håll för sin framkastade antydning om lämpligheten att inbjuda de enskilda livförsäkringsbolagen att inträda såsom preferensaktieägare. Riksdagen anslöt sig till Kungl. Maj:ts förslag, att preferensaktierna skulle förbehållas särskilda av Kungl. Maj:t såsom aktieägare godkända personer, därvid enligt riksdagens mening Kungl. Maj:t borde vara oförhindrad att utan särskilda direktiv rörande inhämtande av förslag utse preferensaktieägare. Enligt propositionen förutsattes, på sätt monopolkontrollutredningen föreslagit, att särskilt avtal skulle upprättas mellan staten och de blivande preferensaktieägarna, enligt vilket statsverket skulle tillförsäkras rätt att, närhelst Kungl. Maj:t så påfordrade, inlösa samtliga preferensaktier eller det mindre antal därav, som av Kungl. Maj:t bestämdes. Preferensaktieägarna skulle förbinda sig att icke överlåta aktie till annan än statsverket eller den Kungl. Maj:t godkände såsom innehavare. Riksdagen biföll detta förslag.

Tobaksmonopolets ursprungliga preferensaktier blevo i anslutning härtill föremål för inlösen per den 1 augusti 1930. Sedan Kungl. Maj:t inhämtat förslag å lämpliga preferensaktieägare från Handelskammarmötets kommitté, styrelserna för Sveriges industriförbund och Kooperativa förbundet ävensom Landsorganisationen i Sverige, erhöll Tobaksmonopolet den 16 december 1930 anvisning på 40 personer, som skulle inbjudas till teckning av de nya preferensaktierna, därvid varje person skulle teckna 250 st. aktier med ett sammanlagt nominellt värde av 25.000 kronor. Vid bolagsstämma samma dag beslöts i anledning härav öka bolagets aktiekapital medelst utgivande av 1 miljon kronor i preferensaktier. I samband härmed träffades mellan staten och preferensaktieägarna avtal av nyss antydda innebörd, vilket avtal sedermera förlängts på i huvudsak oförändrade villkor i anslutning till 1936 års riksdags behandling av oktroyfrågan. Det nu gällande avtalet finnes avtryckt såsom bilaga 13.

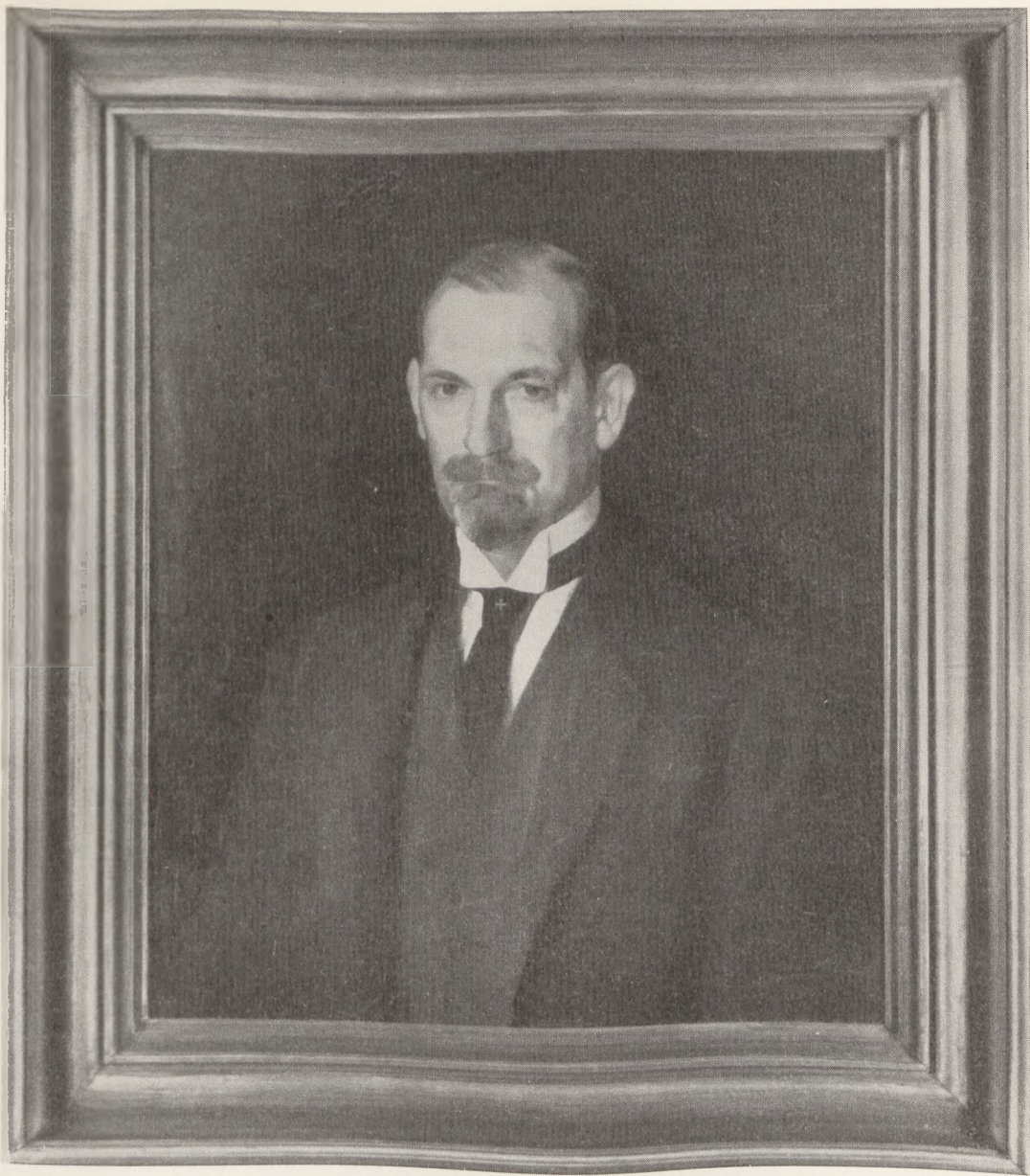
Styrelse och direktörsråd

Enligt den ursprungligen antagna bolagsordningen för Tobaksmonopolet skulle styrelsen bestå av sex eller åtta ledamöter med en suppleant för varje ledamot. Kungl. Maj:t skulle utse halva antalet styrelseledamöter, däribland ordförande och vice ordförande, jämte suppleanter för dem, och skulle av de sålunda utsedda en tillika vara jourhavande direktör. Övriga ledamöter jämte suppleanter för dem skulle väljas av preferensaktieägarna, och skulle en bland sistnämnda ledamöter av bolagets styrelse utses såsom verkställande direktör för bolaget. Mandattiden för styrelsen fastställdes till tre år i sänder.

Enligt instruktion den 26 januari 1915 för de av Kungl. Maj:t utsedda styrelseledamöterna i Tobaksmonopolet skulle det åligga dem att i möjligaste mån verka för en ur olika synpunkter rationell skötsel av bolagets angelägenheter. De skulle därvid tillse bl. a., att vid fastställandet av tobaksvarornas pris-kurantpris sådana grunder tillämpades, att den konsumerande allmänheten skyddades mot obehörig fördyring av varorna; att tillverkningen bedreves så, att allmänhetens smak och vanor behörigen tillgodosåges; att endast med nödig varsamhet och med tagen hänsyn till återförsäljarnas berättigade intressen sådana ändringar i försäljningsförhållandena vidtoges, som vore erforderliga för en rationell skötsel av bolagets rörelse; att sådana rabattförmåner lämnades återförsäljarna att, i vad på bolaget berodde samt med behörig hänsyn till rådande förhållanden inom tobakshandeln, återförsäljarna skulle äga möjlighet att förvärva skälig inkomst av sin rörelse; samt att i förekommande fall gentemot de hos bolaget anställda arbetarna och övrig personal förfores med den särskilda hänsyn, som betingades av bolagets ställning såsom ensam arbetsgivare inom tobaksindustrien.

Jourhavande direktören hade enligt instruktionen att göra sig noggrant underrättad om bolagets förhållanden samt att med uppmärksamhet följa bolagets verksamhet, i synnerhet i vad den kunde hava inflytande på statens trygghet för att skattebelopp vederbörligen debiterades och inbetalades. Ledamot, som funne sig icke kunna biträda beslut, som fattades av styrelsen, borde låta till protokollet anteckna sin avvikande mening.

Monopolkontrollutredningen föreslog ifråga om styrelsens sammansättning ingen annan ändring, än att antalet styrelseledamöter skulle fastställas till åtta, såsom det varit under hela

OSCAR WALLEMBERG

Verkställande direktör i Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet

åren 1915—1929

Målning av D. Tägtström. I Tobaksmonopolets styrelserum

verksamhetstiden, men att antalet suppleanter skulle minskas från åtta till fyra, varav två skulle utses av Kungl. Maj:t och två av preferensaktieägarna. Mandattiden för såväl ledamöter som suppleanter föreslogs begränsad från tre till två år. Vidare förordades sådan ändring av bolagsordningen, att till verkställande direktör skulle kunna utses person utom styrelsen. I anslutning till framlagt förslag till omorganisation av bolagets kontrollapparat, revisionen, framhöll utredningen härjämte, att enligt dess mening befattningen såsom jourhavande direktör borde indragas.

Da Tobaksmonopolets styrelse fick yttra sig över Monopolkontrollutredningens betänkande, tillstyrktes dessa förslag utom ifråga om indragning av jourhavande direktörsbefattningen. Justitierådet Borgström anslöt sig till utredningsmännens ståndpunkt. Liksom de ansåg han, att det icke lyckats att organiskt inpassa jourhavande direktörens ställning i förvaltningen. De åligganden, som enligt instruktionen påvilade honom, syntes närmast vara av kontrollerande art. Att en ledamot av styrelsen sålunda skulle kontrollera förvaltningen syntes icke vara principiellt riktigt och kunde lätt leda till en olämplig och skadlig sammanblandning av den verkställande och den granskande myndighetens uppgifter. Borgström hade icke kunnat värja sig för den tanken, att styrelsens motstånd mot indragandet av befattningen närmast hade sin grund i den funktionerande jourhavande direktörens personlighet med hänsyn till de särskilda tekniska och industriella insikter han besuttede på tobakshandlingens område, vilka insikter säkerligen varit till största gagn för bolaget i synnerhet vid rörelsens begynnande, då det gällt att organisera verksamheten, men även i fortsättningen.

Kungl. Maj:t och riksdagen godtog Monopolkontrollutredningens av justitierådet Borgström biträdda förslag ifråga om styrelsens sammansättning, utseende av verkställande direktör och indragning av jourhavande direktörsbefattningen. Samtidigt som dessa ändringar inflöto i bolagsordningen genom beslut av extra bolagsstämma den 17 november 1930 infördes däri en bestämmelse, enligt vilken beslut från styrelsens sida om avtal, som innefattar åtagande för längre tid än den, för vilken monopolrättigheten upplåtits åt bolaget, icke är giltigt med mindre det biträdes av minst tre av de utav Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna; dock att utan hinder härav hyresavtal må slutas till fardag, som infaller näst efter utgången av nämnda tid. Vidare infördes bestämmelse om att protokoll från styrelsesammanträde omedelbart efter justering skulle i avskrift tillställas samtliga revisorer.

Kungl. Maj:t utfärdade den 30 april 1931 ny instruktion för de av Kungl. Maj:t förordnade ledamöterna i styrelsen för Tobaksmonopolet, därvid förut nämnda instruktion av den 26 februari 1915 upphörde att gälla. Den nya instruktionen finnes avtryckt såsom bilaga 14.

Ersättningarna till de av Kungl. Maj:t utsedda styrelseledamöterna bestämmas av Kungl. Maj:t, och enligt gällande avtal mellan staten och Tobaksmonopolet må bolaget icke för å bolagsstämma utsedd styrelseledamot bestämma högre ersättning än sålunda fastställts.

Tobaksmonopolets styrelse genomförde under år 1926 en anordning, som i sak kom att innebära inrättande av ett direktörsråd. På förslag av en kommitté inom styrelsen, som tillsattes den 17 maj 1926 och vilken bl. a. hade i uppdrag att utreda det sätt, på vilket inköpen vid Tobaksmonopolet borde

handläggas, beslöt styrelsen fastställa instruktioner rörande bolagets inköp, och enligt dessa instruktioner skulle en inköpsnämnd komma till stånd bestående av verkställande och jourhavande direktören samt direktörsassistenten. Denna inköpsnämnd kom sedermera att fungera som en direktion i mera vidsträckt betydelse, i det att inom nämnden behandlades alla förvaltningsärenden av större vikt. Sammanträden ägde i regel rum en till två gånger i veckan, och därvid fördes protokoll.

Med utgångspunkt från denna anordning föreslog Monopolkontrollutredningen inrättande av ett direktörsråd med en organisation i vissa avseenden avvikande från den nyssnämnda direktionens, vilken ändring redan föranleddes av utredningsmännens förslag om indragning av jourhavande direktörsbefattningen.

Sedan Kungl. Maj:t och riksdagen anslutit sig till tanken på inrättande av ett direktörsråd, inrymdes bestämmelse här om under § 10 i det mellan staten och Tobaksmonopolet den 26 maj 1930 upprättade avtalet angående utövandet av statens tobaksmonopol, i vilket stadgande det heter:

»För beredande av frågor, som skola avgöras av styrelsen, ävensom för behandling av andra spörsmål av större betydelse för bolagets verksamhet skall finnas ett direktörsråd. Rådet består förutom av verkställande direktören av två personer, som styrelsen utser, därav minst en bland de av Kungl. Maj:t förordnade styrelseledamöterna. Därjämte deltagar i rådets överläggningar men icke i dess beslut den eller de avdelningschefer, på vilkas handläggning ärendet ankommer. Styrelsen utser ordförande och vice ordförande i rådet, vilket sammanträder på kallelse av ordföranden eller verkställande direktören.

GUSTAF ÅKERLINDH

Verkställande direktör i Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet
åren 1929—1939

Målning av H. MasOlle. I Tobaksmonopolets styrelserum

I en av styrelsen utfärdad instruktion bestämmes närmare området för rådets verksamhet. Åtgärd i strid mot något av rådet gjort uttalande må icke vidtagas av verkställande direktören eller annan, med mindre styrelsen godkänner den ifrågasatta åtgärden.

Vid rådets sammanträden skall föras protokoll, varav avskrift omedelbart efter justeringen tillställs samtliga styrelseledamöter och revisorer.»

Motsvarande bestämmelser återfinnas under § 9 i det nu gällande den 5 maj 1936 upprättade avtalet mellan staten och bolaget.

I enlighet med dessa bestämmelser beslöt styrelsen den 16 december 1930 att fastställa instruktion för direktörsrådet. Samtidigt godkändes även förslag till instruktion för verkställande direktören.

Under en så lång period som 25 år har givetvis styrelsens sammansättning i stor utsträckning ändrats.

Justitierådet Joh. Hellner, som tagit en mycket verksam del i förberedelserna för tobaksmonopolets införande i Sverige och av Kungl. Maj:t förordnades till ordförande i styrelsen vid bolagets bildande, kvarstod i denna sin egenskap till ordinarie bolagsstämman den 13 maj 1937 och hade sålunda då utövat ordförandeskapet i över 22 år. Chefen för finansdepartementet framförde vid bolagsstämman ett tack till justitierådet Hellner för hans mycket betydelsefulla och högt skattade insats vid tobaksmonopolets införande och i bolagets verksamhet.

Landshövdingen A. Hammarström, som fungerat såsom ordförande i den år 1909 tillsatta kommittén för utarbetande av förslag till tobaksmonopolets införande och den 2 mars 1915 av Kungl. Maj:t förordnades till vice ordförande i styrelsen,

kom även under en lång följd av år — icke mindre än 19 år — att till gagn för bolaget utöva detta uppdrag, som han lämnade vid ordinarie bolagsstämman år 1934.

Ingenjören Per Nordenfelt var av Kungl. Maj:t utsedd såsom jourhavande direktör från bolagets tillkomst och intill dess befattningen indrogs vid utgången av år 1930 i samband med omorganisationen av Tobaksmonopolet. Då ingenjören Nordenfelt i anslutning härtill lämnade styrelsen, gav bolaget uttryck åt sin stora erkänsla för det betydelsefulla arbete han nedlagt såväl i de utredningar, vilka föregått tobaksmonopolets införande, som under utövandet av jourhavande direktörsbefattningen i bolaget.

Från Tobaksmonopolets ikraftträdande och till början av år 1929 fungerade kaptenen Oscar Wallenberg såsom bolagets verkställande direktör. Det var sålunda i främsta rummet han, som fick brottas med det svåra organisationsproblemet vid bolagets start. Det gällde härvid att övertaga, organisera och koncentrera en på vitt skilda händer spridd industri och samtidigt genomföra en hela landet omfattande försäljningsorganisation. Härtill kom, att arbetet på grund av världskriget och krigsårens efterverkningar måste bedrivas under synnerligen ovissa förhållanden med hastigt växlande konjunkturer. Tobaksmonopolets ekonomiska utvecklingslinje visade, att kaptten Wallenberg lyckligen förmådde övervinna dessa svårigheter, och samtidigt undergick den svenska tobaksindustrien under hans ledning en utveckling, som snabbt förde den från en jämförelsevis gammalmodig ståndpunkt till en hög nivå, fullt jämförlig med tobaksindustriens standard i varje annat europeiskt land. I ett under november månad 1928 avgivet utlåtande framhöll styrelsen, att kaptten Wallenberg i organiserandet och

förvaltningen av bolaget nedlagt ett oerhört krävande och omsorgsfullt arbete samt visat en berömvärd skicklighet, som omiskännligen varit det allmänna till gagn.

Då kapten Wallenberg den 22 februari 1929 lämnade befattningen såsom verkställande direktör, efterträddes han av direktören Gust. Åkerlindh, alltsedan den 4 maj 1915 av preferensaktieägarna vald ledamot i styrelsen. Direktören Åkerlindh, som under lång tid varit mångsidigt verksam och prövad inom det svenska näringslivet, var sålunda tack vare sitt mångåriga styrelseledamotskap väl förtrogen med Tobaksmonopolets organisation och verksamhet, då han tillträdde verkställande direktörsbefattningen i bolaget. De tio år, bolaget hade förmanen att stå under direktör Åkerlindhs ledning och få taga i anspråk hans stora sakkunskap och rika erfarenhet inom handel och industri, präglades av en fortsatt framgångsrik utveckling. Då chefen för finansdepartementet vid direktör Åkerlindhs avgång riktade ett tack till honom för hans betydelsefulla arbete inom Tobaksmonopolet, var detta också ett uttryck för den uppskattning och det förtroende Tobaksmonopolet och dess verksamhet under hans ledning tillvunnit sig såväl från statsmakternas som allmänhetens sida.

Direktör Åkerlindh, som avgick med pension den 1 oktober 1939, efterträddes såsom verkställande direktör av direktören i Svenska Oljeslageriaktiebolaget P. O. Westerberg, som samtidigt invaldes i styrelsen.

Hur styrelsens sammansättning i övrigt skiftat under Tobaksmonopolets verksamhetstid framgår av uppställning avtryckt såsom bilaga 15.

Tobaksmonopolets nu fungerande styrelse utgöres av följande av Kungl. Maj:t förordnade ledamöter, nämligen lands-

hövdingen K. Levinson, ordförande, ledamoten av riksdagens första kammare A. J. Bårg, vice ordförande, byråchefen P. S. Runemark och ledamoten av riksdagens första kammare K. E. Magnusson med ledamoten av riksdagens första kammare O. H. Åkerberg och hovrättsrådet Cl. Johanson som suppleanter samt följande av preferensaktieägarna å bolagsstämma valda ledamöter, nämligen direktören G. Söderlund, direktören Albin Johansson, direktören R. Blomquist och direktören P. O. Westerberg, verkställande direktör, med ingenjören P. O. Holsti och grosshandlaren R. Ljunglöf som suppleanter.

Nuvarande ledamöter i direktörsrådet äro, förutom verkställande direktören P. O. Westerberg såsom självskriven ledamot och tillika av styrelsen utsedd ordförande i rådet, riksdagsmannen A. J. Bårg, vice ordförande, samt ingenjören P. O. Holsti med landshövdingen K. Levinson, byråchefen P. S. Runemark och ombudsmannen E. Vasseur såsom ersättare, att inträda i nu nämnd ordning.

Revision

Enligt den ursprungliga bolagsordningen skulle för granskning av styrelsens förvaltning och bolagets räkenskaper årligen utses fyra revisorer jämte lika många suppleanter, varav respektive Kungl. Maj:t och preferensaktieägarna skulle utse halva antalet vardera.

För de av Kungl. Maj:t i enlighet härmed utsedda revisorerna utfärdades instruktion den 26 februari 1915, innefattande närmare bestämmelser om deras åligganden. Inom en månad efter slutförd granskning skulle sagda revisorer enligt denna instruktion till chefen för finansdepartementet ingiva

berättelse om granskningen med särskild anmälan, huruvida enligt deras åsikt bolagets förbindelser gentemot staten blivit vederbörligen uppfyllda, ävensom huruvida genom någon förvaltningsåtgärd eller något beslut statens eller det allmännas intressen trätts för nära. I tur och ordning efter överenskommen fördelning och gemensamt med jourhavande direktören i bolaget hade dessa kungavalda revisorer att med ledning av bolagets böcker till riktigheten bestyrka de uträkningar, som skulle ligga till grund för bolagets inlevereringar av skatt till staten.

Enligt instruktionen den 26 februari 1915 för de av Kungl. Maj:t utsedda styrelseledamöterna ålåg det dem — och således icke revisorerna — att tillse, att fullständig och kontinuerlig sifferrevision av bolaget anordnades. Sedan bolagets revisorer uppgjort förslag till utseende av siffergranskare vid fabriker och tobakskontor samt till instruktion för sådana, behandlades detta förslag vid sammanträde den 19 juli 1915 och lämnades därvid av styrelsen utan erinran. Såsom ledare för siffergranskningen ha under hela Tobaksmonopolets verksamhetstid fungerat personer, som varit av handelskammare auktoriserade revisorer.

I Monopolkontrollutredningens uppdrag ingick såsom en huvudsak frågan om anordnande av den statliga kontrollen över monopolbolagens verksamhet. Det förslag, som framlades av utredningsmännen, var påverkat av riksdagens år 1922 gjorda uttalande om revisionens utbyggnad till en statlig granskning. Det framstod för utredningsmännen såsom huvudsynpunkter, dels att i revisionen borde beredas ökat inflytande åt det allmänna och dels att revisionen skulle erhålla en sådan

organisation, att den kunde utöva en fortlöpande och ingående granskning av förvaltningen. Enligt förslaget skulle bl. a. befogenhet inrymmas för riksdagens kamrar att utse ledamöter av bolagets revision. Förslaget mötte mycket skarp kritik ur både konstitutionella och praktiska synpunkter, och frågan om revisionens organisation blev vid riksdagsbehandlingen föremål för stor meningsskiljaktighet.

Riksdagen uttalade, att revisionen borde sammansättas på det sätt, att Kungl. Maj:t för två år i sänder utsåge en revisor, som skulle vara jourhavande revisor, vartill endast borde förordnas av handelskammare auktoriserad revisor eller person med jämförliga kvalifikationer, att preferensaktieägarna på bolagsstämma årligen valde en revisor, samt att fullmäktige i riksgäldskontoret skulle årligen utse tre revisorer, valda utom fullmäktiges egen krets. Suppleant för varje revisor skulle utses i samma ordning och för samma tid. Revisionen skulle inom sig utse ordförande och vice ordförande.

Vidare uttalade riksdagen, att vid revisionen av Tobaksmonopolet, som hade att iakttaga det allmännas intressen närmast inom beskattningens område, givetvis även andra synpunkter gjorde sig gällande än ifråga om revisionen av ett vanligt affärsföretag. Det syntes därför angeläget att vid sidan av de revisorer, som främst hade att företräda revisionstekniska och affärsmässiga synpunkter, personer, som vore erfarna och kunniga i allmänna angelägenheter, bereddes tillfälle att utöva granskning av företagets skötsel. Riksdagen hade funnit valet av sådana revisorer, vilkas antal lämpligen borde bestämmas till tre, böra anförtros åt riksgäldsfullmäktige, vilka i flera fall hade att utse representanter i företag, där det allmänna hade

ekonomiska intressen att bevaka. För att framhäva fullmäktiges ställning såsom ett från revisionen fullt fristående valkollegium hade riksdagen ansett, att i bolagsordningen borde införas bestämmelse om att fullmäktige skulle utse revisorer utom sin egen krets.

De av riksdagen ifrågasatta ändringarna beträffande revisionen infördes i den bolagsordning, som antogs vid extra bolagsstämma den 17 november 1930.

I anslutning härtill utfärdades den 27 mars 1931 instruktion för den av Kungl. Maj:t förordnade jourhavande revisorn i Tobaksmonopolet, i samband varmed instruktionen den 26 februari 1915 upphörde att gälla. Den nya instruktionen finnes avtryckt såsom bilaga 16.

Enligt gällande avtal mellan staten och bolaget åligger det jourhavande revisorn att granska och till riktigheten bestyrka den månatligen föreliggande uträkningen av tobaksskattebelopp, som av bolaget skall inlevereras till statsverket.

Kungl. Maj:t fastställer ersättning åt revisor, som förordnats av Kungl. Maj:t eller utsetts av fullmäktige i riksgäldskontoret.

Tobaksmonopolet skall jämlikt nyssnämnda avtal ställa erforderliga penningmedel till revisorernas disposition, att av dem användas för anordnande av sifferrevision och övrig kontroll, som de finna nödig. Sålunda anordnad sifferrevision skall stå under ledning av jourhavande revisorn.

Nu fungerande revisorer i Tobaksmonopolet äro auktoriserade revisorn H. Egnell, jourhavande revisor, med auktoriserade revisorn B. Benedictsson som suppleant (förordnade av Kungl. Maj:t), ledamoten av riksdagens andra kammare redaktören G. A. Olsson, av revisorerna vald ordförande, ledamoten

av riksdagens första kammare lantbrukaren P. Gustafsson och ledamoten av riksdagens andra kammare hemmansägaren J. M. Skoglund med rådmannen J. B. Christenson, talmannen i riksdagens andra kammare ombudsmannen A. V. Sävström och ledamoten av riksdagens andra kammare direktören E. L. Äqvist som suppleanter (utsedda av fullmäktige i riksgäldskontoret) samt vice konsuln K. G. Almén med direktören Fritjof Ekman som suppleant (valda å bolagsstämma).

I bilaga 17 finnes en sammanställning över hittillsvarande revisorer och revisorssuppleanter i Tobaksmonopolet.

Tobaksmonopolet

såsom beskattningsinstrument

Det svenska tobaksmonopolet har betecknats såsom en kombination av ett fabrikkattsystem och ett rent monopol, vilket bl. a. kommer till uttryck däri, att monopolbolaget har att till statsverket redovisa och inleverera den tobaksskatt, som utgår å olika slags tobaksvaror enligt vid varje tid av riksdagen fastställda skattesatser.

Intill år 1922 var tobaksbeskattningen så anordnad, att skatten utgick efter vissa procent av det pris tobaksvarorna skulle betinga vid utförsäljning till allmänheten, i monopolförordningen kallat priskurantpriset. Omedelbart efter det Tobaksmonopolet börjat sin verksamhet höjdes skattesatserna genom en förordning av den 11 juni 1915, vilken höjning trädde i tillämpning från och med 1916 års början. Enligt denna förordning skulle tobaksskatten utgå efter följande procentsatser av priskurantpriset, nämligen

för cigarrer och cigarrcigarretter	15 %
» cigarretter	30 %
» karvad tobak	20 %
» spinn-, press- och rulltobak	20 %
» snus	25 %

Dessa skattesatser gällde såväl inom riket tillverkade som importerade tobaksvaror. Vid sidan av denna beskattning utgingo vissa tullavgifter. Den vid tidpunkten för tobaksmonopolets tillkomst gällande tullen å råttobak, 1 krona per kg, bibehölls oförändrad, medan tullsatserna för importerade färdiga tobaksvaror höjdes med 50 % och fastställdes för cigarrer, cigarrcigarretter samt cigarretter till 6 kronor per kg och för övriga tobaksvaror till kronor 1: 80 per kg.

Det svenska tobaksmonopolet är i motsats till flertalet andra länders tobaksmonopol blott partiellt i det att endast tillverkningen av tobaksvaror är monopoliserad, medan handeln med tobaksvaror lämnats fri under iakttagande likväl av en del kontrollföreskrifter. Såsom en följd av tillverkningsmonopolet tillkommer — med ett oväsentligt undantag — rätten att importera råttobak uteslutande monopolets utövare. Importen av färdiga tobaksvaror är däremot tillåten icke blott för monopolets utövare och från utrikes ort ankommande resande utan även för envar yrkesmässig tobakshandlare. Vid sådan import får tobakshandlaren erlägga en licensavgift, som utgöres av den å varan belöpande tobaksskatten med tillägg av ett belopp i princip motsvarande vad Tobaksmonopolet pålägger tobaksvara med samma priskurantpris för täckande av sina omkostnader och sin vinst. Licensavgiften inbetalas till Tobaksmonopolet, som till staten inlevererar den i avgiften ingående tobaks-

skatten men får behålla återstoden såsom en inkomst. Förutom det skydd, som tullavgiften utgjorde, ansågos Tobaksmonopolets varor böra skyddas mot en befarad övermäktig utländsk konkurrens genom denna Tobaksmonopolets andel i licensavgifterna. Ursprungligen fastställdes denna andel till 13 % på grundval av preliminära beräkningar. Det visade sig sedermera, att detta understeg Tobaksmonopolets kostnader och vinst. Så länge brist på tobaksvaror rådde under krigstiden och importen därför ansågs böra befrämjas, fann Tobaksmonopolet icke anledning vidtaga någon förhöjning. År 1920, då tillgången på importerade tobaksvaror var riklig och Tobaksmonopolet ansåg sig kunna framställa landets behov av tobaksvaror, genomfördes en höjning av bolagets licensavgiftsandel till 18 %, vilken procent kom att gälla till den 1 juli 1924. I samband med ökningen av tobaksskatten genom s. k. överföring av vinst till skatt har denna andel sedermera i olika omgångar sänkts och är nu maximerad till 7 %.

Från den 1 mars 1922 infördes av statsfinansiella skäl en särskild skatt å tobaksvaror, som utgick efter stycketal eller vikt. Då handlandenas import av tobaksvaror starkt ökats under åren 1920 och 1921, vilket ansågs särskilt bero på vissa länders vid denna tid deprecierade valutor, fann man det nödvändigt att samtidigt bereda den inhemska tillverkningen ett ökat skydd och främst för standardvarorna, på grund varav styckeskatten bestämdes högre för importvarorna än för de inom landet tillverkade varorna. Medan värdeskatten utgick efter lika procentsats för inom riket tillverkade och till riket importerade cigarrer och cigarrcigarretter, kom styckeskatten uteslutande att drabba importerade sådana varor, varvid den sattes högre för cigarrer än för cigarrcigarretter.

Efter ikraftträdandet av den särskilda skatten skyddades sålunda den inhemska tillverkningen dels av tullen å färdiga tobaksvaror, dels av Tobaksmonopolets andel i licensavgiften och dels av högre tobaksskatt, än som gällde för den inhemska tillverkningen.

Den särskilda skatten var ursprungligen avsedd att tillämpas allenast t. o. m. den 30 juni 1923. Av statsfinansiella skäl utsträcktes den likväl att gälla även för budgetåret 1923/24. Eftersom skatten medverkat till en stark minskning av importen, vidtogos emellertid vissa jämkningar i densamma, så att skillnaden i belastning mellan importvarorna och inhemsk tillverkning blev något mindre.

Sedan 1923 års riksdag anhållit om närmare utredning i fråga om tobaksbeskattningens ordnande i syfte att en förenkling skulle komma till stånd, upptogs frågan till behandling i Kungl. Maj:ts proposition nr 192 till 1924 års riksdag i samband med spörsmålet om förlängd oktroy åt Tobaksmonopolet. Det förslag till ändring i tobaksbeskattningen, som framlades i propositionen, innebar i huvudsak, att de dåvarande tullavgifterna å såväl råtabak som färdiga tobaksvaror överfördes till en efter stycketal respektive vikt utgående skatt, i samband varmed till skydd för den svenska odlingen monopolets utövare berättigades att tillgodoföra sig ett mot råtabakstullen svarande belopp för varje inköpt kilogram svensk tobak; att den ordinarie och särskilda skatten sammanslogs till en efter värdet utgående procentuell skatt; att med bibehållande i övrigt av ungefär den dåvarande sammanlagda skattebelastningen å tobak och tobaksvaror 3 % av totalomsättningens belopp överfördes från vinst till skatt, i samband varmed Tobaksmonopolets andel i licensavgiften begränsades från 18 till högst 14 % av prisku-

rantpriset; att skattesatserna de olika varuslagen emellan så avvägdes, att med utgångspunkt från den dåvarande skattebelastningen den föreslagna överföringen av vinst till skatt i huvudsak drabbade röktnobak, som då var lågt beskattad och som visat den ojämförligt kraftigaste omsättningsökningen; samt att den sedan år 1922 införda merbelastning, som utöver tullen åvilade importerade varor, bibehölls ehuru med någon jämkning nedåt.

Enligt förslaget skulle således tobaksvaror bliva tullfria, där-est det icke gällde varor, som av resande infördes från utrikes ort. Rätten för tobakshandlare att upplägga tobaksvaror å nederlag och provianteringsfrilager skulle upphöra och i stället infördes en ny lagerinstitution, benämnd tobaksskattelager, varest tobaksimportör utan erläggande av licensavgift kunde få upplägga sina varor, intill dess han önskade licensbehandla eller återutföra desamma, då han skulle vara berättigad att ut-taga varorna i så stora poster, som han för varje gång funne lämpligt.

Riksdagen biföll det framlagda förslaget till omläggning av tobaksbeskattningen, och förordning utfärdades den 20 juni 1924, vilken trädde i kraft den 1 juli 1924.

De sålunda beslutade skattesatserna förblevo oförändrade till den 1 mars 1926, då i enlighet med förslag av Tobaksmono-polets styrelse värdeskatten för alla varuslag ökades med 4 %, varvid samtidigt Tobaksmonopolets andel i licensavgiften min-skades i motsvarande mån och därefter sålunda blev 10 % av priskurantpriset.

Genom beslut av 1927 års riksdag vidtogos åter vissa förhöj-ningar av skatten för cigarrcigarretter, cigarretter, röktnobak och snus. Beträffande cigarretter höjdes värdeskatten för den

inhemska tillverkningen med 4 % och styckeskatten för importen från 1 till 1,3 öre per styck. Övriga skatteförhöjningar träffade endast den inhemska tillverkningen. Skattehöjningen trädde i kraft den 1 juni 1927.

Efter samma princip, som tillämpats vid skattehöjningen år 1926, föreslog Kungl. Maj:t — i syfte att överföra en del av Tobaksmonopolets vinst till skatt — 1931 års riksdag, att värdeskatten å samtliga varuslag utom snus skulle höjas med 2 %, och att i samband härmed Tobaksmonopolets licensavgiftsandel skulle sänkas från 10 till 8 %. Riksdagen biföll förslaget, som trädde i tillämpning den 1 juli 1931.

Vid 1932 års riksdag beslöts att öka värdeskatten i samma utsträckning för vissa inom riket tillverkade och för importerade varor, nämligen med 3 % för cigarrcigarretter och cigarretter med fast pappersmunstycke, 4 % för cigarretter utan sådant munstycke och 5 % för röktobak, vilka skatteförhöjningar trädde i kraft den 1 mars 1932. Vid detta tillfälle infördes sålunda en differentiering i beskattningen av cigarretter med och utan fast pappersmunstycke.

Även vid 1933 års riksdag blev tobaksbeskattningen höjd i anslutning till förslag från Tobaksmonopolets styrelse. Höjningen motsvarade för cigarretter utan fast pappersmunstycke samt för röktobak 2 % och för övriga varuslag 1 %. Samtidigt sänktes maximisatsen för Tobaksmonopolets andel i licensavgiften från 8 till 7 %. Ändringarna i beskattningen trädde i kraft den 1 mars 1933.

Efter år 1933 har tobaksbeskattningen varit oförändrad, till dess att under år 1939 den procentuella skatten ökades vid den lagtima riksdagen med 2 % för cigarrer, cigarrcigarretter, cigarretter utan fast munstycke och röktobak samt därefter

vid den urtima riksdagen med 6 % för alla tobaksvaror, såväl inom riket tillverkade som importerade. Den förstnämnda förhöjningen trädde i kraft den 19 maj 1939. Förordningen om den av urtima riksdagen beslutade skatthöjningen utfärdades den 14 oktober 1939. Enligt denna förordning utgår tobaksskatten efter följande skattesatser:

	För inom riket tillverkad vara			För till riket införd vara		
	Procent av priskurantpriset eller värdet	Belopp för		Procent av priskurantpriset eller värdet	Belopp för	
		1 st. öre	1 kg. kr.		1 st. öre	1 kg. kr.
Cigarrer	33	0,8	—	37	4	—
Cigarrcigarretter	45	0,4	—	46	2	—
Cigarretter med fast pappersmunstycke	60	0,2	—	51	1,3	—
Cigarretter utan fast pappersmunstycke	64	0,2	—	55	1,3	—
Röktobak	56	—	1,50	56	—	1,50
Tuggtobak	38	—	1,00	48	—	1,50
Snus	44	—	0,75	46	—	1,50

Följande tabell anger med vilken procentsats Tobaksmonopolets andel i licensavgiften å importerade tobaksvarors försäljningspris eller värde utgått vid olika tider:

fr. o. m. den	1 juni 1915	t. o. m. den	25 maj 1920	13 %
»	» 26 maj 1920	»	» 30 juni 1924	18 %
»	» 1 juli 1924	»	» 28 februari 1926	14 %
»	» 1 mars 1926	»	» 30 juni 1931	10 %
»	» 1 juli 1931	»	» 28 februari 1933	8 %
»	» 1 mars 1933			7 %

Nedanstående uppställning innehåller uppgifter å samtliga skattesatser efter tobaksmonopolets ikraftträdande.

		Varuslag													
		Cigarrer		Cigarr-cigarrer		Cigarretter med munstycke		Cigarretter utan munstycke		Rök-tobak		Tugg-tobak		Snus	
		%	pr st. öre	%	pr st. öre	%	pr st. öre	%	pr st. öre	%	pr kg. kr.	%	pr kg. kr.	%	pr kg. kr.
A.															
<i>Inom riket tillverkade varor</i>															
Från och med															
1 juni	1915	15	—	15	—	20	—	20	—	10	—	10	—	15	—
1 januari	1916	15	—	15	—	30	—	30	—	20	—	20	—	25	—
1 mars	1922	15	—	15	—	30	0,4	30	0,4	20	1,50	20	0,70	25	0,30
1 juli	1923	15	0,8	15	0,6	30	0,5	30	0,5	20	1,50	20	0,70	25	0,30
1 juli	1924	18	0,8	25	0,4	40	0,2	40	0,2	35	1,00	25	1,00	33	0,50
1 mars	1926	22	0,8	29	0,4	44	0,2	44	0,2	39	1,00	29	1,00	37	0,50
1 juni	1927	22	0,8	31	0,4	48	0,2	48	0,2	39	1,50	29	1,00	37	0,75
1 juli	1931	24	0,8	33	0,4	50	0,2	50	0,2	41	1,50	31	1,00	37	0,75
1 mars	1932	24	0,8	36	0,4	53	0,2	54	0,2	46	1,50	31	1,00	37	0,75
1 mars	1933	25	0,8	37	0,4	54	0,2	56	0,2	48	1,50	32	1,00	38	0,75
19 maj	1939	27	0,8	39	0,4	54	0,2	58	0,2	50	1,50	32	1,00	38	0,75
14 oktober	1939	33	0,8	45	0,4	60	0,2	64	0,2	56	1,50	38	1,00	44	0,75
B.															
<i>Till riket införda varor</i>															
Från och med															
1 juni	1915	15	—	15	—	20	—	20	—	10	—	10	—	15	—
1 januari	1916	15	—	15	—	30	—	30	—	20	—	20	—	25	—
1 mars	1922	15	4,0	15	2,5	30	1,0	30	1,0	20	4,00	20	4,00	25	4,00
1 juli	1923	15	3,0	15	1,8	30	0,7	30	0,7	20	4,00	20	4,00	25	4,00
1 juli	1924	22	4,0	28	2,0	35	1,0	35	1,0	35	1,50	35	1,50	35	1,50
1 mars	1926	26	4,0	32	2,0	39	1,0	39	1,0	39	1,50	39	1,50	39	1,50
1 juni	1927	26	4,0	32	2,0	39	1,3	39	1,3	39	1,50	39	1,50	39	1,50
1 juli	1931	28	4,0	34	2,0	41	1,3	41	1,3	41	1,50	41	1,50	39	1,50
1 mars	1932	28	4,0	37	2,0	44	1,3	45	1,3	46	1,50	41	1,50	39	1,50
1 mars	1933	29	4,0	38	2,0	45	1,3	47	1,3	48	1,50	42	1,50	40	1,50
19 maj	1939	31	4,0	40	2,0	45	1,3	49	1,3	50	1,50	42	1,50	40	1,50
14 oktober	1939	37	4,0	46	2,0	51	1,3	55	1,3	56	1,50	48	1,50	46	1,50

Efterföljande grafiska framställning belyser huru stor andel i tobaksvarornas sammanlagda försäljningsvärde, som utgöres av tobaksskatt till staten (hänsyn har härvid tagits till den tidigare utgående tullavgiften men icke till Tobaksmonopolets licensavgiftsandel).

Tobaksskattens andel i tobaksvarornas totala försäljningsvärde

1908 13,4 %

1916—1920 28,1 %

1921—1925 34,4 %

1926—1930 47,2 %

1931—1935 54,0 %

1939 58,9 %

TOBAKSMONOPOLET SÅSOM INDUSTRI

Organisationen av huvudkontor, fabriker och distributionskontor

Svenska tobaksmonopolets förvaltning är uppdelad på tre huvudgrupper: huvudkontoret, fabrikerna och distributionskontoren, vilka benämnas tobakskontor. Huvudkontoret, som står under verkställande direktörens direkta överinseende, leder verksamheten samt inköper tobak, viktiga råvaror och förnödenheter för fabrikernas räkning. Vidare anskaffar och tillhandahåller huvudkontoret lokaler, maskiner och inventarier åt fabrikerna och tobakskontoren.

Allt räkenskapsarbete sker efter direktiv från huvudkontoret, som med ledning av rapporter från fabrikerna och tobakskontoren sammanfattar bolagets bokföring. På grundval härav upprättas månadsvis vid huvudkontoret redovisning till statsverket över upplupen tobaksskatt. Såväl försäljningen som tillverkningen ledes i stora drag av huvudkontoret.

Under största delen av verksamhetstiden har huvudkontoret varit förlagt till förhyrda lokaler inom huset, Norrmalmstorg 16, Stockholm, men är sedan oktober månad 1935 inrymt i en för ändamålet uppförd byggnad med adressnummer Maria Bangata 6 i omedelbar anslutning till Stockholmsfabriken. Byggnaden är uppförd efter ritningar av generaldirektören Ivar Tengbom.

Fabrikerna, som tillverka tobaksvaror enligt den fördelning och de särskilda föreskrifter, som huvudkontoret meddelar, leverera varorna till tobakskontoren.

Fabrikerna (liksom även tobakskontoren) föra dagbok och omkostnadsbok med genomskriftssystem, varav ett exemplar sändes till huvudkontoret för granskning och bokföring. Tillverkningskostnadsrapporter samt redovisningar över tobaksvaror och olika slags material avgivas månadsvis till huvudkontoret.

I början av verksamheten togs ett flertal av de äldre fabriker i anspråk för tillverkningen. Under åren 1915 och 1916 bedrevs sålunda tillverkningen vid 32 fabriksavdelningar inom 22 fastighetskomplex. Allteftersom driften koncentrerats, har Tobaksmonopolet låtit uppföra nya fabriksbyggnader samt vidtagit omfattande till- och ombyggnader, så att tillverkningen numera sker i egna lokaler, vilka i största utsträckning äro modernt inredda och utrustade med tidsenliga, för stordrift lämpliga maskiner. För närvarande bedrivs tillverkningen å följande orter: Stockholm (cigarrer, cigarrcigarretter och cigarretter), Malmö (cigarrer och cigarrcigarretter), Karlskrona och Göteborg (snus), Södertälje (cigarretter), Arvika (rök- och tuggtobak), Charlottenberg (tuggtobak), Gävle (cigarrcigarretter) samt Härnösand cigarretter, röktobak och snus).

Tobakskontoren ombesörja försäljningen och distributionen, därvid de rekvirera varorna genom huvudkontoret, som efter granskning av tobakskontorens ingivna rekvisitioner vidarebefordrar desamma till fabriker för expedition. Försäljningen grundas i huvudsak på order direkt från återförsäljarna men sker även genom ett mindre antal resande och platsförsäljare. Tobakskontor finnas upprättade i följande städer: Malmö,

Karlskrona, Göteborg, Jönköping, Norrköping, Arvika, Örebro, Stockholm, Gävle, Hudiksvall, Härnösand, Östersund och Luleå. För distributionen på Gotland och Öland anlitas tvenne grossister i Visby och Borgholm.

Dotterbolag

Under viss del av verksamhetstiden har en del förvaltningsuppgifter ombesörjts genom särskilt bildade eller övertagna dotterbolag.

För förvaltningen av det stora flertalet av Tobaksmonopolets fastigheter bildades under år 1917 Tobaksmonopolets fastighetsaktiebolag med ett minimiaktiekapital av 1.000.000 kronor. Sedan detta bolag förvärvat de åsyftade fastigheterna, utthyrdes de till Tobaksmonopolet, och bolagets huvudsakliga inkomster utgjordes av de influtna hyresbeloppen.

A.B. Tobaksfrilager bildades samtidigt med ett tecknat aktiekapital av 500.000 kronor och hade till ändamål att ålämpliga platser inom riket inrätta frilager för tobak och därmed sammanhängande rörelse. Verksamheten kom sedermera på grund av krigsförhållandena att inskränkas till förvaltning av den fastighet i Göteborg, som bolaget vid starten fått övertaga och vilken utthyrdes till Tobaksmonopolet. Genom förordning den 29 juni 1921, nr 497, beviljades vissa lättnader vid införsel av oarbetad tobak eller tobaksmjöl, i det att Tobaksmonopolet fick disponera över varorna, utan att tullavgift erlagts och utan att godsets myckenhet utrönts vid införseltillfället, mot skyldighet att sedermera månadsvis avlämna redovisning och erlägga tull för den kvantitet, som använts för

fabrikationen. Då A.B. Tobaksfrilager härigenom icke längre hade någon självständig uppgift att fylla, likviderades bolaget och dess fastighet övertogs av Tobaksmonopolets fastighetsaktiebolag, i samband varmed dess aktiekapital ökades till 1.500.000 kronor.

A.B. Tobaksodling tillkom vid samma tidpunkt som de två nyssnämnda dotterbolagen och hade till ändamål att å lämpliga platser inom riket bedriva tobaksodling och därmed förenlig verksamhet. Bolagets huvudsakliga uppgift var att omhänderta de odlingsförsök, som Tobaksmonopolet beslutat igångsätta i syfte att uppmuntra till en mera intensifierad tobaksodling inom landet, vilket syntes särskilt angeläget med hänsyn till svårigheten att under rådande krigsförhållanden kunna importera erforderligt behov av tobak. Bolaget inköpte under år 1918 samtliga aktier i A.B. Sörby- och Fyrbygdarna i likvidation, som ägde en jordbruksfastighet invid Norrköping. I styrelseberättelsen för verksamhetsåret 1924 uttalades, att bolaget »genom experiment och försöksodling under en följd av år vunnit erfarenhet i fråga om tobaksodling inom landet samt utrönt olika sorters acklimatiseringsförmåga och lämplighet i övrigt och därmed fyllt sin huvudsakliga uppgift». Då bolaget därefter år 1926 trädde i likvidation, övertog Tobaksmonopolets fastighetsaktiebolag såväl odlingsbolagets egna fastigheter som den fastighet, som tillhörde A.B. Sörby- och Fyrbygdarna i likvidation.

I samband med förvärv under år 1920 av den fabriksfastighet i kvarteret Bryggaren å Södermalm i Stockholm, inom vilken firman William Hellgren & Co. före tobaksmonopolets tillkomst bedrivit tobakstillverkning och som Tobaksmonopolet alltsedan den 1 juni 1915 disponerat för cigarrfabrikation,

bildades ett särskilt dotterbolag för fastighetens förvaltning, benämnt Fastighetsaktiebolaget Bryggaren. Sedan fastigheten under år 1927 försålts till Stockholms stad, avvecklades bolagets verksamhet.

Då det visade sig, att efter den nya kommunalskattelagens införande under år 1928 ganska avsevärda besparingar av kommunalskatt kunde vinnas genom att låta Tobaksmonopolets fastighetsaktiebolag träda i likvidation och överföra dess fastigheter till Tobaksmonopolet, träffades beslut härom under år 1929, och i anslutning härtill övertogos den 1 januari 1930 samtliga ifrågakvarande fastigheter av Tobaksmonopolet.

Förutom de nämnda dotterbolagen, vilka alltså vid 1930 års ingång voro avvecklade, hade Tobaksmonopolet ett dotterbolag benämnt A.B. Havannamagasinet, som förvärvades år 1921 i syfte att erhålla ett organ, som med tillämpning av motsvarande villkor som importörerna kunde i sin försäljning främja avsättningen av Tobaksmonopolets varor hos en del återförsäljare, vilka visat benägenhet att endast saluföra importerade tobaksvaror. Detta skedde, då importen av cigarrer under år 1921 nådde sin kulmen och det därför framstod som en bjudande nödvändighet för Tobaksmonopolet att även för beredande av sysselsättning åt cigarrarbetarna kunna motverka denna stegrade import med medel, som hade utsikt att möta konkurrensen.

Sedan Monopolkontrollutredningen uttalat, att enligt dess mening Tobaksmonopolets rörelse lämpligen borde utövas i egen drift och sålunda icke genom dotterbolag samt Kungl. Maj:t och riksdagen biträtt denna utredningsmännens uppfattning, intogs i avtalet av den 26 maj 1930 mellan staten och Tobaksmonopolet en bestämmelse, enligt vilken Tobaksmono-

polet åtog sig att, så snart ske kunde, avveckla A.B. Havanna-magasinet. Efter beslut vid ordinarie bolagsstämman den 31 mars 1931 trädde bolaget i likvidation, och dess verksamhet övertogs av en särskild avdelning inom Tobaksmonopolet.

Personal

Antal anställda

Vid tobaksmonopolets införande tillerkändes inom tobaksindustrien då sysselsatta personer ersättning, därest de på grund av tobaksmonopolets tillkomst miste sin sysselsättning inom tobakshanteringen. Ersättning utgick efter olika normer till yrkesutbildad och annan personal, och såsom villkor för erhållande av personlig ersättning gällde, att vederbörande icke kunnat beredas ungefärligen motsvarande anställning hos monopolets utövare. Därest någon erhållit dylik anställning men utan eget förvållande blivit skild från densamma inom två år från tiden för monopolets ikraftträdande, d. v. s. före den 1 juni 1917, hade han dock rätt att utbekomma hela det honom villkorligt tillerkända ersättningsbeloppet. Ägde avskedandet rum efter sagda tidpunkt men före den 1 juni 1920, utgick ersättningen med ett till tre fjärdedelar reducerat belopp. Enligt kontraktet med staten förband sig Tobaksmonopolet att i så stor utsträckning som möjligt bereda anställning åt personer, som eljest skulle vara ersättningsberättigade. Om det för anställning krävdes, att personen måste flytta från sin dittillsvarande verksamhetsort, skulle Tobaksmonopolet bestrida nödig flyttningskostnad.

Da Tobaksmonopolet år 1915 skulle övertaga tillverkningen av tobaksvaror, var ett hundratal fabriker i verksamhet, och därtill kommo ungefär lika många företag inom hantverk och hemindustri. Såsom förut omtalats, koncentrerade Tobaksmonopolet omedelbart driften till 32 fabriksavdelningar, inrymda i 22 fastighetskomplex å 13 orter i landet. På grund av att de enskilda tobaksfabrikanterna vid monopolets införande hade stora lager av färdiga tobaksvaror kvarliggande, kunde Tobaksmonopolet icke omedelbart upptaga tillverkningen i full utsträckning. I början av år 1916 blev likväl driften normal, och Tobaksmonopolet hade då fyllt sitt arbetarebehov medelst anställande av tidigare inom tobaksindustrien sysselsatt personal. Arbetare, som icke kunde beredas sysselsättning, erhöil s. k. »frisedel», som berättigade vederbörande till utfående av den fastställda statliga ersättningen för mistad anställning inom yrket.

Under krigsåren stegrades konsumtionen av tobaksvaror i sådan grad, att Tobaksmonopolet måste till det yttersta uppdriva sin tillverkning och utnyttja sina anläggningar. Härvid blev det nödvändigt att i stor utsträckning anställa ytterligare personal, och då befanns det ofta vara ofrånkomligt att anlita även sådan personal, som tidigare uppburit statlig ersättning. Denna personal var ju yrkesutbildad och på grund av den dåvarande ställningen inom särskilt cigarrindustrien med en ytterst litet utvecklade maskinell drift tedde det sig nödvändigt att erhålla inom yrket redan kunniga personer för att så snabbt som möjligt möta den stegrade efterfrågan på tobaksvaror. Vid slutet av år 1919 sysselsatte Tobaksmonopolet en arbetarepersonal av nära 5.700 personer, och vid denna tidpunkt torde alla förutvarande tobaksarbetare, som fortfarande ägde arbets-

förmåga och som önskade arbete hos Tobaksmonopolet, ha beretts anställning.

Efter år 1919 och sedan mera normala förhållanden inträtt sjönk konsumtionen av tobaksvaror oavbrutet under flera år, framför allt av cigarrer. Härtill kom, att Tobaksmonopolet alltjämt koncentrerade driften, så att tillverkningen numera bedrivs i 12 fabriksavdelningar inrymda i 9 fastighetskomplex å 9 orter i landet. Då dessutom driften blivit alltmer mekaniserad, särskilt inom cigarr- och cigarrcigarrettindustrin, har detta haft till följd, att Tobaksmonopolet tid efter annan fått skrida till entledigande av personal. Såsom längre fram i denna översikt närmare skall utvecklas, hava å andra sidan dessa koncentrationsåtgärder och omläggningen till maskinell drift möjliggjort, att trots upprepade ökningar i tobaksbeskattningen Tobaksmonopolet kunnat undvika större prisstegringar på tobaksvarorna. Priset för vissa stora standardmärken har till och med kunnat nedbringas ganska avsevärt under krigsårens nivå trots den då väsentligt lägre beskattningen, och detta har givetvis medverkat till att konsumtionsminskningen kunnat hejdas, varigenom nedgången i arbetstillfällena motverkats.

Då det visat sig oundvikligt att entlediga personal, har Tobaksmonopolet ansett sin ställning såsom ensam arbetsgivare inom tobaksindustrin i landet betinga ett särskilt hänsynstagande gentemot den avskedade personalen så långt som detta syntts vara förenligt med det statsfinansiella intresset av Tobaksmonopolets ekonomiska skötsel.

Tobaksmonopolet har vid avskedanden inriktat sina ansträngningar på att för yngre personal söka på lämpligaste sätt underlätta den avskedades övergång till annan verksamhet genom att utgiva understöd och anordna utbildningskurser för

Tobaksmonopolets förvaltningspersonal.

	1919	1924	1929	1934	1939
<i>Manliga</i>					
Föreståndare vid fabriks- och tobaks- kontor, avdelningschefer vid hu- vudkontoret samt tobaksexperter och ingenjörer ¹	37	31	33	38	40
Resande	13	14	12	14	12
Utlämnings- och lagerföreståndare . .	27	22	30	25	21
Kontorister	129	87	69	76	77
Verkmästare och underverkmästare .	90	41	42	38	40
Förmän och volontärer	124	39	41	53	74
Summa manliga	420	234	227	244	264
<i>Kvinnliga</i>					
Kassörskor	38	35	33	27	25
Intressekontors- och fabriksavdelnings- föreståndarinnor	13	14	9	6	6
Korrespondenter, kontorister och tele- fonister	165	94	84	89	108
Förmän	88	5	5	30	32
Summa kvinnliga	304	148	131	152	171
<i>Samtliga tjänstemän</i>	724	382	358	396	435

¹ I denna tabell äro verkställande direktören och tekniska chefen icke upptagna.

övergång till annat yrke. Då det gällt att bedöma storleken av ett understöd och sättet för dess utgående har Tobaksmonopolet sökt taga hänsyn bl. a. till vid varje tillfälle rådande förhållanden på arbetsmarknaden och till den större eller mindre grad av specialutbildning inom tobakshanteringen vederbörande innehaft.

Sedan under år 1921 en viss pensionering genomförts för arbetarepersonalens del, har den nödvändiga minskningen av

Tobaksmonopolets arbetarepersonal

	1919	1924	1929	1934	1939
<i>Manliga</i>					
Cigarrfabrikerna	411	216	168	144	135
Cigarrettfabrikerna	267	106	91	85	107
Röktobaksfabrikerna	56	48	42	41	48
Tuggtobaksfabrikerna	110	57	45	39	17
Snusfabrikerna	108	101	71	61	49
Hjälpanläggningarna	134	135	149	150	165
Huvudkontoret, tobakskontoren och licensavdelningarna	132	114	98	89	112
Summa manliga	1.218	777	664	609	633
<i>Kvinnliga</i>					
Cigarrfabrikerna	2.941	1.476	1.298	907	1.034
Cigarrettfabrikerna	919	445	528	475	364
Röktobaksfabrikerna	141	92	89	68	142
Tuggtobaksfabrikerna	187	101	71	67	44
Snusfabrikerna	92	57	51	56	54
Hjälpanläggningarna	180	99	110	117	111
Marketenterier	—	21	25	13	15
Huvudkontoret, tobakskontoren och licensavdelningarna	21	24	13	17	19
Summa kvinnliga	4.481	2.315	2.185	1.720	1.783
<i>Summa arbetare</i>	5.699	3.092	2.849	2.329	2.416

arbetarestammen i stor utsträckning även skett genom att förtidspensionera äldre personal i ålder nära pensionsåldern mot understöd ungefärligen svarande mot ålderspensionerna och genom att sedermera inrätta övergångsstat för övertalig personal, som därvid tillerkänts vissa understöd, avvägda efter antalet levnads- och tjänsteår samt utgående efter olika normer för yrkesutbildad och annan personal.

Förutom genom de avskedanden, som ägt rum, har arbetareantalet — om också blott i mindre utsträckning — minskats genom den naturliga avgången till följd av pensionering, dödsfall eller bortflyttning från arbetsort.

I samband med införandet av en del av de modernaste maskinerna inom tobakstillverkningen har det även visat sig i vissa fall nödvändigt att nyanställa en del yngre arbetare för att tjänstgöra vid dessa maskiner, där arbetet varit för påfrestande eller mindre lämpligt för äldre arbetarepersonal.

Av personalbeståndets växlingar under verksamhetstiden får man en bild i de å sid. 376 och 377 intagna tablåer, där början göres med år 1919 och därefter jämförelse sker i 5-årsintervaller.

Under åren 1921—1939 har till tjänstemän och arbetare i bolaget i samband med avsked eller överförandet till övergångsstat utanordnats understöd med nedan angivna belopp:

År	Kronor	År	Kronor	År	Kronor
1921	555.000	1928	226.000	1934	197.000
1922	426.000	1929	119.000	1935	164.000
1923	452.000	1930	84.000	1936	130.000
1924	277.000	1931	158.000	1937	94.000
1925	146.000	1932	109.000	1938	63.000
1926	65.000	1933	178.000	1939	72.000
1927	216.000				

eller sålunda tillhoppa 3.731.000 kronor, häri icke inräknat kostnaderna för förut nämnda yrkeskurser för underlättande av övergång till annat yrke.

Ett utmärkande drag för tobaksindustrien är, att den i betydande omfattning sysselsätter kvinnlig arbetarepersonal, och

inom den svenska tobakshanteringen har det i stor utsträckning varit gift kvinnlig personal, som beretts sysselsättning. Av arbetarepersonalen över 21 år voro vid 1939 års utgång 71,8 % av männen och 46,7 % av kvinnorna gifta. Motsvarande siffror voro år 1919 respektive 61,8 % och 39,1 %, år 1924 respektive 65,9 % och 38,9 %, år 1929 respektive 72,1 % och 52,7 % samt år 1934 respektive 72,8 % och 55,2 %.

Medelåldern hos arbetarepersonalen, som givetvis blivit i hög grad påverkad av det faktum, att avskedandena efter år 1919 i första hand drabbat yngre personal och i andra hand den äldsta personalen, växlade för motsvarande år på följande sätt:

	Manliga arbetare år	Kvinnliga arbetare år
1919	33	27
1924	38	33
1929	41	35
1934	43	37
1939	41	37

Löneförhållanden

Förvaltningspersonalens löner

Da Tobaksmonopolet i enlighet med kontraktet med staten i största utsträckning rekryterade sin förvaltningspersonal från den förutvarande tobakshanteringen och personalen därvid åtnjöt löner efter mycket olikartade grunder, visade det sig möta svårigheter att omedelbart kunna få lönerna på likformigt sätt ordnade. I slutet av år 1918 genomfördes en fullständig omreglering av lönerna för hela förvaltningspersonalen, i syfte att alla befattningshavare med jämförlig kompetens, befatt-

ning och tjänstear skulle komma i åtnjutande av lika stora inkomster. Tjänstemännen indelades därvid i ett större antal löneklasser, varjämte en dyrortsgruppering av lönerna genomfördes på grundval av indextal, meddelade av socialstyrelsen.

För verkmästare och förmän, som tidigare åtnjutit fria tobaksvaror, utbyttes denna förmån år 1920 mot en kontant ersättning, benämnd tobakspengar, som sedermera utgått med 300 kronor till verkmästare, 240 kronor till manlig förmän och 200 kronor till kvinnlig förmän, allt för år räknat. Denna ersättning håller numera på att successivt avvecklas i samband med löneförhöjningar.

Vid omläggningen av lönesystemet år 1918 sänktes i regel förut utgående ordinarie löner. I stället beviljades ett avsevärt högre dyrtidstillägg, ungefärligen motsvarande det av riksdagen för statens tjänstemän fastställda, dock så att ingen erhöll mindre inkomst än förut. Dyrtidstillägg har sedermera utgått å förvaltningspersonalens löner till och med år 1928, därvid hänsyn tagits till socialstyrelsens kungjorda indextal för de allmänna levnadskostnaderna. Under åren 1920—1924 varierade detta index mellan högst 281 och lägst 171. Under början av denna period voro samtliga tjänstemän — och särskilt de högre avlönade — underkompenserade för levnadskostnadsstegringen, men mot slutet av perioden ändrades bestämmelserna så, att alla erhöillo full kompensation för den inträdda dyrtiden. Vid årsskiftet 1924/1925 höjdes tjänstemännens grundlöner med 50 %. Dåvarande dyrtidstillägg 77 % sänktes i motsvarande grad och kom sålunda att fixeras till 18 %. Detta dyrtidstillägg gällde sedan oförändrat under åren 1925—1928, då samtidigt levnadskostnadsindex varierade mellan lägst 169 och högst 178. Vid årsskiftet 1928/1929, då indextalet var 170, bortföll det

18-procentiga dyrtidstillägget och lades till den fasta lönen. Därefter har dyrtidstillägg icke utgått.

Vid sidan av dyrtidstillägget åtnjöt förvaltningspersonalen under åren 1918—1931 visst familjetillägg, benämnt »dyrtidshjälp», som under åren 1918—1924 utgick med 5 % av grundlönen, dock med lägst 100 och högst 335 kronor per år för varje enligt bolagets särskilda bestämmelser försörjningsberättigad familjemedlem. Under åren 1925—1928 sänktes procent-satsen till 3 $\frac{1}{3}$ %, men nämnda minimi- och maximibelopp bibehöllös. Under åren 1929—1931 avvecklades dyrtidshjälp för förvaltningspersonalen och inskränktes under denna tid att endast avse försörjningsplikt för minderåriga barn. Från och med år 1932 har sålunda dyrtidshjälp icke utgått till tjänstemännen.

Tobaksmonopolets utgifter för löner, dyrtidstillägg, dyrtidshjälp och tobakspengar till tjänstemännen utgjorde för samma år, som medtagits i förut intagna tabell över antalet anställda, följande (i tusental kronor):

År	Löner och dyrtidstillägg	Dyrtidshjälp	Tobakspengar	Summa
1919	3.221	104	—	3.325
1924	2.140	83	24	2.247
1929	2.342	25	23	2.390
1934	2.592	—	28	2.620
1939	2.811	—	21	2.832

I följande översikt lämnas uppgift å den medelinkomst olika grupper inom förvaltningspersonalen åtnjutit under år 1939, därvid bör observeras, att dyrortsgruppering av lönerna är genomförd. De angivna beloppen utgöra sålunda medeltal av de på de olika orterna utgivna beloppen.

Medelinkomst för tjänstemännen år 1939

	Kronor
<i>Manliga:</i>	
Föreståndare och avdelningschefer	17.756
Experter och ingenjörer	12.773
Resande	8.040
Utlämnings- och lagerföreståndare	6.825
Kontorister	6.041
Verkmästare och underverkmästare	8.208
Förmän och volontärer	4.875
<i>Kvinnliga:</i>	
Kassörskor	4.474
Intressekontorsföreståndarinnor	4.594
Korrespondenter, kontorister och telefonister	3.660
Förmän och volontärer	3.432

Arbetarepersonalens löner

Då Tobaksmonopolet den 1 juni 1915 började sin verksamhet inom tobaksindustrien, utlöpte det mellan förutvarande cigarrfabrikanter och deras arbetare gällande kollektivavtalet. De i detta avtal bestämda ackordslönerna voro beräknade i förhållande till cigarrernas utförsäljningspris, men då i Tobaksmonopolets priser jämväl skatten måste inräknas, blev det nödvändigt att omlägga grunderna för ackordslönernas beräkning. Efter förhandlingar med fackförbundet upprättades kollektivavtal angående cigarrarbetarnas lönevillkor intill utgången av år 1918.

Liksom även senare vid alla arbetareförhandlingar av större betydelse under Tobaksmonopolets verksamhetstid ägde dessa

första förhandlingar rum under ledning av sedermera generaldirektören fil. dr Gunnar Huss såsom opartisk ordförande. Det kan förvisso icke skattas nog högt, att Tobaksmonopolet och dess arbetare haft den stora förmånen att få anförtro denna ömtåliga uppgift åt Gunnar Huss, som med sällspord skicklighet såsom förhandlingsledare förenade en synnerligen ingående och mångårig kännedom om tobaksindustrien och dess olika problem. Såsom förhandlingsdelegerades ordförande fick Gunnar Huss även det viktiga uppdraget att vara ordförande i den klassificeringsnämnd, som tillskapades i avtalet i syfte bl. a. att förebygga eventuella konflikter i samband med prissättning av arbeten å nyinförda märken. Det innebär därför icke heller någon överdrift att påstå, att det i hög grad är Gunnar Huss' förtjänst, att arbetsförhållandena inom den svenska tobaksindustrien i stort sett varit utpräglat lugna och fredliga.

Under år 1916 träffades kollektivavtal för cigarettarbetarna och under år 1917 kom ett sådant avtal till stånd även för snus-samt rök- och tuggtobaksarbetarnas del. Då samtliga dessa avtal utlöpte med utgången av år 1918, ersattes de efter långvariga och sega förhandlingar med ett den 11 maj 1919 ingånget kollektivavtal mellan Tobaksmonopolet och Svenska tobaksindustriarbetareförbundet. Avtalet innehöll allmänna bestämmelser gällande samtliga arbetare vid de olika arbetsplatserna samt särskilda ackordsföreskrifter för de olika arbetsspecialiteterna. Medan arbetstiden tidigare varierat mellan 52 och 57 timmar per vecka, fastställdes den ordinarie arbetstiden till 48 timmar per vecka. De olika arbetsplatserna indelades i dyrtidsgrupper med Stockholm såsom dyraste ort och indextal 100 samt bland andra Arvika, Charlottenberg och Karlskrona såsom billigaste orter och indextal 80. Lönen uppdelades i

grundlön och dyrtidstillägg, varvid grundlönen ansågs motsvara 170 % av lönenivån för år 1914. Dyrtidstillägg skulle utgå med hänsyn tagen till socialstyrelsens index för levnads-kostnaderna och sålunda i den mån index översteg 170. An-tingen utgick lönen såsom ren timlön eller efter visst premie-ackordsystem eller efter rent ackord eller slutligen efter en kombination av timlön och premie för ett noggrant utnytt-jande av arbetsmaterialet samt ett skickligt utförande i övrigt. Detta premieackordssystem verkade på sådant sätt, att en större arbetsprestation alltid skulle medföra rätt till en högre lön men — i motsats till rent ackord där lönen ökas proportionellt med arbetsmängden — lät man lönen icke stiga i samma grad. Lönen per arbetsenhet blev således mindre ju större arbets-mängden blev. Systemet ansågs särskilt fördelaktigt, då det efter övergången från hantverk till maskinell drift gällde att väcka intresse hos den vid maskintillverkningen ovana arbetareperso-nalen att handskas försiktigt och omsorgsfullt med det dyrbara materialet, så att en god varukvalitet skulle kunna erhållas.

Såsom tillägg till lönen hade manlig arbetare över 18 år och kvinnlig arbetare över 20 år rätt att gratis få tobaksvaror en-ligt Tobaksmonopolets priskurant till ett belopp för manliga arbetare av 3 kronor och för kvinnliga arbetare 2 kronor i vec-kan. I stället för tobaksvaror kunde arbetarna uttaga kontant ersättning med nämnda belopp. Rätten till fria tobaksvaror utbyttes sedermera helt mot denna kontanta ersättning.

Enligt ifrågavarande avtal tillförsäkrades varje ordinarie, under minst ett år anställd arbetare semester under 6 söcken-dagar med rätt att därvid uppbära för honom gällande timlön.

Detta avtal har sedermera vid olika tidpunkter ersatts med nya avtal, därvid arbetarna kunnat inregistrera väsentligt steg-

rade förmåner i olika hänseenden. Vid vissa av dessa avtalsuppgörelser har det även varit en förutsättning, att Tobaksmonopolet skulle genomföra en förbättring i de pensionsförmåner, som vid sidan av ingångna arbets- och löneavtal tillerkänts arbetarna.

Det nu gällande avtalet träffades den 10 maj 1939. Liksom 1919 års avtal föregicks det av ytterst besvärliga och långvariga förhandlingar, och det var hotande nära, att förhandlingarna icke skulle leda till uppgörelse utan konflikt utbryta. Detta nya avtal gäller till och med den 31 januari 1942 och därefter för ett år i sänder, därest icke skriftlig uppsägning skett senast tre månader före avtalstidens utgång. Tidigare tillämpade premieackord hava i stor omfattning i detta avtal utbytts mot rena ackord, och förut icke ackordsatta arbeten hava i den utsträckning arbetets natur tillåtit blivit föremål för ackordsättning. Ersättningen för förut fria tobaksvaror, som tidigare utgick vid sidan av timlön och ackord, blev i avtalet inarbetad i lönerna. Ackorden hava fastställts med utgångspunkt från att de vid normal arbetsprestation skola lämna en förtjänst per timme, som alltefter arbetets svårighet och betydelse uppgår för kvinnliga arbetare till mellan 105 och 125 öre och för manliga arbetare (ej specialarbetare) till mellan 170 och 195 öre.

Genom avtalet hava arbetarna under sjukdom även tillerkänts visst supplement till från sjukkasse utgående sjukpenning.

Slutligen stadgas i avtalet beträffande semester, att semesterlagen skall tillämpas, som om den hade trätt i kraft redan den 1 januari 1938. Vid beräkning av semestertidens längd och semesterersättning skall med hänsyn till tidigare tillämpad praxis bortovaro från arbetet på grund av sjukdom samt intill

90 dagar på grund av havandeskap och barnsbörd räknas som arbetad tid.

Det nya avtalet innebar icke oväsentliga löneförbättringar för arbetarepersonalen, och samtidigt som detta avtal träffades förnyades på oförändrade villkor den överenskommelse om dyrtidstillägg, som gällt sedan den 1 februari 1926. Enligt denna överenskommelse, som är ingången för tiden till och med den 31 januari 1942, skola arbetarna erhålla dyrtidstillägg, i den mån socialstyrelsens indextal för levnadskostnaderna utvisar, att dessa ligga mer än 70 % över 1914 års nivå. Dyrtidstillägget utgår därvid enligt en fastställd skala, som innebär, att full kompensation erhålles för inträdande dyrtid.

Eftersom avtalet år 1919 liksom det år 1939 träffade båda baserats på samma grundlönenivå, nämligen 70 % över 1914 års levnadskostnadsindex, torde det vara av intresse att för belysande av löneutvecklingen göra en jämförelse mellan däri stipulerade timlöner. Nedan följer en sådan sammanställning.

Det är ett faktum, att tobaksarbetarna före tobaksmonopolets tillkomst icke i samma grad som det stora flertalet övriga industriarbetare lyckades uppnå förbättring i sina löneförmåner. På grund av den fruktade utländska konkurrensen och i förväntan på att tobakstillverkningen i en eller annan form skulle bliva föremål för monopolisering motsatte sig de enskilda fabrikanterna alla löneförhöjningar. Om sålunda tobaksarbetarna vid denna tidpunkt voro relativt lågt avlönade, har det under Tobaksmonopolets verksamhetstid tack vare koncentrerings av tillverkningen och en fortgående rationalisering inom alla områden av tobaksindustrien visat sig möjligt att kunna bereda de inom industrien sysselsatta arbetarna väsentligt stegrade löneförmåner. Tobaksmonopolet har å sin sida kunnat resa

Jämförelse mellan timlönen enligt 1919 och
1939 års löneavtal

	Timlön i öre			
	Manliga		Kvinnliga	
	1919 års avtal ¹	1939 års avtal	1919 års avtal ¹	1939 års avtal
Från 17 intill fyllda 18 år	50	75	36	55
» 18 » » 19 »	63	88	39	60
» 19 » » 20 »	71	101	41	66
» 20 » » 21 »	78	111	47	73
» 21 år	86	127	49	84
» 22 » efter minst 1 års tjänstgöring . .	96	138	54	90 ²
» 24 » » » 3 » »	101	144	54	90 ²
» 27 » » » 6 » »	101	150	54	90 ²
» 30 » » » 10 » »	101	155	54	90 ²

¹ Förmånen av fria tobaksvaror är härvid inräknad i timlönerna för manlig arbetare över 18 år med 6 öre och för kvinnlig arbetare över 20 år med 4 öre.
² Kvinnlig arbetare, som per avlöningsperiod (vecka) icke till huvudsaklig del arbetat på ackord, erhåller ett lönetillägg av 5 öre per timme, varunder timlönsarbetet utförts under perioden.

krav på en stegrad arbetsintensitet med förhöjda prestationer och effektivt utnyttjande av arbetstiden utan att behöva eftergiva fordran på ett kvalitativt gott utförande av arbetet tillika med omsorgsfull behandling av råvaror, materialier och maskiner. Samtidigt som detta medfört beaktansvärda fördelar ur driftsekonomisk synpunkt, har det även bidragit till att i väsentlig grad höja arbetarnas genomsnittliga årsinkomst, som numera ligger i full paritet med inkomsten för de flesta andra arbetaregrupper.

Liksom för förvaltningspersonalen har till familjeförsörjare bland arbetarna vid sidan av i avtalet stipulerad lön utgått visst tillägg, s. k. dyrtidshjälp. Denna dyrtidshjälp, som utanordnats sedan år 1918, utgår efter särskilda grunder för närvarande med 35 kronor i kvartalet för hustru och 15 kronor i kvartalet för varje barn under 15 år. Detta är en hjälpform, som numera är ställd på avveckling, och den omfattar icke hustru i äktenskap ingånget efter den 1 juli 1929 eller barn fött efter samma dag.

Tobaksmonopolets utgifter för löner, dyrtidstillägg, ersättning för förut fria tobaksvaror samt dyrtidshjälp till arbetarepersonalen under de år, som avses i ovan å sid. 377 lämnade uppställning över antalet anställda arbetare, framgå av följande sammanställning (i tusental kronor):

År	Lön och dyrtidstillägg ¹	Ersättning för förut fria tobaksvaror	Dyrtidshjälp	Summa
1919	13.173 ²	—	217	13.390
1924	6.119	318	168	6.605
1929	5.796	256	95	6.147
1934	5.272	230	60	5.562
1939	5.905	78 ³	39	6.022

¹ Dyrtidstillägg utgick icke under år 1934 eller under tiden 1/1—10/10 1939.
² Omfattar även utgifter för förmånen fria tobaksvaror.
³ Denna ersättning avser endast tiden 1/1—9/5 1939, medan ersättningen för tiden därefter inbegripes i uppgiften över »lön och dyrtidstillägg».

Medelinkomsten år 1939 för arbetare över 21 år framgår av den å sid. 390 och 391 intagna tablån:

Under år 1920 träffades mellan Tobaksmonopolet och Tobaksindustriarbetareförbundet avtal om en gemensam förhand-

lingsordning för tobaksindustrien, vilken kom att innebära ett stadfästade av den förhandlingsform, som tillskapades genom inrättande av särskild klassificeringsnämnd enligt 1915 års cigarravtal, något som i sin tur hade sin förebild i de förlikningsnämnder, som existerat inom den fria cigarrindustrien.

Enligt denna förhandlingsordning, som sedermera varit gällande under hela verksamhetstiden, får i tvister rörande tolkning eller tillämpning av gällande arbets- och löneavtal varken strejk, lockout, bojkott eller blockad tillgripas under den tid löneavtalet gäller.

Vid meningsskiljaktighet mellan Tobaksmonopolet och någon av dess arbetare i fråga av rent lokal karaktär, skall först försök till biläggande göras genom förhandling mellan Tobaksmonopolet och vederbörande arbetare. Löses därvid icke meningsskiljaktigheten, hänskjutes frågan till fabriksnämnd, som finnes inrättad vid varje fabrik. Om överenskommelse icke kan träffas inom fabriksnämnden eller icke godkännes av parternas huvudledningar, överlämnas frågan till den s. k. centralnämnden, som har sitt säte i Stockholm. Ernäs i fråga rörande tolkning eller tillämpning av gällande avtal icke överenskommelse mellan parterna inom centralnämnden, konstitueras nämnden på endera partens yrkande såsom skiljenämnd med befogenhet att med för parterna bindande verkan avgöra ärendet. Skiljenämnden skall bestå av lika antal representanter från vardera parten jämte ordförande, utsedd av parternas huvudledningar eller, därest dessa icke kunna enas, av förlikningsmannen i Stockholm.

Förhandlingsordningens tillkomst år 1920 innebar sålunda, att det inom tobaksindustrien under nio år före införandet av lagarna om kollektivavtal och arbetsdomstol hade tillskapats

Medelinkomst år 1939 per timme

Män	Medelinkomst i			
	Stockholm	Göteborg	Malmö	Södertälje
<i>Egentliga yrkesarbetare</i>				
Cigarrarbetare	164	—	161	—
Cigarrettarbetare	176	—	—	148
Röktobaksarbetare	—	—	—	—
Tuggtobaksarbetare	—	—	—	—
Snusarbetare	—	180	—	—
Maskinskötare vid cigarr- och cigarretstillverkning	247	—	220	212
<i>Övriga arbetare</i>				
Maskinskötare vid emballagetillverkning	212	177	—	—
Arbetare vid lådtillverkning	200	—	—	—
Mekaniker, elektriker och eldare	197	193	150	153
Diverse tidlönsarbetare	156	149	139	122
<i>Kvinnor</i>				
<i>Egentliga yrkesarbeterskor</i>				
Cigarrarbeterskor	115	—	104	—
Cigarrettarbeterskor	114	—	—	96
Röktobaksarbeterskor	—	—	—	—
Tuggtobaksarbeterskor	—	—	—	—
Snusarbeterskor	—	107	—	—
<i>Övriga arbeterskor</i>				
Arbeterskor vid emballagetillverkning	109	107	100	—
Diverse tidlönsarbeterskor	99	—	84	85

¹ Omfattar avlöning, ersättning för förut fria tobaksvaror, semesteravlöning och dyrtidstillägg men icke dyrtidshjälp till familjeförsörjare, ersättning för övertidsarbete eller supplement till sjukpenning.

och år för arbetare över 21 år

öre per timme ¹						Medel- inkomst i kr. per år ²
Gävle	Härnösand	Karlskrona	Arvika	Charlotten- berg	Total	
142	—	—	—	—	160	3.468
—	147	—	—	—	166	3.712
—	151	—	139 ³	—	140	3.225
—	—	—	—	130	130	3.046
—	158	149	—	—	172	3.840
220	193	—	—	—	230	5.249
180	157	—	144	128	200	4.731
—	—	—	—	—	200	4.306
148	160	—	146	135	183	4.356
139	135	129	133	129	145	3.418
105	—	—	—	—	110	2.280
—	99	—	—	—	106	2.085
—	97	—	89 ³	—	91	1.969
—	—	—	—	84	84	1.858
—	98	96	—	—	101	2.083
104	95	96	88	84	105	2.128
85	82	86	—	78	89	1.861

² Omfattar samtliga löneförmaner, beräknade för alla under hela året anställda arbetare.

³ Uppgiften avser jämväl ett fåtal arbetare, vilka varit sysselsatta med tuggtobakstillverkning.

organ för handläggning och slutligt avgörande av rättstvister, som uppstodo vid tillämpningen av arbets- och löneavtalet.

I den centralnämnd, som fungerat efter 1939 års löneavtals upprättande, har f. d. landshövdingen A. Wijkman utövat ordförandeskapet och sekreteraren i socialstyrelsens förlikningsmannaexpedition Chr. Schmidt varit förordnad till sekreterare.

Av den ovan lämnade redogörelsen framgår, att det under monolets verksamhetstid visat sig möjligt att successivt kunna i väsentlig mån förbättra tobaksarbetarnas inkomster. Detta faktum samt tillskapandet av lämpliga former för arbetstvisters handläggning har givetvis i sin mån bidragit till att lugna och fredliga arbetsförhållanden varit rådande inom tobaksindustrien. Endast betydelselösa arbetsinställelser — strejker vid tre olika tillfällen — hava förekommit, trots att verksamheten omfattat år, som i detta avseende varit rekordår i svensk industri.

En strejk utbröt år 1918 vid cigarrfabrikerna i Stockholm och utvidgades sedan till Tobaksmonolets flesta arbetsplatser. Det gällde införande av nya cigarrmärken utan s. k. spets, och arbetarna vägrade att böja sig för det skiljedomsutslag klassificeringsnämnden avkunnat. Fjorton dagar efter strejkens utbrott avvecklades den på villkor, som Tobaksmonolet redan före konfliktens utbrott förklarade sig berett att tillämpa. Striden hade sålunda visat sig ändamålslös och inom arbetareleden blev 1918 års konflikt kallad »den spetslösa strejken», en karakteristik som var riktig både i bokstavlig och bildlig mening.

De båda övriga strejkerna, som förekommit, ägde rum under år 1920. Den första förorsakades av ett antal syndikalistiska arbetare vid snusfabriken i Stockholm. Strejken, som under

omkring en månads tid vållade en något minskad tillverkning vid fabriken, omfattade 56 arbetare. Tobaksmonopolets uppmaning till arbetarna att återtaga arbetet hörsammades av 16 arbetare tillhörande Tobaksindustriarbetareförbundet, som varken gillade eller understödde strejken. De övriga arbetarna entledigades och ersattes med nyanställd samt från cigarrtillverkningen överflyttad personal. Den andra strejken började i packningsavdelningen vid cigarrettfabriken i Stockholm. Den varade endast tre dagar. Från att under två dagar ha berört 95 arbeterskor inom cigarrettpackningen, hade den sista dagen utvidgats att omfatta inalles 455 manliga och kvinnliga arbetare vid fabriken.

Pensionsbestämmelser för personalen

Arbetarepersonalen

Sedan Tobaksmonopolet under åren 1917—1921 avsatt betydande belopp till en pensionsfond, framlades vid extra bolagsstämma den 7 november 1921 förslag till ordnande av arbetarepersonalens pensionsfråga. För förvaltningspersonalens del hade detta spörsmål, på sätt längre fram i denna översikt kommer att utvecklas, delvis vunnit sin lösning enligt beslut vid 1917 års stämma.

I enlighet med förslaget blev pensioneringen av arbetarepersonalen anordnad genom anlitande av den frivilliga pensionsförsäkringen hos pensionsstyrelsen med en pensionsålder av 62 år för manlig och 57 år för kvinnlig arbetare. Varje arbetare, som omfattades av försäkringen, fick från och med det kalenderår, då 21 års ålder uppnåddes, erlægga en årlig avgift av för man

50 kronor och för kvinna 40 kronor, medan Tobaksmonopolet från och med det kalenderår, då arbetaren fyllde 25 år, lämnade ett bidrag av 100 kronor för man och 80 kronor för kvinna. För de arbetare, som före år 1921 fyllt 25 år, bidrog Tobaksmonopolet dessutom med en retroaktivavgift motsvarande kapitalvärdet av den pension, som utan statsbidrag skulle ha erhållits för bolagets bidrag, om detta utgått från och med det år arbetaren fyllde 25 år till och med år 1920. I retroaktivavgifter erlade Tobaksmonopolet under år 1921 och närmast följande år 2.328.000 kronor. Pensioneringen, som endast avsåg stadigvarande anställd personal, omfattade icke arbetare, som före år 1921 fyllt man 50 år och kvinna 45 år eller som voro utländska medborgare. För deras del ombesörjde Tobaksmonopolet pensioneringen utan pensionsstyrelsens förmedling och tillämpade därvid i huvudsak samma grunder, varvid de vid pensionsålderns uppnående efter minst fem års oavbruten tjänstgöring tillförsäkrades en pension av lägst 1.060 kronor för man och 600 kronor för kvinna.

I samband med de förhandlingar om nytt arbets- och löneavtal, som avslutades under februari månad 1930, upptogs till behandling fråga om förbättrade pensionsvillkor för arbetarna, och som resultat härav framlades förslag till vissa ändrade bestämmelser vid extra bolagsstämma den 18 mars 1930. Dessa ändringar kommo i huvudsak att innebära, att avgifterna ökades för manlig arbetare från 50 kronor till kronor 62: 50 och för kvinnlig arbetare från 40 till 50 kronor. Samtidigt utvidgades Tobaksmonopolets avgiftsskyldighet från 100 kronor till kronor 112: 50 för man och från 80 till 100 kronor för kvinna. Liksom år 1921 åtog sig Tobaksmonopolet dessutom att för personal, som varit anställd sedan år 1921, utgiva om-

fattande retroaktivavgifter motsvarande kapitalvärdet av den pension, som erhållits, om förhöjningen i Tobaksmonopolets bidrag utgått från och med det kalenderår vederbörande arbetare fyllde 25 år till och med år 1929.

Enligt den tariff, som gällde år 1930 för den åsyftade försäkringen hos pensionsstyrelsen och som var baserad på en räntefot av 4,3 %, kunde en manlig arbetare, för vilken fulla avgifter erlagts från och med det kalenderår han uppnått 21 års ålder, vid 62 års ålder beräknas erhålla en pension av 2.019 kronor. För en kvinnlig arbetare beräknades pensionen under motsvarande förutsättning uppgå till 1.019 kronor vid 57 års ålder.

För de arbetare, som på grund av för hög ålder eller utländsk nationalitet icke omfattades av pensionsförsäkringen hos pensionsstyrelsen, gällde samma avgiftsplikt som för yngre arbetare, och Tobaksmonopolet beviljade dem vid uppnådd pensionsålder en pension uppgående till lägst 1.181 kronor för man och 647 kronor för kvinna.

Den hos pensionsstyrelsen anordnade försäkringen tillförsäkrade arbetarna viss ålderspension. Då det emellertid snart visade sig önskvärt att även kunna bereda pension åt arbetarna vid inträffande invaliditet, avsattes vid 1934 års ordinarie bolagsstämma ett belopp av 1.500.000 kronor till en särskild invalidpensionsfond för arbetarepersonalen. Avsikten var icke att härigenom tillskapa någon garanterad rätt för arbetarna till erhållande av viss invalidpension, och några avgifter utkrävdes därför icke heller från dem. Genom fonden skulle styrelsen endast beredas möjlighet att bevilja invalidpension i sådana fall, där detta befunnits skäligt med hänsyn till vederbörandes anställningstid inom tobakshanteringen. Pensionen skulle även vara begränsad till det belopp, varmed ålderspension utgick till

arbetare, som samtidigt uppnådde pensionsåldern. En sådan invalidpension blev därför i regel väsentligt lägre, än den vederbörande arbetare vid fortsatt avgiftsbetalning skulle ha erhållit, då han inträtt i pensionsåldern.

På grund av inträffat räntefall föranleddes pensionsstyrelsen att åren 1936 och 1938 övergå till tariffer efter en räntefot av $3\frac{1}{4}$ respektive $2\frac{3}{4}$ %, och detta medförde den för arbetarepensioneringen föga önskvärda konsekvensen, att avgifterna måste underkastas en betydande höjning, om det i fortsättningen skulle vara möjligt att erhålla de pensionsförmåner, som både Tobaksmonopolet och arbetarepersonalen räknat med vid 1930 års uppgörelse i pensionsfrågan.

I anslutning till träffad uppgörelse i samband med förhandlingar om arbets- och löneavtal iklädde sig Tobaksmonopolet dessa avgiftsökningar för arbetare, som den 1 november 1936 innehade stadigvarande anställning. Den år 1936 tillkomna tariffändringen medförde därför en stegring av Tobaksmonopolets avgifter på icke mindre än ca 115.000 kronor om året, och genom 1938 års tariffändring drabbades Tobaksmonopolet ytterligare av en årlig kostnadsstegring för pensioneringen å ca 44.000 kronor.

Såsom av denna redogörelse framgätt, hade Tobaksmonopolet under viss tid avsatt medel till en pensionsfond och till en invalidpensionsfond för arbetare. Sedan större delen av personalen pensionsförsäkrats genom utomstående pensionskassas eller försäkringsanstalts förmedling, blev fondens syfte att svara mot de förpliktelser Tobaksmonopolet åtagit sig att enligt fastställda pensionsreglementen utgiva pension utan sådan utomstående förmedling till viss äldre förvaltnings- och arbetarepersonal samt för arbetare av utländsk nationalitet även-

som till efterlevande efter vissa äldre tjänstemän. Förutom de vinstmedel, som för ändamålet tillfördes fonden, och den räntegottgörelse densamma fick åtnjuta avsattes till fonden dels de avgifter, sådan personal i enlighet med pensionsreglementena inbetalat, dels ock Tobaksmonopolets enligt motsvarande bestämmelser beräknade avgifter. Sedan lagen om aktiebolags pensions- och personalstiftelser trätt i kraft den 1 januari 1938, föranleddes Tobaksmonopolet att taga ställning till frågan om ombildning till pensionsstiftelser av pensionsfonden och invalidpensionsfonden, och vid 1938 års ordinarie bolagsstämma beslöts, att pensionsfonden till ett belopp av kronor 9.214.625: 44 skulle i enlighet med övergångsbestämmelserna till lagen bliva föremål för automatisk ombildning och överföring till allmän pensionsstiftelse, benämnd Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolets pensionsstiftelse.

Eftersom invalidpensionsfonden, som per den 31 december 1937 i balansräkningen upptagits till kronor 1.724.149: 72, uteslutande äsyftade beredande av invalidpension åt arbetarepersonal, beslöts samtidigt att i samma ordning ombilda och överföra fonden till särskild pensionsstiftelse, benämnd Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolets särskilda pensionsstiftelse för invalidpensionering av arbetarepersonal.

Mot det ovan refererade, för arbetarepersonalen tillämpade pensionssystemet kunde vissa vägande erinringar framställas. Sålunda hade det alls icke sökt ställa pensionen i någon bestämd relation till inkomsten, och efter 1936 och 1938 års tariffändringar företedde pensionsavgifterna betydande variationer mellan olika åldersgrupper. Därjämte kände särskilt de manliga arbetarna otrygghet på grund av att systemet icke inrymde möjlighet till familjepension, och ett ytterligare önskemål för

arbetarna var att erhålla en garanterad invalidpension av samma storlek som den tillförsäkrade ålderspensionen. Slutligen och icke minst kändes det som ett osäkerhetsmoment att vara beroende av huru premierna vid enskild pensionsförsäkring kunde fluktuera.

Under förhandlingar mellan Tobaksmonopolet och Tobaksindustriarbetareförbundet rörande nytt arbets- och löneavtal för tiden efter den 31 januari 1939 framfördes därför från förbundets sida vissa önskemål om förbättring av gällande pensionssystem. En av Tobaksmonopolet föranstaltad ingående försäkringsteknisk utredning av pensionsfrågan, som även tillkom i syfte att erhålla i möjligaste mån likformiga pensionsbestämmelser för arbetare och tjänstemän, resulterade i ett förslag till nytt pensionssystem, vilket förslag med vissa jämkningar till arbetarepartens förmån sedermera kom att ingå som ett led i avtalsuppgörelsen. Eftersom förslaget förutsatte att pensionsförmånerna skulle garanteras arbetarna mot erläggande av vissa fastställda avgiftsbidrag, kom pensionssystemet att avse en försäkringsrörelse, som Tobaksmonopolet i sin egen skap av enskilt aktiebolag saknade befogenhet att självt driva. En särskild pensionskassa för ändamålet behövde därför komma till stånd, och sedan Tobaksmonopolet till följd härav beslutat fastställa reglemente för Svenska tobaksmonopolets pensionskassa för arbetarepersonal, understödsförening, avsett att tillämpas från och med den 1 januari 1939, bildades vid konstituerande sammanträde den 14 december 1939 den i reglementet angivna föreningen, därvid reglementet antogs såsom stadgar för föreningen.

Den 20 februari 1940 beviljade pensionsstyrelsen registrering för föreningen.

Kassan förvaltas av en styrelse om tre personer, av vilka Tobaksmonopolet utser två, tillika ordförande och vice ordförande, och Tobaksindustriarbetareförbundet tillsätter den tredje ledamoten. Föreningssammanträdes befogenhet utövas av åtta fullmäktige, varav halva antalet väljes av Tobaksmonopolet, däribland ordförande och vice ordförande, och Tobaksindustriarbetareförbundet utser andra hälften.

Styrelsen i kassan utgöres av direktören P. O. Westerberg, ordförande, riksdagsman A. J. Bårg, vice ordförande, och förtroendemannen Ax. Eliasson med ingenjören P. O. Holsti, byråchefen P. S. Runemark och kassören Helge Johansson som suppleanter.

Till verkställande direktör i kassan har utsetts ombudsmannen jur. kand. Eric Vasseur med sekreteraren A. Niwong såsom ställföreträdare.

Förpliktad till delägarskap i kassan är varje arbetare, som var anställd hos Tobaksmonopolet den 1 januari 1939 eller sedermera anställes i Tobaksmonopolets tjänst; dock att delaktighet i kassan ej må medgivas före ingången av det kalenderår, under vilket arbetaren uppnår 21 års ålder, samt ej heller manlig arbetare född före år 1878 eller kvinnlig född före år 1883.

Enligt i reglementet intagen normalplan skall nytillträdande personal beredas följande förmåner.

För män.

a) Egenpension (ålders- och invalidpension), motsvarande 60 % å beräknad lön.

Pensionen börjar utgå vid 62 års ålder eller vid dessförinnan inträffande invaliditet.

b) Helkollektiv familjepension (änke- och pupillpension) till änka och barn under 19 år, vilken utgår med 20 % å be-

räknad lön till *en* förmänstagare och sammanlagt 30 % till *två* förmänstagare samt ökas med ytterligare 4 % å lön för varje därutöver tillkommande förmänstagare.

För kvinnor.

a) Egenpension (ålders- och invalidpension), motsvarande 50 % å beräknad lön.

Pensionen börjar utgå vid 57 års ålder eller vid dessförinnan inträffande invaliditet.

b) Helkollektiv familjepension (pupillpension) till barn under 19 år, vilken utgår med 20 % å beräknad lön till ensamt barn, 30 % till två barn, 34 % till tre barn, 38 % till fyra barn o. s. v.

Rätt till familjepension tillkommer icke änka, om äktenskapet ingåtts efter det manlig delägare fyllt 60 år, och icke adoptivbarn om adoptionen ägt rum, sedan delägaren fyllt 50 år.

Arbetarna indelas i lönegrupper med i allmänhet 200 kronors intervall. Mot varje sådan grupp svarar en viss beräknad lön. I denna lön inräknas ej övertidsförtjänst, dyrtidshjälp till familjeförsörjare och dyrtidstillägg. Till den lägsta lönegruppen föras samtliga arbetare, vilkas årsinkomst understiger 1.900 kronor (beräknad lön 1.800 kronor). Närmast högre lönegrupp omfattar arbetare i löneläget 1.900—2.099 kronor (beräknad lön 2.000 kronor) o. s. v.

Uppflyttning till högre lönegrupp må icke ske, förrän vederbörande under två år i följd haft en avlöning, motsvarande den för den högre lönegruppen gällande minimilönen. Härvid blir även att iakttaga, att avlöningsökningar efter ingången av det kalenderår, under vilket arbetaren uppnår man 52 år och kvinna 47 år, icke grunda rätt till uppflyttning i högre löne-

grupp. Därest årsavlöningen för arbetare tillhörande viss lönegrupp skulle komma att nedgå under den fastställda inkomstgränsen, må nedflyttning till lägre lönegrupp icke ske utan hans skriftliga medgivande.

Avgiften skall för arbetarnas del utgöra för man 6 % och för kvinna 5 % av den beräknade lönen.

Normalplanen skall tillämpas även för de hos Tobaksmonopolet den 1 januari 1939 anställda arbetare, vilka icke fyllt man 42 år och kvinna 39 år och som före angivna åldrar uppnått eller uppnå vissa minimiinkomster. För övriga i tjänst varande arbetare tillämpas en särskild övergångsplan. Såsom villkor för att de i normalplanen och övergångsplanen angivna egenpensionsförmånerna skola kunna obeskurta tillkomma de i tjänst varande arbetarna gäller, att dessa arbetare för sin tidigare pensionsförsäkring till fullo erlagt normala avgifter.

Enligt övergångsplanen utgå pensionsförmåner och avgifter med belopp, som växla med arbetarnas ålder vid anslutningen eller vid senare förändring av försäkringen. Sålunda minskas egenpensionen med 1 % för varje år, varmed åldern år 1939 överstiger, för man 41 år och för kvinna 38 år, varjämte familjepensionen för *manlig* arbetare, som uppnått 52 års ålder, minskas med 1 % för varje år, varmed hans ålder överstiger 51 år, allt å beräknad lön.

Av särskilda skäl hava i övergångsplanen manliga arbetare med beräknad lön av högst 3.000 kronor samt kvinnliga arbetare med beräknad lön av högst 2.000 kronor tillförsäkrats ålderspension enligt Tobaksmonopolets förutvarande pensionsbestämmelser jämte invalidpension till samma belopp och därutöver familjepension. Dessa arbetare skola visserligen erlægga högre avgifter än förut, men avgifterna utgå likväl med betyd-

ligt reducerade belopp i förhållande till vad normalplanen förutsätter.

Tobaksmonopolet är skyldigt att för sin del i årlig reservpremie till kassan inbetala 10 % å den för året beräknade löne-
staten för manliga arbetare samt 8 % å motsvarande löne-
stat för kvinnliga arbetare. För bestridande av de särskilda kost-
nader, som övergångsplanen medför, skall Tobaksmonopolet
därutöver till pensionskassan inleverera vissa extra reservpre-
mier. Kassans medel skola av Tobaksmonopolet förvaltas och
förräntas efter en räntefot av 3,5 % per år. Samtliga kostnader
för kassans administration bestridas av Tobaksmonopolet.

Arbetarnas hos pensionsstyrelsens frivilliga försäkring redan
grundade pensionsrätt skall tagas i anspråk vid utbyggandet av
pensionsförmånerna för ålders- och invalidpension.

Likaledes förutsättes, att »Aktiebolaget Svenska tobaks-
monopolets särskilda pensionsstiftelse för invalidpensionering
av arbetarepersonal» skall bliva utnyttjad för bestridande av
kostnaderna för invalidpensioneringen.

Tobaksmonopolet har förbundit sig att svara för att pen-
sionskassans i balansräkningarna upptagna premiereserv täckes
av tillgångar till motsvarande värde. Efter hemställan från
Tobaksmonopolet har Kungl. Maj:t till 1940 års lagtima riks-
dag framlagt förslag om att staten skall ikläda sig garanti för
fullgörandet av detta Tobaksmonopolets åtagande, vilket för-
slag vunnit riksdagens bifall.

Förvaltningspersonalen

I syfte att ordna förvaltningspersonalens pensionsfråga in-
gick Tobaksmonopolet i juni 1917 såsom passiv medlem i Sve-

riges privatanställdas pensionskassa, sedermera ombildad till Svenska personal-pensionskassan, nedan kallad SPP. Samtliga till den egentliga kontorspersonalen hörande ordinarie tjänstemän, vilkas ålder vid inträdet icke översteg för man 47 år och för kvinna 42 år, anmäldes till inträde såsom aktiva medlemmar i kassan och blevo därvid i själva verket pionjärerna i kassan. Enligt kassans stadgar skulle avgifterna bestridas till ungefär lika delar av aktiva och passiva medlemmar, men Tobaksmonopolet betalade under åren 1917 och 1918 i form av dyrtidstillägg även tjänstemännens andel av avgifterna för dem, som varit anställda före Tobaksmonopolets inträde i kassan.

För de äldre tjänstemännens del kom Tobaksmonopolet, liksom i fråga om äldre arbetare, att ordna pensioneringen utan förmedling av utomstående pensionsinrättning.

Från och med år 1923 anslöts även den lägre kontorspersonalen till pensionsförsäkringen hos SPP.

I samband med löneroglering i december 1924 erlade Tobaksmonopolet till SPP vissa retroaktivavgifter i syfte, att tjänsteman icke skulle behöva vidkännas högre årlig pensionsavgift än för man 8 % och för kvinna 6 % av grundlönen.

Det visade sig stöta på vissa praktiska svårigheter att finna ett lämpligt system för pensionering av den tekniska personalen, d. v. s. verkmästare, förmän och därmed jämställda, med hänsyn till den mellanställning denna personalgrupp i många avseenden intager. Den rekryteras nämligen i ganska stor utsträckning från arbetarepersonalen men måste å andra sidan med avseende å tjänsteställning och lönevillkor praktiskt taget jämsställas med den övriga delen av förvaltningspersonalen.

Genom ett under år 1922 träffat beslut löstes pensionsfrågan för den tekniska personalen tillsvidare på det sätt, att denna personal pensionsförsäkrades hos pensionsstyrelsen efter samma grunder och villkor som arbetarepersonalen, men eftersom pensionsstyrelsens försäkringssystem icke medgav genomförande av en invalidpensionering eller beredande av familjepension i likhet med vad den till SPP anslutna förvaltningspersonalen blivit tillförsäkrad, utfärdades särskilt pensionsreglemente, enligt vilket Tobaksmonopolet förband sig att mot avgiftsbetalning från personalen bereda vissa pensionsförmåner utöver dem, som tillförsäkrats genom den hos pensionsstyrelsen anordnade pensioneringen.

I samband med att SPP:s stadgar vid olika tillfällen reviderats blevo de pensionsförmåner, som den till kassan anslutna delen av förvaltningspersonalen fick åtnjuta, föremål för ändringar och förbättringar, något som i sin tur medförde, att den tekniska personalens pensionsförmåner kommo att förete allt större avvikelser från de av SPP beviljade.

I anslutning till av styrelsen framlagt förslag beslöts därför vid 1931 års ordinarie bolagsstämma, att avgiftsbetalningen till pensionsstyrelsen för den tekniska personalen skulle avbrytas och hos pensionsstyrelsen grundade förmåner kompletteras med pensionsförsäkring hos SPP, så att den tekniska personalen skulle i pensionshänseende bliva i möjligaste mån jämställd med övrig förvaltningspersonal.

Enligt SPP:s bestämmelser voro pensionsförsäkringar, tecknade före år 1934, förbundna med vissa s. k. tilläggsförmåner eller vinstlivförsäkringar. Sedan SPP under år 1936 på grund av inträtt räntefall föranletts att öka premierna, om dessa för-

måner skulle kunna helt bibehållas, beslöt Tobaksmonopolet att liksom för arbetarepersonalens del ensamt bestrida denna av tariffändringen föranledda ökningen av årsavgifterna för försäkringen.

I samband med att arbetarepersonalens pensionsfråga ordnades genom bildandet av en särskild pensionskassa, uppdrog 1939 års ordinarie bolagsstämma åt styrelsen att utarbeta ett pensionsreglemente för förvaltningspersonalen i nära anslutning till det för arbetarepersonalen fastställda. Sedan förslag till pensionsreglemente utarbetats och personalens samtycke till den föreslagna nyordningen av dess pensionering inhämtats, godkändes förslaget av extra bolagsstämman den 16 oktober, varefter reglemente fastställdes för Svenska tobaksmonopolets pensionskassa för förvaltningspersonal, understödsförening, vilket reglemente äger tillämpning från och med den 1 januari 1940.

Kassan bildades vid konstituerande sammanträde den 14 december 1939, och den 20 februari 1940 beviljade pensionsstyrelsen registrering för kassan. Rörande kassans förvaltning gälla likartade bestämmelser som för arbetarepersonalens pensionskassa. Sålunda skall kassans styrelse bestå av tre personer, varav två representanter för Tobaksmonopolet, tillika ordförande och vice ordförande, och en utsedd av förvaltningspersonalen. Särskilda fullmäktige utses till ett antal av åtta, varav Tobaksmonopolet utser fyra, däribland ordförande och vice ordförande, och förvaltningspersonalen inom sig väljer fyra. Styrelsen utgöres av direktören P. O. Westerberg, ordförande, riksdagsmannen A. J. Bärge, vice ordförande, och ombudsmannen E. Vasseur, tillika verkställande direktör, med ingenjören P. O.

Holsti, byråchefen P. S. Runemark och sekreteraren A. Niwong såsom suppleanter.

Den skedda nyordningen av förvaltningspersonalens pensionering innebär i huvudsak följande. Efter reglementets ikraftträdande nyanställd personal pensionsförsäkras genom förmedling av den nybildade pensionskassan. Såväl pensionsförmånerna som avgiftsplikten hava bestämts i så nära överensstämmelse som möjligt med motsvarande stadganden i arbetarepensionsreglementet. Pensionsförmånerna äro sålunda desamma som enligt normalplanen tillkomma arbetarna. Pensionsavgifterna, som tidigare i regel utgått för man med 8 % och för kvinna med 6 % av lönen, hava nedsatts, så att desamma för personal i de lägsta lönegrupperna — män upp till 6.000 kronor och kvinnor upp till 3.000 kronor — utgå med samma procentsatser som arbetarnas avgifter eller sålunda för man med 6 % och för kvinna med 5 % å lönebeloppet, varefter procentsatsen med växande lön successivt stiger till högst 8 % för man och högst 6 % för kvinna, vilka procentsatser uppnås vid en årslön av 12.000 kronor för manlig befattningshavare och 6.000 kronor för kvinnlig befattningshavare.

Enligt reglementets övergångsbestämmelser gäller i fråga om de före år 1940 anställda, som samtliga äro pensionsförsäkrade hos SPP, att de pensionsförsäkras genom pensionskassans förmedling med avdrag för enligt fribrev redan grundade pensionsförmåner. Ifrågavarande befattningshavare bibehållas vid de pensionsförmåner, som de skulle fått åtnjuta, om de i fortsättningen varit anslutna till SPP, men komma i åtnjutande av samma nedsättning i pensionsavgifterna, som gälla för nyanställda.

Beträffande förräntningen av kassans medel liksom Tobaksmonopolets åtagande att svara för pensionskassans förpliktelser samt ifrågasatt garanti från statens sida för detta åtagande gäller vad som angivits i redogörelsen för arbetarepersonalens pensionering.

Social verksamhet till förmån för personalen

Sjukförsäkring

På initiativ av Tobaksmonopolet blev tobaksarbetarnas förutvarande sjukkassa, Sveriges tobaksarbetares sjuk- och begravningskassa, år 1917 ombildad under namn av Svenska tobaksmonopolets arbetares sjuk- och begravningskassa. För nyanställda arbetare, som icke redan tillhörde annan sjukkassa, blev det obligatoriskt att ansluta sig till denna kassa. Tobaksmonopolet åtog sig att för varje i dess tjänst anställd arbetare betala viss årlig avgift, beräknad till omkring en tredjedel av medlemsavgiften, varjämte lokal med inredning, lyse, värme o. s. v. samt tjänsteman för kassagöromålens bestridande avgiftsfritt ställdes till kassans förfogande.

För arbetare, som på grund av sitt hälsotillstånd eller sin ålder icke kunde vinna inträde i sjukkassan eller där uppflytta i högre sjukhjälpsklass, har Tobaksmonopolet mot inbetalning av fastställda avgifter åtagit sig att utgiva sjukhjälp efter i huvudsak samma grunder, som gälla för medlemmarna i sjukkassan.

Jämlikt förordningen den 26 juni 1931 om erkända sjuk-kassor blevo kassans stadgar under år 1933 föremål för ändring, och i egenskap av rikssjuk-kassa inom tobaksindustrien blev kassan antagen till erkänd centralsjuk-kassa under namn av Svenska tobaksmonopolets arbetares erkända centralsjuk-kassa. Som

en följd av förordningens stadgande, att erkänd sjukkasse icke får meddela begravningshjälp, överläts denna del av kassans verksamhet på en för ändamålet bildad understödsförening, benämnd Svenska tobaksmonopolets arbetares begravningskassa (understödsförening).

I centralstyrelsen för kassan utser Tobaksmonopolet en ledamot, tillika ordförande, medlemmarna i kassan välja tre ledamöter och slutligen förordna medicinalstyrelsen och pensionsstyrelsen vardera en ledamot.

Antalet medlemmar i sjukkassan var vid 1939 års utgång 2.535, av vilka 1.887 voro anställda hos Tobaksmonopolet och de övriga utgjordes av förutvarande tobaksarbetare. Tobaksmonopolets avgiftsbidrag till sjukkassan och begravningskassan samt för den särskilt anordnade sjukhjälpsverksamheten uppgick för år 1939 till kronor 49.994:60.

Bland de till sjukkassan anslutna arbetarna hos Tobaksmonopolet uppgick under år 1939 antalet sjukdagar per person för män till 12 och för kvinnor till 20.

Tobaksmonopolets arbetarepersonal — liksom även dess tjänstemän — åtnjuter fri läkarvård av särskilt tillsatta fabriksläkare. I Stockholm har avtal träffats med nio läkare — däribland specialister för lung-, nerv-, öron-, ögon-, hud- och kvinnosjukdomar.

Annan social verksamhet

Inom Tobaksmonopolet bedrivs en omfattande social verksamhet. Denna är huvudsakligen koncentrerad till Stockholm, där den största delen av bolagets arbetarstam är placerad och där behov av hjälp och stöd i olika former torde vara störst.

Den sociala verksamheten, som utövas under ledning av personalkonsulenter, bedrivs i huvudsak på tre olika linjer, nämligen:

- 1) utbildningskurser,
- 2) barnavärn (verksamhet för de anställdas barn),
- 3) hälsovård och sjukvård.

Kursverksamheten bedrivs i olika former. På Södergården, det av bolaget i huset Götgatan 37 förhyrda studiehemmet i Stockholm, hållas studiecirklar i vitt skilda ämnen från moderna språk, psykologi, litteraturhistoria, musik, fotografering, sjukvård och näringsfysiologi till matlagning, sömnad, vävning och strykning. Samkvämsaftnar anordnas därjämte med föredrag och underhållning av förmågor inom och utom de egna leden. Årligen utdelas stipendier till omkring ett trettiotal arbetare — kvinnliga och manliga — för studier vid någon folkskola, vilka stipendier med åren blivit alltmer eftersökta.

Arbetet bland barnen ägnas särskild uppmärksamhet i den sociala verksamheten, vilket sammanhänger med att en stor procent av arbetarepersonalen utgöres av gifta kvinnor. För Stockholmsbarnen har man sålunda ordnat med barnkrubba och skolbarnshem samt sommarkolonier.

Hälsovården bland personalen främjes på flera sätt. År 1935 förvärvade Tobaksmonopolet den naturskönt belägna Rockesholms gård i Grythyttans socken, några mil väster om Nora stad, och lät inreda denna till ett inbjudande och vackert konvalescenthem. Sport- och idrottsintressen på fritiden befordras i olika former. Gymnastiklektioner anordnas, och i övrigt söker man uppmuntra intresset för deltagande i skidfärder, vandringar o. d.

Intressekontor finnas inrättade såväl vid huvudkontoret som de olika fabrikerna. Dessa intressekontor anlitas för emottagande och förräntning av personalens besparingar och utföra uppdrag att av insatta medel verkställa hyres- och skattelikvidier samt andra liknande betalningar.

Tobaksmonopolets råvaruinköp

Redan i 1904 års kommittébetänkande rörande tobaksbeskattningen framhölls såsom en av de betydande fördelar, som kunde uppnås vid genomförandet av ett tobaksmonopol, att tobakshanteringens samlande i en hand beredde tillfälle till genomförandet av besparingar i driften, vilka eljest icke vore tänkbara. Bl. a. påpekades därvid, hurusom inköpen av de för monopolförvaltningens tillverkning erforderliga kvantiteter utländsk råtabak kunde ske i så stor skala, att en avsevärd vinst därpå vore att påräkna.

Råtabakens värde representerar en mycket stor andel i tillverkningskostnaden för tobaksvarorna, och det ligger då i sakens natur, att en av Tobaksmonopolets främsta uppgifter varit att söka anordna inköpen av råtabak så rationellt och effektivt som möjligt. Det första steget i denna riktning var att centralisera inköpen, som därför ombesörjts av huvudkontoret under hela verksamhetstiden. Ett andra led i denna strävan har varit att söka i möjligaste mån eliminera alla fördyrande mellanhänder. Då man gör en jämförelse mellan nu rådande inköpssystem för de olika slagen av råtabak och det inköpssystem, som i allmänhet tillämpades inom den enskilda inhemska tobaksindustrin vid tiden för tobaksmonopolets tillkomst, måste man säga, att omläggningen varit av nästan lika

genomgripande art som i fråga om tillverkningsproceduren. Å andra sidan gäller det vid upphandling av råtabak att söka bemästra mycket svårbedömliga problem, och de förbättrade inköpsmetoder, som Tobaksmonopolet nu använder, hava därför endast successivt kunnat vinna tillämpning. Man har med andra ord fått söka sig fram än på den ena och än på den andra vägen, innan det visat sig möjligt att uppnå det åsyftade resultatet. Självfallet har även den betydande omkastning i konsumtionen av olika slags tobaksvaror, som ägt rum under verksamhetstiden, varit en faktor av väsentlig betydelse för råtabaksinköpsens gestaltande. Det skulle föra alltför långt att här närmare ingå på de olika metoder, som under denna tid använts inom Tobaksmonopolet vid dessa inköp, och redogörelsen må därför främst inriktas på en belysning av det sätt, varpå inköpen för närvarande äro anordnade.

Den enskilda inhemska tobaksindustriens uppköp förmedlades i allmänhet av här i riket bosatta agenter för utländska handelshus eller genom resande för oftast tyska eller i Tyskland installerade tobaksfirmor. Vid dessa köp framstod det ofta som det främsta önskemålet från fabrikanternas sida att söka erhålla längsta möjliga kredittid, något som i sin tur givetvis medförde, att då krediten icke sällan utsträcktes över ganska lång tid, ofta inemot ett år, leverantören fann sig nödsakad i sitt pris räkna med en avsevärd premie för att täcka sig för kreditrisken. En av Tobaksmonopolets första åtgärder blev därför att i största utsträckning övergå till systemet med kontant betalning vid varans emottagande, och redan detta medförde ett förbilligande av råvaruprisen. Under krigsåren 1914—1918 med väsentligt försvårad och under långa tidsperioder nästan helt omöjliggjord införsel av råtabak gällde det främst att med

anlitande av varje utväg söka anskaffa tobak, även om priset i många fall på grund av varuknappheten var mycket dyrt.

Sedan importen av råtabak åter blivit normal, fortsatte Tobaksmonopolet sin redan under krigsåren inledda strävan att få direkt kontakt med försäljarna på de mera betydande råtabaksmarknaderna, och i detta syfte utsändes inom bolaget anställda experter för marknadsundersökningar.

Detta blev impulsen till den omgestaltning av inköpssättet, som sedermera successivt genomfördes.

Att för Tobaksmonopolets del på de olika inköpsplatserna skapa egna inköpsorganisationer för att köpa tobaken direkt av odlarna och »manipulera», d. v. s. sortera och packa, densamma befanns icke vara ekonomiskt möjligt att genomföra. Därtill äro Tobaksmonopolets råtabaksinköp trots allt för små på de flesta marknaderna. Men särskilt i fråga om den orientaliska tobaken, som i första hand användes för cigarrettfabrikationen, har man infört ett system, som nära motsvarar egen inköpsorganisation.

Med två välrenommerade grekiska firmor, vilkas leveranser städse varit mycket tillfredsställande, ha sålunda sedan längre tid existerat avtal, enligt vilka dessa firmors hela inköpsorganisation uteslutande inriktat sig på att omhänderhava inköp för Tobaksmonopolets räkning. Sedan tobaken inköpts direkt från de tobaksodlande bönderna inom de olika odlingsdistrikten, manipuleras den i firmornas egna lokaler. Tobaksmonopolet bestrider självkostnaden för inköpen och manipuleringsarbetet. För den tobak, som vid slutlig inspektion övertages av Tobaksmonopolet, erhålla firmorna viss fixerad kommission, utgående efter tobakens vikt. Under arbetets gång tillhandahåller Tobaksmonopolet erforderliga medel mot säkerhet i bank-

garanti. Skulle någon del av tobaken befinnas vara i osund kon-
dition eller oriktigt behandlad, har Tobaksmonopolet rätt att
vägra mottaga den. Tobaksmonopolet har egna i Grekland bo-
satta tjänstemän, vilka såsom kontrollanter följa inköpen och
övervaka manipuleringsarbetet samt revidera räkenskaperna.
Detta inköpssätt tillämpas för den macedoniska tobaken med
staden Cavalla som manipuleringsort samt för den s. k. Agrinion-
tobaken och annan tobak från Gammal-Grekland och öarna.
Med hänsyn till svårigheterna att erhålla lämplig bostad för
bolagets befattningshavare i Cavalla har Tobaksmonopolet för-
värvat en välbelägen tomt därstädes och låtit uppföra och in-
reda en bostadsbyggnad.

Efter i huvudsak samma riktlinjer verkställas inköp av tobak
odlad i Salonikidistriktet i Grekland, Smyrna-, Samsoun-,
Baffra- och Tachovadistriktet i Turkiet samt i Plovdiv-, Mace-
donien- och Djebeldistriktet i Bulgarien med den skillnaden,
att Tobaksmonopolets inköp i dessa odlingsdistrikt icke äro av
så stor omfattning, att vederbörande firmor uteslutande kunna
ägna sig därät. Innan de avslutat sina inköp för Tobaksmono-
polets räkning, få de dock icke i samma byar verkställa inköp
för annans räkning. Icke heller få de införa annan tobak i de
manipuleringslokaler, där Tobaksmonopolets tobak bearbetas.

Det har under de senare åren, då handelsutbytet alltmer för-
svärats, visat sig möjligt att i samarbete med Sveriges allmänna
exportförening träffa sådana anordningar, att Tobaksmono-
polets inköp av tobak i Grekland, Turkiet och Bulgarien kun-
nat helt utnyttjas till förmån för löpande svensk export eller
hemtagning av infrusna varufordringar.

För cigarrtillverkningen användes bl. a. Sumatra- och Java-
tobak. Denna tobak inköpes å auktioner, s. k. inskrivningar,

som i regel äga rum i Amsterdam — i viss utsträckning även i Rotterdam — och därvid auktoriserad mäklare alltid måste anlitas. Varorna säljas å skriftlig auktion och saluhållas endast i större poster. Spekulanten får efter granskning av dragna prover genom mäklaren ingiva skriftligt förseglat anbud å den post han önskar köpa. Förutom att de saluhållna partierna äro mycket stora, innehålla de i regel tobak av olika typer och kvaliteter. Det är därför sällan möjligt för Tobaksmonopolet att behålla ett helt inköpt parti, utan delar av detsamma måste avyttras. Ofta träffar även Tobaksmonopolets representant överenskommelse på förhand med någon utländsk fabrikant om visst samköp, som då verkställes i den ena firmans namn. Har det icke lyckats att vid auktionen få något anbud antaget, återstår att undersöka möjligheterna för ett andrahandsförvärv.

Havannatobaken inköpes till väsentlig del genom en amerikansk tobaksfirma, som är en av de största tobakshandlarna på Cuba. Under vårens lopp lämnas uppgift å den kvantitet olika tobakssorter, som Tobaksmonopolet kan ha intresse att förvärva. Detta kvantum svarar ungefär mot halva årsbehovet. När sedan under hösten Tobaksmonopolets expert vid besök i Havanna får tillfälle att undersöka marknaden och inspektera det på grundval av lämnade uppgifter inköpta tobakspartiet, träffas slutlig överenskommelse om tobakens övertagande. Skulle tobaken icke vara av önskvärd kvalitet eller priset befinnas överstiga vad som synes skäligt med hänsyn till marknadsläget, är Tobaksmonopolet icke bundet att övertaga leveransen. Vid sidan härav göras kompletteringsköp av färdigpackad vara, i första hand hos samma firma men i kontrollsyfte även hos andra firmor.

För inköp av brasiliansk tobak, som även användes i cigarrfabrikationen, anlitas en firma i Bahia, som varit inköpsombud för bolaget sedan år 1918. I stort sett är därvid tillämpade inköpssystem av samma innebörd, som gäller för inköpen av orientalisk tobak. I ersättning för sina tjänster uppstår firman viss kommission, som utgår efter tobakens vikt i färdigmanipulerat skick. Tobaksmonopolet tillhandahåller medel alltefter inköpens gång genom förmedling av engelsk bank med filial i Bahia. Sedan ombudet till banken överlämnat lagerhusbevis å för Tobaksmonopolets räkning och i dess namn lagrad tobak, drages för motsvarande belopp en tratta på Tobaksmonopolet genom banken. Vid ankomsten till Sverige kontrollväges och besiktigas tobaken. Med hänsyn till inköpens relativt obetydliga omfattning har Tobaksmonopolet, i olikhet med vad som gäller för inköpen av orientalisk tobak, icke någon i Bahia boende tjänsteman, som ägnar arbetet en fortlöpande kontroll, men vid olika tillfällen verkställes inspektion av särskilt utsänd tjänsteman.

Vad härefter angår inköpen i U. S. A., äro dessa av betydande omfattning och avse tobak för cigarett-, rök- och tuggtobaks- samt snusfabrikation. Inköpen gälla ljus och mörk Virginiatobak, Kentuckytobak samt Burleytobak.

Det har efter prövning av olika metoder visat sig bäst att, såsom för närvarande sker och sedan flera år tillbaka tillämpats, anlita tobaksfirmor för inköp av tobaken på särskilt anordnade marknadsauktioner och för tobakens manipulering, packning i fat och leverans till lagerhus. Firmorna arbeta då med ledning av standardprover inom varje tobaksgrupp, uppsatta i samråd mellan Tobaksmonopolets inköpsexperter och vederbörande tobakshandlare. Då tobakens utseende och kva-

litet år från år kan variera i större eller mindre grad, måste dessa standardprover ändras efter årets skörderesultat. Tobaksmonopolets uppdrag kan i dessa fall blott komma att representera en mindre del av vederbörande firmas affärer. Tobakshandlarna debitera inköpen efter styrkt självkostnadspris och få i ersättning för sitt arbete med inköp och packning en viss efter vikt fastställd kommission. Eftersom de utföra även andra packningsuppdrag och det visat sig stöta på svårigheter att kunna närmare fixera självkostnaden för packningsarbetet speciellt i fråga om den för Tobaksmonopolets räkning inköpta tobaken, hava kostnaderna för detta arbete måst inkluderas i den överenskomna kommissionen. I regel hava i varje distrikt minst två inköpsfirmor anlitats, vilka operera fullständigt oberoende av varandra, givetvis med iakttagande av att de inköpa tobaken på skilda marknadsauktioner.

Tobaksmonopolet har ett särskilt kontor inrättat i Richmond, vilket tidigare varit stationerat i Lynchburg och New York. Detta kontor utövar kontroll över tobaksinköpen och handhar försäkring, lagring och skeppning av tobaken.

Under inköpssäsongen, som inträffar under tiden augusti — maj, rapporterar packaren varje vecka storleken av inköpt kvantitet och härå belöpande kostnad, varefter Tobaksmonopolets huvudkontor på telegrafisk begäran av Richmondkontoret via bank i New York verkställer erforderliga utbetalningar. Packaren är ansvarig för tobaken ända till den under nästföljande höst efter slutinspektion övertagits av Tobaksmonopolet, och han får därför även ställa en av Tobaksmonopolet godkänd garanti. När tobaken färdigpackats och faten märkts enligt närmare anvisning, överlämnas den till särskilda lagerhus, varefter packaren till Richmondkontoret överlämnar

lagerhuskvitton av »non negotiable» natur. Slutinspektion verkställas av Tobaksmonopolets experter ofta i närvaro av någon av fabriksföreståndarna. Vid inspektionen äger Tobaksmonopolet rätt att refusera all tobak, som ej är i sund kondition eller vars kvalitet icke motsvarar typprovet. Den refuserade tobaken är packaren skyldig övertaga och betala efter självkostnadspris inklusive kommission.

Vad slutligen beträffar inköp av vissa speciella tobakssorter såsom Domingotobak, Nyassatobak från Brittiska Ostafrika, Latakietobak från Syrien samt Chinatobak, äro dessa inköp av mycket liten ekonomisk omfattning, och de ske efter jämförelse av från olika leverantörer till huvudkontoret insända prover dragna ur den färdigmanipulerade varan. Tobaken betalas i dessa fall först efter mottagande och godkännande i Sverige.

Tobaksmonopolets förbrukning av utländsk råttobak under år 1939 framgår av följande sammanställning:

Produktionsort	Förbrukning i ton
U. S. A.	3.820,2
Cuba	219,3
San Domingo	13,9
Brasilien	286,1
Sumatra	263,5
Java	107,6
Balkanhalvön, Turkiet och Ryssland	1.395,1
Kina	53,7
Syrien	13,6
Afrika	60,3
	<hr/>
	Summa 6.233,3

Även inköpen av maskiner och inventarier, ingredienser och förbrukningsmaterial samt emballage representera betydande värden. Efter de första verksamhetsåren hava dessa inköp koncentrerats till handläggning å huvudkontoret, då det icke gäller inköp av inventarier och förbrukningsartiklar av mindre betydelse, vilka inköp alltjämt i viss utsträckning få ombesörjas av de särskilda fabrikerna. Å huvudkontoret handläggas dessa ärenden i regel av direktörsrådet.

Då det icke är fråga om inköp av specialmaskiner, infordras anbud från lämpliga leverantörer. Anbudet, som skola ingivas förseglade, märkta å konvolutet med »Anbud», öppnas av direktörsrådets sekreterare i närvaro av vederbörande avdelningschef. Efter förberedande utredning föredrages ärendet inför direktörsrådet och beslutet protokollföres. Om ej lägsta anbud antages, förekommer motivering härför i protokollet. Över lämpliga leverantörer föres förteckning. Skulle leverantör, som icke finnes upptagen å sådan förteckning, anmäla önskan att få inkomma med anbud, må detta icke vägras utan att skälet härför antecknas till protokollet.

Tillverkning och försäljning

Då Tobaksmonopolet skulle börja sin verksamhet och det gällde att avgöra huru fabrikationen inom de olika grenarna lämpligast skulle förläggas inom landet, var det med hänsyn till det stora antalet mindre fabriker redan från början klart, att en väsentlig koncentration av tillverkningen borde åvägabringas i syfte att vinna besparing i tillverknings- och förvaltningskostnaderna. Även om en dylik koncentration i

viss mån redan ägde rum vid Tobaksmonopolets start, var det påtagligt, att man av flera orsaker icke kunde omedelbart realisera hela programmet, utan man måste gå fram i etapper. Bl. a. gällde det därvid, att icke de farhågor skulle besannas, som uttalats vid riksdagsbehandlingen av monopolfrågan, nämligen att Tobaksmonopolet genom en alltför hänsynslös koncentration skulle vålla skada för de kommuner, som genom en fabriktionsförflyttning miste ett skatteobjekt, samt för arbetare, som vid en dylik förflyttning skulle ha att välja mellan alternativen att antingen bosätta sig i ett annat samhälle eller bliva arbetslösa.

Vid träffande av valet mellan lämpliga fabriktionsplatser blevo storleken och yrkesskickligheten hos den bofasta arbetarstammen samt beskaffenheten av befintliga byggnader faktorer av utslagsgivande betydelse.

Sedan A.B. Förenade svenska tobaksfabriker för ernående av högsta möjliga statliga ersättning avgivit förbindelse att åt Tobaksmonopolet för en tid av högst fem år mot hyra enligt viss fastslagen norm upplåta nyttjanderätten till de fabriksfastigheter Tobaksmonopolet förklarade sig vilja taga i bruk, var det naturligt, att Tobaksmonopolet i första hand begagnade sig av denna möjlighet, i all synnerhet som nämnda bolag redan genomfört en viss koncentration av tillverkningen. Dessutom visade det sig erforderligt att träffa överenskommelse med vissa andra fabrikanter om förhyrande av deras fabriksfastigheter.

Under åren 1915 och 1916 bedrevs cigarr- och cigarrcigarrettfabrikationen vid Förenades fyra olika fabriker i Stockholm, vid dess fabriker i Göteborg, Malmö och Landskrona, vid Rettigs fabrik i Gävle samt vid Lindahls fabrik i Malmö. Cigarrettfabrikationen förlades till Strengbergs fabrik i Härnösand, cigarrrettfabriken Orient och Turkiska tobaksfabriken i Stock-

holm samt Tollander & Klärichs fabrik i Södertälje. Rök tobaksfabrikationen upptogs vid Förenades fabriker i Charlottenberg, Arvika, Karlskrona och Stockholm samt vid Strengbergs fabrik i Härnösand. Tuggtobaksfabrikationen bedrevs i Förenades fabriker i Arvika, Charlottenberg, Stockholm och Malmö. För snusfabrikationen togos följande fabriker i anspråk: Ljunglöfs fabrik i Stockholm, Förenades fabriker i Stockholm, Göteborg, Karlskrona, Charlottenberg, Hudiksvall och Oskarshamn, Swartz' fabrik i Norrköping, Strengbergs fabrik i Härnösand ävensom Bomans samt Fiedler & Lindgrens fabriker i Göteborg.

Inalles bedrevs alltså fabrikationen vid icke mindre än 32 fabriksavdelningar inom 22 fastighetskomplex. Till jämförelse må nämnas, att år 1912 antalet tobaksfabriker var 111 st.

Då man betänker, att fabrikationen numera äger rum vid 12 olika fabriksavdelningar inom nio fastighetskomplex, framstår det klart i vilken hög grad Tobaksmonopolet under sin verksamhetstid haft sin strävan inriktad på genomförandet av en effektiv koncentration av tillverkningen.

Ingen av de ursprungliga fabrikerna lämpade sig för en koncentrerad stordrift, och än större krav på lämpliga fabrikslokaler gjorde sig sedermera gällande särskilt med hänsyn till den genomgripande mekanisering, som under verksamhetstiden försiggått inom de flesta tillverkningsgrenarna. Härtill kommer, att speciellt den moderna fabrikationen av cigarretter utan munstycke är av mycket ömtålig natur och bör bedrivas i härför särskilt lämpade lokaler, om det kvalitativa och ekonomiska resultatet skall bli tillfredsställande. Det blev därför nödvändigt för Tobaksmonopolet att i stor utsträckning göra nyförvärv av lämpliga tomter för uppförande av moderna fabriksanläggningar, speciellt inrättade för tillverkningen av olika

slags tobaksvaror. Den hittillsvarande verksamhetstiden har därför även karakteriserats av att stora omändrings- och nybyggnadsfrågor städse stått på dagordningen och påkallat lösning, därvid självfallet de väsentliga stegringar och förändringar, som ägt rum inom konsumtionen, också haft en betydande inverkan på avgörandet.

För de huvudsakligaste av dessa byggnadsfrågor skall här i korthet redogöras.

Redan år 1917 förvärvade Tobaksmonopolet av Stockholms stad det område å Södermalm, utgörande ett helt byggnads-kvarter, varest anläggningarna i Stockholm sedermera uppförts. Ursprungligen planerades en byggnad, avsedd att inrymma den i Stockholm bedrivna fabrikationen av cigarrer och cigarrcigarretter. Till följd av utbruten arbetskonflikt blev byggnadsarbetet mycket försenat, och först år 1922 kunde byggnaden tagas i bruk. På grund av dels den under tiden genomförda omläggningen från handarbete till mekaniserad drift av cigarr- och cigarrcigarrettfabrikationen och dels den efter krigsåren inträdda starka konsumtionsminskningen i fråga om cigarrer, visade det sig möjligt att kunna inom fastigheten erhålla erforderligt utrymme även för cigarrettfabrikationen i Stockholm samt för distributionskontoret därstädes. Sedermera har anläggningen kompletterats med en omfattande byggnad för rå tobakslager, cigarrlådverkstad, licensbehandlingslokaler samt kemiskt laboratorium, varjämte en särskild marketenteribyggnad uppförts.

Den ständigt fortgående maskinella utvecklingen inom tobaksindustrien har även sedermera betingat vidtagande av betydande omändringsarbeten i fabriksbyggnaden, bl. a. för inrättande av speciella luftkonditioneringsanläggningar.

Såsom förut nämnts, ansluter sig även huvudkontorsbyggnaden till fabrikskomplexet.

I Göteborg förvärvades under år 1917 mark för snusfabrik och därstädes uppfördes en modern fabrik med kvarn, som förmal all för bolagets snusfabrikation avsedd tobak. Efter inköp av intilliggande tomter har en stor lagerbyggnad för råtabak uppförts, som även inrymmer lokaler för Göteborgsdistriktets distributionskontor.

Sedan förvärv under år 1921 skett av en fabriksfastighet i Södertälje, omändrades och utbyggdes densamma för fabrikation av cigaretter med munstycke. Med hänsyn till cigarettkonsumtionens betydande stegring och då denna konsumtion allt mer inriktat sig på cigaretter utan munstycke, har det visat sig nödvändigt att modernisera denna fastighet och låta uppföra en omfattande tillbyggnad, särskilt inrättad för fabrikation av cigaretter utan munstycke. Denna fabriksbyggnad har helt nyligen blivit färdig och tagits i bruk.

Snusfabriken i Karlskrona, som uppfördes år 1918—1920, har under åren 1937—1938 moderniserats, så att snusfabrikationen därstädes numera äger rum i fullt moderna lokaler.

I Gävle ha också ingående ändrings- och tillbyggnadsarbeten utförts för den där bedrivna cigarettfabrikationen.

Den till Härnösand förlagda rörelsen bedrivs alltjämt i det från Strengbergs övertagna fastighetskomplexet. Även denna fabrik har underkastats genomgripande förändringar och är numera utrustad med tidsenliga och moderna lokaler.

Rök- och tuggtobaksfabrikationen i Arvika och Charlottenberg är inrymd i samma fastigheter som vid Tobaksmonopolets början. Dessa fabriker äro också gamla och omoderna, varför Tobaksmonopolet efter förvärv av nytt tomtområde i Arvika

låtitt uppföra en ny fabriksbyggnad, som just står färdig att tagas i bruk och som så småningom med hänsyn till den fortgående minskningen i tuggtobakskonsumtionen kommer att kunna inrymma den rök- och tuggtobakstillverkning, som nu bedrivs i Arvika och Charlottenberg.

Vad slutligen beträffar cigarrfabriken i Malmö, är detta den från Förenade övertagna s. k. Kockumska fabriken, där tobaksfabrikation bedrivits sedan mediet av 1800-talet. Åren 1927—1929 lät Tobaksmonopolet intill den gamla fabriken uppföra en byggnad, som huvudsakligen var avsedd att bereda utrymme för lagring av råtabak, fabriksförnödenheter och färdiga tobaksvaror. Det är uppenbart, att denna nära hundra år gamla fabriksbyggnad icke kan vara ägnad för modern maskinell stordrift. Man planerar därför också att efter förvärv av lämplig tomtmark uppföra en nybyggnad för cigarr- och cigarrcigarrettfabrikation i Malmö, och det är blott en tidsfråga, när genomförandet av ett dylikt byggnadsprogram kan komma att äga rum.

Det vid 1939 års utgång gällande taxeringsvärdet för Tobaksmonopolets samtliga fastigheter uppgick till ca 18.500.000 kronor.

Om sålunda Tobaksmonopolet genomfört en betydande koncentreringsdrift, har det för att fullt kunna utvinna därmed förenade ekonomiska fördelar varit erforderligt att söka åstadkomma en viss standardisering av tillverkningen. Det ligger i sakens natur, att en konsument icke skall kunna vänta sig att inom en monopoliserad industri erhålla lika rikhaltigt urval av olika slag av tobaksvaror och olika förpackningar som inom en fri industri med många enskilda företag. Tobaksmonopolet har också haft den möjligheten att låta andra smakriktningar

få bliva tillgodosedda genom den av enskilda tobakshandlare bedrivna fria importen av tobaksvaror. Medan den första pris-kuranten, i syfte att göra övergången från den fria industrien till monopoliserad tillverkning så mjuk som möjligt, innehöll ett mycket stort antal olika märken, framför allt inom rök- och tuggtobaks- samt snusfabrikationen, blev detta antal väsentligt nedsatt redan i den under år 1916 utkomna pris-kuranten nr 2.

Under år 1918 fick Tobaksmonopolet finna sig i det beklagliga faktum, att den tidigare försvårade och tidvis helt avstängda importen av råtabak gjorde det nödvändigt att vid tillverkningen tillgripa vissa ersättningsmedel. Detta skedde dock endast vid tillverkningen av rök- och tuggtobak samt snus. För cigarrer, cigarrcigarretter och cigarretter användes blott ren tobak, men med ledning av utländska förebilder upptogs även tillverkning av en viss cigarrcigarrettyp, där papper användes såsom omblad. Under en kortare period blev det även nödvändigt att genomföra en viss ransonering i försäljningen.

Strävan att standardisera tillverkningen har huvudsakligen bestått i att begränsa mångfalden av förekommande olika typer och förpackningar och att bland dessa välja ut ett mindre antal, lämpade för maskintillverkning. Därvid har Tobaksmonopolet städse sökt att följa alla mera markanta skiftningar i smakriktningen, och fördenskull har också ett stort antal nya märken släppts ut i marknaden, medan andra avförts.

Det torde kunna vara av intresse att följa några av de största standardmärkenas olika utveckling under verksamhetstiden. Härnedan lämnas en uppställning över försäljningen av vissa ledande standardmärken, nämligen 3 cigarrmärken, 3 cigarr-

Försäljning

	1919		1924		1929		1934		1939	
	1.000 st.	% av egen försäljn.	1.000 st.	% av egen försäljn.	1.000 st.	% av egen försäljn.	1.000 st.	% av egen försäljn.	1.000 st.	% av egen försäljn.
<i>Cigarrer</i>										
33 La Licenia . . .	8.668	6,9	7.093	18,1	5.923	15,9	2.706	9,3	1.888	8,0
54 Aromatica . . .	2.119	1,7	4.870	12,4	6.085	16,4	3.374	11,6	2.426	10,3
62 Flor de Brasil .	358	0,3	1.396	3,6	2.027	5,5	1.664	5,7	2.585	11,0
Total egen försäljn.	125.204	—	39.120	—	37.156	—	29.040	—	23.488	—
<i>Cigarrcigarretter</i>										
204 Havanna Nr 2	31.295	23,8	48.216	37,7	75.412	47,0	73.982	42,6	76.607	39,0
208 Matanzas . . .	24.350	18,6	25.473	19,9	34.560	21,6	46.099	26,6	58.480	29,8
210 Marca Selecta .	2.344	1,8	15.739	12,3	12.544	7,8	11.536	6,6	11.577	5,9
Total egen försäljn.	131.253	—	127.734	—	160.300	—	173.525	—	196.568	—
<i>Cigarretter</i>										
Med munstycke										
302 39an Turk . . .	188.281	12,7	264.553	24,3	85.021	5,2	66.740	3,6	48.430	2,5
311 Commerce . . .	109.873	7,4	96.280	8,8	51.731	3,2	10.273	0,5	3.623	0,2
312 Fennia	122.523	8,3	119.639	11,0	118.331	7,2	16.266	0,9	4.846	0,2
315 Bridge	407.046	27,5	395.116	36,3	1.140.216	69,5	903.717	48,1	153.662	7,8
Total m/m	1.230.538	83,3	912.796	83,8	1.404.817	85,7	1.045.199	55,6	174.484	8,8
Utan munstycke										
416 Arab	—	—	—	—	100.572	6,1	387.557	20,6	49.053	2,5
431 Richmond . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	287.247	14,5
433 Broadway Blend	—	—	1.130	0,1	21.182	1,3	85.986	4,6	632.171	32,0
444 Virginia	—	—	—	—	—	—	36.853	2,0	172.707	8,7
448 Boston	—	—	—	—	—	—	—	—	89.406	4,5
462 Stamboul	—	—	—	—	4.730	0,3	288.245	15,4	352.892	17,9
470 Karpatos	—	—	51.141	4,7	20.711	1,3	1.927	0,1	481	—
Total u/m	247.370	16,7	175.861	16,2	235.283	14,3	832.418	44,4	1.801.968	91,2
Total egen försäljn.	1.477.908	—	1.088.657	—	1.640.100	—	1.877.617	—	1.976.452	—
<i>Röktobak</i>										
503 Hamiltons	1.000 kg.	—	1.000 kg.	—	1.000 kg.	—	1.000 kg.	—	1.000 kg.	—
Blandning	—	—	5	0,5	40	4,1	58	5,8	103	9,3
511 Kronblandning	—	—	—	—	—	—	101	10,1	175	15,8
512 Tiger Brand . .	60	6,7	308	30,8	472	48,4	380	38,0	275	24,8
541 Mixture	124	13,9	206	20,6	169	17,3	135	13,5	73	6,6
Total egen försäljn.	893	—	1.001	—	976	—	999	—	1.110	—

cigarrettmärken, 4 cigarrettmärken med munstycke och 7 cigarrettmärken utan munstycke samt 4 röktoobaksmärken, under vart femte år med år 1919 som utgångspunkt.

Medan märket La Licensia tidigare varit absolut ledande bland cigarrerna, har det numera detroniserats i första hand av märket Flor de Brasil men även av märket Aromatica, trots att dessa båda märken ställa sig dyrare. Beträffande cigarrcigarretter är Havanna 2 alltjämt ledande, om också icke i samma grad som tidigare, då den numera har att utstå hård konkurrens med Matanzas. I fråga om röktoobak är märket Tiger Brand fortfarande det största, men märket Kronblandning är på stark frammarsch.

Särskilt frapperande äro omkastningarna inom cigarretternas standardmärken. Medan det av orientalsk tobak tillverkade märket Bridge med munstycke år 1929 representerade icke mindre än 69,5 % av hela Tobaksmonopolets cigarrettförsäljning, hade omsättningen av detta märke år 1939 sjunkit ända ned till 7,8 %. Under samma tid har i stället virginiamärket Broadway Blend utan munstycke gått upp från 1,3 % till 32 %, ehuru denna cigarett blivit föremål för en betydligt större prisstegring än märket Bridge. Det orientaliska cigarrettmärket Arab, vars försäljning år 1934 utgjorde 20,6 % av hela cigarrettförsäljningen, hade år 1939 sjunkit till 2,5 %. Då man betänker, att å ena sidan tillverkningen av munstyckscigarretter och fabrikationen av cigarretter utan munstycke äro av väsentligt skild karaktär med fullständigt olika maskinell utrustning samt att å andra sidan även stor olikhet råder mellan tillverkning av cigarretter av uteslutande orientalsk tobak och cigarretter av virginiatobak samt s. k. blendcigarretter av amerikansk typ, förstår man vilka svårighetsmoment sådana bety-

dande omkastningar skola innebära vid tillverkningens anordnande.

Medan vid tiden för Tobaksmonopolets tillkomst endast cigarrettfabrikationen var i större utsträckning mekaniserad, har under åren 1920—1931 en successiv övergång ägt rum från hand- till maskinarbete inom så gott som hela tillverkningen av cigarrer och cigarrcigaretter, vilken förändring huvudsakligast företogs under åren 1921—1925 samt 1929—1930.

Till en början var Tobaksmonopolet uteslutande hänvisat till att inköpa de för tobakstillverkningen nödvändiga maskinerna från utlandet, men numera tillverkas ett flertal dylika maskintyper av helt ny eller förbättrad konstruktion inom Sverige, vilka maskiner under årens lopp vunnit allt större användning inom den utländska tobaksindustrien, icke endast inom Europa utan även i U. S. A. Även inom cigarrettillverkningen har mekaniseringen fortskridit. Sedan år 1932 packas sålunda i det närmaste samtliga cigarrettmärken med maskin, medan detta förut endast kunde ske i fråga om vissa märken. Vidare hava maskiner för lösning av orientalisk tobak installerats. Nyare automatiska cigarrettillverkningsmaskiner med oerhört högt uppdriven tillverkningskapacitet — 20 cigarrer per sekund — hava även anskaffats.

Slutligen har snusproduktionen, som på den enskilda industriens tid var en utpräglad hantverksdrift, även blivit föremål för mekanisering i ganska stor omfattning.

Över huvud taget lär Tobaksmonopolets maskinella utrustning inom de flesta tillverkningsgrenarna få anses stå på höjden av vad modern tobaksindustri kräver.

Vad i övrigt själva tillverkningsproceduren angår, torde det icke vara nödvändigt att i detta sammanhang närmare ingå

därpå, enär för den intressantaste delen av densamma en ingående redogörelse lämnats i en genom Tobaksmonopolets försorg under september månad 1939 utgiven broschyr, benämnd »I tobakens högkvarter».

Tobaksmonopolet har städse låtit sig angeläget vara att hålla kvaliteten å sina tillverkningar på en hög nivå. Vid sin tillkomst fick Tobaksmonopolet övertaga icke blott alla fabriktionsrecept och dylikt utan hade även möjlighet att anställa flertalet av den högst kvalificerade personalen, såväl fabrikschefer, verkmästare och förmän som yrkesskickliga arbetare. Många av de märken, som haft framgång inom den enskilda industrien, tillverkas alltjämt efter samma recept och i många fall under uppsikt av samma arbetsledning. Tävlan mellan de olika fabrikskerna är även i sin mån en borgen för att en god kvalitet upprätthålles. Slutligen innebär ju tobakshandlarnas fria import en kvalitetsreglerande faktor, som otvivelaktigt haft en viss betydelse.

Hur konsumtionen av tobaksvaror inom riket, d. v. s. den totala försäljningen av såväl Tobaksmonopolets tillverkningar som hit importerade tobaksvaror, gestaltat sig under åren 1916—1939 framgår närmare av nedanstående tabeller, där även för jämförelsens skull motsvarande uppgift för år 1908 lämnas. Vikten av det i munstyckscigarretter använda pappersmunstycket har icke medräknats, varför siffrorna för cigarretter ställa sig något lägre än enligt den officiella statistiken. För år 1908 har till utgångspunkt tagits de viktsiffror, som framkommit vid kommerskollegii undersökning av den svenska tobakshanteringen för nämnda år.

Den totala kvantiteten försälda tobaksvaror har icke företett någon väsentlig förändring under perioden, om man undantager åren närmast efter världskriget. Däremot framträ-

Totalförsäljning av tobaksvaror i Sverige
 åren 1908 samt 1916—1939

År	Cigarrer ton	Cigarr- cigar- retter ton	Cigar- retter ton	Röktobak ton	Tugg- tobak ton	Snus ton	Samtliga tobaks- varor ton
1908	567	265	252	337	609	5.662	7.692
1916	493	200	569	639	381	5.724	8.006
1917	637	294	662	790	409	5.953	8.745
1918	776	316	651	602	311	6.486	9.142
1919	838	359	902	1.264	468	6.993	10.824
1920	703	372	852	1.066	382	6.524	9.899
1921	538	387	752	1.007	330	6.097	9.111
1922	455	362	635	1.034	292	5.653	8.431
1923	308	393	632	1.045	261	5.501	8.140
1924	328	416	673	1.089	237	5.365	8.108
1925	317	427	682	1.104	224	5.310	8.064
1926	325	431	753	1.090	211	5.257	8.067
1927	318	427	798	1.070	197	5.132	7.942
1928	311	443	938	1.071	183	5.004	7.950
1929	292	474	1.039	1.065	171	4.844	7.885
1930	276	520	1.163	1.052	149	4.856	8.016
1931	248	502	1.307	1.054	142	4.834	8.087
1932	220	495	1.400	1.129	134	4.844	8.222
1933	202	477	1.358	1.153	121	4.741	8.052
1934	200	487	1.521	1.188	109	4.582	8.087
1935	192	507	1.704	1.237	103	4.471	8.214
1936	184	526	1.879	1.303	100	4.417	8.409
1937	181	534	2.089	1.323	94	4.392	8.613
1938	174	546	2.298	1.338	89	4.340	8.785
1939	163	541	2.478	1.378	86	4.245	8.891

De olika varuslagens procentuella andel i den årliga totalförsäljningen av tobaksvaror (i vikt räknat)

År	Cigarrer %	Cigarr- cigarretter %	Cigarretter %	Röktobak %	Tuggtobak %	Snus %
1908	7,4	3,4	3,3	4,4	7,9	73,6
1916	6,2	2,5	7,1	8,0	4,7	71,5
1921	5,9	4,2	8,3	11,1	3,6	66,9
1926	4,0	5,4	9,3	13,5	2,6	65,2
1931	3,1	6,2	16,1	13,0	1,8	59,8
1936	2,2	6,3	22,3	15,5	1,2	52,5
1939	1,8	6,1	27,9	15,5	1,0	47,7

der tydligt, att stora förskjutningar inträtt mellan de olika varugrupperna inbördes.

Medan cigarrkonsumtionen gått ständigt tillbaka, har förbrukningen av cigarrcigarretter till och med år 1938 företett en betydande stegring. Den sammanlagda konsumtionen av cigarrer och cigarrcigarretter uppvisar däremot icke några större avvikelser. Det mest framträdande draget är cigarrettkonsumtionens kraftiga stegring, och under de senare åren från och med år 1935 är denna konsumtion huvudsakligen inriktad på cigarretter utan munstycke. År 1939 utgjorde den icke mindre än 92 % av hela cigarrettkonsumtionen. Eftersom både den totala tobaksförbrukningen och cigarrettkonsumtionen är mindre i Sverige än i flertalet andra länder i Europa, torde det knappast föreligga skäl att antaga, att cigarrettrökningen hos oss redan skulle ha nått sitt maximum. I stället synes det vara anledning att räkna med en fortsatt ökning av cigarrettförbrukningen.

Röktobakskonsumtionen har avsevärt stegrats, under det att tuggtobakskonsumtionen i stället gått oerhört tillbaka. Den inbördes förskjutningen har dock icke varit fullt så stor, som siffrorna synas utvisa. Såsom tuggtobak redovisas nämligen även s. k. rulltobak, men denna användes av många konsumenter såsom piptobak. Rulltobaken har så småningom utträngts av den moderna färdigskurna röktobaken.

Förbrukningen av snus har gått tillbaka ganska avsevärt, men inemot hälften av den förbrukade kvantiteten tobaksvaror representeras dock alltså av snuset, vilket är en för Sverige i förhållande till andra länder egenartad företeelse.

Vad särskilt beträffar den av handlandena bedrivna importen av färdiga tobaksvaror, har den varit helt oväsentlig i fråga om cigaretter med munstycke, tuggtobak och snus. För övriga varuslag, där denna import under vissa år varit ganska framträdande, företer konsumtionens riktning i stort sett samma bild som den totala konsumtionen av dessa varuslag.

Värdet av Tobaksmonopolets försäljning under verksamhetstiden intill utgången av år 1939 framgår av efterföljande siffersammanställningar, som även angiva försåld kvantitet i stycketal för cigarrer, cigarrcigaretter och cigaretter samt i vikt för rök- och tuggtobak samt snus ävensom genomsnittspriset för de olika varuslagen. Som jämförelse följer även en motsvarande uppställning över den av enskilda handlare bedrivna importen av färdiga tobaksvaror under samma tid.

Även i fråga om distributionen har Tobaksmonopolet sökt genomföra koncentreringsåtgärder, där detta kunnat lämpligen ske. Sålunda hava tidigare i Uppsala, Karlstad, Sundsvall och Kalmar installerade tobakskontor blivit indragna och deras distribution uppdelad på de intilliggande tobakskontorens distrikt.

Tobaksmonopolets försäljningar

År	Cigarrer			Cigarrcigarretter			Cigarretter med munstycke			Cigarretter utan munstycke		
	Antal st. i 1.000-tal	Genomsnittspris pr 1.000 st.	Värde (i priskurantpris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal st. i 1.000-tal	Genomsnittspris pr 1.000 st.	Värde (i priskurantpris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal st. i 1.000-tal	Genomsnittspris pr 1.000 st.	Värde (i priskurantpris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal st. i 1.000-tal	Genomsnittspris pr 1.000 st.	Värde (i priskurantpris räknat) i 1.000-tal kr.
1915	11.745	134,29	1.577	12.096	74,24	898	—	—	—	—	—	—
1916	62.811	136,05	8.546	66.472	72,04	4.788	—	—	—	—	—	—
1917	82.054	147,96	12.141	97.946	71,30	6.984	—	—	—	—	—	—
1918	80.867	202,68	16.390	100.060	103,18	10.324	—	—	—	—	—	—
1919	125.204	230,20	28.822	131.253	109,30	14.346	—	—	—	—	—	—
1920	88.900	269,25	23.936	118.339	123,54	14.620	—	—	—	—	—	—
1921	57.985	269,62	15.634	116.771	125,60	14.667	—	—	—	—	—	—
1922	62.325	246,11	15.339	118.495	123,74	14.663	—	—	—	—	—	—
1923	39.728	248,93	9.890	119.826	123,57	14.807	—	—	—	—	—	—
1924	39.120	250,83	9.813	127.734	123,40	15.762	—	—	—	—	—	—
1925	39.477	223,23	8.812	136.830	115,98	15.870	—	—	—	—	—	—
1926	41.139	219,73	9.040	141.300	112,00	15.826	—	—	—	—	—	—
1927	40.109	222,07	8.907	141.222	110,95	15.669	—	—	—	—	—	—
1928	39.015	220,55	8.605	146.393	110,06	16.112	—	—	—	—	—	—
1929	37.156	207,52	7.711	160.300	96,87	15.528	—	—	—	—	—	—
1930	35.586	207,09	7.369	173.962	91,38	15.897	—	—	—	—	—	—
1931	32.452	207,58	6.736	171.055	91,03	15.570	—	—	—	—	—	—
1932	30.577	204,45	6.251	171.389	91,60	15.699	1.435.675	25,39	36.457	576.692	47,88	27.609
1933	29.178	199,04	5.807	169.659	91,42	15.510	1.251.790	25,17	31.503	642.241	49,71	31.923
1934	29.040	195,64	5.681	173.525	91,44	15.867	1.045.199	24,98	26.112	832.418	49,98	41.606
1935	27.160	198,05	5.379	179.305	91,38	16.384	790.742	24,82	19.626	1.052.303	51,00	53.664
1936	26.250	199,57	5.239	188.613	91,62	17.280	517.269	24,51	12.678	1.288.613	51,45	66.295
1937	25.980	198,14	5.148	192.523	91,57	17.629	329.120	24,40	8.031	1.493.090	50,76	75.789
1938	25.335	198,27	5.023	196.145	91,26	17.901	231.167	24,02	5.552	1.657.418	50,88	84.329
1939	23.488	202,46	4.755	196.568	93,18	18.316	174.484	24,36	4.250	1.801.968	52,37	94.366
S:a	1.132.681	—	242.551	3.547.781	—	356.917	5.775.446	—	144.209	9.344.743	—	475.581

¹ Försäljningen fick icke någon nämnvärd omfattning förrän år 1916.

under tiden¹ $\frac{1}{6}$ 1915 — $\frac{31}{12}$ 1939

Summa cigaretter			Röktobak			Tuggobak			Snus			Summa i 1.000-tal kronor	År
Antal st. i 1.000- tal	Genom- snitts- pris pr 1.000 st.	Värde (i priskurant- pris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal kg. i 1.000- tal	Genom- snitts- pris pr 1 kg.	Värde (i priskurant- pris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal kg. i 1.000- tal	Genom- snitts- pris pr 1 kg.	Värde (i priskurant- pris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal kg. i 1.000- tal	Genom- snitts- pris pr 1 kg.	Värde (i priskurant- pris räknat) i 1.000-tal kr.		
121.538	27,94	3.395	167	7,99	1.336	151	8,10	1.220	2.398	3,07	7.367	15.793	1915
703.670	28,17	19.821	586	7,98	4.676	380	7,95	3.019	5.724	3,18	18.201	59.051	1916
890.928	29,75	26.508	747	8,43	6.300	408	7,97	3.253	5.953	3,23	19.208	74.394	1917
1.041.379	37,56	39.116	532	13,78	7.337	311	11,00	3.423	6.486	3,42	22.157	98.747	1918
1.477.908	43,44	64.206	893	16,69	14.901	467	13,74	6.413	6.993	4,31	30.160	158.848	1919
1.558.506	42,43	66.126	775	18,11	14.039	381	17,07	6.498	6.524	5,37	35.021	160.240	1920
1.345.447	43,73	58.830	815	18,96	15.454	329	17,18	5.644	6.097	5,47	33.326	143.555	1921
1.123.168	44,58	50.074	897	19,32	17.334	292	17,24	5.035	5.653	5,43	30.707	133.152	1922
1.058.431	44,18	46.761	944	19,15	18.087	261	16,21	4.222	5.501	4,91	27.017	120.784	1923
1.088.657	42,89	46.690	1.001	19,52	19.536	237	15,96	3.779	5.364	4,75	25.484	121.064	1924
1.084.937	41,50	45.028	1.029	18,52	19.069	224	14,56	3.256	5.310	4,09	21.742	113.777	1925
1.204.363	37,71	45.415	1.023	18,63	19.050	211	14,31	3.016	5.257	3,86	20.304	112.651	1926
1.283.907	37,02	47.536	1.000	18,81	18.811	197	14,31	2.815	5.132	3,86	19.831	113.569	1927
1.446.048	34,42	49.770	981	18,91	18.543	183	14,38	2.626	5.004	3,87	19.341	114.997	1928
1.640.100	33,00	54.119	976	18,66	18.216	171	14,44	2.462	4.844	3,87	18.739	116.775	1929
1.864.449	31,90	59.481	943	18,67	17.602	149	14,54	2.173	4.856	3,87	18.804	121.326	1930
1.998.923	30,38	60.719	921	18,72	17.242	142	14,55	2.064	4.834	3,88	18.752	121.083	1931
2.012.367	31,84	64.066	1.009	19,09	19.263	134	14,53	1.951	4.844	3,88	18.808	126.038	1932
1.894.031	33,49	63.426	1.015	20,45	20.750	121	14,68	1.778	4.740	3,88	18.406	125.677	1933
1.877.617	36,07	67.718	999	20,96	20.929	109	14,80	1.610	4.581	3,89	17.802	129.607	1934
1.843.045	39,77	73.290	999	21,17	21.158	103	14,97	1.547	4.471	3,89	17.403	135.161	1935
1.805.882	43,73	78.973	1.040	21,00	21.844	100	15,01	1.501	4.416	3,90	17.209	142.046	1936
1.822.210	46,00	83.820	1.060	20,98	22.233	94	15,06	1.415	4.392	3,90	17.131	147.376	1937
1.888.585	47,59	89.881	1.070	21,22	22.701	89	15,10	1.337	4.340	3,90	16.944	153.787	1938
1.976.452	49,90	98.616	1.110	21,75	24.153	86	15,38	1.327	4.245	3,97	16.865	164.032	1939
36.052.548	—	1.403.385	22.532	—	420.564	5.330	—	73.384	127.959	—	526.729	3.023.530	S:a

Tobakshandlarnas import av färdiga

År	Cigarrer			Cigarrcigarretter			Cigarretter med munstycke			Cigarretter utan munstycke		
	Antal st. i 1.000-tal	Genomsnittspris pr 1.000 st.	Värde (i priskurantpris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal st. i 1.000-tal	Genomsnittspris pr 1.000 st.	Värde (i priskurantpris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal st. i 1.000-tal	Genomsnittspris pr 1.000 st.	Värde (i priskurantpris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal st. i 1.000-tal	Genomsnittspris pr 1.000 st.	Värde (i priskurantpris räknat) i 1.000-tal kr.
1915	2.344	256,83	602	300	90,00	27	—	—	—	—	—	—
1916	18.006	261,60	4.710	5.000	90,00	450	—	—	—	—	—	—
1917	22.485	254,85	5.730	6.102	93,43	570	—	—	—	—	—	—
1918	47.232	561,80	26.535	10.438	185,33	1.935	—	—	—	—	—	—
1919	21.216	435,71	9.244	13.177	171,83	2.264	—	—	—	—	—	—
1920	30.652	399,73	12.252	19.798	142,59	2.823	—	—	—	—	—	—
1921	33.152	321,37	10.654	25.894	139,14	3.603	—	—	—	—	—	—
1922	12.772	363,29	4.640	11.334	153,34	1.738	—	—	—	—	—	—
1923	11.078	384,54	4.260	16.409	149,42	2.452	—	—	—	—	—	—
1924	12.605	342,72	4.320	16.317	147,28	2.403	—	—	—	—	—	—
1925	9.434	372,25	3.512	12.127	151,39	1.836	—	—	—	—	—	—
1926	8.749	376,73	3.296	10.920	157,54	1.720	—	—	—	—	—	—
1927	8.407	378,33	3.181	10.846	155,74	1.689	—	—	—	—	—	—
1928	7.906	374,88	2.964	10.557	154,86	1.635	—	—	—	—	—	—
1929	6.302	388,27	2.447	8.784	156,11	1.371	—	—	—	—	—	—
1930	5.789	383,47	2.220	9.018	156,76	1.414	—	—	—	—	—	—
1931	4.653	363,61	1.692	7.444	156,37	1.164	—	—	—	—	—	—
1932	2.756	359,70	991	5.487	157,66	865	519	79,86	42	60.193	81,47	4.904
1933	2.503	353,52	885	4.379	159,57	699	377	76,05	29	44.061	84,50	3.723
1934	2.550	367,65	938	4.059	159,74	648	355	93,62	33	53.126	84,76	4.503
1935	3.042	359,53	1.094	5.433	157,79	857	351	103,41	36	71.503	82,89	5.927
1936	3.066	371,85	1.140	5.227	158,75	830	1.074	85,34	92	96.595	81,23	7.846
1937	3.278	377,19	1.236	5.545	157,39	873	1.155	84,33	97	151.994	77,07	11.714
1938	3.136	364,87	1.144	5.878	157,74	927	1.708	85,01	145	228.132	74,19	16.924
1939	2.858	383,51	1.096	5.201	163,53	851	3.033	84,54	256	272.353	77,04	20.983
S:a	285.971	—	110.783	235.674	—	35.644	8.572	—	730	977.957	—	76.524

tobaksvaror under tiden $\frac{1}{6}$ 1915 — $\frac{31}{12}$ 1939

Summa cigarretter			Röktobak			Tuggobak			Snus			Summa i 1.000-tal kronor	År
Antal st. i 1.000- tal	Genom- snitts- pris pr 1.000 st.	Värde (i priskurant- pris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal kg. i 1.000- tal	Genom- snitts- pris pr 1 kg.	Värde (i priskurant- pris räknat) i 1.000 tal kr.	Antal kg. i 1.000- tal	Genom- snitts- pris pr 1 kg.	Värde (i priskurant- pris räknat) i 1.000-tal kr.	Antal kg. i 1.000- tal	Genom- snitts- pris pr 1 kg.	Värde (i priskurant- pris räknat) i 1.000-tal kr.		
36.859	42,65	1.572	20	20,13	411	0,50	11,98	6	0,06	11,50	1	2.619	1915
30.544	53,73	1.641	52	20,95	1.097	1,00	18,96	18	0,20	17,66	4	7.920	1916
32.377	62,08	2.010	43	23,40	1.016	0,50	20,20	10	0,20	21,82	4	9.340	1917
37.512	142,47	5.344	70	56,59	3.944	—	—	—	—	—	—	37.758	1918
56.135	114,61	6.433	371	38,80	14.375	1,00	37,95	47	0,03	76,55	2	32.365	1919
71.361	122,54	8.745	291	44,06	12.827	2,00	45,26	74	0,50	41,76	19	36.740	1920
84.178	98,23	8.269	192	47,24	9.047	0,80	39,22	30	0,10	52,63	5	31.608	1921
40.145	114,61	4.601	137	49,34	6.760	0,26	42,31	11	0,06	50,00	3	17.753	1922
41.076	109,70	4.506	101	46,75	4.708	0,38	29,81	11	0,08	47,96	4	15.941	1923
68.048	85,85	5.842	88	43,65	3.847	0,17	40,31	7	0,03	49,76	1	16.420	1924
105.760	76,13	8.052	75	39,12	2.931	0,07	56,34	4	0,06	50,93	3	16.338	1925
106.154	73,26	7.777	67	36,20	2.415	0,13	47,96	6	0,06	47,80	3	15.217	1926
128.093	71,55	9.165	70	33,48	2.334	0,12	48,24	6	0,06	47,63	3	16.378	1927
100.356	77,90	7.818	90	28,58	2.573	0,09	49,66	4	0,05	42,72	2	14.996	1928
107.773	77,37	8.338	89	26,71	2.381	0,09	48,86	5	0,04	53,10	2	14.544	1929
100.099	78,55	7.863	109	24,63	2.688	0,07	51,21	3	0,06	39,17	2	14.190	1930
85.688	78,59	6.735	133	21,85	2.916	0,08	48,78	4	0,05	45,71	2	12.513	1931
60.712	81,46	4.946	120	23,21	2.775	0,07	48,69	3	0,05	47,36	2	9.582	1932
44.438	84,43	3.752	138	22,50	3.105	0,06	47,28	3	0,05	45,73	2	8.446	1933
53.481	84,82	4.536	189	21,33	4.030	0,06	49,16	3	0,04	46,94	2	10.157	1934
71.854	82,99	5.963	238	20,96	4.991	0,05	49,22	2	0,04	45,76	2	12.909	1935
97.669	81,27	7.938	263	21,02	5.533	0,04	48,69	2	0,04	43,57	2	15.445	1936
153.149	77,12	11.811	263	21,25	5.594	0,07	40,72	3	0,04	44,47	2	19.519	1937
229.840	74,27	17.069	268	21,32	5.723	0,05	47,82	2	0,04	43,74	2	24.867	1938
275.386	77,13	21.239	268	22,41	6.006	0,05	48,93	2	0,03	48,95	2	29.196	1939
2.218.687	—	181.965	3.745	—	114.027	7,71	—	266	1,97	—	76	442.761	S:a

Tobaksmonopolets distributionskostnader hava under åren 1915—1939 uppgått till följande belopp:

År	Frakter från fabriker till tobakskontor i 1.000-tal kr.	Frakter från tobakskontor till kunder i 1.000-tal kr.	Övriga omkostnader vid tobakskontoren i 1.000-tal kr.	Summa distributionskostnader	
				i 1.000-tal kr.	i % av försäljningen
1915	83	56	526	665	4,21
1916	252	170	1.271	1.693	2,87
1917	385	243	1.591	2.219	2,98
1918	653	424	2.157	3.234	3,27
1919	1.030	697	2.827	4.554	2,87
1920	1.068	878	3.046	4.992	3,12
1921	866	760	2.984	4.610	3,21
1922	627	534	2.437	3.598	2,70
1923	496	466	2.118	3.080	2,55
1924	445	415	1.954	2.814	2,32
1925	436	405	1.946	2.787	2,45
1926	431	387	1.892	2.710	2,41
1927	391	352	1.867	2.610	2,30
1928	356	327	1.914	2.597	2,26
1929	352	328	1.888	2.568	2,20
1930	304	290	1.925	2.519	2,08
1931	279	263	1.849	2.391	1,97
1932	276	241	1.812	2.329	1,85
1933	251	232	1.782	2.265	1,80
1934	224	205	1.736	2.165	1,67
1935	227	205	1.753	2.185	1,62
1936	241	208	1.741	2.190	1,54
1937	248	217	1.754	2.219	1,51
1938	248	225	1.798	2.271	1,48
1939	261	228	1.816	2.305	1,41

Bortser man från år 1915, då försäljningen ännu icke kommit i gång, hava distributionskostnaderna således uppgått till högst 3,27 % och lägst 1,41 % av försäljningsvärdet. Eftersom procenttalen beräknats å värdet av försäljningen, påverkas de givetvis av prisetförhöjningar och prisnedsättningar å varorna, även om de distribuerade kvantiteterna och distributionskostnaderna därvid skulle bliva oförändrade.

Under rubriken »Tobaksmonopolet och handeln med tobaksvaror» kommer nedan att lämnas närmare redogörelse över de rabattsatser till återförsäljarna, som vid olika tider varit gällande.

Följande sammanställning utvisar försäljningskostnaderna i form av sådana rabatter under åren 1915—1939.

År	Rabatter	
	i 1000-tal kronor	i % av försäljningen
1915—1924	166.784	15,36
1925—1934	159.009	13,30
1935	17.715	13,11
1936	18.602	13,10
1937	19.286	13,09
1938	20.113	13,08
1939	21.166	12,90

Rationaliseringen inom tobaksindustrin

Enligt de vid olika tid gällande avtalen med staten angående monolets utövning har Tobaksmonopolet åtagit sig att för vinnande av största möjliga besparing av omkostnader å alla områden av sin verksamhet handhava rörelsen och anordna driften på det mest rationella och effektiva sätt.

Vid de omfattande rationaliseringsåtgärder, som ägt rum inom den inhemska tobaksindustrin under Tobaksmonopolets verksamhet och vilka närmare omtalats i redogörelsen för råvaruinköp, tillverkning och försäljning, har Tobaksmonopolets strävan att förbilliga driften främst betingats av en önskan, att samtidigt som statsverket bereddes tillfälle att ur tobakshanteringen uttaga stegrade intäkter å tobaksbeskattningen, höjning av utförsäljningsprisen till allmänheten skulle i möjligaste mån undvikas.

Hur den genomförda rationaliseringen verkat torde få en belysning i följande tablåer över Tobaksmonopolets tekniska utveckling under tidsperioden 1919—1939. Som utgångspunkt för samtliga uppgifter har år 1919 valts, och därmed jämföras medeltalen per år under efterföljande fyra femårsperioder. För översiktlighetens skull hava de absoluta talen omräknats till relationstal, därvid det absoluta talet för år 1919 satts lika med 100. Tabell I anger tillverkningen, medeltalet arbetare inom den egentliga fabrikationen och arbetslöner. I tabell II lämnas upplysning om produktionen i kg per år och arbetare. Slutligen framlägges i tabell III uppgift över utbetalade arbetslöner i öre per kg tillverkad vara.

Redan av tabell I kan man skönja resultatet av den tekniska utvecklingen vid en jämförelse mellan relationstalen för den totala produktionen och motsvarande siffror för arbetareantalet. Medan det förstnämnda talet sjunkit från 100 till 79, har samtidigt arbetareantalet minskats från 100 ända ned till 43.

Av tabell II framgår, att en stark produktionsökning per arbetare och år ägt rum, särskilt inom cigarettfabrikationen men även i fråga om tillverkningen av cigarrer och cigarrcigar-

Tabell I

Varuslag	Tillverkning i 1.000-tal kg.					Medeltal arbetare inom den egentliga fabrikkationen					Arbetslöner i 1.000-tal kr.				
	1919	Medeltal per år				1919	Medeltal per år				1919	Medeltal per år			
		1920-1924	1925-1929	1930-1934	1935-1939		1920-1924	1925-1929	1930-1934	1935-1939		1920-1924	1925-1929	1930-1934	1935-1939
Cigarrer o. cig.cig.	812	637	682	669	688	3.038	2.384	1.563	1.251	1.177	7.833	5.167	3.229	2.570	2.527
Cigarretter	902	651	785	1.314	1.925	980	708	560	614	511	2.638	1.744	1.264	1.405	1.247
Röktobak	1.005	873	1.066	977	1.059	172	132	129	116	114	407	293	329	335	362
Tuggobak	487	296	197	133	94	277	213	132	109	108	715	361	224	170	152
Snus	7.098	5.833	5.091	4.771	4.383	211	177	140	122	116	823	491	403	345	309
Summa	10.304	8.290	7.761	7.864	8.149	4.678	3.614	2.524	2.212	2.026	12.416	8.056	5.449	4.825	4.597
<i>Relationstal:</i>															
Cigarrer o. cig.cig.	100	78	84	82	85	100	78	51	41	39	100	66	41	33	32
Cigarretter	100	72	87	146	213	100	72	57	63	52	100	66	48	53	47
Röktobak	100	87	100	97	105	100	77	75	67	66	100	72	81	82	89
Tuggobak	100	61	40	27	19	100	77	48	39	39	100	50	31	24	21
Snus	100	82	72	67	62	100	84	66	58	55	100	60	49	42	38
Summa	100	80	75	76	79	100	77	54	47	43	100	65	44	39	37

Tabell II

Varuslag	Produktion i kg. per år och arbetare					Relationstal				
	1919	Medeltal per år				1919	Medeltal per år			
		1920- 1924	1925- 1929	1930- 1934	1935- 1939		1920- 1924	1925- 1929	1930- 1934	1935- 1939
Cigarrer o. cig. cig.	267	267	436	535	584	100	100	163	200	219
Cigarretter	921	920	1.400	2.140	3.770	100	100	152	232	409
Röktobak	5.840	6.610	7.800	8.420	9.290	100	113	134	144	159
Tuggtobak	1.760	1.390	1.490	1.220	874	100	79	85	69	50
Snus	33.600	33.000	36.400	39.100	37.800	100	98	108	116	112
Vägt medeltal:	2.200	2.290	3.070	3.550	4.020	100	104	140	161	183

retter. Inom den förstnämnda tillverkningsgrenen har sålunda den absoluta siffran stigit från 921 kg till 3.770 kg eller omräknat i relationstal från 100 till 409. Siffrorna från mellanperioderna 1920—1924 och 1925—1929 giva dock icke en fullt rättvis bild av den successiva utvecklingen under dessa år, enär Tobaksmonopolet då under vissa tider inskränkte den normala arbetstiden i avvaktan på lämplig tidpunkt att entlediga överflödiga arbetarepersonal. Tabell II utvisar även, att medan rationaliseringen drivits längst för cigarrettfabrikationen, resultatet är positivt för alla tillverkningsgrenar utom för tuggtobaksfabrikationen. Denna sistnämnda fabrikation är emellertid av jämförelsevis liten ekonomisk betydelse för Tobaksmonopolet, och den tillverkade kvantiteten har under tidsperioden minskats från 487 ton till 94 ton, vilken sistnämnda siffra endast utgör ca 1 % av Tobaksmonopolets totala tillverkningskvantitet. Enär denna fabrikation huvudsakligen bedrivits i Charlottenberg, där arbetet vid tobaksfabriken utgjort en betydelse-

Tabell III

Varuslag	Utbetalade arbetslöner i öre per kg. tillverkad vara					Relationstal				
	1919	Medeltal per år				1919	Medeltal per år			
		1920-1924	1925-1929	1930-1934	1935-1939		1920-1924	1925-1929	1930-1934	1935-1939
Cigarrer o. cig. cig.	965	812	474	384	367	100	84	49	40	38
Cigarretter	292	268	161	107	64,8	100	92	55	37	22
Röktobak	40,4	33,6	32,7	34,3	34,1	100	83	81	85	84
Tuggtobak	147	122	114	128	161	100	83	78	87	110
Snus	11,6	8,4	7,9	7,2	7,0	100	72	68	62	60
Vägt medeltal:	120	97,2	70,2	61,4	56,4	100	81	59	51	47
Medelårslön per arbetare:	2.350	2.335	2.221	2.248	2.365	100	99	95	96	101

full inkomstkälla för befolkningen i samhället, har Tobaksmonopolet ansett sig böra gå mycket varsamt fram med avskedanden, och ehuru de årligen utbetalade arbetslönerna inom denna fabriktionsgren under den redovisade tidsperioden minskats från 715.000 kronor till 152.000 kronor, har dock icke rationaliseringen kunnat hålla takten med produktionsminskningen.

Av tabell III finner man, att ehuru medelårsinkomsten, som för år 1919 utgjorde 2.350 kronor, för tidsperioden 1935—1939 något höjts, nämligen till 2.365 kronor, arbetslönekostnaden för 1 kg cigarretter under motsvarande tid sjunkit från 292 öre till 64,8 öre eller relativt sett från 100 till 22. Dessa resultat hava icke ernåtts enbart genom koncentration och omläggning av driften samt införande av arbetsbesparande maskiner utan även därigenom, att man genom lönesystemets olika

utformningar kunnat väcka intresse hos arbetarna att successivt höja sina prestationer och stegra sin arbetsintensitet.

Ett enda exempel må här anföras, som torde utan närmare kommentarer utvisa det ekonomiska resultat, som ernåtts genom de under årens lopp vidtagna rationaliserings- och besparingsåtgärderna inom Tobaksmonopolet.

I början av år 1914 kostade 1.000 st. Bridge-cigarretter med munstycke vid utförsäljning till allmänheten 25 kronor. Samma pris gällde även år 1934, då märket såldes till ett antal av 900 miljoner st., motsvarande ungefär hälften av Tobaksmonopolens hela cigarrettförsäljning i stycketal räknat. Medan statens inkomst å detta pris år 1914 uppgick till 50 öre, utgörande tull för den kvantitet råtabak, som åtgått för att fabricera 1.000 cigarretter, fick staten i inkomst å tobaksskatt år 1934 av detta pris ett belopp av kronor 15: 50 eller sålunda ca 62 % av utförsäljningspriset till allmänheten. I samband med den år 1939 skärpta beskattningen höjdes priset till 30 kronor per 1.000 st., av vilket pris staten får 20 kronor i tobaksskatt eller sålunda 66,7 % av utförsäljningspriset.

TOBAKSMONOPOLET OCH TOBAKSODLINGEN

Såsom förut framhållits, är det svenska tobaksmonopolet endast partiellt, i det att det blott omfattar tillverkningen av tobaksvaror inom riket. Rätten att odla tobak lämnades däremot alltjämt fri vid monopolets införande och får sålunda bedrivas av enskilda personer, därvid de emellertid bliva underkastade vissa kontrollföreskrifter. Den, som vill verkställa odling, skall sålunda ingiva anmälan härom till kontrollstyrelsen med uppgift å dels den till odling avsedda jordens storlek och belägenhet dels ock de lokaler, som bestämts för tobakens förvaring och torkning. Kontrollen över odlingen utövas av kontrollstyrelsen och bekostas av Tobaksmonopolet. Inom län, där odlingsarealen understiger 5 hektar, få odlarna själva vidkännas kontrollkostnaden i förhållande till odlingens storlek. Vid försäljning av den skördade tobaken till Tobaksmonopolet sker prissättningen genom en särskild prisenämnd, bestående av en utav Kungl. Maj:t utsedd ordförande och fyra ledamöter, bland vilka två företräda tobaksodlarnas intressen och två utses av Tobaksmonopolet. Hittills hava tre prisenämnder fungerat, nämligen en för Malmöhus län, en för Kristianstads och Blekinge län samt en för övriga delar av riket.

Under nästan hela verksamhetstiden har den praxis tillämpats, att Tobaksmonopolet före den 1 april varje år lämnar underrättelse om det minimipris för den mest högklassiga toba-

ken, som Tobaksmonopolet är villigt att betala, och samtidigt meddelas från huru stor areal Tobaksmonopolet anser sig till det fixerade minimipriset kunna uppköpa svensk tobak.

Vid Tobaksmonopolets ikraftträdande år 1915 funnos i landet 2.267 tobaksodlare, som på en odlingsareal av 424 hektar erhöilo en skörd av 878 ton tobak. Då tillförseln av tobak från utlandet betydligt försvårades på grund av de med världskriget sammanhängande förhållandena, kom den inom Sverige odlade tobaken till användning såsom råvara inom vissa fabriktionsgrenar i något större utsträckning, än som tidigare varit fallet.

Såsom i redogörelsen för dotterbolaget A.B. Tobaksodlings verksamhet förut framhållits, vidtog Tobaksmonopolet ett flertal åtgärder för tobaksodlingens främjande. Sålunda inköptes flera försöksgårdar för odling av tobak, tobaksmagasin byggdes, förädlingsarbete bedrevs under vetenskaplig ledning, nya tobakssorter och nya metoder vid plantering och buntning prövades, experiment med nya torkningsmetoder och rationellare gödsling utfördes.

Tobaksmonopolets i anslutning till odlingarna uppförda magasinsanläggningar äro förlagda till trakten av Kristianstad, nämligen Åhus, Fjälkinge, Rinkaby och Balsby, sedan länge ett betydande tobaksodlingsdistrikt, samt till Dösjöbro i närheten av Landskrona.

Sedan under krigsåren rådande importsvärigheter så småningom upphört och utländsk råtabak åter börjat att i större utsträckning kunna tillföras fabrikationen, minskades snart efterfrågan å flertalet av de märken, vari svensk tobak ingått, och till slut kvarstodo snusfabrikerna såsom enda avnämare till denna råvara. Lagren började hastigt växa, och år 1927 såg sig Tobaksmonopolets ledning nödsakad att vidtaga åtgärder för

en begränsning av den inhemska tobaksodlingen. I enlighet med av prisenämnderna gjorda uttalanden reducerades därvid odlingsarealen, främst för sådana odlare, vilkas jord icke lämpade sig för tobaksodling eller vilka visat sig sköta tobaken mindre väl eller hade större tobaksareal, än de själva kunde sköta. Odlarnas antal nedgick till 1.776 och odlingsarealen till 305 hektar. Flertalet av Tobaksmonopolets egna odlingar hade då redan nedlagts. Likaså hade Tobaksmonopolet upphört med de förädlingsarbeten och experiment, vilka bedrivits under ledning av vetenskapsmän och specialister. Tobaksmonopolets årliga kostnader för ledningen av dessa försöksarbeten hade uppgått till 19.000 kronor.

Försöksverksamhet i mycket begränsad omfattning fortsattes emellertid vid magasinerna i direkt anslutning till redan vunna erfarenheter, i samband varmed erforderlig renodling av frö och uppdragning av plantor för försäljning bedrevs.

För nyssnämnda tobaksodlingsdistrikt i trakten av Kristianstad är tobaksodlingen traditionell och av vitalt intresse för många småbrukare och lägenhetsinnehavare, som för sin existens ofta äro helt beroende av densamma. Med oro konstaterade dessa nedgången i förbrukningen av svensk tobak, och vid 1932 års riksdag hemställde en representant för dem, att riksdagen ville besluta i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om skyndsammaste åtgärder för att bl. a. Tobaksmonopolet i sina tillverkningar skulle i största möjliga utsträckning gynna inhemska produktion. I sitt yttrande i anledning av remiss från vederbörligt utskott framhöll Tobaksmonopolets styrelse bl. a., att de klimatiska förhållandena och jordmänen inom riket syntes medföra, att den svenska tobaken icke får någon större betydelse för framställningen inom riket av andra tobaksvaror

än snus, varav dock konsumtionen under senare år nedgått i påfallande grad. Vidare erinrade styrelsen om de genom Tobaksmonopolets försorg bedrivna växtförädlingsförsöken och upplyste, att Tobaksmonopolet låtit inrätta ett kemiskt laboratorium vid fabriken i Stockholm för att där även kunna göra experimentella rön beträffande möjligheten att kunna öka användningen av svensk tobak.

Sedan Tobaksmonopolet låtit de med dessa experiment sysselsatta tjänstemännen studera i Tyskland och Amerika tillämpade metoder för behandling av därstädes skördad tobak, lät Tobaksmonopolet i Fjälkinge och Dösjöbro installera försöksanläggningar för att i större omfattning kunna pröva hållbarheten av de vid experimenten vunna resultaten. Dessa anläggningar hava avsett tre olika metoder för torkning av tobak medelst s. k. eldtorkning, rörtorkning och värmertorkning. Särskilt försöken med eldtorkning ha lämnat goda resultat, och då förfaringsättet är enkelt, har denna torkningsmetod vunnit erkännande bland odlarna, så att den eldtorkade tobaken redan år 1939 uppgick till inemot 50 ton. Enligt denna metod torkad tobak har visat sig kunna vid snusfabrikationen användas såsom ersättning i viss utsträckning för tobak importerad från U. S. A.

Tobaksmonopolet har i samarbete med Kristianstads läns hushållningssällskap erbjudit tobaksodlarna lån för uppförande av för eldtorkningsmetoden lämpade lador.

I samarbete med Svenska tobaksodlareföreningen har Tobaksmonopolet även förklarat sig berett att för vissa år lämna anslag till Sveriges utsädesförening i Svalöf för ett vidare bedrivet vetenskapligt förädlingsarbete med svensk tobak.

Till belysning av tobaksodlingens läge under monopolets verksamhetstid lämnas följande sammanställning över antalet odlare, odlingsareal samt kvantitet och genomsnittspris.

År	Odlareantal	Odlingsareal i hektar	Inköpt kvantitet tobaksblad i 1.000-tal kg.	Genomsnittspris pr kg. öre
1915—1924	1.825	337	692	156
1925—1929	1.758	315	646	131
1930	1.700	293	613	113
1931	1.654	276	436	110
1932	1.604	263	602	108
1933	1.760	282	545	101
1934	1.858	268	496	103
1935	1.829	269	584	96
1936	1.763	260	619	95
1937	1.686	252	454	116
1938	1.526	241	365	116
1939	1.282	215	384	128

TOBAKSMONOPOLET OCH HANDELN MED TOBAKSVAROR

Detaljhandeln med tobaksvaror

Såsom förut framhållits, blev handeln med tobaksvaror vid tobaksmonopolets införande lämnad fri att bedrivas av envar eljest till handel berättigad person. Det heter härom i 5 § av monopolförordningen: »Handeln med tobaksvaror är fri under iakttagande av i denna förordning meddelade föreskrifter jämte vad i övrigt gäller angående handeln med tobaksvaror. Monopolets utövare låter på lämpligt sätt tillhandahålla såväl inom riket tillverkade som ock importerade tobaksvaror.»

De åsyftade föreskrifterna i monopolförordningen stadga i främsta hand, att tobaksvara icke får försäljas till allmänheten efter annat pris än det å förpackningen utsatta priskurantpriset, samt att tobaksvara endast får förekomma till försäljning i originalförpackning, genom monopolets utöwares försorg försedd med kontrollstämpel och priskurantpris. Ur sådan förpackning får även större eller mindre del av innehållet försäljas, men priskurantpriset måste utan ändring tillämpas även vid sådan försäljning.

I fråga om cigaretter får styckeförsäljning äga rum, endast om varje cigarett är försedd med kontrollstämpel. Härav följer, att det i praktiken blivit förbjudet att försälja importerade

cigarretter styckevis. Kontrollstämpeln är av Kungl. Maj:t fastställd och åtnjuter därmed straffskydd såsom statens offentliga stämplor.

Om någon saluhåller tobaksvara, som icke är försedd med kontrollstämpel, eller ändrar det anbragta priskurantpriset, blir han underkastad bötes- eller fängelsestraff, varjämte varan blir förbruten.

Varför handeln med tobaksvaror icke blev föremål för monopolisering berodde på att den befanns vara så ordnad, att den i stort sett erbjöd en lämplig organisation för förmedlande av ett fabriksmonopols försäljning. Det ansågs icke erbjuda några fördelar för vare sig staten eller den konsumerande allmänheten att söka genomföra en förvandling av försäljarekåren till koncessionerade försäljare. Genom att monopoliseringen icke sträcktes så långt skulle vidare kostnaderna för tobaksmonopolets införande kunna i avsevärd grad begränsas, utan att monopolets effektivitet såsom skatteform försvagades och utan att några berättigade enskilda intressen kränktes. Om framtida erfarenhet skulle visa, att det finnes anledning att monopolisera även handeln, kunde detta ske utan hinder av den i övrigt föreslagna organisationen av Tobaksmonopolet.

I samband med beslutet om införande av tobaksmonopol framhölls från statsmakternas sida vikten av att Tobaksmonopolet vid bestämmande av försäljningsvillkoren komme att taga vederbörlig hänsyn till de återförsäljare, som då hade sin huvudsakligaste utkomst genom försäljning av tobaksvaror.

Detta tog sig bl. a. uttryck däri, att vissa föreskrifter i sådant syfte, på sätt tidigare omtalats, inrycktes i den av Kungl. Maj:t den 26 februari 1915 utfärdade instruktionen för de kungavalda ledamöterna i Tobaksmonopolets styrelse.

Före monopolets tillkomst hade engroshandel i ganska stor utsträckning förekommit inom tobaksvarudistributionen. Under de första åren av Tobaksmonopolets verksamhet anlätades också i icke ringa omfattning grossister såsom mellanhänder. Det befanns emellertid snart att detta system var oekonomiskt och opraktiskt, och den grossistrabatt om 3—4 %, som Tobaksmonopolet beviljat, indrogs därför 1916 i samband med att Tobaksmonopolet utbetalade ersättningar å omkring 2.100.000 kronor i enlighet med grunder, som faststälts av Kungl. Maj:t och riksdagen. Ersättningen utgick under förutsättning, att vederbörandes omsättning av tobaksvaror uppgått till minst 25 % av grossistens totala varuomsättning. I omsättningen inräknades då såväl svenska tobaksvaror som sådana utländska tobaksvaror, som icke grossisten själv importerat.

I fråga om detaljhandlarna uppdelades dessa i två grupper i rabatt hänseende, s. k. tobaksspecialister och andra detaljåterförsäljare. De senare tillerkändes en rabatt av 16 % på pris-kurantpriset.

För tobaksspecialisterna, d. v. s. handlande, vilkas affärer utelutande eller huvudsakligen gällde tobaksvaror, ansåg sig Tobaksmonopolet emellertid, särskilt med hänsyn till vissa av riksdagen gjorda uttalanden och de i Kungl. Maj:ts instruktion intagna föreskrifterna, böra lämna en tilläggsrabatt av 8 %. Då denna differentiering av rabattsatsen gjordes, skedde det med fullt medvetande om att ett dylikt system i och för sig vore föga tillfredsställande och endast kunde behållas såsom ett övergångssystem, vars accepterande motiverades av hänsyn till den bestående kåren av specialtobakshandlande. Det visade sig också genast, att systemet medförde allvarliga olägenheter i olika hänseenden. Först och främst yppade sig svårigheter att

komma till samförstånd med tobakshandlandena i fråga om vilka, som borde räknas till tobaksspecialister. Tobaksmonopolet fastställde i princip, att 75 % av en handlandes totala varuomsättning borde bestå av tobaksvaror för att han skulle kunna betraktas såsom tobaksspecialist. Detta föranledde missnöje särskilt hos de handlande, vilkas omsättning av tobaksvaror närmade sig den bestämda gränsen men icke fullt nådde upp till densamma. En ringa variation i omsättningens sammansättning kunde dessutom medföra ändring i den rabattsats, vilken för en viss handlande skulle tillämpas. Den kontroll, som i ifrågasvarande hänseende måste utövas, erbjöd likaledes stora svårigheter. Dessutom hade såsom villkor för erhållande av tilläggsrabatten stadgats, att tobaksspecialist icke finge sälja tobaksvaror en gros till annan återförsäljare. Även kontrollen över detta villkors uppfyllande var svår att genomföra. I sådana fall, då Tobaksmonopolet fann sig nödsakat att draga in tilläggsrabatten, uppstodo missnöje och slitningar.

Efter framställning från Sveriges tobakshandlares riksförbund löstes frågan i början av år 1918 genom överenskommelser mellan Tobaksmonopolet och tobaksspecialisterna på det sätt, att Tobaksmonopolet till envar av tobaksspecialisterna utbetalade en summa i ett för allt, avsedd att utgöra en avlösnings av tilläggsrabatten, medan envar sådan handlande å sin sida lämnade en förklaring, att han genom avlösningssummans mottagande erhållit slutlig ersättning för de förmåner han som tobaksspecialist åtnjutit. I samband härmed erhöilo förutvarande tobaksspecialister frihet att — utan att detta inverkade på rabattens storlek — utöka sin omsättning med försäljning av andra varor än tobaksvaror. Likaledes bortföll förbudet mot engrosförsäljning. Alltsedan denna tid har Tobaks-

monopolet sålunda tillämpat ett system med för alla återförsäljare enhetliga rabattsatser.

Ersättning utgick efter följande grunder:

Tobaksspecialist, vars omsättning av monopolvaror år 1917 ej översteg 15.000 kronor, erhöll 24 % av omsättningsbeloppet, dock minst 1.500 kronor. Till tobaksspecialist med motsvarande omsättning mellan 15.000 och 60.000 kronor utbetalades ersättning enligt särskild tabell, med stigande omsättning i viss proportion avtagande från 24 till 12 % å omsättningen. Tobaksspecialister med omsättning över 60.000 kronor erhöilo 12 % av omsättningsbeloppet. Tobaksmonopolet utbetalade sammanlagt i avlösningar 5.384.524 kronor till 1.550 tobaksspecialister. Envar av dessa undertecknade därvid den åsyftade förklaringen, att han erhållit slutlig ersättning för de förmåner, han som tobaksspecialist åtnjutit.

I samband med ordnandet av denna ersättning sänkte Tobaksmonopolet från den 1 februari 1918 den allmänna rabatten, som alltså skulle gälla för alla återförsäljare, från 16 till 15 %. Rabattsänkningen ansågs motiverad med de högre priserna å tobaksvaror, vilka berodde huvudsakligen av stigande råvarupriser och arbetslöner.

I visst sammanhang härmed skedde även en annan förändring. Under de första åren lämnade Tobaksmonopolet i viss utsträckning kredit vid sin försäljning. Intill augusti månad 1917 levererades vidare varorna fritt hemkörda å alla platser, där tobakskontor funnos. På grund av krigstidens trafiksvårigheter upphörde detta tillvägagångssätt, och i stället upprättades vid tobakskontoren särskilda utlämningsställen. I samband härmed infördes beträffande platser med tobakskontor den bestämmelsen, att endast kontant försäljning skulle äga rum. För att icke

plötsligt rubba tobakshandlarnas kreditvillkor beviljades dem, som tidigare erhållit kredit, i ersättning för denna ett räntefritt amorteringslån å ungefär samma belopp. Dessa lån slutamorterades under år 1918. Vid utbetalningen av ersättningsbeloppet enligt nyssnämnda avlösning avdrogs därför vad vederbörande specialist ännu kunde vara skyldig. Under år 1918 indrogs vidare successivt även för platser utan tobakskontor all kredit, så att regeln blev, att likvid skulle insändas i förskott.

Under de första åren beviljades endast sparsamt ansökningar från nya specialaffärer, som önskade köpa monopolvaror med rabatt. Under krigstiden rådde en viss varubrist, och man sökte då genomföra en ransonering gentemot allmänheten. Denna tid var ju icke lämplig för en ökning av återförsäljarnas antal. Men även sedan tillgången på tobaksvaror blivit god, var man återhållsam med beviljandet av rabatt åt nya specialtobakshandlare. Vidare lämnades i vissa fall ekonomiskt understöd till specialtobakshandlare, som önskade nedlägga sin rörelse på grund av ringa omsättning. Under åren 1920—1924 utbetalades av Tobaksmonopolet för detta ändamål tillsammans 469.000 kronor.

Bland tobakshandlarna rådde missnöje med de sedan år 1918 rådande försäljningsvillkoren, och ersättningen ansågs av dem ej ha blivit till beräknad nytta på grund av penningvärdets fall. Riksförbundet gjorde år 1920 framställning om rabatthöjning samt om utredning. Detta var ett första led i de upprepade framstötarna, som under hela verksamhetstiden ägt rum från tobakshandlarnas organisations sida, antingen det skett i direkta framställningar till statsmakterna eller genom av enskilda riksdagsmän framförda motioner eller interpellationer.

Tobaksmonopolet avstyrkte den nyssnämnda framställningen. En rabatt av 15 % ansågs skälig med hänsyn till att tobakshandeln genom monopoliseringen blivit en riskfri hantering. Frågan om rabattens skälighet kunde icke hava att göra med om en särskild handlande vunne full försörjning av sin handel. Skäligheten måste bedömas med hänsyn till det arbete, det behov av kapital och den risk, som vore förenade med detaljhandel med tobaksvaror. Försäljningen hade övergått till att bliva en kontantförsäljning och alltså tämligen riskfri. De fixa utförsäljningspriserna medförde, att vinstmarginalen blivit fast. Behovet av rörelsekapital hade minskats, enär handlanden var i tillfälle att när som helst fylla sitt varubehov från närmaste distributionskontor och icke behövde hålla stora lager. Dessa omständigheter måste betinga en nedsättning av de förut praktiserade rabattsatserna.

Under år 1921 nedgick försäljningen av Tobaksmonopolets cigarrer mycket kraftigt, beroende speciellt på de abnorma valutaförhållandena, som gynnade särskilt importen från Tyskland. Med hänsyn bl. a. till därigenom uppkommen arbetslöshet bland landets cigarrarbetare, beslöt Tobaksmonopolet i november 1921 att söka stimulera försäljningen av cigarrer genom att bevilja samtliga återförsäljare en s. k. omsättningspremie. Denna utgick på inköpen av monopolcigarrer under tiden 1 december 1921—1 december 1922, därest under denna tid inköpts cigarrer från Tobaksmonopolet för högre belopp än förut under år 1921. Premien stegrades i förhållande till omsättningens ökning och nådde sitt maximum med 15 % vid fördubblad omsättning. Hela premiebeloppet uppgick till 1.279.368 kronor, utgörande i medeltal 8,34 % av Tobaksmonopolets totala försäljning av cigarrer under 1922.

Den 6 april 1922 beslöt Tobaksmonopolet att sänka den vanliga återförsäljarrabatten från 15 till 13 % å alla tobaksvaror utom cigarrer, beträffande vilka rabatten bibehölls vid 15 %. Tobaksskatten hade skärpts genom bestämmelser, som trätt i kraft den 1 mars 1922. En ny särskild skatt hade införts, som belastade de importerade tobaksvarorna betydligt kraftigare än de inhemska. Denna nya skatt föranledde icke någon prishöjning å Tobaksmonopolets varor. Om skatten icke tillkommit, hade Tobaksmonopolet avsett att sänka sina priser på grund av den allmänna prisnivåns nedgång och därav föranledda minskade omkostnader. Tobaksmonopolet fann det vid sådant förhållande berättigat att sänka rabatten. Man ansåg, att tobakshandlarnas inkomst skulle oaktat sänkningen i stort sett bibehållas i samma realläge med hänsyn till den allmänna nedgången i levnadsomkostnaderna.

De år 1922 beslutade allmänna rabattsatserna ha sedan dess ägt bestånd, till dess att de under år 1939 nedsattes med 1 % i samband med genomförandet av den prisökning om ca 10 % å varornas priskurantpris, som betingades av den under hösten samma år beslutade skärpningen av tobaksbeskattningen. Det beräknades, att återförsäljarna, om konsumtionen förbleve någorlunda oförändrad, komme att erhålla ungefär lika stort totalbelopp i rabatt som tidigare.

Under vissa tider har Tobaksmonopolet för särskilda fall medgivit högre rabatt, dels indirekt genom dotterbolaget A.B. Havannamagasinet och dels direkt beträffande vissa dyrare märken, avsedda att tillhandahållas i första hand å restauranger.

Riksförbundet framförde åren 1923 och 1924 nya klagomål. Man önskade utlösning av mindre bärkraftiga affärer samt

rabatthöjning till 16 % i avvaktan på denna reglerings fullständiga genomförande.

I propositionen nr 192 till 1924 års riksdag framhöll departementschefen, att den fria handelns bestånd vid sidan av monopolen i det stora hela icke givit anledning till erinran. Någon omläggning av organisationen ifrågasattes därför icke. En verklig förbättring i specialtobakshandlarnas ställning syntes endast kunna vinnas genom avveckling av mindre bärkraftiga affärer. Tobaksmonopolets verksamhet i detta syfte borde fortsättas. Tobaksmonopolet torde säkerligen ägna rabattfrågan vederbörligt beaktande samt därvid icke underlåta att, så långt det vore förenligt med en rationell skötsel av bolagets rörelse och nöjaktig hänsyn till allmänheten, tillgodose återförsäljarnas berättigade intressen. Det borde övervägas, om icke kiosker, kaféer och dylika återförsäljare kunde åtnöjas med lägre rabatt till förmån för övriga återförsäljare.

Riksdagen godtog utan gensaga ett uttalande av bevillningsutskottet. Utskottet framhöll där, att även inom den ungefärliga ramen för de nuvarande försäljningskostnaderna hänsyn i något större utsträckning än hittills skulle kunna tagas till de olika handlaregruppernas behov genom lämplig differentiering av rabattsatserna. Därvid borde i främsta rummet tagas hänsyn till specialtobakshandlarna.

I anslutning till vad sålunda förekommit fördes under 1924 och 1925 förhandlingar, delvis inför finansministern, mellan Tobaksmonopolet, Riksförbundet och representanter för andra återförsäljargrupper. Man undersökte möjligheten av en rabattdifferentiering, men Tobaksmonopolet ansåg, att en sådan skulle vålla stora olägenheter. Tobaksmonopolet uttalade även, att de hittillsvarande strävandena att begränsa special-

tobakshandlarnas antal icke lett till förbättring och att nytillkomna affärer skaffade sig varor på annat sätt.

Tobaksmonopolet och Riksförbundet enades slutligen i slutet av år 1925 om ett förslag till avlösning. Enligt detta skulle de f. d. tobaksspecialister, som erhållit avlösning år 1918 och alltså jämt dreve affären (eventuellt efterlevande make och barn), få ersättning med 8 % av vederbörande affärs inköp av Tobaksmonopolets varor under år 1924, dock lägst 1.200 kronor och högst 3.000 kronor. Ersättningsfrågorna skulle prövas av en särskild av Kungl. Maj:t utsedd kommission. Tobaksmonopolet skulle vidare avsätta en fond å 600.000 kronor, vars avkastning skulle av kommissionen årligen utdelas till behövande f. d. tobaksspecialister. Sedan överenskommelsen genomförts, skulle Tobaksmonopolet vara oförhindrat att för framtiden i avseende å försäljningen endast tillämpa affärsmässiga grundsatser.

Förslaget framlades, dock utan tillstyrkande av finansministern för 1926 års riksdag. Riksdagen godtog bevillningsutskottets ståndpunkt. Utskottet ansåg det kunna försvaras, att en uppgörelse träffades i enlighet med förslaget, och uttalade, att Tobaksmonopolet därmed helt fullgjort de särskilda förpliktelser mot tobakshandlandena, varå riksdagen år 1924 liksom 1914 häntytt.

I riksdagsdebatten betonade finansministern, statsrådet Wigforss, att det vore nödvändigt att slå fast, att med ett antagande av denna s. k. avlösning alla de Tobaksmonopolets förpliktelser, som antyddes vid 1914 och 1924 års riksdagar, vore helt och fullt honorerade. Finansministern framhöll vidare, att avlösningen icke utgjorde en ersättning för att handlandena skulle avstå från handeln med tobaksvaror, och tillade, att man i stället kunde säga, att det rörde sig om en engångsersättning i

utbyte mot den högre rabatt, som man annars skulle kunna tänka sig och som man möjligen kunnat begränsa till visst antal år.

Avlösningen genomfördes år 1926, och i ersättning utbetalades omkring 2.100.000 kronor. Understöd ur den särskilda fonden utdelas årligen sedan 1927.

Då Kungl. Maj:t den 30 april 1931 utfärdade ny instruktion för de kungavalda styrelseledamöterna, utgingo med anledning härav de i den ursprungliga instruktionen intagna föreskrifter, som äsyftat ett särskilt hänsynstagande gentemot specialtobakshandlarna.

I anslutning till det år 1926 genomförda ersättningsförfarandet beslöt Tobaksmonopolet att vid bedömandet av ansökningarna om rabatt endast tillämpa rent affärsmässiga principer i Tobaksmonopolets intresse utan hänsyn till någon annan återförsäljare eller grupp av återförsäljare. Om på en given plats det icke ur distributionssynpunkt föreligger behov av att erhålla någon ytterligare återförsäljare, avslås därför dylika ansökningar. De ledande synpunkterna äro härvid dels att allmänheten skall hava lätt tillgång till Tobaksmonopolets varor, dels ock att dessa varor skola finna lätt avsättning. Men om dessa synpunkter i ett visst fall äro tillgodosedda genom redan befintligt antal återförsäljningsställen, anser Tobaksmonopolet det varken ligga i det allmännas eller dess egna intresse, att Tobaksmonopolet skulle medverka till att det redan tillräckliga antalet återförsäljare av tobaksvaror skulle utökas. Att likväl en handlande, som fått avslag på sin ansökan om rabatt, har rätt att öppna handel, sammanhänger med att handeln med tobaksvaror enligt monopolförordningen är fri.

Det har ibland gjorts gällande, att stadgandet i 5 § monopolförordningen om att »handeln med tobaksvaror är fri» skulle

innebära en skyldighet för Tobaksmonopolet att lämna tobaksvaror med rabatt till envar person, som önskar idka handel med tobaksvaror. Med uttrycket att handeln med tobaksvaror är fri åsyftas likväl icke något annat än att handeln med tobaksvaror i motsats mot tillverkningen av sådana varor lämnats utanför monopollagstiftningen och sålunda får utövas av enskilda personer vare sig dessa förskaffa sig sina varor direkt från Tobaksmonopolet eller i andra hand från en handlande eller från en enskild importör. Lika litet som en person skulle kunna hämta något stöd i detta stadgande för en ovillkorlig rätt att av en enskild importör bekomma tobaksvaror för återförsäljning mot viss rabatt, lika litet kan han göra det från Tobaksmonopolet. Tobaksmonopolet intager i detta hänseende samma ställning som varje annan tillverkare. Härjämte må påpekas, att varken monopollagstiftningen eller någon annan författning innehåller något som helst stadgande för Tobaksmonopolet om försäljningsrabatt och dylikt. Det förutsattes, att handeln med tobaksvaror skulle få fritt gestalta sig i de former, som av omständigheterna betingades, och enligt vad motiveringen till monopolförordningen utvisar, utgick man ifrån att »rabatt- och kreditförhållanden ävensom övriga frågor rörande tobaksvarornas distribuering skulle ordnas genom frivilliga överenskommelser mellan tillverkare och återförsäljare».

Under den närmaste tiden efter år 1926 tillkommo många nya specialaffärer. Detta väckte missnöje bland specialtobakshandlarna, och Riksförbundet gjorde i anledning härav upprepade framställningar om begränsning och rabatthöjning.

Vid 1932 års riksdag väcktes motioner med yrkande, att riksdagen måtte hemställa till Kungl. Maj:t att verkställa utredning dels rörande skapande av en effektiv kontroll över impor-

ten av tobaksvaror, eventuellt genom Tobaksmonopolets övertagande av själva importen, dels rörande en för alla parter acceptabel reglering av förhållandet mellan Tobaksmonopolet och dess återförsäljare under tillgodoseende av särskilt yrkestobakshandlarnas berättigade önskemål. Dessa motioner avslögos av riksdagen.

I slutet av år 1932 inkom Riksförbundet med framställning till finansdepartementet, däri förbundet under erinran om tidigare avgivna förslag framförde tanken på en koncessionering av specialtobakshandeln samt en rabattdifferentiering. Efter förhandlingar inför departementschefen avgav Tobaksmonopolet yttrande och förklarade, att man varken kunde förorda koncessionering eller rabattdifferentiering samt att det för Tobaksmonopolet icke funnes någon anledning att önska en ändring i rådande förhållanden. Någon ny utredning syntes därför icke erforderlig. Skulle finansministern likväl anse en sådan böra äga rum, hade man icke något att invända mot att utse en ledamot i en eventuell undersökningskommitté, men detta finge icke uppfattas såsom något som helst medgivande, att det förelåge berättigade krav gentemot Tobaksmonopolet från specialtobakshandlarnas sida. En reservant inom styrelsen, riksdagsmannen A. J. Bårg, fann en undersökning av möjligheten att åvägabringa en bättre distributionsordning påkallad.

Departementschefen förklarade den 12 april 1933, att han ville medverka till att en ytterligare undersökning rörande förhållandena inom detaljhandeln med tobaksvaror komme till stånd. Han uttalade därvid, att han icke för egen del därmed toge någon ställning till de frågor, som berörts i Riksförbun-

dets framställning och Tobaksmonopolets däröver avgivna yttrande.

I anslutning härtill tillsattes en kommitté för verkställande av den åsyftade undersökningen, i vilken kommitté chefen för försäkringsrådet, byråchefen O. F. Enbom på departementschefens anmodan inträdde såsom ordförande och övriga ledamöter utgjordes av ingenjören P. O. Holsti och ombudsmannen A. Östlund, förordnade av Tobaksmonopolet respektive Riksförbundet. Såsom sekreterare i kommittén fungerade numera byråchefen i patent- och registreringsverket Åke v. Zweigbergk.

Kommittén lät företaga en omfattande statistisk undersökning rörande tobaksaffärernas och tobakshandlarnas ekonomiska förhållanden m. m. Bearbetning av detta material utfördes på kommitténs uppdrag av förste aktuarien i socialstyrelsen Carl Öberg. Vidare undersökte kommittén förhållandena inom detaljhandeln med tobaksvaror i vissa främmande länder.

Kommittén avgav den 16 juni 1937 utlåtande rörande den företagna utredningen, vilket utgivits av trycket. Till detta utlåtande var fogad en mycket ingående historik över handeln med tobaksvaror.

I utlåtandet framhöllo kommitterade, att läget för specialtobakshandeln, d. v. s. affärer i vilka omsättningen av tobaksvaror och tobaksutensilier uppginge till minst 75 % av den totala omsättningen, visserligen i genomsnitt förbättrats under Tobaksmonopolets tid, men att ett stort antal specialaffärer likväl icke uppnådde den omsättning, som vore rimlig och önskvärd. Orsaken härtill syntes ligga i det förhållandet, att antalet

tobaksaffärer stigit mer, än som svarade mot folkmängdens och tobakskonsumtionens ökning. Kommittén ansåg, att en effektiv och varaktig hjälp åt specialtobakshandeln endast torde kunna åstadkommas genom en begränsning av affärernas antal, därvid affärer med ringa omsättning borde avvecklas. Ett koncessionssystem ifrågasattes därför, enligt vilket rätt att öppna ny affär endast skulle medgivas i undantagsfall, t. ex. i nybyggda kvarter eller stadsdelar. För att koncessionssystemet skulle bli effektivt förordades en inskränkning i den nuvarande friheten beträffande partihandeln samt i fråga om importen på det sätt, att partihandel med monopolets varor och med importvaror icke skulle få ske till andra än dem, som fått inköpsrätt hos Tobaksmonopolet. Prissättningen å importvaror skulle regleras i syfte att hindra varierande försäljningspris å varor av samma slag. Vidare ifrågasatte kommitterade dels vidtagande av vissa åtgärder till begränsning av tobaksförsäljningen å näringsställen och i kiosker och dels uppsättande av tobaksautomater utanför specialaffärer för försäljning under den tid, då butikerna voro stängda.

Den förbättring av specialtobakshandelns villkor, som beräknades bli en följd av koncessionssystemets införande, ansågo två av kommitterade i viss mån böra komma det allmänna till del. Sålunda föreslogs en sänkning av den allmänt tillämpade försäljningsrabatten å 13 % — för cigarrer 15 % — till 10 %. Därigenom beräknades, att statsverket skulle tillföras en årlig merinkomst å Tobaksmonopolets verksamhet av i runt tal 5 miljoner kronor. Under en övergångstid skulle emellertid detta belopp komma att delvis tagas i anspråk för ersättningar åt de detaljister med ringa omsättning, som måste nedlägga sin

verksamhet. Den tredje ledamoten i kommittén — specialtobakshandlarnas representant — ansåg, att specialaffärerna vid en rabattsänkning till 10 % borde genom hyresbidrag eller på annat sätt bibehållas vid den nuvarande rabattprocenten.

Då Tobaksmonopolets styrelse fick yttra sig över en av Riksförbundet i anslutning till utredningen ingiven framställning, förklarade styrelsen under återopande av sina tidigare uttalanden, att det icke finnes någon anledning för styrelsen att instämma i Riksförbundets krav på avskaffande av det rådande systemet med fri handel med tobaksvaror.

Riksdagsman Bärge, som förklarade sig vidhålla sin tidigare tillkännagivna ståndpunkt, framhöll, att han icke kunde finna rådande förhållanden beträffande tobakshandelns organisation tillfredsställande. Genom utanordnande av ersättningar å öfver 8 miljoner kronor samt avsättande av en understödsfond å 600.000 kronor fann herr Bärge, liksom styrelsens majoritet, att Tobaksmonopolet blivit berättigat att vid fastställande av rabattsatserna allenast taga hänsyn till sina egna affärsmässiga intressen. Ett särskilt hänsynstagande till återförsäljarnas ekonomiska intressen kunde därför icke längre anses ankomma på Tobaksmonopolet utan vore en angelägenhet av uteslutande samhällelig natur. Om det ur sådan synpunkt ansåges påkallat att söka efter utvägar för ordnandet av tobakshandeln efter andra linjer och detta skulle leda till införande av ett koncessionsförfarande med importreglering och importkontroll, syntes det honom vara av vikt att tillse, att en begränsning av återförsäljarnas antal och vad därmed sammanhängande skedde successivt och med hänsynsfullhet. En annan reservant inom styrelsen, riksdagsmannen O. H. Åkerberg, ansåg, att kommitte-

rades betänkande borde överarbetas genom särskilda sakkunniga i syfte att få fram förslag till förbättrade former för detaljhandeln med tobaksvaror.

Liksom styrelsens majoritet ställde sig kommerskollegium i avgivet utlåtande avvisande mot tanken på införande av ett koncessionssystem.

Vid anmälan i statsrådet den 8 april 1938 av detta ärende samtidigt som utredningen om förhållandena inom importen av tobaksvaror upptogs till skärskådande framhöll chefen för finansdepartementet, att det ville synas, som om de förhållanden, varunder handeln med tobaksvaror arbetade, i vissa hänseenden vore av den art, att de gäve stöd för klagomålen från handlandenas sida. Härav följde icke utan vidare, att statliga åtgärder just i detta fall skulle vara påkallade, eftersom det väl skulle kunna göras gällande, att missförhållanden av samma slag kunde uppkomma inom vilken näringsgren som helst. Emellertid syntes det honom med skäl kunna hävdas, att monopoliseringen av tobakstillverkningen medfört en särställning även för tobakshandeln. Han fann det sålunda motiverat, att utredning genom statens försorg verkställdes för undersökning i vad mån och på vilket sätt de påtalade missförhållandena inom tobakshandeln kunde genom statligt ingripande avhjälpas.

Efter framhållande därav, att den genom kommitterade verkställda undersökningen av förhållandena inom detaljhandeln sammanfört åtskilligt material av intresse, som i stort syntes ägnat att bilda grundval för en dylik statlig utredning, erinrade departementschefen om att detaljhandeln varit föremål för uppmärksamhet vid åtskilliga tillfällen under den tid Tobaksmonopolet ägt bestånd. Ett omfattande avlösningsförfarande hade ägt rum och en särskild fond hade bildats för understöd

åt tobakshandlare, som på grund av ålderdom eller sjuklighet vore i behov därav. Då han trots detta ansåge, att en förnyad utredning rörande detaljhandeln med tobaksvaror borde komma till stånd, hade han särskilt uppmärksammat det läge, som uppkommit genom tillväxten av antalet tobaksaffärer och den därav betingade minskade omsättningen för de flesta affärsidkare inom branschen. De synpunkter, som med hänsyn till denna utveckling framkommit vid kommittéutredningen kunde väntas vid den blivande statliga utredningen vinna vederbörligt beaktande.

Kungl. Maj:t beslöt i anslutning härtill bemyndiga chefen för finansdepartementet att tillkalla högst fem sakkunniga för att inom departementet biträda med utredning rörande import- och detaljhandeln med tobaksvaror. Med stöd av detta bemyndigande tillkallade departementschefen den 8 april 1938 såsom sakkunniga ledamoten av riksdagens andra kammare, direktören E. L. Åqvist, tillika ordförande, ledamöterna av riksdagens andra kammare, ombudsmannen D. E. Gustavson, lantbrukaren N. Hammarlund och direktören N. T. Henriksson samt ledamoten av riksdagens första kammare J. Sandén.

De sakkunnigas utredning pågår.

Slutligen må i detta sammanhang några ord nämnas om Tobaksmonopolets egna försäljningsbutiker, vilka i främsta hand tillkommit i reklamsyfte och utgjort ett led i Tobaksmonopolets strävan att övervinna vissa återförsäljares av den större avancen på importerade tobaksvaror alstrade obenägenhet att framhålla Tobaksmonopolets varor. Den största butiken, som övertogs från en enskild tobakshandlare, är sedan lång tid tillbaka förlagd till huset Norrmalmstorg 16, Stock-

holm. Vid sidan av denna butik driver Tobaksmonopolet numera endast en inom bolagets fabrikskomplex vid Rosenlundsgatan i Stockholm belägen mindre fabriksbod.

Tidigare har Tobaksmonopolet haft en butik vid Hornsgatan 1 och en vid centralstationen i Stockholm samt en vid Östra Hamngatan 31 i Göteborg förutom de butiker, som bedrevs av dotterbolaget A.B. Havannamagasinet, vilka butiker existerat redan innan Tobaksmonopolet övertog detta bolags rörelse. Samtliga dessa butiker hava sedermera avvecklats. Monopolkontrollutredningen framhöll såsom sin principiella uppfattning, att Tobaksmonopolet syntes böra avhålla sig från konkurrens med detaljhandlarna. Detta uttalande gav Tobaksmonopolets styrelse anledning framhålla, att så länge den fria importen ägde rätt att obehindrat begagna sig av olika konkurrensmöjligheter, det vore olämpligt att söka lägga restriktiva band på Tobaksmonopolets möjligheter att till skydd för det inhemska produktionsintresset och sin personal få möta denna konkurrens med de medel, som stode till buds, såsom genom egna butiker m. m. Styrelsen erinrade därvid om följande av finansministern, statsrådet Wigforss, vid 1926 års riksdag gjorda uttalande: »Det förefaller, som om det vore rimligt, att monopolet skulle ha rätt att sälja tobaksvaror på det sätt, som från monopolets synpunkt förefaller vara det mest ekonomiska. Det är naturligtvis lämpligt, att monopolet har en möjlighet att uti stora och välutrustade affärer föra sina varor i konkurrens med importörerna, och det finns ingenting i detta, som strider mot den hållning statsmakterna intagit till monopolet.»

Frågan var även föremål för 1930 års riksdagsbehandling i samband med spörsmålet om förlängd oktroj åt Tobaksmonopolet. I en motion i andra kammaren hade med anslutning till

Monopolkontrollutredningens uppfattning hemställts, att riksdagen måtte uttala, att konkurrens med detaljhandlarna icke borde förekomma från monopolbolagets sida. Riksdagen förklarade sig icke kunna biträda detta förslag, då bolaget uppenbarligen för bedrivande av sin verksamhet på ett ändamålsenligt och affärsmässigt sätt kunde hava behov av åtminstone några egna försäljningslokaler.

Handeln med importerade tobaksvaror

I redogörelsen för Tobaksmonopolet såsom beskattningssinstrument har framhållits, att importen av färdiga tobaksvaror icke, på sätt som skett i de flesta monopolländer, förbehållits monolets utövare utan även får bedrivas av envar yrkesmässig tobakshandlare, som emellertid därvid har att erlægga en licensavgift innefattande å varan belöpande tobaksskatt samt en viss andel till monolets utövare, vilken andel numera är maximerad till 7 % av varans priskurantpris eller värde.

Anledningen till att handlandenäs importrätt vid Tobaksmonolets tillkomst lämnades fri var, att den ansågs utgöra ett betydelsefullt regulativ på Tobaksmonolets arbetssätt, produkter och prissättning.

Priskurantpriset för importvaran bestämmes av importören själv. Skulle det befinnas, att detta pris är uppenbart för lågt i förhållande till varans värde, har Tobaksmonolet emellertid genom en under år 1921 vidtagen ändring av monopolförordningen rätt att vid licensavgiftens bestämmande icke taga hänsyn till det av importören uppgivna priskurantpriset utan får i stället taga till utgångspunkt det värde, som varan kan anses äga med hänsyn till inom landet gängse priser å tobaksvaror.

Importörernas frihet att bestämma priskurantpriset har i flera fall lett till förekomsten av ganska skiljaktiga utförsäljningspris även å importerade standardmärken. Eftersom licensavgiften uttages å försäljningspriset, drabbar denna avgift även omkostnaderna för varans försäljning. Dessa bliva givetvis större, om varan på sin väg till konsumenten har att passera två mellanled, grossist och detaljist, i stället för enbart ett. Distribution, som sker med anlitande av grossist, träffas därför hårdare av licensavgiften än import genom detaljist. Om en detaljhandlare själv importerar tobaksvaror behöver han icke räkna med någon grossistmarginal. Till följd av de lägre försäljningskostnaderna blir då även licensavgiften reducerad, varför varorna kunna åsättas ett lägre utförsäljningspris, än som motsvaras av minskningen i försäljningskostnaderna. De förekommande olika priserna på samma slags importvara ha väckt stort missnöje hos återförsäljarna. Vid olika tillfällen har man påyrkat åtgärder häremot och framhållit bl. a., att Tobaksmonopolet borde givas större befogenhet vid prissättningen.

Såsom i redogörelsen för tobaksbeskattningen omtalats, tillskapades år 1924 i samband med att tullen å tobaksvarorna borttogs och överfördes till tobaksskatt en för tobaksimportörerna avsedd lagerinstitution benämnd tobaksskattelager. På tobaksskattelager få de importerade tobaksvarorna ligga i avvaktan på att importören vill uttaga dem för licensbehandling, och han har alltså uppskov med licensavgiftens erläggande till detta ögonblick. Han får härigenom tidpunkten för licensavgiftens erläggande förlagd så nära intill försäljningstillfället som möjligt. Från skattelagret har han rätt att utan erläggande av licensavgift exportera varan, exempelvis genom att sälja den

till skeppsproviant. I olikhet med vad fallet är i fråga om tullnederlag har importören rätt att i större eller mindre partier å skattelagret fördela och uttaga inkomna varukolli. Varorna på skattelagret ligga under varuägarens och Tobaksmonopolets lös, och varuägaren får vidkännas viss kostnad för Tobaksmonopolets granskning av lagerbokföring och bevakning, då han önskar tillträde till lagret.

För att få inrätta tobaksskattelager kräves generaltullstyrelsens tillstånd. Den möjlighet, som beretts importör att å tobaksskattelagret utvälja just den vara, han vid tillfället har utsikt att få försälja, samt undersöka beskaffenheten av denna ävensom att begränsa uttagningen från lagret till den varukvantitet, som med visshet kan beräknas åtgå, har föranlett, att det icke ansetts befogat att vidare medgiva restitution av licensavgift.

I monopolförordningen infördes år 1924 ett stadgande om att nedsättning i priskurantpriset icke berättigar till återbekommande av erlagd licensavgift. Sedan år 1919 gällde nämligen, att sådan restitution kunde medgivas, där särskilda billighetsskäl talade härför. Om en importör önskar, att det en gång åsatta priset skall sänkas, tillmötesgår Tobaksmonopolet med omstämpling men är således förhindrat medgiva någon restitution. Sådan restitution kan numera endast ske i sådana fall, där det visat sig, att varan varit skadad före licensbehandlingen eller något misstag förekommit vid denna behandling.

Av redogörelsen för tobaksbeskattningens utveckling framgår, att spänningen i skattebelastningen mellan inom riket tillverkad vara och importerad vara avsevärt skärpts efter Tobaksmonopolets tillkomst, framför allt genom införandet av den särskilda skatten år 1922. Vid sedermera skedda ändringar i skattesystemet hava höjningar i regel skett i ungefär samma

proportion för inhemska och importerade varor, men beskattningens konstruktion med en väsentligt lägre styckeskatt å den inhemska än å den importerade varan medför, att Tobaksmonopolet i de jämförelsevis låga prislägena för standardmärkena kan arbeta med en så avsevärt mycket större marginal, att en stegring av den procentuella skatten kan av Tobaksmonopolet bäras utan eller med mycket ringa prishöjning, där importen vid en motsvarande ökning av skatten blir nödsakad att högst väsentligt höja sina försäljningspriser. Redan denna omständighet gör sålunda, att Tobaksmonopolet i förhållande till importen kan hålla högre kvaliteter inom ifrågavarande prislägen.

De handlande, som bedriva engrosverksamhet med importerade tobaksvaror och av vilka flertalet äro anslutna till Svenska tobaksgrossisternas förening, hava gjort upprepade framställningar till statsmakterna om lättnader i beskattningen å importvarorna eller om en utsträckning av monopoliseringen till att omfatta även importen mot ersättning åt de nuvarande företagen inom denna hantering. Engrossistföreningen har därvid betonat, att engrosimporten har att utkämpa en ojämn konkurrens icke endast med monopolets tillverkningar utan jämväl med detaljhandelns egen importverksamhet, som, på sätt förut utvecklats, i skattehänseende åtnjuter en faktisk förmanställning gentemot engrosimporten.

Särskilt då handlandenas import av färdiga tobaksvaror för åren 1932 och 1933 avsevärt nedgick och icke uppnådde högre siffror än 9,6 respektive 8,5 miljoner kronor, förnyade föreningen sina framställningar om utredning av läget inom tobaksimporthandeln, vilka framställningar tidigare icke vunnit gehör vare sig hos Kungl. Maj:t eller riksdagen.

Tobaksimportförsäljareföreningen, som utgör en sammanlutning av handelsresande och platsförsäljare inom engrosimporten, påyrkade samtidigt ersättning från statens sida för det intrång i dess yrkesutövning, som föranletts av svårigheterna för engrosimporten.

Vid anmälan av dessa framställningar i statsrådet den 22 juni 1934 beslöt Kungl. Maj:t bemyndiga chefen för finansdepartementet att tillkalla två sakkunniga att inom departementet biträda med undersökning rörande förhållandena inom importhandeln med tobak, och den 28 augusti samma år utsåg departementschefen till sakkunniga ledamoten av riksdagens första kammare, landshövdingen J. Nilsson och statskommissarien E. Björn med uppdrag åt landshövdingen Nilsson att såsom ordförande leda undersökningen. Utredningsmännens uppdrag angavs av departementschefen, statsrådet Wigforss bl. a. sålunda:

»För egen del kan jag icke tillstyrka, att en utredning nu igångsättes, som skulle hava till uppgift att framlägga förslag rörande ändringar i de nuvarande bestämmelserna på förevarande område. Det är mig nämligen icke möjligt att på grundval av det föreliggande materialet bilda mig en uppfattning om de lämpligaste riktlinjerna för en sådan utredning. Ehuru jag icke nu kan uttala ett omdöme om det berättigade i klagomålen från importörernas sida, anser jag dock, att de från importörshåll gjorda framställningarna böra så till vida röna tillmötesgående, att en undersökning torde böra komma till stånd i syfte att klarlägga de faktiska förhållandena på detta område, utan att denna utredning tager ställning till de yrkanden om revision av gällande bestämmelser på område, som framkommit, eller utmynnar i några förslag till en dylik revision. Då en sådan utredning rörande de faktiska förhållandena föreligger,

blir det lättare att skapa sig en uppfattning i frågan, huruvida grundad anledning finnes att fortsätta utredningsarbetet med syfte att åvägabringa ändring i något hänseende i nuvarande förhållanden.»

De sakkunniga överlämnade den 2 juli 1936 systematisk bearbetning av de uppgifter, som inhämtats för att möjliggöra ett bedömande av förhållandena inom importhandeln, ävensom vissa i anledning härav gjorda uttalanden.

I utlåtandet belyste de sakkunniga olika omständigheter, som kunde tänkas inverka stimulerande på omsättningen av importvarorna, såsom högre rabatter eller bättre betalningsvillkor än dem Tobaksmonopolet erbjuder sina återförsäljare. Vidare erinrades, att omsättningen av importerade varor påverkades i allmänhet betydligt starkare av konjunkturerna än Tobaksmonopolets omsättning, vilket vore naturligt, eftersom genomsnittsprisen å importvarorna i regel ligga betydligt över prisen å Tobaksmonopolets tillverkningar. Importen hade efter att ha passerat en vågdal år 1933 med en omsättning av 8,5 miljoner kronor, åter stigit, så att den år 1934 uppnått ett värde av 10,2 miljoner och 1935 ytterligare höjts till 12,9 miljoner. (Omsättningens utveckling har därefter visat fortsatt stigande tendens under åren 1936—1939 och utgjorde för år 1936 15,4 miljoner, år 1937 19,5 miljoner, 1938 24,9 miljoner och 1939 29,2 miljoner kronor.)

De sakkunniga ansågo, att importen av tobaksvaror, särskilt av röktabak, alltjämt hade en sådan omfattning, att den kunde utöva konkurrens med Tobaksmonopolet och därigenom fylla det med densamma avsedda syftet. Däremot omfattade importen i åtskilliga fall varor, vilka i kvalitetshänseende icke kunde mäta sig med monopolets tillverkningar, varför importen icke

alltid tjänade sitt syfte att stimulera den inhemska tillverkningen till att upprätthålla och förbättra sin kvalitet. Såsom bidragande orsak härtill angåvo de sakkunniga merbelastningen i skatt m. m. å importvarorna. Enligt de sakkunniga talade dock sannolikheten för att enbart genomförandet av en minskning i spänningen i belastningen mellan importerad och i riket tillverkad vara icke vore ägnad att medföra en kvalitetsförbättring utan allenast åstadkomma prisnedsättning å den utländska varan och därigenom en ökad omsättning på monopolvarornas bekostnad.

Efter att hava behandlat frågan om tobaksgrossisternas ekonomiska ställning och därvid framhållit, att det försämrade läget icke syntes vara beroende på detaljhandlarnas direkta import av tobaksvaror, då denna import efter hand nedgätt, erinrade de sakkunniga om de rationaliseringsåtgärder, som genomförts inom Tobaksmonopolet och som nedbringat dess kostnader. Härigenom hade kvaliteten å Tobaksmonopolets tillverkningar kunnat förbättras, utan att priset förhöjningar behövt vidtagas, och utsläppandet av nya märken, som snabbt vunnit efterfrågan, hade givetvis inneburit ett avbräck för importörerna.

I infortrade yttranden över utredningen ha såväl styrelsen för Tobaksmonopolet som kommerskollegium uttalat såsom sin mening, att den privata tobaksimporten alltjämt hade sin betydelse som regulativ på monolets arbetssätt, produkter och prissättning, samt att någon anledning att införa importmonopol icke syntes föreligga. I kommerskollegii yttrande, som avgavs den 30 november 1937, erinrades särskilt om den fortsatta kraftiga stegring i importen, som inträtt efter sakkunnigutlåtandets avgivande i juli 1936.

Såsom redan omnämnts i redogörelsen för detaljhandeln med tobaksvaror, har chefen för finansdepartementet den 8 april 1938 tillkallat fem sakkunniga för att inom departementet biträda med utredning rörande import- och detaljhandeln med tobaksvaror.

Då frågan om denna utredning var föremål för Kungl. Maj:ts avgörande, angav departementschefen efter vilka riktlinjer utredningsarbetet syntes böra bedrivas ifråga om importen och framhöll, att även om svårigheterna för importhandeln med tobaksvaror icke skulle anses vara av den art, att de i och för sig påkallade ett statligt ingripande, ett övervägande av importens organisation i föreliggande sammanhang likväl icke syntes kunna undvikas, då denna organisation ägde ett visst samband med de inom detaljhandeln rådande förhållandena, vilka föreslogos bliva föremål för utredning.

STATENS INTÄKTER FRÅN TOBAKS- HANTERINGEN

Under Tobaksmonopolets verksamhetstid ha statens inkomster från tobakshanteringen influtit i form av tobaksskatt, utdelning å statens stamaktier i Tobaksmonopolet (såväl ordinarie vinstutdelning som inleverans av fonderade vinstmedel), tull å råtabak och färdiga tobaksvaror samt slutligen kronoskatt från Tobaksmonopolet och dess dotterbolag. De inlevererade medlen under tiden från den 1 juni 1915 till utgången av år 1939 angivas i omstående tablå (i 1.000-tal kronor):

	1915— 1924	1925— 1929	1930— 1934	1935	1936	1937	1938	1939	Summa
Tobaksskatt	329,530	296,180	355,115	81,412	86,238	92,560	100,649	112,239	1,453,923
Utdelning å stamaktiekapi- talet	67,170	26,680	12,325	1,595	1,595	1,595	1,595	1,595	114,150
Tillfällig utdel- ning å starn- aktiekapitalet	—	—	4,350	—	—	—	—	—	4,350
Inleverering av fonderade vinstmedel	—	—	10,000	10,500	—	—	—	5,000	25,500
Tull å råtabak och färdiga tobaksvaror, cirka	58,825	—	—	—	—	—	—	—	58,825
Kronoskatt från Tobaksmono- polet och dess dotterbolag	16,320	8,188	2,430	671	710	800	1,081	905	31,105
Summa	471,845	331,048	384,220	94,178	88,543	94,955	103,325	119,739	1,687,853

Härtill kommer tull för av resande införda tobaksvaror, vilken tull under tiden 1925—1934 uppgått till 305,000 kronor samt för de senaste fem åren till respektive 20,000, 19,000, 24,000, 22,000 och 18,000 kronor.

TOBAKSMONOPOLETS EKONOMISKA STÄLLNING

I det föregående har redogörelse lämnats för olika delar av Tobaksmonopolets förvaltning under den hittillsvarande verksamhetstiden och i samband därmed hava åtskilliga frågor behandlats, som haft mer eller mindre vittgående inverkan på Tobaksmonopolets ekonomi. För en närmare belysning av den ekonomiska ställningen under de olika verksamhetsåren och det ekonomiska resultatet under dessa år hänvisas till å följande sidor intagna sammandrag av Tobaksmonopolets balansräkningar samt vinst- och förlusträkningar för åren 1915—1939.

Utöver de uppgifter, som vid sidan av den förut lämnade redogörelsen återfinnas i kortfattade noter till dessa sammandrag, må följande kompletterande upplysningar meddelas till vägledning vid studiet av sammandragen.

Genom det mellan staten och bankkonsortiet träffade avtalet om Tobaksmonopolets finansiering förbundo sig bankerna att med bolaget träffa avtal om ett obligationslån å 20.000.000 kronor, löpande med 5 % ränta, och med rätt till konvertering efter 10 år. I enlighet härmed träffades den 29 mars 1915 avtal med bankkonsortiet och riksbanken om detta lån, varav hälften likviderades den 1 juni 1915 och återstoden under år 1916. Detta obligationslån upptogs för fullgörande av den likvid, som Tobaksmonopolet enligt sitt kontrakt med staten hade att utgiva för vad staten utbetalat i inlösen, ersättningar och understöd vid monopolets införande.

Sammandrag av Tobaksmonopolets balansräkningar vid

År	T i l l g å n g a r											Summa tillgångar resp. skulder
	Monopolrätten	Fastigheter	Maskiner och inventarier	Obligationer	Aktier (under åren 1932-1939 upptagna till kr. 1:—)	Tobak	Färdiga tobaksvaror	Halvfabrikat och diverse varor för fabrikationen	F o r d r i n g a r			
									Dotterbolag	Diverse personer	Banker inkl. kassa	
1915	40.000	—	346	—	—	13.119	1.589	2.088	—	14.034	13.574	84.750
1916	40.000	523	1.886	—	—	19.886	3.482	3.245	—	23.274	13.483	105.779
1917	37.960	3.296	1.738	—	1.688	24.707	4.031	5.200	—	4.638	6.241	89.499
1918	38.000	445	2.149	—	1.688	35.621	8.117	8.911	3.964	6.447	19.128	124.470
1919	38.000	439	2.939	—	1.688	52.681	13.271	10.431	5.973	4.612	6.635	136.669
1920	38.000	432	4.622	—	1.999	46.720	17.643	10.183	8.669	5.302	3.846	137.416
1921	38.000	426	5.029	—	1.984	26.682	12.054	4.358	8.431	3.953	15.644	116.561
1922	38.000	419	4.914	—	1.484	16.136	4.882	3.080	7.603	3.240	39.003	118.761
1923	38.000	293	4.798	8.326	988	13.611	3.619	2.252	6.599	2.885	37.466	118.837
1924	38.000	210	4.420	13.682	1.188	11.589	2.922	2.183	6.618	4.015	37.593	122.330
1925	38.000	207	5.172	2.312	1.188	12.730	2.917	2.568	7.424	4.336	23.667	100.521
1926	38.000	205	5.064	2.833	1.188	12.409	3.513	2.459	7.737	4.602	17.597	95.607
1927	38.000	202	4.658	3.568	1.092	11.294	3.181	2.267	6.257	6.499	23.320	100.338
1928	38.000	199	4.088	653	996	13.160	2.727	2.206	6.032	6.381	21.254	95.696
1929	38.000	224	3.956	752	996	19.150	2.556	2.253	6.391	4.073	12.842	91.193
1930	38.000	19.209	3.811	2.285	200	15.350	2.444	1.517	—	4.042	11.865	88.723
1931	25.000	9.033	3.626	5.528	200	15.203	2.278	1.375	—	3.112	13.021	78.376
1932	25.000	9.466	3.272	6.960	—	14.349	2.743	1.291	—	3.379	18.225	84.685
1933	25.000	9.226	2.498	7.153	—	16.985	2.138	1.297	—	2.625	12.876	79.798
1934	25.000	8.955	2.098	7.300	—	15.104	1.884	1.142	—	3.888	18.010	83.381
1935	25.000	9.200	2.015	7.265	—	22.778	2.659	1.500	—	4.133	3.008	77.558
1936	20.000	8.809	1.941	7.247	—	32.044	2.282	1.710	—	4.545	3.300	81.878
1937	15.000	9.148	1.876	7.225	—	29.474	2.635	2.265	—	3.928	5.225	76.776
1938	10.000	9.033	1.758	7.225	—	28.639	2.886	2.342	—	4.236	11.055	77.174
1939	10.000	10.840	2.206	6.956	—	29.423	3.283	3.059	—	5.240	10.178	81.185

¹ Den 1 januari 1930 övertog Tobaksmonopolet den rörelse, som bedrivits av Tobaksmonopolets fastighetsaktiebolag.

utgången av vartdera av åren 1915—1939 (i 1.000-tal kronor)

S k u l d e r																År
Tobaks-skatt för december månad	Till krono- och kommunal-skatter beräknade medel	Skulder till diverse personer	Obliga-tions-lån	Övriga lån	Pre-ferens-aktier	Stam-aktier	Re-serv-fonden	Tobaksmonopolets			Vinst- och pris-regle-rings-fonden	Krigstör-säkrings-fond för utom-lands liggande tobak	Disposi-tionsfon-den (under åren 1916-1927 reserverade vinst-medel)	Di-verse fonder	Årets vinst	
								pens-ions-kassa för ar-betare-personal	pens-ions-stiftelse	sär-skilda invalid-pens-ions-stiftelse						
1.103	—	² 36.153	10.000	—	17.000	18.000	—	—	—	—	—	—	—	—	2.494	1915
1.378	—	² 41.239	20.000	—	17.000	18.000	260	—	—	—	—	—	134	—	7.768	1916
1.791	—	11.984	20.000	—	17.000	29.000	1.060	—	650	—	—	—	237	—	7.777	1917
3.171	—	30.601	30.000	—	17.000	29.000	1.850	—	1.000	—	—	—	659	—	11.189	1918
3.756	—	40.149	30.000	—	17.000	29.000	2.975	—	2.120	—	—	—	468	—	11.201	1919
3.822	—	37.866	30.000	—	17.000	29.000	4.100	—	3.307	—	—	—	414	—	11.907	1920
3.253	—	18.592	30.000	—	17.000	29.000	4.600	—	2.334	—	—	—	301	—	11.481	1921
3.901	—	15.586	30.000	—	17.000	29.000	4.600	—	3.254	—	—	—	262	—	15.158	1922
3.666	—	13.600	30.000	—	17.000	29.000	4.600	—	5.413	—	—	—	120	—	15.438	1923
4.598	—	14.639	30.000	—	17.000	29.000	4.600	—	7.089	—	—	—	258	—	15.146	1924
4.584	—	12.195	10.000	—	17.000	29.000	4.600	—	9.289	—	—	—	2.885	—	10.968	1925
5.189	—	9.725	10.000	—	17.000	29.000	4.600	—	9.471	—	3.513	—	—	621	6.488	1926
5.419	—	10.305	10.000	—	17.000	29.000	4.600	—	9.566	—	5.000	—	41	630	8.777	1927
5.326	2.939	8.674	—	—	17.000	29.000	4.600	—	9.637	—	5.000	—	3.858	637	9.025	1928
674	1.770	5.867	—	—	17.000	29.000	4.600	—	9.314	—	5.000	—	7.923	1.097	8.948	1929
1.028	1.477	5.359	—	12.000	—	29.000	4.600	—	9.848	—	5.000	—	10.611	1.126	8.674	1930
1.075	1.687	5.168	—	12.000	1.000	29.000	4.600	—	9.422	—	5.000	—	422	1.143	7.859	1931
941	2.768	4.753	—	12.000	1.000	29.000	4.600	—	9.402	—	6.000	—	5.631	1.171	7.419	1932
805	2.753	3.795	—	10.178	1.000	29.000	4.600	—	9.366	—	7.000	—	400	1.207	9.694	1933
1.256	2.598	3.370	—	8.145	1.000	29.000	4.600	—	9.348	1.560	9.000	—	4.944	1.232	7.328	1934
1.639	2.546	3.596	—	6.862	1.000	29.000	4.600	—	9.334	1.620	9.000	—	123	1.268	6.970	1935
2.560	2.895	3.562	—	8.583	1.000	29.000	4.600	—	9.264	1.673	9.000	—	443	1.305	7.993	1936
3.015	2.992	2.898	—	2.037	1.000	29.000	4.600	—	9.215	1.724	9.000	1.000	786	1.336	8.173	1937
2.737	2.938	2.954	—	—	1.000	29.000	4.600	—	9.218	1.774	9.000	1.000	1.309	2.283	9.361	1938
4.016	3.660	3.953	—	—	1.000	29.000	4.600	971	9.218	1.806	9.000	1.000	4.020	2.299	6.642	1939

² Av detta belopp utgöra kr. 33.000.000:— beräknad ersättning dels för inlösen av materiella tillgångar hos fabrikanter och dels för förlorad näringsverksamhet vid tobaksmonopolets införande.

Sammandrag av Tobaksmonopolets vinst- och förlusträkningar för vardera
av åren 1915—1939 (i 1.000-tal kronor)

År	Utgifter									Summa utgifter resp. in- komster	Inkomster				
	Tobaks- skatt	Rabatt till återför- säljare	Tobaks- konto- rens kost- nader och frakter	Huvud- konto- rets kost- nader	Pen- ¹ sions- försäk- ringsav- gifter	Ut- ² gifts- räntor	Beräk- nade krono- och kommun- alskatter	Di- verse	Årets vinst		Brutto- inkomst av till- verkning och för- säljning	Tobaksmono- polets andel av licensavgifter å tobaks- handlarnas import av tobaksvaror	Uppburen skatt å tobaks- handlar- nas import av to- baksvaror	In- ³ komst- räntor	Di- verse
1915	3.227	3.175	665	837	—	8	300	—	2.494	10.706	9.267	625	814	—	—
1916	15.566	12.029	1.693	397	—	625	1.000	—	7.768	39.078	36.481	1.067	1.530	—	—
1917	19.288	14.079	2.233	502	—	924	1.700	—	7.777	46.503	43.557	1.192	1.754	—	—
1918	30.096	17.858	3.261	886	—	1.265	3.626	—	11.189	68.181	56.661	4.828	6.692	—	—
1919	44.081	26.420	4.581	871	—	1.155	3.800	—	11.201	92.109	81.454	4.114	6.541	—	—
1920	45.954	24.236	5.069	1.003	—	1.565	3.800	—	11.907	93.534	80.265	5.799	7.470	—	—
1921	41.181	21.755	4.877	1.044	—	1.154	3.800	—	11.481	85.292	73.181	5.675	6.436	—	—
1922	43.790	19.968	3.659	894	527	541	4.000	—	15.158	88.537	79.978	3.167	5.293	—	99
1923	42.380	16.420	3.095	721	433	349	6.000	—	15.438	84.836	77.090	2.860	4.746	—	140
1924	49.039	16.228	2.821	689	441	—	6.500	—	15.146	90.864	81.982	2.638	5.793	252	199
1925	52.098	15.259	2.787	704	459	—	4.500	—	10.968	86.775	77.111	2.324	6.917	193	230
1926	55.934	15.311	2.710	668	249	—	2.000	—	6.488	83.360	74.339	1.646	7.030	175	170
1927	60.463	15.332	2.610	938	250	—	1.500	—	8.777	89.870	79.315	1.645	7.904	419	587
1928	62.444	15.460	2.597	992	259	—	2.750	396	9.025	93.923	83.804	1.500	7.316	732	571
1929	63.950	15.572	2.569	853	264	—	750	283	8.948	93.189	83.685	1.454	7.221	576	253
1930	66.495	16.037	2.519	900	315	1.500	500	331	8.674	97.271	87.838	1.419	7.024	542	448
1931	67.239	15.968	2.391	863	528	1.140	1.200	310	7.859	97.498	89.455	1.122	6.357	539	25
1932	72.667	16.572	2.329	815	559	1.103	1.900	254	7.419	103.618	94.870	766	5.149	875	1.958
1933	73.958	16.495	2.265	849	559	976	1.300	314	9.694	106.410	100.353	610	4.715	732	—
1934	77.492	17.003	2.165	801	557	901	1.300	329	7.328	107.876	100.777	711	5.748	610	30
1935	82.262	17.715	2.185	846	572	821	1.300	289	6.970	112.960	104.061	903	7.364	620	12
1936	87.654	18.602	2.190	938	703	747	1.750	251	7.993	120.828	110.143	1.081	8.924	390	290
1937	93.379	19.285	2.219	961	768	636	1.600	206	8.173	127.227	113.894	1.366	11.555	395	17
1938	100.664	20.113	2.271	1.154	820	538	1.800	168	9.361	136.889	119.623	1.741	15.086	439	—
1939	113.825	21.166	2.305	1.181	1.259	488	2.400	171	6.642	149.437	128.537	2.044	18.297	510	49

¹ Under åren 1917—1921 ingår Tobaksmonopolets andel av pensionsförsäkringsavgifter bland huvudkontorets omkostnader. I de för åren 1922—1925 redovisade beloppen ingå vissa belopp för pensioner och understöd för tjänstemän och arbetare.

² Utgiftsräntor utöver inkomsträntor åren 1915—1923.

³ Inkomsträntor utöver utgiftsräntor åren 1924—1929.

⁴ Innefattar bl. a. restituerad krono- och kommunalskatt jämte därå upplupen ränta.

Sedermera upptogs under år 1918 ytterligare ett obligationslån å 10.000.000 kronor, löpande med $5\frac{1}{2}$ % ränta, och även detta med konverteringsrätt efter 10 år.

Under år 1925 respektive 1928 begagnade sig Tobaksmonopolet av konverteringsrätten och inlöste de båda obligationslånen efter att redan tidigare genom inköp i den fria marknaden hava övertagit ganska stora delar av dessa obligationer.

I och för inlösen av preferensaktierna år 1930 träffade Tobaksmonopolet den 1 augusti samma år avtal med pensionsstyrelsen om ett lån å 12.000.000 kronor ur pensionsförsäkringsfonden, vilket lån löpte med 5 % ränta och inlöstes den 1 augusti 1933. För inlösen av lånet hade överenskommelse träffats dels med pensionsstyrelsen om ett nytt lån å 6.000.000 kronor, löpande med $4\frac{1}{2}$ % ränta, att amorteras med 2.000.000 kronor under vart och ett av åren 1936, 1937 och 1938, dels ock med tvenne andra långgivare om lån å tillhoppa 4.000.000 kronor, löpande med 4 % ränta, av vilket lånebelopp ena hälften återbetalades under år 1934 och återstoden under år 1935.

Enligt det ursprungliga mellan staten och Tobaksmonopolet upprättade kontraktet stadgades, att Tobaksmonopolet icke fick verkställa avskrivning å det värde, vartill monopolrätten i bolagets balansräkning upptagits, vilken bestämmelse främst torde hava tillkommit i syfte att skydda preferensaktiernas möjlighet till vinstutdelning. Till följd av bestämmelsen kom värdet av monopolrätten, som i balansräkningen för den 31 december 1918 fixerats till 38.000.000 kronor, att stå oförändrat under kontraktstiden, d. v. s. till utgången av år 1930. Genom det mellan staten och Tobaksmonopolet den 26 maj 1930 träffade nya avtalet borttogs denna bestämmelse och i

anslutning härtill hava sedermera avskrivningar successivt ägt rum å monopolrättens värde medelst anlitande av å dispositionsfonden stående medel samt andra dylika fondmedel ävensom av löpande vinstmedel, varigenom detta värde numera nedbringats till 10.000.000 kronor.

I de olika avtalen med staten har en årlig avskrivning med 2 % å byggnaders anskaffningskostnad föreskrivits. För inventarier stadgades i det ursprungliga kontraktet en motsvarande avskrivning å 10 %, vilken procentsats genom 1930 års avtal sattes till högst 15 %.

Då Tobaksmonopolets ekonomiska ställning belyses, torde det förtjäna bringas i erinran ett uttalande av dåvarande finansministern Beskow i propositionen till 1924 års riksdag om förlängd oktroy åt Tobaksmonopolet, däri han framhöll, att statens kapitalutlägg för tobaksmonopolets införande i stort sett utgjort 29.000.000 kronor, representerande statens stamaktier i bolaget, samt att staten genom utdelning å stamaktiekapitalet för tiden 1915—1922 tillförts en inkomst av 55.570.000 kronor och sålunda kunde sägas hava till fullo återbekommit sin kapitalinsats jämte ränta, även om hänsyn toges till penningvärdets fall. Han erinrade vidare om att avsikten med tobaksmonopolets införande varit att för staten möjliggöra genomförandet av en tobaksbeskattning av tillräcklig elasticitet för att medgiva uttagandet av de ökade inkomster, varav statsverket kunde vara i behov, och han uttalade den meningen, att monopolet kunde sägas hava väl infriat de förhoppningar, som ställts på detsamma. Ingen torde väl jäva det påståendet, att monopolet även efter den tid, som finansminister Beskows yttrande avsåg, gjort sig förtjänt av ett liknande värdeomdöme.

BILAGOR

*Avtal angående bildandet av ett aktiebolag med ändamål
att utöva statens monopol å tobakstillverkningen
i riket den 11 december 1914*

Emellan svenska staten, å ena, samt Stockholms enskilda bank, Skandinaviska kreditaktiebolaget, A.B. Stockholms handelsbank och A.B. Sveriges privata centralbank, å andra sidan, är, med upphävande av ett den 17 juli och 11 september 1914 träffat avtal, följande överenskommelse träffad:

§ 1. Bankerna åtaga sig att på sätt och under villkor, som nedan närmare angivas, bilda och finansiera ett aktiebolag med ändamål att utöva svenska statens monopol å tobakstillverkningen i riket.

§ 2. Bankerna ombesörja aktiebolagets bildande och garantera tecknandet av preferensaktier i bolaget till belopp av 17.000.000 kronor. Preferensaktiekapitalet skall vara inbetalt senast den 2 januari 1915 och skall ansökan om aktiebolagets registrering inlämnas senast den 10 januari 1915.

Bolagsordning och stiftelseurkund för aktiebolaget skola hava den lydelse bifogade förslag utvisa (= bil. 3 och 2).

§ 3. Bankerna förbinda sig att ombesörja, att de personer och företag, vilka enligt § 1 i kungl. förordningen om vad iakttagas skall i avseende å införande av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket

äro berättigade till gottgörelse av staten, erhålla företrädesrätt till övertagande av nominellt fem miljoner kronor utav preferensaktierna till parikurs med tillägg av 6 % ränta från och med den 2 januari 1915, i ungefärligt förhållande till dem tillkommande gottgörelsebelopp, samt att anstånd med betalningen mot samma ränta lämnas till dess gottgörelsebeloppen blivit från statsverket utbetalade, allt under villkor att den, som vill begagna denna företrädesrätt, inom en månad från stiftelseurkundens offentliggörande hos någon av bankerna anmäler, huru stor aktiepost han önskar övertaga.

Bankerna förbinda sig vidare att, i den mån förenämnda aktiebelopp om fem miljoner kronor icke varder övertaget av nyss omnämnda personer och företag, lämna företrädesrätt till erhållande av aktier till samma kurs med ränta åt dem, som antecknat sig för övertagande av de lägsta beloppen.

§ 4. Bankerna förbinda sig att med det i § 1 omnämnda aktiebolag träffa avtal om ett obligationslån å 20.000.000 kronor, löpande med 5 % årlig ränta, vilket lån skall kunna konverteras efter tio år och skall amorteras under tjugo år, räknat från den tid konverteringsrätten börjar. Hälften av obligationslånet övertages den 1 juni 1915, den andra hälften senast inom utgången av år 1917.

§ 5. Staten förbinder sig att med det i § 1 omnämnda aktiebolag avsluta kontrakt i överensstämmelse med bifogade förslag (= bil. 4) samt att, i ersättning för vad bankerna i denna överenskommelse åtaga sig, till bankerna erlægga en kontant provision av 2 % å preferensaktiekapitalet samt $1\frac{1}{2}$ % å obligationslånets belopp. Provisionen å obligationslånet betalas i den mån bankerna äro skyldiga att övertaga obligationerna.

§ 6. För vad bankerna här ovan åtagit sig svara de en för alla och alla för en.

Härav äro fem lika lydande exemplar upprättade och utväxlade.

Stockholm den 11 december 1914.

STOCKHOLMS ENSKILDA BANK

Nachmanson

/ *Witus Nyman*

SKANDINAVISKA KREDITAKTIEBOLAGET

P. R. Rabe

/ *J. Wierth*

AKTIEBOLAGET STOCKHOLMS HANDELSBANK

Carl Frisk

Philipson

/ *Carl Glimstedt*

AKTIEBOLAGET SVERIGES PRIVATA CENTRALBANK

O. Rydbeck

Åke Belfrage

Förestående avtal godkännes.

Stockholm den 15 december 1914.

Å KUNGL. MAJ:TS OCH KRONANS VÄGNAR:

Axel Wennersten

Herr statsrådet Axel Wennerstens egenhändiga namnteckning
bevittna:

H. Themptander

Einar Hennings

*Stiftelseurkund för Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet
den 15 december 1914*

Undertecknade, samtliga i Sverige bosatta svenska undersåtar, hava överenskommit att för här nedan nämnda ändamål stifta ett aktiebolag enligt bestämmelserna i 1910 års lag om aktiebolag och hava för detta bolag förenat oss om följande huvudgrunder.

1. Bolagets namn skall vara A.B. Svenska tobaksmonopolet. Det skall hava till ändamål att utöva svenska statens monopol å tobakstillverkningen inom riket ävensom idka handel med tobaksvaror.

2. Aktiekapitalet skall utgöra lägst 17.000.000 kronor och högst 51.000.000 kronor.

3. Aktie skall lyda å 100 kronor och skola aktiebrev ställas till viss man.

4. Bolagets styrelse skall hava sitt säte i Stockholm.

5. Aktiebrev skola utfärdas i två serier, betecknade med litt. A och litt. B, och utgöres serien A av preferensaktier samt serien B av stamaktier, med särskild nummerföljd inom vardera serien.

Preferensaktie kan ägas endast av svenska staten eller av svensk undersåte och stamaktie endast av svenska staten eller av svensk undersåte, som därtill erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd.

Preferensaktiekapitalet skall utgöra 17.000.000 kronor.

Alla andra aktier skola vara stamaktier. Rätt till teckning av stamaktier vare sig vid bolagets bildande eller vid ökning av aktiekapitalet skall tillkomma endast svenska staten.

Preferensaktierna skola framför stamaktierna medföra företrädesrätt till årlig utdelning av bolagets vinst intill 6 % å preferensaktiebeloppet ävensom rätt att, därest under ett eller flera år sådan utdelning ej lämnats, av följande årens vinster bekomma vad däri brustit, innan utdelning å stamaktierna må äga rum. Härefter skola å stamaktierna utdelas intill 6 %.

Giver bolagets rörelse utdelningsbar vinst utöver 6 % å aktiekapitalet, skall den överskjutande vinsten sålunda fördelas, att för varje $\frac{1}{8}$ %, som härav tillfaller stamaktie, $\frac{1}{8}$ % skall tillfalla preferensaktie, intill dess varje preferensaktie erhållit tillhopa 7 %, varefter återstående vinst fördelas så, att för varje $\frac{1}{10}$ % å stamaktie $\frac{1}{10}$ % skall tillfalla preferensaktie.

Upplöses bolaget, skall innehavare av preferensaktie hava företrädesrätt framför stamaktiernas ägare till erhållande ur bolagets tillgångar av aktiens nominella värde jämte 6 % utdelning, i den mån sådan ej guldits.

6. Bolagets styrelse skall bestå av sex eller åtta ledamöter med en suppleant för varje styrelseledamot.

Halva antalet styrelseledamöter jämte suppleanter för dem skola utses av Kungl. Maj:t, och skall av de sålunda utsedda en tillika vara jourhavande direktör. Övriga styrelseledamöter jämte suppleanter för dem skola väljas av preferensaktieägarna, och skall bland sistnämnda ledamöter en av bolagets styrelse utses att tillika vara bolagets verkställande direktör.

Såväl ledamöter som suppleanter skola väljas för tre år i sänder, dock skola de av preferensaktieägarna utsedda ledamöterna och suppleanterna första gången väljas för allenast ett år, varjämte samtliga första gången utsedda styrelseledamöter och suppleanter skola kvarstå intill första ordinarie bolagsstämman efter den period, för vilken de blivit utsedda. Avgående styrelseledamot och suppleant skall kunna återväljas.

Styrelsen skall vara beslutförlig när minst två tredjedelar av styrelsens ledamöter, däribland minst två av de utav Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna eller deras suppleanter, äro närvarande.

Ordförande vid styrelsesammanträde skall alltid vara en av de utav Kungl. Maj:t utsedda styrelseledamöterna.

7. Vid bolagsstämma må envar röstberättigad rösta för fulla antalet aktier, som han äger eller för vilka han har att såsom ombud föra talan, dock må vid val av styrelse och revisorer rösträtt utövas endast för preferensaktierna.

8. Kallelse till bolagsstämma ävensom andra meddelanden till aktieägarna skola kungöras i Post- och Inrikes Tidningar samt i minst en annan i Stockholm utkommande daglig tidning. Kungörelse angående bolagsstämma skall vara införd i nämnda tidningar senast två veckor före stämman.

9. För tecknade aktier skall betalning erläggas å de tider, som i teckningslistorna kungöras, med iakttagande av att full betalning för desamma skall erläggas sist inom två år från den dag, då bolaget bildas.

10. Efter utgången av år 1924 må aktiekapitalet nedsättas genom preferensaktiernas inlösen till nominella värdet med tillägg av den å aktierna belöpande vinst för sista räkenskapsåret.

Stockholm den 15 december 1914.

STOCKHOLMS ENSKILDA BANK

Nachmanson

/ *Witus Nyman*

SKANDINAVISKA KREDITAKTIEBOLAGET

J. C:son Kjellberg

P. R. Rabe

AKTIEBOLAGET STOCKHOLMS HANDELSBANK

Carl Frisk

Philipson

AKTIEBOLAGET SVERIGES PRIVATA CENTRALBANK

O. Rydbeck

Joh. Hellner

/ *L. O. Andersson*

Att ofvanstående bankers firmor tecknats egenhändigt, Stockholms Enskilda Banks af Bankdirektören J. Nachmanson, Skandinaviska Kredit Aktiebolagets af Bankdirektörerna J. C:son Kjellberg och P. R. Rabe, Aktiebolaget Stockholms Handelsbanks af Bankdirektörerna Carl Frisk och M. Philipson samt Aktiebolaget Sveriges Privata Centralbanks af Bankdirektören O. Rydbeck äfvensom att Justitierådet Joh. Hellner här ofvan egenhändigt tecknat sitt namn intyga: *K. J. Carlsson* *Karl Axel Riben*

Bolagsordning för Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet

Antagen vid konstituerande bolagsstämma

den 23 december 1914

§ 1. Detta bolag, vars firma är A.B. Svenska tobaksmonopolet, är grundat på aktier med begränsad ansvarighet enligt bestämmelserna i 1910 års lag om aktiebolag.

§ 2. Bolaget har till ändamål att utöva svenska statens monopol å tobakstillverkningen inom riket, ävensom idka handel med tobaksvaror.

§ 3. Bolagets aktiekapital skall utgöra lägst 17.000.000 kronor och högst 51.000.000 kronor.

§ 4. Aktie skall lyda å 100 kronor, och skola aktiebrev ställas till viss man.

§ 5. Bolagets styrelse har sitt säte i Stockholm.

§ 6. Aktiebrev utfärdas i två serier, betecknade med litt. A och litt. B, och utgöres serien A av preferensaktier samt serien B av stamaktier, med särskild nummerföljd inom vardera serien.

Preferensaktie kan ägas endast av svenska staten eller av svensk undersäte och stamaktie endast av svenska staten eller av svensk undersäte, som därtill erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd.

Preferensaktiekapitalet skall utgöra 17.000.000 kronor.

Alla andra aktier skola vara stamaktier. Rätt till teckning av stamaktier, vare sig vid bolagets bildande eller vid ökning av aktiekapitalet, tillkommer endast svenska staten.

Preferensaktierna skola framför stamaktierna medföra företrädesrätt till årlig utdelning av bolagets vinst intill 6 % å preferensaktie-

beloppet, ävensom rätt att, därest under ett eller flera år sådan utdelning ej lämnats, av följande årens vinster bekomma vad däri brustit, innan utdelning å stamaktierna må äga rum. Härefter skola å stamaktierna utdelas intill 6 %.

Giver bolagets rörelse utdelningsbar vinst utöver 6 % å aktiekapitalet, skall den överskjutande vinsten sålunda fördelas, att för varje $\frac{7}{8}$ %, som härav tillfaller stamaktie, $\frac{1}{8}$ % skall tillfalla preferensaktie, intill dess varje preferensaktie erhållit tillhoppa 7 %, varefter återstående vinst fördelas så, att för varje $\frac{9}{10}$ % å stamaktie $\frac{1}{10}$ % skall tillfalla preferensaktie.

Upplöses bolaget, skall innehavare av preferensaktie hava företrädesrätt framför stamaktiernas ägare till erhållande ur bolagets tillgångar av aktiens nominella värde jämte 6 % utdelning, i den mån sådan ej guldits.

§ 7. Bolagets styrelse består av sex eller åtta ledamöter med en suppleant för varje styrelseledamot.

Kungl. Maj:t utser halva antalet styrelseledamöter jämte suppleanter för dem, och skall av de sålunda utsedda en tillika vara jourhavande direktör. Övriga styrelseledamöter jämte suppleanter för dem väljas av preferensaktieägarna, och skall bland sistnämnda ledamöter en av bolagets styrelse utses att tillika vara bolagets verkställande direktör.

Såväl ledamöter som suppleanter väljas för tre år i sänder; dock skola de av preferensaktieägarna utsedda ledamöterna och suppleanterna första gången väljas för allenast ett år, varjämte samtliga första gången utsedda styrelseledamöter och suppleanter skola kvarstå intill första ordinarie bolagsstämman efter den period, för vilken de blivit utsedda. Avgående styrelseledamot och suppleant kan återväljas.

Styrelsen är beslutför, när minst två tredjedelar av styrelsens ledamöter, däribland minst två av de utav Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna eller deras suppleanter, äro närvarande.

Ordförande vid styrelsesammanträde skall alltid vara en av de utav Kungl. Maj:t utsedda styrelseledamöterna.

§ 8. Bolagets firma tecknas av den eller dem, som styrelsen därtill inom eller utom styrelsen utser.

§ 9. För granskning av styrelsens förvaltning och bolagets räkenskaper utses årligen fyra revisorer jämte lika många suppleanter för dem. Av dessa utser Kungl. Maj:t två revisorer och två suppleanter. Övriga revisorer och suppleanter utses av preferensaktieägarna.

§ 10. Ersättningarna till de av Kungl. Maj:t utsedda styrelseledamöterna och revisorerna bestämmas av Kungl. Maj:t.

§ 11. Bolagets räkenskaper skola den 31 december varje år i fullständig bokslut sammanföras. Bokslutet skall vara verkställt senast den 1 april påföljande år, då räkenskaperna jämte tillhörande handlingar ävensom av styrelsen avgiven förvaltningsberättelse jämte vinst- och förlusträkning samt balansräkning för senaste räkenskapsåret skola för granskning överlämnas till de utsedda revisorerna, vilka senast den 1 maj böra över granskningen avgiva skriftligt utlåtande, däri ansvarsfrihet för styrelsen bestämt tillstyrkes eller avstyrkes.

§ 12. Ordinarie bolagsstämma skall hållas i Stockholm en gång om året inom maj månads utgång.

Å denna stämma skall styrelsen framlägga förvaltningsberättelse jämte vinst- och förlusträkning samt balansräkning för det förflutna räkenskapsåret tillika med revisorernas utlåtande över den av dem verkställda granskningen.

Utom övriga frågor, vilka i behörig ordning till stämmans avgörande hänskjutas, skola därjämte å densamma följande ärenden till behandling förekomma, nämligen:

- 1) fastställande av balansräkningen,
- 2) fråga om beviljande av ansvarsfrihet åt styrelsen för den tid revisorernas utlåtande avser,
- 3) fråga om användningen av den vinst, som å bolagets rörelse uppkommit, samt, därest vinstutdelning beslutes, när densamma får av aktieägarna lyftas,
- 4) bestämmande av arvoden åt de styrelseledamöter och revisorer, vilka väljas av preferensaktieägarna,

5) val av de styrelseledamöter och styrelsesuppleanter samt de revisorer och revisorssuppleanter, vilka väljas av preferensaktieägarna.

§ 13. Vid bolagsstämma må envar röstberättigad rösta för fulla antalet aktier, som han äger eller för vilka han har att såsom ombud föra talan, dock må vid val av styrelse och revisorer rösträtt utövas endast för preferensaktierna.

§ 14. Kallelse till bolagsstämma ävensom andra meddelanden till aktieägarna kungöras i Post- och Inrikes Tidningar samt i minst en annan i Stockholm utkommande daglig tidning. Kungörelse angående bolagsstämma skall vara införd i nämnda tidningar senast två veckor före stämman.

§ 15. Efter utgången av år 1924 må aktiekapitalet nedsättas genom preferensaktiernas inlösen till nominella värdet med tillägg av den å aktierna belöpande vinst för sista räkenskapsåret.

*Kontrakt mellan svenska staten och Aktiebolaget Svenska
tobaksmonopolet den 12 februari 1915*

Emellan svenska staten samt Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, i det följande benämnt bolaget, är följande överenskommelse träffad:

§ 1. Mom. A. Staten upplåter till bolaget för den tid, detta kontrakt gäller, den jämlikt förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket staten tillkommande rätten:

att inom riket tillverka tobaksvaror,

att till riket införa tobak och tobaksvaror,

att till riket införa specialmaskiner och specialverktyg för tillverkning av tobaksvaror likasom cigarrettpapper och cigarretthylsor,

att inom riket tillverka dylika specialmaskiner och specialverktyg samt cigarrettpapper och cigarretthylsor,

att innehava tobak i annan form än såsom färdig tobaksvara

samt att innehava oförmälda specialmaskiner och specialverktyg,

allt med iakttagande av de undantag och de begränsningar, som i nyssnämnda förordning stadgas.

Mom. B. Staten överlåter till bolaget den egendom, som staten förvärvar i enlighet med förordningen om vad iakttagas skall vid införande av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket.

§ 2. För vad staten enligt § 1 upplåter och överlåter erlägger bolaget likvid med belopp, motsvarande vad staten på grund av bestämmelserna uti den i § 1 mom. B angivna förordning får utbetala i inlösen, ersättning och understöd så ock i kostnader för de i för-

ordningen omförmälda kommissionernas arbete ävensom vad staten får vidkännas i kostnader för bolagets bildande samt för inkassering av de varufordringar, varom i 4 § 6 mom. nämnda förordning sägs.

I likviden skola ingå stamaktier till parikurs till belopp av 18.000.000 kronor; dock att, där hela likvidsumman överstiger 40.000.000 kronor, staten skall vara skyldig att ytterligare mottaga stamaktier till parikurs för det belopp, varmed likvidsumman överstiger 40.000.000 kronor. Det övriga av likvidsumman skall erläggas kontant, i den mån, som utbetalning från statsverket ägt rum.

§ 3. För fullgörande av den i § 2 omförmälda kontanta likvid upptager bolaget ett obligationslån å 20.000.000 kronor, löpande med 5 % årlig ränta. Lånet skall kunna konverteras efter 10 år och skall amorteras under 20 år, räknat från den tid, konverteringsrätten börjar. Skulle staten begagna sin i § 14 stadgade rätt att uppsäga detta kontrakt, skall staten övertaga betalningsansvaret för obligationslånet från och med dagen för kontraktets utlöpande.

§ 4. Kostnaden för anskaffande av det i § 3 omförmälda obligationslån skall gäldas av staten och hänföras till sådan kostnad för bolagets bildande, varom i § 2 sägs. Vad nu är sagt skall ock gälla beträffande kostnaden för stämpel å obligationerna samt å de i § 2 omförmälda stamaktier, därest sådan stämpelkostnad varder uttagen.

§ 5. Bolaget förbinder sig att noggrant uppfylla de förpliktelser, som enligt förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket åligga monopolets utöfvare.

För att för tullmyndigheterna möjliggöra utövandet av kontroll över efterlevnaden av vad i 23 § 1 mom. av nämnda förordning stadgas åligger det bolaget att tillhandahålla generaltullstyrelsen, för att utdelas till rikets tullkamrar, erforderligt antal exemplar av med avbildningar försedda uppgifter om de varumärken, som inregistrerats för bolagets räkning.

§ 6. För alla de tobaksvaror, vare sig inom riket tillverkade eller importerade, vilka av bolaget försäljas eller eljest utlämnas, ävensom för alla tobaksvaror, som enligt § 22 i förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket importeras för försäljning

eller för vilka enligt § 43 i samma förordning licensavgift skall till bolaget erläggas, skall bolaget till staten erlægga skatt till belopp, motsvarande de enligt nämnda förordning å varje tid gällande procentsatser.

Före utgången av varje månad skall bolaget till statskontoret inleverera de skattebelopp, som belöpa å de tobaksvaror, vilka bolaget under nästföregående månad levererat, eller för vilka bolaget uppburit den i 22 eller 43 § i nyssnämnda förordning stadgade licensavgift.

Skattebeloppen uträknas med ledning av bolagets böcker, och skall varje inleverering till statskontoret vara åtföljd av på nämnda böcker grundad uträkning av skattebeloppen, vilken skall vara å bolagets vägnar av verkställande direktören avgiven samt till riktigheten styrkt av den utav Kungl. Maj:t utsedde jourhavande direktören och en av de utav Kungl. Maj:t utsedda revisorerna i bolaget.

§ 7. Det åligger bolaget för vinnande av största möjliga besparing i omkostnader att å alla områden av dess verksamhet anordna driften på det mest rationella och effektiva sätt ävensom att vid fastställande av tobaksvaras priskurantpris iakttaga, att den belastning, som avser att lämna vinst å rörelsen, kommer att vila i möjligaste mån jämnt å alla varuslag.

§ 8. Utdelning till aktieägarna må ej ske, innan nedan stadgade avskrivningar och avsättning ägt rum.

Å byggnader skall årligen avskrivas 2 % och å inventarier 10 %.

Till reservfonden skall årligen avsättas 10 % av årsvinsten. Sedan reservfonden uppgår till 10 % av aktiekapitalet, skall vidare avsättning till reservfond ej äga rum.

Till pensionsfond må genom bolagsstämmans beslut avsättning äga rum av vinstmedel, som återstå, sedan till aktieägarna utdelats 6 %.

I övrigt skall avsättning till fonder ej äga rum.

Å det värde, till vilket de i § 1 mom. A omförmälda rättigheter i bolagets ingående balanskonto upptagits, skall avskrivning ej äga rum.

Skulle den enligt nu angivna regler till utdelning tillgängliga årsvinst ej förslå till 4 1/2 % utdelning å bolagets preferensaktiekapital, skall staten vara förpliktad att av de enligt § 6 influtna skattemedel före ordinarie bolagsstämman tillhandahålla bolaget så stort belopp, som erfordras för att utdelning å preferensaktierna av 4 1/2 % må kunna ske.

§ 9. Bolaget förbinder sig att i så stor utsträckning som möjligt bereda anställning för personer, som eljest skulle vara ersättningsberättigade enligt förordningen om vad iakttagas skall i avseende å införande av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket.

Erfordras för mottagande av sådan anställning hos bolaget flyttning till annan ort än personens dittillsvarende verksamhetsort, skall bolaget bestrida nödig flyttningskostnad.

§ 10. Det åligger bolaget att enligt de närmare bestämmelser, som av Kungl. Maj:t utfärdas, inlösa tobak, tobaksvaror, specialmaskiner och specialverktyg för tillverkning av tobaksvaror ävensom cigarrett-papper och cigarretthylsor, som förklarats förbrutna eller till kronan överlåtits enligt § 27 mom. 1 tullstadgan eller eljest skolat enligt tullstadgan genom tullverkets försorg å auktion försäljas.

§ 11. Det åligger bolaget att anordna fullt tillfredsställande sifferrevision.

§ 12. Skulle tvist uppstå mellan staten och bolaget rörande rätta tolkningen av detta kontrakt, skall dylik tvist avgöras enligt gällande lag om skiljemän. Skiljemännen skola vara tre till antalet och tillsättas på det sätt, att vardera parten utser en och överståthållar-ämbetet i Stockholm den tredje.

§ 13. De rättigheter, som på grund av detta kontrakt tillkomma bolaget, må icke utan statens samtycke å annan överlätas.

§ 14. Detta kontrakt gäller till utgången av år 1924 samt förlänges sedermera för tio år i sänder, där ej från statens sida uppsägning sker. Uppsägning skall ske minst 6 månader före kontraktets utlöpande.

Från bolagets sida är kontraktet ouppsägbart.

§ 15. Begagnar staten sin rätt att uppsäga kontraktet, skall staten vara skyldig att vid kontraktstidens utgång inlösa samtliga preferensaktier i bolaget till nominella värdet med tillägg av den å aktierna belöpande vinst för sista räkenskapsåret.

Stockholm den 12 februari 1915.

FÖR AKTIEBOLAGET SVENSKA TOBAKSMONOPOLET

Dess styrelse:

Joh. Hellner

Gustaf Boman Conrad Carleson Gust. Nilsson O. E. Mellgren

Per Nordenfelt O. Wallenberg C. G. Wettergren

Förestående kontrakt godkännes.

Å KUNGL. MAJ:TS OCH KRONANS VÄGNAR:

Axel Vennersten

*Tilläggsöverenskommelse till kontraktet med staten
den 3 november 1916*

Emellan Svenska staten och A.B. Svenska tobaksmonopolet är, såsom tillägg till det den 12 februari 1915 dem emellan upprättade kontrakt, följande överenskommelse träffad:

1. Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet förbinder sig att i den ordning, § 2 i ovannämnda kontrakt stadgar, lämna staten gottgörelse för de ersättningar, som utgått eller kunna komma att utgå på grund av bestämmelserna i förordningen den 11 juni 1915 om ändrad lydelse av § 9 i förordningen den 15 december 1914 om vad iakttagas skall i avseende å införande av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket.

2. Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, som genom förberörda kontrakt förbundet sig att i angiven ordning ersätta staten, vad denna utav för ändamålet anslagna 500.000 kronor kunde komma att utgiva såsom understöd enligt § 12 i ersättningsförordningen, medgiver, att denna förbindelse må omfatta jämväl vad staten kan komma att utgiva på grund av det utvidgande av rätt till sådant understöd, varom i nämnd förordning av den 17 juni 1916 blivit stadgat, dock att bolagets ersättningsskyldighet i detta avseende begränsas till högst 100.000 kronor utöver nyss omförmälta anslagna 500.000 kronor.

3. Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet förbinder sig — under villkor att bolaget lämnas fullt fria händer i avseende å varuförmedlingen mellan bolaget och minuthandeln — att, i den ordning § 2 i meranämnda kontrakt föreskriver, ersätta staten *dels* vad sta-

ten får utbetala i ersättning och understöd enligt förordningen den 17 juni 1916 om ersättning till tobaksgrossister och hos dem anställda personer med anledning av införandet av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket, så ock i kostnader för de i förordningen omförmälda kommissioners arbete, *dels ock* vad staten i ersättning får utgiva enligt förordningen den 17 juni 1916 angående utvidgad rätt till ersättning i vissa fall med anledning av införandet av statsmonopol å tobakstillverkningen i riket.

Stockholm den 3 november 1916.

AKTIEBOLAGET SVENSKA TOBAKSMONOPOLET

O. Wallenberg

Herr kapten O. Wallenbergs egenhändiga namnteckning bevittnas av:

G. Wenker

Einar Hennings

Förestående avtal godkännes.

Å KUNGL. MAJ:TS OCH KRONANS VÄGNAR:

Axel Vennersten

Herr statsrådet Axel Vennerstens egenhändiga namnteckning bevittna:

H. Themptander

Karl Skogman

*Tilläggsöverenskommelse till kontraktet med staten
den 25 februari 1922*

Emellan svenska staten samt Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet är följande tilläggsöverenskommelse träffad till det den 12 februari 1915 dem emellan ingångna avtal:

Bolaget förbinder sig att, på sätt i § 6 av nämnda kontrakt finnes stadgat, till staten erlägga skatt till belopp, motsvarande jämväl de enligt förordningen den 24 februari 1922 angående särskild skatt å tobaksvaror gällande skattesatser samt att i den ordning, samma paragraf omförmäler, till statskontoret inleverera sålunda upp-
lupna skattebelopp.

Stockholm den 25 februari 1922.

AKTIEBOLAGET SVENSKA TOBAKSMONOPOLET

Per Nordenfelt

Herr ingenjören Per Nordenfelts egenhändiga namnteckning be-
vittnas:

Eric Vasseur

O. Heigard

Förestaende avtal godkännes.

Å KUNGL. MAJ:TS OCH KRONANS VÄGNAR

F. V. Thorsson

Herr statsrådet F. V. Thorssons egenhändiga namnteckning be-
vittnas:

Gunnar Schumacher

Karl Skogman

Tilläggsöverenskommelse till kontraktet med staten
den 20 juni 1924

Emellan svenska staten samt Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet är, såsom tillägg till och med ändring av kontraktet den 12 februari 1915 följande överenskommelse träffad:

1. Bolaget förbinder sig att i den ordning, § 2, sista punkten, av huvudkontraktet stadgar, för tiden från och med den 1 juli 1925 lämna staten gottgörelse för de understödsbelopp, som kunna komma att utgå på grund av bestämmelserna i kungörelsen den 7 juli 1921 (nr 409) angående understöd i vissa fall åt genom tobaksmonopolets införande nödlidande personer eller enligt däremot svarande stadganden.

2. Bolaget förbinder sig att, utöver vad i § 5 av huvudkontraktet finnes stadgat, noggrant uppfylla de förpliktelser, som åligga monopolets utövare enligt bestämmelser, som äro eller må varda meddelade angående behandlingen av till riket inkommande tobak och tobaksvaror, samt i övrigt handhava befattningen därmed på ett för det allmänna tillfredsställande sätt.

3. För tobaksvaror, varom förmåles i § 6 av huvudkontraktet, skall bolaget, på sätt i nämnda paragraf finnes stadgat, till staten erlagga skatt till belopp, motsvarande de vid varje tid å tobaksvaror gällande skattesatser, samt i den ordning, samma paragraf omförmåler, till statskontoret inleverera sålunda upplupna skattebelopp.

4. Belopp, som enligt vad därom är särskilt stadgat skall tillgodoföras bolaget för inköp av inom riket odlad tobak, skall beräknas efter den vikt, som angives å de av kontrollstyrelsens ombud till rikstigheten bestyrkta vägsedlar rörande till bolaget levererad myckenhet av varan.

Vid inleverering till statskontoret av upplupen skatt skall bolaget göra avdrag för det belopp, som enligt vad nu sagts avser under närmast föregående månad av bolaget inköpt tobak.

5. Det åligger bolaget att vid fastställandet av tobaksvaras pris-kurantpris, varom förmäles i § 7 av huvudkontraktet, så avväga den del av belastningen å varan, som avser att lämna vinst å rörelsen, att vinsten därvid icke beräknas högre än som är erforderligt för beredande åt bolaget av skälig inkomst å rörelsen.

6. Med ändring av vad i § 14 av huvudkontraktet bestämmes skall under där angivna förutsättningar förlängning av kontraktets giltighet för tiden från och med den 1 januari 1925 ske för fem i stället för såsom nu för tio år i sänder.

Detta kontrakt skall, där ej annat i kontraktet sägs, äga tillämpning från och med den 1 juli 1924.

Genom detta kontrakt upphäves avtalet den 25 februari 1922 mellan svenska staten och bolaget.

Stockholm den 20 juni 1924.

FÖR SVENSKA STATEN:

K. J. Beskow

FÖR AKTIEBOLAGET SVENSKA TOBAKSMONOPOLET:

O. Wallenberg

Tilläggsöverenskommelse till kontraktet med staten

den 31 mars 1926

Emellan svenska staten samt Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet är överenskommelse träffad därom, att § 8 femte stycket i kontraktet den 12 februari 1915 skall erhålla följande ändrade lydelse:

I övrigt må, sedan utdelning verkställts å preferensaktierna med 7 % och å stamaktierna med 13 %, avsättning äga rum till vinstregleringsfond samt, efter det vinstregleringsfonden uppgått till 5.000.000 kronor, jämväl till andra fonder.

Stockholm den 31 mars 1926.

FÖR SVENSKA STATEN:

Ernst Wigforss

FÖR AKTIEBOLAGET SVENSKA TOBAKSMONOPOLET:

Job. Hellner

*Tilläggsöverenskommelse till kontraktet med staten**den 17 maj 1929*

Emellan svenska staten samt Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet är överenskommelse träffad därom, att §§ 6 och 14 i kontraktet den 12 februari 1915 skola erhålla följande ändrade lydelse:

§ 6. För alla de tobaksvaror, vare sig inom riket tillverkade eller importerade, vilka av bolaget försäljas eller eljest utlämnas, ävensom för alla tobaksvaror, som enligt § 22 i förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket importeras för försäljning, skall bolaget till staten erlägga skatt till belopp, motsvarande de vid varje tid å tobaksvaror gällande skattesatser.

Bolaget skall den 10, 20 och näst sista dagen i varje månad till statskontoret inleverera ett belopp, motsvarande en tredjedel av den skatt å tobaksvaror, som kan beräknas belöpa för samma månad.

I samband med den skatteleverans, som verkställs näst sista dagen i månaden, skall slutlig avräkning äga rum mellan staten och bolaget beträffande de skattebelopp, som belöpa å de tobaksvaror, vilka bolaget under nästföregående månad levererat, eller för vilka bolaget under nästföregående månad uppburit den i 22 § i nyssnämnda förordning stadgade licensavgift. Skattebeloppen uträknas med ledning av bolagets böcker, och slutavräkningen för varje månad skall vara åtföljd av å nämnda böcker grundad uträkning av skattebeloppen, vilken skall vara å bolagets vägnar avgiven av verkställande direktören samt till riktigheten styrkt av den utav Kungl. Maj:t utsedde jourhavande direktören och en av de utav Kungl. Maj:t utsedda revisorerna i bolaget.

Vid skatteleveransen näst sista dagen i månaden göres avdrag för det belopp, som, enligt vad därom är särskilt stadgat, skall tillgodo-

föras bolaget för inköp under nästföregående månad av inom riket odlad tobak. Detta belopp skall beräknas efter den vikt, som anges å de av kontrollstyrelsens ombud till riktigheten bestyrkta vägsedlar rörande till bolaget levererad myckenhet av varan.

§ 14. Detta kontrakt gäller till utgången av år 1930 samt förlänges sedermera för ett år i sänder, där ej från statens sida uppsägning sker. Uppsägning skall ske minst sex månader före kontraktets utlöpande.

Från bolagets sida är kontraktet ouppsägbart.

Denna överenskommelse skall äga tillämpning från och med den 1 juli 1929.

Genom denna överenskommelse upphävas punkterna 3, 4 och 6 i tilläggsavtalet den 20 juni 1924 mellan svenska staten och bolaget.

Stockholm den 17 maj 1929.

FÖR SVENSKA STATEN:

Nils Wohlin

FÖR AKTIEBOLAGET SVENSKA TOBAKSMONOPOLET:

Job. Hellner

*Avtal angående utövandet av statens
tobaksmonopol den 26 maj 1930*

Emellan staten samt Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, här nedan benämnt bolaget, är följande avtal träffat:

§ 1. Med föranledande av 1 § i förordningen den 15 december 1914 (nr 436) angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket upplåter Kungl. Maj:t å statens vägnar härmed för en tid av sex år från och med den 1 januari 1931 till och med den 31 december 1936 åt bolaget utövandet av staten uteslutande tillkommande rättighet att i riket tillverka tobaksvaror med de rättigheter och skyldigheter, som därmed följa, och med iakttagande av de undantag och begränsningar, som i nyssnämnda förordning stadgas. För upplåtelsen skola i övrigt följande villkor gälla.

§ 2. Bolaget utfäster sig att, så snart ske kan, genomföra de ändringar i sin bolagsordning, som härvid fogad bilaga utvisar.

§ 3. Bolaget må icke idka annan rörelse än sådan, som avser tobak och tobaksvaror, eller annan verksamhet än den, som äger samband med sagda rörelse.

Bolagets rörelse skall utövas i egen drift.

§ 4. Det åligger bolaget:

att under den tid, avtalet gäller, utöva statens tobaksmonopol på sätt förutsättes i förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket och därvid noggrant uppfylla de förpliktelser, som enligt nämnda förordning åligger monolets utöware,

att vid inköp, tillverkning och försäljning av tobaksvaror bedriva verksamheten på sådant sätt, att garanti vinnes för varor av god och jämn beskaffenhet, att behörig hänsyn tages till den konsumerande allmänhetens smak och vanor, och att den belastning, som avser att lämna vinst å rörelsen, kommer att vila i möjligaste mån jämnt å alla varuslag,

att vid försäljning av tobaksvaror tillämpa sådana prissättningsgrunder, att under beaktande av önskvärdheten att undvika allt för ofta återkommande ändringar i prissättningen, bolaget icke beredes större inkomst av rörelsen, än att bolaget efter avskrivning och avsättning till fonder, i den mån sådan avsättning må förekomma, med säkerhet må kunna lämna vederbörlig utdelning å aktiekapitalet, och att vid prissättningen tillse, att den konsumerande allmänheten skyddas mot obehörig fördyring av varorna,

samt att, för vinnande av största möjliga besparing av omkostnader, å alla områden av sin verksamhet handhava rörelsen och anordna driften på det mest rationella och effektiva sätt.

§ 5. För alla de tobaksvaror, vare sig inom riket tillverkade eller importerade, vilka av bolaget försäljas eller eljest utlämnas, ävensom för alla tobaksvaror, som enligt 22 § i förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket importeras för försäljning, skall bolaget till staten erlægga skatt till belopp motsvarande de vid varje tid å tobaksvaror gällande skattesatser.

Bolaget skall den 10, 20 och näst sista dagen i varje månad till statskontoret inleverera ett belopp, motsvarande en tredjedel av den skatt å tobaksvaror, som kan beräknas belöpa för samma månad.

I samband med den skatteleverans, som verkställes näst sista dagen i månaden, skall slutlig avräkning äga rum mellan staten och bolaget beträffande de skattebelopp, som belöpa å de tobaksvaror, vilka bolaget under nästföregående månad levererat, eller för vilka bolaget under nästföregående månad uppburit den i 22 § i nyssnämnda förordning stadgade licensavgift. Skattebeloppen uträknas med ledning av bolagets böcker, och slutavräkningen för varje månad skall vara åtföljd av å nämnda böcker grundad uträkning av skattebeloppen,

vilken skall vara å bolagets vägnar avgiven av verkställande direktören samt till riktigheten styrkt av jourhavande revisorn.

Vid skatteleveransen nästa sista dagen i månaden göres avdrag för det belopp, som, enligt vad därom är särskilt stadgat, skall tillgodoföras bolaget för inköp under nästföregående månad av inom riket odlad tobak. Detta belopp skall beräknas efter den vikt, som anges å de av kontrollstyrelsens ombud till riktigheten bestyrkta vägsedlar rörande till bolaget levererad myckenhet av varan.

§ 6. Det åligger bolaget att enligt de närmare bestämmelser, som därom äro eller varda utfärdade, inlösa tobak, tobaksvaror, specialmaskiner och specialverktyg för tillverkning av tobaksvaror ävensom cigarettpapper och cigaretthylsor, vilka förklarats förbrutna eller eljest skolat enligt tullstadgan genom tullanstats försorg försäljas å offentlig auktion.

§ 7. Bolaget förbinder sig att noggrant uppfylla de förpliktelser, som åligger monopolets utövare enligt bestämmelser, som äro eller må varda meddelade angående behandlingen av till riket inkommande tobak och tobaksvaror, samt i övrigt handhåva befattningen därmed på ett för det allmänna tillfredsställande sätt.

§ 8. Bolaget förbinder sig att lämna staten kontant gottgörelse för de understödsbelopp, som kunna komma att utgå på grund av bestämmelserna i kungörelsen den 7 juli 1921 (nr 409) angående understöd i vissa fall å genom tobaksmonopolets införande nödlidande personer eller enligt däremot svarande stadganden.

§ 9. Bolaget förbinder sig att, så snart ske kan, nedsätta sitt aktiekapital genom inlösen av samtliga preferensaktier ävensom att inbjuda de intressenter, som av Kungl. Maj:t anvisas, till teckning av nya preferensaktier i bolaget till ett belopp av 1,000,000 kronor.

Staten skall hava rätt att, därest den så påfordrar och erbjuder lika förmånliga villkor, som vid upplåning hos annan kunna erhållas, lämna bolaget lån för inlösen av preferensaktier ävensom övrig kredit intill det belopp, av vilket bolaget har mera stadigvarande behov.

§ 10. För beredande av frågor, som skola avgöras av styrelsen, ävensom för behandling av andra spörsmål av större betydelse för bolagets verksamhet skall finnas ett direktörsråd. Rådet består förutom av verkställande direktören av två personer, som styrelsen utser, därav minst en bland de av Kungl. Maj:t förordnade styrelseledamöterna. Därjämte deltagar i rådets överläggningar men icke i dess beslut den eller de avdelningschefer, på vilkas handläggning ärendet ankommer. Styrelsen utser ordförande och vice ordförande i rådet, vilket sammanträder på kallelse av ordföranden eller verkställande direktören.

I en av styrelsen utfärdad instruktion bestämmes närmare området för rådets verksamhet. Åtgärd i strid mot något av rådet gjort uttalande må icke vidtagas av verkställande direktören eller annan, med mindre styrelsen godkänner den ifrågasatta åtgärden.

Vid rådets sammanträden skall föras protokoll, varav avskrift omedelbart efter justeringen tillställs samtliga styrelseledamöter och revisorer.

§ 11. 1. Bolaget åtager sig att med belopp, som fastställas av Kungl. Maj:t, gälda ersättningar till styrelseledamot, styrelsesuppleant och revisor, som utsetts av Kungl. Maj:t, samt till revisor, som utsetts av fullmäktige i riksgäldskontoret.

2. Bolaget må ej för å bolagsstämma utsedd styrelseledamot och suppleant bestämma högre ersättning än av Kungl. Maj:t fastställts för av Kungl. Maj:t utsedd styrelseledamot och suppleant.

§ 12. Bolaget skall till revisorernas disposition ställa erforderliga penningmedel att av dem användas för anordnande av sifferrevision och övrig kontroll, som de pröva nödig.

§ 13. Bolaget må ej efter denna dag utan Kungl. Maj:ts medgivande förvärva aktie eller andel i annat företag.

§ 14. Bolaget må ej efter denna dag sluta avtal, som innefattar åtagande för längre tid än den, för vilken monopolrättigheten upplåtits åt bolaget, utan så är, att minst tre av de utav Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna i bolagets styrelse biträda beslut därom; dock må utan

hinder härav hyresavtal slutas till fardag, som infaller näst efter utgången av nämnda tid.

§ 15. 1. Bolaget må årligen avskriva å byggnaders anskaffningsvärde högst 2 % och å inventariers anskaffningsvärde högst 15 %. För ytterligare avskrivningar som ej enligt lag skola ske, fordras Kungl. Maj:ts medgivande.

2. Skulle den till utdelning tillgängliga årsvinsten ej förslå till 5 1/2 % utdelning å bolagets preferensaktiekapital, skall staten vara förpliktad att av de enligt § 5 influtna skattemedel tillgodoföra bolaget så stort belopp, som erfordras för att utdelning å preferensaktierna av 5 1/2 % må kunna ske.

§ 16. Bolaget förbinder sig att, så snart ske kan, avveckla Aktiebolaget Havannamagasinet.

§ 17. Därest annan än bolaget erhåller rättighet att utöva statens tobaksmonopol för tid efter den, under vilken detta avtal är gällande skall den nye innehavaren berättigas och förpliktas att övertaga bolagets för rörelsens bedrivande erforderliga tillgångar, såsom varulager, fastigheter, inventarier, förbrukningsartiklar, recepter m. m., ävensom förpliktas att, i den mån sådant lämpligen kan ske, bibehålla hos bolaget anställd personal. Vid överlåtelse, som nu sagts, skall värdering av tillgångar, som ifrågakomma till övertagande, i den mån överenskommelse ej kan träffas, hänskjutas till avgörande enligt lagen om skiljemän.

§ 18. De rättigheter, som på grund av detta avtal tillkomma bolaget, må icke utan statens samtycke å annan överlätas.

§ 19. Skulle tvist uppstå mellan staten och bolaget rörande rätta tolkningen av detta avtal, skall dylik tvist avgöras enligt lagen om skiljemän.

§ 20. Detta avtal skall, där ej annat i avtalet sägs, äga tillämpning från och med ingången av år 1931, vid vilken tidpunkt kontraktet den 12 februari 1915 mellan staten och bolaget med därtill hörande tilläggsavtal upphör att gälla.

§ 21. Av detta avtal äro två exemplar upprättade och mellan parterna utväxlade.

Stockholm den 26 maj 1930.

FÖR SVENSKA STATEN
enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande:
Adolf Dahl

FÖR AKTIEBOLAGET SVENSKA TOBAKSMONOPOLET
enligt bolagsstämmans bemyndigande:
Joh. Hellner

Statsrådet Adolf Dahls och f. d. justitierådet Joh. Hellners egenhändiga namnteckningar bevittna:

Kurt Bergendal

Eric Vasseur

Bolagsordning för Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet
Antagen vid konstituerande bolagsstämma den 23 december 1914,
med ändringar beslutade vid extra bolagsstämma
den 17 november 1930

§ 1. Detta bolag, vars firma är Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, är grundat på aktier med begränsad ansvarighet enligt bestämmelserna i 1910 års lag om aktiebolag.

§ 2. Bolaget har till ändamål att utöva svenska statens monopol på tobakstillverkningen inom riket, ävensom idka handel med tobaksvaror.

§ 3. Bolagets aktiekapital skall utgöra lägst 17.000.000 kronor och högst 51.000.000 kronor.

§ 4. Aktie skall lyda på 100 kronor, och skola aktiebrev ställas till viss man.

§ 5. Bolagets styrelse har sitt säte i Stockholm.

§ 6. Aktiebrev utfärdas i två serier, betecknade med litt. A och litt B, och utgöres serien A av preferensaktier samt serien B av stamaktier, med särskild nummerföljd inom vardera serien.

Preferensaktie kan ägas endast av svenska staten eller av svensk undersäte och stamaktie endast av svenska staten eller av svensk undersäte, som därtill erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd.

Preferensaktiekapitalet skall utgöra högst 17.000.000 kronor.

Alla andra aktier skola vara stamaktier.

Vid ökning av aktiekapitalet skola aktieägarna hava rätt, ägare av stamaktier med företräde framför ägare av preferensaktier, till

teckning eller erhållande av de nya aktierna, envar i förhållande till förutvarande innehav av stamaktier respektive preferensaktier.

Bolagets aktier skola medföra rätt till årlig vinstutdelning med högst $5\frac{1}{2}\%$ å aktiebeloppet, och skall företrädesrätt tillkomma preferensaktierna framför stamaktierna till vinstutdelning med ett belopp, motsvarande $5\frac{1}{2}\%$ å preferensaktiebeloppet.

Upplöses bolaget, skola ägarna av preferensaktier hava företrädesrätt framför stamaktiernas ägare till erhållande ur bolagets tillgångar av akties nominella värde jämte $5\frac{1}{2}\%$ ränta, i den mån sådan ej genom utdelning guldits. All återstående behållning fördelas å stamaktierna.

§ 7. 1. Bolagets styrelse består av åtta ledamöter med fyra suppleanter för dem.

2. Kungl. Maj:t utser fyra ledamöter i styrelsen, därav en såsom ordförande och en såsom vice ordförande, samt två suppleanter. Övriga styrelseledamöter och suppleanter utses å ordinarie bolagsstämma.

Såväl ledamöter som suppleanter utses för två år i sänder, så att två ledamöter och en suppleant bland de av Kungl. Maj:t utsedda och likaledes två ledamöter och en suppleant bland de å bolagsstämma utsedda avgå varje år; och skola i följd härav, när styrelseledamöter och suppleanter utses år 1931, av Kungl. Maj:t två ledamöter och en suppleant samt å bolagsstämma likaledes två ledamöter och en suppleant utses för blott ett år. Därest styrelseledamot eller suppleant avgår före utgången av den tid, för vilken han blivit utsedd, skall i hans ställe annan utses för den återstående tiden.

Styrelsen utser verkställande direktör för bolaget.

3. Styrelsen sammanträder på kallelse av ordföranden i regel minst en gång i månaden och eljest så ofta ärendenas behandling det fordrar. Sammanträde skall ock utlysas, när minst två styrelseledamöter det påkalla.

4. Därest såväl ordföranden som vice ordföranden äro förhindrade att närvara vid styrelsesammanträde, skall ordet föras av annan bland de utav Kungl. Maj:t utsedda styrelseledamöterna.

Styrelsen är beslutför, när fyra av styrelsens ledamöter, däribland minst två av de utav Kungl. Maj:t utsedda, finnas tillstädes. Frågor av större betydelse skola, därest minst två ledamöter så påfordra, behandlas vid två styrelsesammanträden.

Vid lika röstetal äger ordföranden utslagsröst.

Beslut om avtal, som innefattar åtagande för längre tid än den, för vilken monopolrättigheten upplåtits åt bolaget, är ej giltigt, med mindre det biträdes av minst tre av de utav Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna; dock må utan hinder härav hyresavtal slutas till far-dag, som infaller näst efter utgången av nämnda tid.

5. Vid styrelsens sammanträden skall föras protokoll, varav avskrift omedelbart efter justeringen tillställs samtliga revisorer.

§ 8. Bolagets firma tecknas av den eller dem, som styrelsen därtill inom eller utom styrelsen utser.

§ 9. 1. För granskning av styrelsens förvaltning och bolagets räkenskaper skall finnas en revision, bestående av fem revisorer jämte lika många suppleanter.

2. Ä ordinarie bolagsstämma utses årligen en revisor och en suppleant för tiden till och med nästa ordinarie bolagsstämma.

Kungl. Maj:t äger utse en revisor och en suppleant för tiden från en ordinarie bolagsstämma till och med den ordinarie bolagsstämman två år därefter. Av Kungl. Maj:t förordnad revisor skall vara jourhavande revisor; och må härtill endast förordnas av handelskammare auktoriserad revisor eller person, som äger med sådan revisor jämförliga kvalifikationer.

Fullmäktige i riksgäldskontoret äga årligen utom sig utse tre revisorer och tre suppleanter för tiden från den ordinarie bolagsstämman under löpande kalenderår till och med nästa ordinarie bolagsstämma. Begagnas icke denna befogenhet, äger i stället Kungl. Maj:t meddela erforderliga förordnanden.

3. Revisionen utser inom sig ordförande och vice ordförande.

Revisionen sammanträder på kallelse första gången av chefen för finansdepartementet och därefter av ordföranden minst en gång

varje kalenderkvartal och eljest, då ordföranden eller minst två revisorer anse det erforderligt.

4. Vid revisionens sammanträden skall föras protokoll.

§ 10. Ersättningar till styrelseledamot, styrelseuppleant och revisor, som utsetts av Kungl. Maj:t, samt till revisor, som utsetts av fullmäktige i riksgäldskontoret, bestämmas av Kungl. Maj:t.

§ 11. Bolagets räkenskaper skola den 31 december varje år i fullständigt bokslut sammanföras. Bokslutet skall vara verkställt senast den 1 april påföljande år, då räkenskaperna jämte tillhörande handlingar ävensom av styrelsen avgiven förvaltningsberättelse jämte vinst- och förlusträkning samt balansräkning för senaste räkenskapsåret skola för granskning överlämnas till de utsedda revisorerna, vilka senast den 1 maj böra över granskningen avgiva skriftligt utlåtande, däri ansvarsfrihet för styrelsen bestämt tillstyrkes eller avstyrkes.

§ 12. Ordinarie bolagsstämma skall hållas i Stockholm en gång om året inom maj månads utgång.

Å denna stämma skall styrelsen framlägga förvaltningsberättelse jämte vinst- och förlusträkning samt balansräkning för det förflutna räkenskapsåret tillika med revisorernas utlåtande över den av dem verkställda granskningen.

Utom övriga frågor vilka i behörig ordning till stämmans avgörande hänskjutas, skola därjämte å densamma följande ärenden till behandling förekomma, nämligen:

- 1) fastställande av balansräkningen,
- 2) fråga om beviljande av ansvarsfrihet åt styrelsen för den tid revisorernas utlåtande avser,
- 3) fråga om användningen av den vinst, som å bolagets rörelse uppkommit, samt, därest vinstutdelning beslutes, när densamma får av aktieägarna lyftas,
- 4) val av styrelseledamöter och suppleanter,
- 5) val av en revisor och en suppleant,
- 6) bestämmande av ersättningar åt de styrelseledamöter och styrelseuppleanter samt den revisor, som utses å bolagsstämma.

§ 13. Vid bolagsstämma må envar röstberättigad rösta för fulla antalet aktier, som han äger eller för vilka han har att såsom ombud föra talan, dock må vid val av styrelse och revisorer rösträtt utövas endast för preferensaktierna.

§ 14. Kallelse till bolagsstämma ävensom andra meddelanden till aktieägarna kungöras i Post- och Inrikes Tidningar samt i minst en annan i Stockholm utkommande daglig tidning. Kungörelse angående bolagsstämma skall vara införd i nämnda tidningar senast två veckor före stämman.

§ 15. Efter utgången av år 1924 må aktiekapitalet nedsättas genom preferensaktiernas inlösen till nominella värdet med tillägg av den å aktierna belöpande vinst för sista räkenskapsåret.

Overgångsbestämmelse

Bestämmelsen i § 6 om begränsning av vinstutdelningen å stamaktierna skall ej gälla i avseende å utdelning å stamaktierna för år 1930.

*Avtal angående utövandet av statens
tobaksmonopol den 5 maj 1936*

Emellan staten samt Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, här nedan benämnt bolaget, är följande avtal träffat:

§ 1. Med föranledande av 1 § i förordningen den 15 december 1914 (nr 436) angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket upplåter Kungl. Maj:t å statens vägnar härmed för en tid av sex år från och med den 1 januari 1937 till och med den 31 december 1942 åt bolaget utövandet av staten uteslutande tillkommande rättighet att i riket tillverka tobaksvaror med de rättigheter och skyldigheter som därmed följa, och med iakttagande av de undantag och begränsningar, som i nyssnämnda förordning stadgas. För upplåtelsen skola i övrigt följande villkor gälla.

§ 2. Bolaget må icke idka annan rörelse än sådan, som avser tobak och tobaksvaror, eller annan verksamhet än den, som äger samband med sagda rörelse.

Bolagets rörelse skall utövas i egen drift.

§ 3. Det åligger bolaget:

att under den tid, avtalet gäller, utöva statens tobaksmonopol på sätt förutsättes i förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket och därvid noggrant uppfylla de förpliktelser, som enligt nämnda förordning åligger monolets utövarer,

att vid inköp, tillverkning och försäljning av tobaksvaror bedriva verksamheten på sådant sätt, att garanti vinnes för varor av god och jämn beskaffenhet, att behörig hänsyn tages till den konsumerande allmänhetens smak och vanor, och att den belastning, som

avser att lämna vinst å rörelsen, kommer att vila i möjligaste mån jämnt å alla varuslag,

att vid försäljning av tobaksvaror tillämpa sådana prissättningsgrunder, att, under beaktande av önskvärdheten att undvika allt för ofta återkommande ändringar i prissättningen, bolaget icke beredes större inkomst av rörelsen, än att bolaget efter avskrivning och avsättning till fonder, i den mån sådan avsättning må förekomma, med säkerhet må kunna lämna vederbörlig utdelning å aktiekapitalet, och att vid prissättningen tillse, att den konsumerande allmänheten skyddas mot obehörig fördyring av varorna,

samt att, för vinnande av största möjliga besparing av omkostnader, å alla områden av sin verksamhet handhava rörelsen och anordna driften på det mest rationella och effektiva sätt.

§ 4. För alla de tobaksvaror, vare sig inom riket tillverkade eller importerade, vilka av bolaget försäljas eller eljest utlämnas, ävensom för alla tobaksvaror, som enligt 22 § i förordningen angående statsmonopol å tobakstillverkningen i riket importeras för försäljning, skall bolaget till staten erlægga skatt till belopp, motsvarande de vid varje tid å tobaksvaror gällande skattesatser.

Bolaget skall den 10, 20 och näst sista dagen i varje månad till statskontoret inleverera ett belopp, motsvarande en tredjedel av den skatt å tobaksvaror, som kan beräknas belöpa för samma månad.

I samband med den skatteleverans, som verkställs näst sista dagen i månaden, skall slutlig avräkning äga rum mellan staten och bolaget beträffande de skattebelopp, som belöpa å de tobaksvaror, vilka bolaget under nästföregående månad levererat, eller för vilka bolaget under nästföregående månad uppburit den i 22 § i nyssnämnda förordning stadgade licensavgift. Skattebeloppen uträknas med ledning av bolagets böcker, och slutavräkningen för varje månad skall vara åtföljd av å nämnda böcker grundad uträkning av skattebeloppen, vilken skall vara å bolagets vägnar avgiven av verkställande direktören samt till riktigheten styrkt av jourhavande revisorn.

Vid skatteleveransen näst sista dagen i månaden göres avdrag för det belopp, som, enligt vad därom är särskilt stadgat, skall tillgodoföras bolaget för inköp under nästföregående månad av inom riket

odlad tobak. Detta belopp skall beräknas efter den vikt, som anges af de av kontrollstyrelsens ombud till riktigheten bestyrkta vågsedlar rörande till bolaget levererad myckenhet av varan.

§ 5. Det åligger bolaget att enligt de närmare bestämmelser, som därom äro eller varda utfärdade, inlösa tobak, tobaksvaror, specialmaskiner och specialverktyg för tillverkning av tobaksvaror ävensom cigarrettpapper och cigarretthylsor, vilka förklarats förbrutna eller eljest skolat enligt tullstadgan genom tullanstalts försorg försäljas å offentlig auktion.

§ 6. Bolaget förbinder sig att noggrant uppfylla de förpliktelser, som åligga monopolets utövare enligt bestämmelser, som äro eller må varda meddelade angående behandlingen av till riket inkommande tobak och tobaksvaror, samt i övrigt handhåva befattningen därmed på ett för det allmänna tillfredsställande sätt.

§ 7. Bolaget förbinder sig att lämna staten kontant gottgörelse för de understödsbelopp, som kunna komma att utgå på grund av bestämmelserna i kungörelsen den 7 juli 1921 (nr 409) angående understöd i vissa fall åt genom tobaksmonopolets införande nödlidande personer eller enligt däremot svarande stadganden.

§ 8. Staten skall hava rätt att, därest den så påfordrar och erbjuder lika förmånliga villkor, som vid upplåning hos annan kunna erhållas, lämna bolaget kredit intill det belopp, av vilket bolaget har mera stadigvarande behov.

§ 9. För beredande av frågor, som skola avgöras av styrelsen, ävensom för behandling av andra spörsmål av större betydelse för bolagets verksamhet skall finnas ett direktörsråd. Rådet består förutom av verkställande direktören av två personer, som styrelsen utser, därav minst en bland de av Kungl. Maj:ts förordnade styrelseledamöterna. Därjämte deltaga i rådets överläggningar men icke i dess beslut den eller de avdelningschefer, på vilkas handläggning ärendet ankommer. Styrelsen utser ordförande och vice ordförande i rådet, vilket sammanträder på kallelse av ordföranden eller verkställande direktören.

I en av styrelsen utfärdad instruktion bestämmes närmare området för rådets verksamhet. Åtgärd i strid mot något av rådet gjort uttalande må icke vidtagas av verkställande direktören eller annan, med mindre styrelsen godkänner den ifrågasatta åtgärden.

Vid rådets sammanträden skall föras protokoll, varav avskrift omedelbart efter justeringen tillställs samtliga styrelseledamöter och revisorer.

§ 10. 1. Bolaget åtager sig att med belopp, som fastställas av Kungl. Maj:t, gälda ersättningar till styrelseledamot, styrelsesuppleant och revisor, som utsetts av Kungl. Maj:t samt till revisor, som utsetts av fullmäktige i riksgäldskontoret.

2. Bolaget må ej för å bolagsstämma utsedd styrelseledamot och suppleant bestämma högre ersättning än av Kungl. Maj:t fastställts för av Kungl. Maj:t utsedd styrelseledamot och suppleant.

§ 11. Bolaget skall till revisorernas disposition ställa erforderliga penningmedel att av dem användas för anordnande av sifferrevision och övrig kontroll, som de pröva nödig.

§ 12. Bolaget må ej utan Kungl. Maj:ts medgivande förvärva aktie eller andel i annat företag.

§ 13. 1. Bolaget må årligen avskrika å byggnaders anskaffningsvärde högst 2 % och å inventariers anskaffningsvärde högst 15 %. För ytterligare avskrivningar som ej enligt lag skola ske, fordras Kungl. Maj:ts medgivande.

2. Skulle den till utdelning tillgängliga årsvinsten ej förslå till 5 1/2 % utdelning å bolagets preferensaktiekapital, skall staten vara förpliktad att av de enligt § 4 influtna skattemedel tillgodoföra bolaget så stort belopp, som erfordras för att utdelning å preferensaktierna av 5 1/2 % må kunna ske.

§ 14. Därest annan än bolaget erhåller rättighet att utöva statens tobaksmonopol för tid efter den, under vilken detta avtal är gällande, skall den nye innehavaren berättigas och förpliktas att övertaga bolagets för rörelsens bedrivande erforderliga tillgångar, såsom varulager, fastigheter, inventarier, förbrukningsartiklar, recepter

m. m., ävensom förpliktas att, i den mån sådant lämpligen kan ske, bibehålla hos bolaget anställd personal. Vid överlåtelse, som nu sagts, skall värdering av tillgångar, som ifrågakomma till övertagande, i den mån överenskommelse ej kan träffas, hänskjutas till avgörande enligt lagen om skiljemän.

§ 15. De rättigheter, som på grund av detta avtal tillkomma bolaget, må icke utan statens samtycke å annan överlätas.

§ 16. Skulle tvist uppstå mellan staten och bolaget rörande rätta tolkningen av detta avtal, skall dylik tvist avgöras enligt lagen om skiljemän.

Av detta avtal äro två exemplar upprättade och mellan parterna utväxlade.

Stockholm den 5 maj 1936.

FÖR SVENSKA STATEN

enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande:

Ernst Wigforss

FÖR AKTIEBOLAGET SVENSKA TOBAKSMONOPOLET

enligt bolagsstämmans bemyndigande:

Job. Hellner

*Avtal angående preferensaktiekapitalet i Aktiebolaget
Svenska tobaksmonopolet*

Sedan staten i avtal den 5 maj 1936 med Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet för en tid av sex år från och med den 1 januari 1937 till och med den 31 december 1942 åt bolaget upplåtit rätt att utöva statens tobaksmonopol, har beträffande preferensaktierna i bolaget träffats följande avtal att gälla från och med den 1 januari 1937 mellan, å ena sidan, staten och, å den andra, undertecknade:

K. Gust. Almén, vicekonsul, Nyköping,
 B. Almgren, direktör, Stockholm,
 Gust. E. Andersson, handelsföreståndare, Eskilstuna,
 Carl Backman,¹ handelsföreståndare, Ludvika,
 Edw. L:son Berger, direktör, Halmstad,
 C. G. Björkander, vicekonsul, Visby,
 Ragnar Blomquist, direktör, Stockholm,
 Axel Carlander,² grosshandlare, Göteborg,
 Sigvard Cruse, förtroendeman, Stockholm,
 J. S. Edström, direktör, Stockholm,
 Carl Eiserman J:or, direktör, Borås,
 Fritjof Ekman, ombudsman, Stockholm,
 Ax. Eliasson, förtroendeman, Stockholm,
 K. Eriksson, direktör, Stockholm,
 Oscar Falkman, direktör, Stockholm,
 H. G. Hammar, direktör, Göteborg,
 B. A. Hjorth,³ direktör, Stockholm,

¹ Sedermera ersatt av riksdagsman O. G. Karlsson, Vadstena.

² Sedermera ersatt av direktören P. O. Westerberg, Stockholm.

³ Sedermera ersatt av direktören Arnold Hjorth, Djursholm.

John Jeansson, vicekonsul, Kalmar,
Adolf af Jochnick, f. d. generaldirektör, Stockholm,
Albin Johansson, direktör, Stockholm.
Johan-Olov Johansson, ordförande hos Stockholms stadsfullmäktige,
Stockholm,
John Josephson, grosshandlare, Stockholm,
Fritz Kaijser, medicine doktor, Härnösand,
Ernst Larsson, direktör, Stockholm,
Carl Joh. Malmros, direktör, Klippan,
Erik Mellgren, e. o. hovrättsnotarie, Göteborg,
Emil Olsson, disponent, Malmö,
Fritz Olsson, hovjuvelerare, Luleå,
Charles Pennycook, disponent, Norrköping,
Björn Prytz, direktör, Göteborg,
Gustaf Söderlund, direktör, Stockholm,
H. W. Söderman, direktör, Uppsala,
L. Thorngren, direktör, Karlstad,
Frithiof Thunborg, ombudsman, Stockholm,
Astrid Uggla, änkefru, Linköping,
A. Unander-Scharin, direktör, Umeå,
Ando Wikström,¹ grosshandlare, Sundsvall,
Wilhelm Virgin, kapten, Stockholm.

§ 1. I fråga om den rätt, som, utöver vad bolagsordningen innehåller, tillkommer preferensaktierna, gäller vad i avtalet den 5 maj 1936 mellan staten och bolaget stadgas.

§ 2. Envar av preferensaktieägarna² tillförsäkrar staten rätt att, när helst Kungl. Maj:t så påfordrar, till parikurs inlösa samtliga honom tillhöriga preferensaktier eller det antal därav, som Kungl. Maj:t bestämmer, jämte kuponger, som ej förfallit till betalning, med tillägg av $5\frac{1}{2}$ % ränta, i den mån sådan ej genom utdelning guldits.

¹ Sedermera ersatt av direktören Axel Bergengren, Borås.

² Förutom de ovannämnda äro direktörerna G. Åkerlindh och pressombudsman Ragnar Casparsson, Stockholm preferensaktieägare.

§ 3. Preferensaktieägarna förbinda sig att icke överlåta aktierna till annan än staten eller den Kungl. Maj:t godkänner såsom innehavare av aktierna.

Vid överlåtelse av aktie till annan än staten skall preferensaktieägare tillförbinda ny innehavare att underkasta sig de förpliktelser, detta avtal innehåller.

§ 4. Till säkerhet för statens rättigheter enligt detta avtal pantsätta preferensaktieägarna ifrågavarande aktier, vilka för detta ändamål, in blanco transporterade, överlämnas till Sveriges riksbank under förbud för banken att annat än med Kungl. Maj:ts medgivande och på villkor, som Kungl. Maj:t må bestämma, utlämna aktierna. Och tillförsäkra preferensaktieägarna staten rätt att, om preferensaktieägarna brista i fullgörandet av åtagna förpliktelser enligt detta avtal, utan iakttagande av i lag stadgade föreskrifter, på sätt staten finner lämpligt realisera panten samt därur göra sig betald för sina ersättningsanspråk.

Utan hinder av vad nu sagts må preferensaktieägare i riksbanken eller — utan att aktierna uttagas från riksbanken — i annan bank, vars reglemente blivit av Kungl. Maj:t fastställt, ställa aktierna såsom pant med förmånsrätt framför statens ersättningsanspråk för ett fordringsbelopp av högst aktiernas parivärde jämte ränta, motsvarande den å aktierna belöpande utdelningen. Sådan pantsättning må dock ske allenast på villkor att panten ej må realiseras utan att Kungl. Maj:t på förhand underrättats och erhållit tillfälle att bevaka statens rätt.

§ 5. Om preferensaktieägarnas förpliktelser enligt detta avtal skall anteckning göras å aktiebrev.

§ 6. Av detta avtal äro två exemplar upprättade, av vilka staten tagit ett och preferensaktieägarna genom av dem utsedd representant ett.

Genom detta avtal skall avtalet den 16 december 1930 om preferensaktierna i bolaget anses vara upphävt.

Stockholm den 22 januari 1937.

*Kungl. Maj:ts instruktion för de av Kungl. Maj:t förordnade ledamöterna i styrelsen för Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet
GIVEN Stockholms slott den 30 april 1931*

Kungl. Maj:t har funnit gott bestämma, att de av Kungl. Maj:t förordnade ledamöterna i styrelsen för Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet (Tobaksmonopolet) skola, med iakttagande därjämte av vad i lagen om aktiebolag och den för Tobaksmonopolet gällande bolagsordningen stadgas rörande styrelseledamöters åligganden, ställa sig till efterrättelse följande föreskrifter:

§ 1. De av Kungl. Maj:t förordnade ledamöterna i Tobaksmonopolets styrelse skola vid fullgörandet av sitt uppdrag, med särskilt aktgivande på att statens och det allmännas intressen varda av bolaget behörigen tillvaratagna, i möjligaste mån verka för en ur olika synpunkter rationell skötsel av bolagets angelägenheter och för dylikt ändamål göra sig noggrant underrättad om bolagets förhållanden samt med uppmärksamhet följa bolagets verksamhet.

Särskilt åligger det dessa ledamöter att tillse

att Tobaksmonopolet ställer sig till efterrättelse gällande bestämmelser angående statens tobaksmonopol, föreskrifterna i den för Tobaksmonopolet gällande bolagsordningen och villkoren i avtal mellan staten och Tobaksmonopolet;

att för verkställande direktören utfärdas instruktion, däri hans huvudsakliga arbetsuppgifter, befogenheter och skyldigheter angivas;

att styrelsens förvaltningsberättelse så avfattas, att den bereder möjlighet till erhållande av tillförlitliga upplysningar om mera betydelsefulla förvaltningsåtgärder;

att Tobaksmonopolets tillgångar äro upptagna i räkenskaperna till värden, som icke överstiga de verkliga;

att endast med nödig varsamhet samt med tagen hänsyn till återförsäljarnas berättigade intressen sådana ändringar i försäljningsförhållandena vidtagas, som äro erforderliga för en rationell skötsel av bolagets rörelse; samt

att i förekommande fall gentemot de hos Tobaksmonopolet anställda arbetarna och övrig personal förfares med den särskilda hänsyn, som betingas av bolagets ställning såsom ensam arbetsgivare inom tobaksindustrien.

§ 2. Av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i Tobaksmonopolets styrelse eller, vid förfall, vederbörande suppleant bör, i den mån hinder ej möter, närvara vid styrelsens sammanträden samt vid ordinarie och extra bolagsstämmor.

§ 3. Finner ledamot sig icke kunna biträda beslut, som vid styrelsesammanträde fattas, skall han låta till protokollet anteckna sin avvikande mening.

§ 4. Vid varje sammanträde med direktörsrådet skall närvara av Kungl. Maj:t förordnad styrelseledamot, som utsetts att vara ledamot av rådet. Är han förhindrad, skall ersättare för honom i stället deltaga i sammanträdet.

Finner sådan ledamot sig icke kunna biträda beslut, som vid sammanträde med direktörsrådet fattas, skall han låta till protokollet anteckna sin avvikande mening.

§ 5. Varje Tobaksmonopolet tillhörig fabrik bör årligen besökas av någon av de av Kungl. Maj:t förordnade ledamöterna i bolagets styrelse. I den mån så finnes erforderligt, böra ock distributionskontoren besökas.

§ 6. Av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i Tobaksmonopolets styrelse skall hos styrelsens ordförande påkalla utlysande av sammanträde med styrelsen, därest till hans kännedom kommer, att i bolagets förvaltning vidtagits åtgärd i strid med något av styrelsen eller direktörsrådet fattat beslut.

Finner sådan ledamot något av bolaget eller styrelsen fattat beslut stridande mot gällande bestämmelser angående statens tobaks-

monopol eller mot föreskrifterna i bolagsordningen eller i avtal mellan staten och bolaget, eller anser han eljest något hava i bolagets förvaltning förekommit, som kan påkalla Kungl. Maj:ts uppmärksamhet, har han att ofördröjligen därom göra anmälan hos chefen för finansdepartementet eller till Kungl. Maj:t.

§ 7. Det åligger den av Kungl. Maj:t förordnade ordföranden i Tobaksmonopolets styrelse att dels i god tid före varje bolagsstämma, såväl ordinarie som extra, med Tobaksmonopolet hos chefen för finansdepartementet göra anmälan om stämman dels ock årligen, så snart ske kan, till chefen för nämnda departement ingiva styrelsens förvaltningsberättelse jämte vinst- och förlusträkning samt balansräkning.

§ 8. Av Kungl. Maj:t förordnad ledamot eller suppleant i Tobaksmonopolets styrelse må ej bekläda befattning hos bolaget eller utan Kungl. Maj:ts tillstånd för bolagets räkning åtaga sig med ersättning i någon form förenat uppdrag, ej heller utöva verksamhet stridande mot bolagets intresse.

Denna instruktion träder genast i kraft, därvid Kungl. Maj:ts instruktion den 26 februari 1915 för de av Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna i styrelsen för Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet upphör att gälla.

Det vederbörande till efterrättelse länder.

Stockholms slott den 30 april 1931.

GUSTAF

Felix Hamrin

*Tobaksmonopolets förutvarande och
nuvarande styrelse*

O r d i n a r i e

a) *Förordnade av Kungl. Maj:t:*

Ordförande: f. d. justitierådet J. Hellner 1914—1937, landshövdingen K. Levinson 1937— ;

v. ordförande: fabrikören G. Boman 1914—1915, landshövdingen A. Hammarström 1915—1934, landshövdingen K. Levinson 1934—1937, riksdagsmannen A. J. Bärq 1937— ;

riksdagsmannen G. Nilsson 1914—1926, riksdagsmannen A. J. Bärq 1926—1937, riksdagsmannen K. E. Magnusson 1937— ;

ingenjören P. Nordenfelt¹ 1914—1931, landshövdingen K. Levinson 1931—1934, byråchefen P. S. Runemark 1934— ;

b) *Valda å bolagsstämma:*

f. d. kammarrättsrådet C. Carleson 1914—1939, direktören R. Blomquist 1939— ;

hovrättsnotarien O. E. Mellgren 1914—1918, byråchefen O. F. Enbom 1918—1925, generaldirektören H. Elliot 1925—1931, direktören A. Johansson 1931— ;

kaptanen O. Wallenberg² 1914—1929, direktören G. Söderlund 1929— ;

direktören C. G. Wettergren³ 1914—1915, direktören G. Åkerlindh⁴ 1915—1939, direktören P. O. Westerberg⁵ 1939— .

¹ Jourhavande direktör 1914—1930.

² Verkställande direktör 1915—1929.

³ Verkställande direktör 1914—1915.

⁴ Verkställande direktör 1929—1939.

⁵ Verkställande direktör 1939— .

S u p p l e a n t e r

a) *Förordnade av Kungl. Maj:t:*

direktören A. F. Lambert-Meuller 1914—1931;

landshövdingen A. Hammarström 1914—1915, generaldirektören P. Södermark 1917—1934, riksdagsmannen O. H. Åkerberg 1934— ;

riksdagsmannen friherre E. K. Palmstierna 1914—1920, generaldirektören A. Örne 1920—1926, riksdagsmannen K. E. Magnusson 1926—1937, hovrättsrådet Cl. Johanson 1937— ;

generaldirektören A. af Jochnick 1914—1930, landshövdingen K. Levinson 1930—1931;

b) *Valda å bolagsstämma:*

advokaten G. Huselius 1914—1915, grosshandlaren L. Larsson 1915—1931;

direktören J. W. Broman 1914—1922, ingenjören P. O. Holsti 1922— ;

direktören O. Rooth 1914—1918, hovrättsnotarien O. E. Mellgren 1918—1938, grosshandlaren R. Ljunglöf 1938— ;

direktören F. Hansen 1914—1919, riksdagsmannen B. Eriksson 1919—1927, byråchefen F. O. Schager 1927—1931.

*Kungl. Maj:ts instruktion för den av Kungl. Maj:t förordnade
jourhavande revisorn i Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet
Given Stockholms slott den 27 mars 1931*

Kungl. Maj:t har funnit gott bestämma, att jourhavande revisorn i Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet skall, med iakttagande därjämte av vad i lagen om aktiebolag stadgas rörande revisors åligganden ställa sig till efterrättelse följande föreskrifter:

§ 1. Jourhavande revisorn skall med användande av all den tid, som ett noggrant fullgörande av uppdraget kräver, utöva fortlöpande kontroll över bolagets verksamhet med särskilt aktgivande på att bestämmelserna på tobaksmonopollagstiftningens område, gällande avtal mellan staten och bolaget ävensom föreskrifterna i bolagsordningen icke åsidosättas.

§ 2. Det åligger jourhavande revisorn

att efter emottagandet av styrelsens och direktörsrådets protokoll efterse, att enligt protokollen fattade beslut stå i överensstämmelse med meddelade föreskrifter och utfärdade instruktioner, ävensom att besluten blivit i behörig ordning verkställda;

att göra sig fullt förtrogen med samtliga förekommande ärenden av vikt samt söka bilda sig en uppfattning rörande ändamålsenligheten av beslut och åtgärder inom bolagets förvaltning;

att, med vederbörligt uppmärksammande av vad i avtal med staten stadgas om bolagets inköps- och försäljningspolitik, övervaka, att inköpen av varor och förbrukningsartiklar ske efter affärsmässiga principer, samt granska varubeteckningar och kalkyler för utförsäljningspriserna;

att taga del av avtal, som bolaget träffat, och andra handlingar rörande bolaget samt att i den utsträckning, som uppdragets noggranna fullgörande kräver, följa bolagets in- och utgående korrespondens;

att besöka varje bolaget tillhörig fabrik eller annan anläggning i regel minst en gång om året samt distributionskontoren i den mån så finnes erforderligt;

att minst en gång om året personligen övervaka inventering av bolagets lagrade varor och övriga tillgångar, därest icke sådan inventering på revisorernas uppdrag företages av annan;

att övervaka, att bolagets tillgångar äro upptagna i räkenskaper-na till värden, som icke överstiga de verkliga, samt försäkrade i vederbörlig omfattning och till betryggande belopp;

att, såsom förutsättes i avtal mellan staten och bolaget, granska och till riktigheten bestyrka uträkningen av tobaksskattebelopp, som skall inlevereras till statskontoret;

samt att hava ledningen av sifferrevisionen inom bolaget och själv siffergranska viktigare poster.

§ 3. Jourhavande revisorn skall till varje kvartalssammanträde med revisorerna framlägga rapport över sin verksamhet med angivande av de resor, han företagit för uppdraget, anmäla protokol-len från sammanträden med styrelsen och direktörsrådet samt lämna redogörelse för de upprättade preliminära månads- eller kvartalsboks-luten ävensom för siffergranskarnas rapporter och utredningar.

§ 4. Jourhavande revisorn har att, där så av chefen för finans-departementet påkallas, tillhandagå departementschefen med muntliga upplysningar och skriftliga yttranden i frågor inom jourhavan-de revisorns verksamhetsområde.

§ 5. Finner jourhavande revisorn anledning till anmärkning eller erinran föreligga, skall han därom omedelbart meddela revisionens ordförande. Är anledningen till anmärkning eller erinran av beskaf-fenhet att skada statens intresse eller eljest av svårare natur, skall därjämte anmälan göras hos chefen för finansdepartementet eller till Kungl. Maj:t.

§ 6. Jourhavande revisorn må ej för bolagets räkning åtaga sig med ersättning i någon form förenat uppdrag. Ej heller må jourhavande revisorn åtaga sig uppdrag eller eljest utöva verksamhet, stridande mot bolagets intresse.

§ 7. Då revisorerna jämlikt lagen om aktiebolag avgiva sin berättelse till styrelsen, skall jourhavande revisorn till chefen för finansdepartementet ingiva avskrift av samma berättelse jämte särskilt yttrande, huruvida enligt jourhavande revisorns åsikt bolagets förbindelser mot staten blivit vederbörligt uppfyllda ävensom huruvida genom någon förvaltningsåtgärd eller något beslut statens eller det allmännas intressen trätts för nära.

Denna instruktion länder till efterrättelse från dagen för den ordinarie bolagsstämman år 1931 med Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, då Kungl. Maj:ts instruktion den 26 februari 1915 för de av Kungl. Maj:t utsedda revisorerna för granskning av Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolets styrelses förvaltning och bolagets räkenskaper upphör att gälla.

Det vederbörande till efterrättelse länder.

Stockholms slott den 27 mars 1931.

Under Hans Maj:ts

Min allernådigste Konungs och Herres frånvaro:

GUSTAF ADOLF

Felix Hamrin

*Tobaksmonopolets förutvarande och
nuvarande revisorer*

O r d i n a r i e

a) *Förordnade av Kungl. Maj:t:*

generaldirektören H. Themptander 1914—1924, landshövdingen N. Edén 1924—1925, landshövdingen E. A. Beskow 1925—1926, grosshandlaren E. Röing 1926—1931;

landskamreraren O. W. Landén 1914—1927, auktoriserade revisorn H. Egnell¹ 1927— ;

b) *Utsedda av fullmäktige i Riksgäldskontoret:*

riksmarskalken A. Vennersten² 1931—1939, riksdagsmannen J. M. Skoglund 1939— ;

grosshandlaren E. Röing 1931—1934, riksdagsmannen P. Gustafsson 1934— ;

riksdagsmannen G. A. Olsson³ 1931— ;

c) *Valda å bolagsstämma:*

bankdirektören I. O. Cassel 1914—1917, byråchefen C. Broberg 1917—1931, vice konsuln K. G. Almén 1931— ;

direktörsassistenten G. Rissler 1914—1918, byråchefen F. O. Schager 1918—1927, landskamreraren O. W. Landén 1927—1929, auktoriserade revisorn E. Cassel 1929—1931.

¹ Jourhavande revisor 1931—

² Av revisorerna vald ordförande 1931—1939.

³ Av revisorerna vald ordförande 1939—

Suppleanter

a) Förordnade av Kungl. Maj:t:

generaldirektören P. Södermark 1914—1917, statssekreteraren L. Rabenius 1917—1918, kanslirådet F. S. Linroth 1918—1931, auktoriserade revisorn B. Benedictsson 1931— ;

landshövdingen E. A. Beskow 1914—1925, grosshandlaren E. Röing 1925—1926, riksdagsmannen G. Rosén 1926, riksdagsmannen A. Wikström 1926—1931;

b) Utsedda av fullmäktige i Riksgäldskontoret:

riksdagsmannen A. Wikström 1931—1934, riksdagsmannen E. Åqvist 1934— ;

rådmannen J. Christenson 1931— ;

riksdagsmannen A. V. Sävström 1931— ;

c) Valda å bolagsstämma:

bankdirektören Ä. Belfrage 1914—1917, bankdirektören I. O. Cassel 1917—1918, byråchefen K. Dickman 1918—1929, auktoriserade revisorn S. Svensson 1929—1931, direktören F. Ekman 1931— ;

ingenjören S. Lindahl 1914—1917, byråchefen F. O. Schager 1917—1918, generaldirektören H. Elliot 1918—1925, byråchefen R. Lindberg 1925—1926, sekreteraren E. Broms 1926—1927, auktoriserade revisorn E. Cassel 1927—1929, sekreteraren E. Broms 1929—1931.

§ 642 II

nie wypożycza się do domu

BIBLIOTEKA
UNIwersytecka
GDAŃSK

II 411743